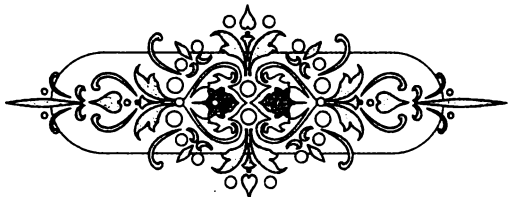

ДОНИШМАНДЛАР ТУҲФАСИ

РУБОЙЛАР

ТОШКЕНТ — «O‘ZBEKISTON» — 2009

Таржимон, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи:

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

Тақризчилар:
Султонмурод ОЛИМ, Сайфиддин РАФИДДИНОВ,
филология фанлари номзодлари

Қадим ул-айёмдан халқимизнинг азиз-авлиёларга эътиқоди баланд бўлиб, уларнинг номларини ҳамиша юрагининг тўрида асраб келган, сермазмун ҳаётини ибрат намунаси билиб, ҳикматли сўзларини ёд айтиб юрган. Ушбу тўплам мусулмон Шарқида машҳур Боязид Бистомий, Абулҳасан Харақоний, Бобо Кўҳий, Абусаид Абулхайр, Носир Ҳисрав, Абдуллоҳ Ансорий, Юсуф Ҳамадоний, Аҳмади Жом, Муҳаммад Фаззолий, Аҳмад Фаззолий, Айнулқуззот Ҳамадоний, Ҳаким Санойи, Абдулҳолиқ Гиждувоний, Низомий Ганжавий, Нажмиддин Кубро, Мажиддин Бағдодий, Фаридиддин Аттор, Шаҳобиддин Сухравардий, Сайфиддин Бохарзий, Бобо Афзал, Саъдий Шерозий, Жалолиддин Румий, Нажмиддин Розий, Фахриддин Ироқий, Азизиддин Насафий, Паҳлавон Маҳмуд, Амир Хусрав Деҳлавий, Хожа Али Ромитаний, Носир Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд, Камол Хўжандий, Ҳофиз Шерозий, Шоҳ Неъматуллоҳ Валий, Абулвафо Хоразмий, Ҳусайн Хоразмий, Қосим Анвор, Яъқуб Чархий, Хожа Исмаил Бухорий, Имодиддин Насимий, Хаёлий Бухорий, Абдураҳмон Жомий, Шайх Баҳойи, Имло Бухорий, Шавкат Бухорий каби ана шундай 100 дан ортиқ донишманд зотлар, машҳур валийлар ва мутасаввиф шоирларнинг маънавий-ахлоқий муаммолар ва инсоний камолот масалалари, ҳақиқий ва мажозий ишқ тараннуми ўзининг юксак бадиий талқинини топган, диний, тасаввуфий ва дунёвий илмлар асосидаги кенг ва чуқур фикр-мушоадалар ҳамда кўп йиллик ҳаётий тажрибадан келиб чиққан мақол ва ҳикмат даражасидаги панд-насиҳатга йўғрилган теран маъноли, бадиий баркамол рубоийларини ўз ичига олади.

ISBN-978-9943-01-502-9

ТАРИҚАТ ВА ШЕЪРИЯТ

Маълумки, Муҳаммад алайҳиссалом — Оллоҳнинг сўнги расули. Пайғамбаримиз оламдан ўтгач, ислом дунёсига у зотнинг ноиблари бўлмиш халифалар раҳнамолик қилдилар. Халифалардан кейин эса одамларни ҳидоят йўлига бошлаш Ҳақ таоло ўзининг хос кишилари сифатида танлаган¹ авлиёлар (Худога яқин кишилар, Оллоҳнинг дўстлари) зиммасига тушди. Бу вазифани улар энди то қиёматга қадар бажаришлари лозим бўлади. «Киши юлдузларга боқиб тўғри йўлни хатолардан ажратиб олганидек, валийларга қараб ҳам мақсадига етишади»², — дейди бу ҳақда Жалолиддин Румий. Донишманд шайх ва валийларнинг асрлар мобайнида жамият ҳаётида раҳнамолик ролини ўйнаб келганлари, ҳукмдорларнинг алоҳида ҳурмат-эҳтиромига сазовор бўлганларининг сабаби шунда. Чунончи, соҳибқирон Амир Темури ўз тузуқларида: «... машойихлар, сўфийлар Худони таниган орифлардир. Уларнинг хизматларида бўлиб, суҳбатлар қурдим ва охират фойдаларини олдим. Улардан Тангри таолонинг сўзларини эшитиб, кароматлар кўрдим, мўъжизаларини мушоҳада этдим ва суҳбатларидан роҳатланиб, ҳузур қилдим»³, — деб лутф этган эди.

Оллоҳнинг дўстларию пайғамбарларнинг ворислари бўлмиш шайху авлиёлар бизда бир неча ўн йиллар мобайнида бир ёқлама талқин этиб келингани каби кишиларни зулм-зўрликка бош эгишга, тақдир ҳукмига бўйсунушга тарғиб этмаганлар, балки улар, аввало, инсоннинг маънавий-ахлоқий тарбияси учун қайғурганлар, жамиятнинг поклиги учун курашганлар. Халқни эзгу ишларга рағбатлантириб, ноҳўя хатти-ҳаракатлардан қайтарганлар. Ўз навбатида, ҳукмдорларга ҳам насиҳатлар қилиб, улар томонидан содир этилажак

¹ *Султон Валад*. Маориф // Комил инсон ҳақида тўрт рисола (Н.Комилов таржимаси). — Тошкент, 1997. 88-бет.

² *Жалолиддин Румий*. Ичингдаги ичингдадир (У. Абдуваҳоб таржимаси). — Тошкент, 1997. 114-бет.

³ Темури тузуқлари. — Тошкент, 1996. 84-бет.

адолатсизликларнинг олдини олишга уринганлар. Масалан, газ-навийларнинг адолатсизлиги ва зулми ҳаддан ошгани сабабли Хуросондаги Абусаид Абулхайр бошчилигидаги сўфиёна оқим мамлакатга салжуқийлар қўшинларининг кириб келишларига ёрдам берган. Хуросондаги яна бир сўфиёна мактаб раҳнамоси Абдуллоҳ Ансорий амир-амалдорларнинг адолатсизликларига чек қўйиш мақсадида салжуқийлар салтанатининг вазири Низомулмулкка номалар ёзган. Нажмиддин Кубро бошчилигидаги кубравия тариқати намояндалари Чингизхоннинг Хоразмни истило қилишини бирмунча кейинга сурганлар — Чингизхон бир неча марта элчилар юбориб, буюк шайхнинг Хоразмни тарк этишини сўраган, лекин у бу таклифни рад этиб, муридлари билан шаҳар мудофаасига отланган — жанг майдонидан унинг жасадини топганларида қўлига мўғул аскарларидан бирининг сочини маҳкам сиқиб олган экан¹. Ёки Шайх Мажиддин Бағдодийни олайлик. «Тангри наздида энг маъқул жиҳод золим подшоҳга айтилган ҳақ сўздир»², — деган ҳадисга амал қилиб, Муҳаммад Хоразмшоҳни тўғри йўлга солишга урингани учун уни Амударёга чўктирадилар. Темурийлар даврида мамлакат сиёсий ҳаётида нақшбандия шайхларининг нуфузи баланд бўлган. Чунончи, нақшбандия тариқатининг пири комили Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валий ҳар куни ҳукмдорлар ва уларга қарашли амир-амалдорларга мактублар ёзар ва раият билан боғлиқ у ёки бу масалани ҳал қилиб беришни сўрар эди. Халқ орасида катта нуфузга эга бўлган шайхнинг сўзини ерда қолдирилмаган ҳокимлар мазкур муаммоларни тезда ижобий ҳал қилиб берганлар³. Шунинг учун ҳам тариқат шайхлари ҳаёти ва фаолияти ҳамиша ибрат намунаси бўлиб келган, ижоди эса юксак маънавий-тарбиявий аҳамият касб этган.

Рубоийни шеърятнинг фалсафий жанри, дейишади. Лекин рубоийда фалсафийликнинг чуқурлашуви унда тасаввуфий ғояларнинг ишланиши билан боғлиқ⁴. Чунки тасаввуф пайдо бўлгунга қадар рубоий, асосан, халқ оғзаки ижодининг етакчи жанрларидан бири эди. Шайх-шоирлар уни ўз таълимотларининг асосларини тушунтириш ва кенг омма орасига ёйиш воситаси қилиб олиш билан

¹ Бу ҳақда қаранг: Ўрта Осиё халқлари хурфикрлиги тарихидан. — Тошкент, 1990. 112—113-бетлар.

² Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. — Тошкент, 1990. 18-бет.

³ Бу ҳақда қаранг: *Султон И. Баҳоуддин Нақшбанд абадияти.* — Тошкент, 1994. 69-бет.

⁴ Бу ҳақда қаранг: *Ҳаққул И. Шарқ шеърятининг воҳид кӯёши.* // 333 рубоий. — Тошкент, 1991. 3-бет.

рубойини сўз санъатининг доврўғдор жанрларидан бирига айлан-тирдилар.

Тасаввуфга оид адабиётлардан маълум бўлишича, рубойий айтмаган тариқат пири йўқ ҳисоби. Фаридиддин Атторнинг «Мухторнома»сида 3000 га яқин, Жалолиддин Румий девонида 1994 та, Авҳадиддин Кирмонийнинг рубойилар тўпламида 1807 та, Камолиддин Исмоил ижодида 867 та, Ҳаким Санойий адабий меросида 537 та, Бобо Афзалда 483 та, Авҳадий Мароғийда 180 та, Фахриддин Ироқийда 165 та рубойий мавжуд. Абдуллоҳ Ансорийга 2000 дан зиёд, Абусаид Абулхайрга 720 та, Сайфиддин Бохарзийга 650 та рубойини нисбат берадилар. Шайх-шоирлар ижодида рубойининг қанчалик катта ўрин тутганини шундан ҳам билса бўлади.

Маълумки, тасаввуф таълимоти инсоннинг маънавий-ахлоқий тарбиясини асос қилиб олди ҳамда ўз тараққиёти давомида уни олий мукамалликка етказиш йўллари, босқичлари ва қоидаларининг бутун бошли бир мажмуини ишлаб чиқдики, унга амал қилган сари киши ўзидаги қусурлардан қутула, янгидан-янги фазилатлар касб эта боради. Шайх-шоирларнинг рубойилари эса айни шу комиллик дастурининг шеърий ифодасидир. Бу рубойиларда комил инсон мартабасига етишиш шартлари ва йўллари, унинг мақом ва даражалари кўрсатилган, бунинг учун киши ўзидаги қайси ижобий хусусиятларни ривожлантириб, қайси салбий нуқсонлардан халос бўлиши лозимлиги баён этилган, комил инсоннинг ҳаёт ва фаолият тарзи, иймон-этиқоди, ахлоқий принциплари, муҳаббати, ўй-кечинмалари, ҳис-туйғулари, аҳвол-руҳияси, тавба-тазаррулари, қисқаси, унинг оддий одамдан комил инсон даражасига юксалиш жараёни, бу йўлдаги қувончу ташвишлари, ранжу машаққатлари ўз аксини топган. Бир бутун ҳолида бу рубойилар ўзининг мазмун-моҳиятига кўра ҳам Ҳақ, ҳам халқ ризосига эришган комил инсон ҳақидаги улкан дostonдир. Оллоҳга итоат ва ибодат, ота-онага ҳурмат, суюкли ёрга садоқат, Ватанга, туғилган тупроққа муҳаббат, фуқаролик бурчи ва масъулиятини англаш, диний ва дунёвий илмларни эгаллаш, касб-ҳунар ўрганиш, яхши тарбия олиш, умум манфаатини ўз манфаатларидан устун қўйиш, эл-юрт хизматига ҳамиша шай туриш, халқнинг оғирини енгил қилиш, бева-бечораларга ёрдам қилиш, ҳалол, пок, тўғри бўлиш, ҳаром-харишдан узоқ юриш, ҳиммат, саховат, шижоат, матонат, қаноат, меҳнатсеварлик, нафсга, ҳирсу ҳавасга қул бўлмаслик, беозорлик, хушмуомалалик, хоксорлик, аҳдга вафо қилиш, фақат эзгулик деб яшаш сингари гуманистик гоёлар тарғиб этилган, одоб, ҳаё, мардлик, олийжаноблик, ростгўйлик,

инсоф, адолат, камтарлик, фидойилик каби эзгу инсоний фазилатлар улуғланган, аксинча, одамийлик шаън-шавкати ерга урадиган зулм-зўрлик, адолатсизлик, бировнинг ҳақини ейиш, риё, кибр, зинокорлик, хиёнат, бахиллик, ҳасадгўйлик, хусумат, туҳмат, ёлгончилик, қўрқоқлик, эътиқодсизлик, бекорчилик, текинхўрлик ва бошқа ношойиста одатлар қораланган бу рубоийларни илгари сурган ғояси, ифодалаган маъносига кўра муайян тартиб билан жойлаштириб чиқса, комил инсоннинг ўзига хос шеърий ахлоқ кодекси пайдо бўлади.

Машҳур мутасаввиф шоир ва донишманд Фаридиддин Атторнинг ёзишича, Қуръони карим ва ҳадиси шарифдан кейин етук шайхлар ва улуғ авлиёларнинг сўзлари туради ва ладуний (илоҳий) илмнинг ботини, моҳиятини ташкил этади¹. Шунинг учун ҳам «Авлиёнинг шеъри, энг аввало, тафсири Қуръондир», — дейди Султон Валад. Бинобарин, шайх-шоирлар рубоийларида Оллоҳ ҳамди, пайғамбар наъти, исломий аҳкомлар тарғибию сўфиёна ғоялар ташвиқи етакчи ўрин тутиши бежиз эмас. Бундай рубоийлар диний ва тасаввуфий ўғитларнинг назмий талқинлари бўлиб, шайх-шоирлар ижодида асосий ўрин тутди. Лекин шайх-шоирлар фақат исломий ва тасаввуфий мавзулардагина қалам тебратиб қолмай, ранг-баранг инсоний туйғу-кечинмалар, азалий ва абадий ҳаётий қадриятлар тасвирида ҳам маҳорат кўрсатганлар, хусусан, маънавий-ахлоқий мавзу — одам боласи табиатидаги уни тўғри йўлдан чалғитадиган, тубанлик чоҳига судрайдиган қусурлар, салбий иллатларни танқид қилиш ва инсонни камолотга эриштирадиган, уни шарафлайдиган эзгу хислат-фазилатларни улуғлаш бу рубоийларнинг ўқ илдизини ташкил этади. Улар ижодида ҳаётий тажрибалар асосида яратилган тириклик моҳияти, ғанимат дамларнинг қадрига етиш, умрни қадрлаш ва бошқалардан баҳс этувчи рубоийлар ҳам кўп учрайди. Шарқ панднома адабиётининг асосий қисми ана шундай донишманд зотлар ҳиссасига тўғри келиши бежиз эмас.

Маълумки, панд-насихат қанча ихчам ва ёрқин ифодаланса, шунча таъсирчан ва жозибador бўлади. Айни жиҳатдан, рубоий ҳикматли сўзлар, фалсафий мазмунни ифодалашга жуда қўл келди: бу ихчам ва лўнда шакл шоирларга катта маърифий ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган турли-туман ўғитларни унга маҳорат билан сингдириш имкониятини яратди, рубоий кўплаб ривоят-нақллар

¹ *Фаридиддин Аттор*. Тазкират ул-авлиё (М.Кенжабек таржимаси). — Тошкент, 1997. 4-бет.

орқали қиссадан ҳисса чиқаришга йўналтирилган бутун-бутун панднома дostonлар ўрнини муваффақият билан босди. Шунинг учун таниқли шарқшунослар И. Брагинский ва Д. Комиссаровлар: «Рубой — бутун бир ҳаёт, чек-чегарасиз инсоний кечинмалар тўрт мисрага жо бўладиган ўзига хос мўъжаз санъат асари»¹, — деб ёзган эдилар.

Катта кўламдаги бу рубойлар мумтоз адабиёт ривожини ва бадиий тафаккур тараққиётига кучли таъсир ўтказган ва Шарқ сўз санъатининг олтин фондидан жой олган. Е.Э. Бертельс айнан сўфий шоирлар мўғуллар ҳукмронлиги даврида форс адабиётининг энг гўзал анъаналарини сақлаб қолиб, XIV—XV асрларгача етказганлари, шу тариқа Ҳофизнинг ўлмас ғазаллари ва Абдурахмон Жомийнинг ранг-баранг жанрдаги асарлари каби мумтоз намуналар билан жаҳон адабиётини бойитиш имкониятини яратганларини таъкидлайди².

Ушбу тўпلام Шарқнинг машҳур мутафаккир ва авлиёлари, тасаввуфда ўз мактабини яратган йирик тариқат пирлари, тарихда катта из қолдирган донишманд шайхлар, ижодида ирфоний руҳ ва мазмун кучли бўлган таниқли мутасаввиф шоирлар рубойлари асосида тартиб берилди. Албатта, улардан қай биридан юзлаб ё минглаб, қай биридан эса биргина рубой етиб келган, холос. Бунинг устига, кўплаб рубойлар бир неча муаллифга нисбат берилади — биз бундай сайёр рубойларни аниқлаб, матн ости ҳаволасида кўрсатиб бордик. 100 дан ортиқ мутасаввиф шоир қаламига мансуб 1800 га яқин рубойнинг бир ерга тўплангани, ҳар бир муаллифнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида мухтасар маълумот келтирилгани, 600 дан ортиқ арабий-форсий сўзлар ва тасаввуфий тимсол-тушунчаларга изоҳ берилгани жиҳатидан мумтоз сўз санъати ва тасаввуф адабиёти бўйича ўзига хос мажмуа характериға эга бўлган мазкур тўпلام ислom маърифати ва тасаввуф ҳақиқатларига ташна кенг ўқувчилар оммасининг бу борадаги эҳтиёжларини муайян даражада қондиришга хизмат қилади, деб ўйлаймиз.

*Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди*

¹ *Брагинский И., Комиссаров Д.* Персидская литература (Краткий очерк). — Москва, 1963. С. 33.

² Бу ҳақда қаранг: *Бертельс Е.Э.* Суфизм и суфийская литература. — Москва, 1965. С. 53.

БОЯЗИД БИСТОМИЙ

(801—875)

Шарқ дунёсида машҳур тариқат пири, тайфурия силсиласи асосчиси Боязид Тайфур ибн Исо Сарушон ал-Бистомий Эроннинг Бистом шаҳрида туғилган. Ривоят қилишларича, у 300 донишманддан сабоқ олган, 113 пирга хизмат қилган. Устозларидан бири Жаъфари Содиқ бўлиб, унинг ҳузурда 7 йил таҳсил кўрган. Нишопур, Рай, Ҳамадон, Ироқ, Шом ва Арабистонга сафар қилиб, Жаъфари Содиқ, Зуннун Мисрий, Жунайд Бағдодий, Аҳмад Хадравия, Абуҳафс Ҳаддод, Яҳё Муоз, Шақиқ Балхий каби таниқли тариқат пирлари билан яқин алоқада бўлган. Тасаввуф тараққиётида катта роль ўйнаган бу буюк сўфий «Султон ул-орифин» («Орифлар султони») ва «Бурҳон ул-муҳаққиқин» («Таҳқиқ аҳли ҳужжати») фахрий унвонлари билан улуғланган. Жунайд Бағдодий: «Боязид бизнинг орамызда фаришталар ичидаги Жаброил кабир», — деб лутф этган экан. Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат» («Муҳаббат шабадалари») тазкирасида ёзишича, Боязид намоз қилганида Оллоҳ таоло кўркуви ва шариат ҳурматидан ҳатто кўксининг суяклари нола қилар экан¹.

Боязид Бистомий тасаввуфнинг илмий асосланиши, фано ва тариқат тушунчалари талқинига катта ҳисса қўшган. Жумладан, Ҳаққа етиш учун тариқат босқичларини босиб ўтиш шарт, деган талабни у биринчи бўлиб қатъий қилиб қўйган. Боязид «сукр» — «мастлик» ғоясини илгари суради. Унинг уқтиришича, сўфий зикр пайтида ўзини унутиб, Худонинг ишқида масту мустағрақ бўлади. Бундай ҳолатни у фано деб атади. Ўзлигини унутган — фанога эришган сўфий илоҳий сифатларни қабул қилади. У ўз таълимотида илоҳий (лоҳут) ва инсоний (носут) руҳни, яъни маънавий ва моддий ибтидонини ўзаро бирлаштиришга интилган. Шунинг учун уни «хулул» — Худо билан бирлашиб-қўшилиб кетиш ғоясини даъво қилишда айблашган. Шундай фикрлари ва Мансур Ҳалложнинг «Аналҳақ» —

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат // Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 17-жилд. — Тошкент, 2001. 48-бет.

«Мен — Ҳақман» деган сўзларини эслатувчи ҳол илҳоми билан айтган «Субҳони, субҳони мо аъзам уш-шаъни» («Мен шарафланганман, менинг шаъним ниҳоятда баланд») деган сўзлари учун у етти марта туғилган шаҳри Бистомдан қувиб чиқарилган. Шунда у: «Бу қандай яхши шаҳарки, ёмони мендирман», — деб киноя қилган экан.

Комил инсон ҳақидаги илк фикрлар ҳам унинг тасаввуфий қарашларида илгари сурилган эди.

Боязид Бистомийнинг бир қанча сўзлари машҳур бўлиб, тилдан-тилга ўтиб келади. Жумладан: «Вафот этганидан кейин жаҳаннам эшигида туриб, унга маҳқум қилинганларнинг ўрнига ўзини ўтга ташлаб, уларнинг жаннатга киришига восита бўлмайдиган муриддан безорман!» Шунингдек, «Ўзингдан ўтдинг — етдинг», деган фикри ҳам машҳур.

Қабри Эроннинг Бистом шаҳрида бўлиб, муқаддас зиёратгоҳлардан саналади.

Боязид Бистомийнинг бирор китоби бизгача етиб келмаган. «Китоб ал-нур мин калимоти Абул Тайфур» («Абул Тайфур сўзларидан нур олган китоб»), «Шатҳиёти Боязид Бистомий» («Боязид Бистомий шатҳиётлари») каби маноқиблиларда буюк шайхнинг сўзлари, у ҳақидаги нақл, ҳикоят ва ривоятлар ўрин олган.

Нажмиддин Комилов, Ҳамиджон Ҳомидий, Садриддин Салим Бухорий, Икромиддин Остонақулов каби ўзбек олимлари Боязид Бистомий ҳаёти ва фаолияти, қарашларини у ёки бу даражада ўрганишган. Ҳамидулла Болтабоев унинг «Шатҳиёт» асаридан парча таржима қилган.

1

Ишқинг сени ўлдирди орифу¹ омни²,
Маҳв айлади³ савдойинг ҳар эзгу номни.
Май рангли лабинг⁴ завқи⁵ чиқормиш, кўргил,
Бу савмаадан⁶ Боязиди Бистомни.

¹ *Ориф* — маърифат соҳиби, Оллоҳни таниган киши, комил инсон, Оллоҳнинг зоти, сифатлари ва исмларини мушоҳада этадиган завқий ва важдий илмлар эгаси бўлган зот.

² *Ом* — омма, халқ.

³ *Маҳв айлаш* — йўқ қилиш, ўчириш.

⁴ *Лаб* — сўфийлар истилоҳида маънавият оламидан анбиёга малаклар воситасида, авлиёга эса илҳом орқали нозил бўладиган калом. Пирнинг илоҳий маърифатга кон сўзи ва унинг мазмуни ҳам кўзда тутилади.

⁵ *Завқ* — ишқ чақмоғи чақнаган лаҳзада солиқнинг Ҳақни мушоҳада қилишдаги илк ҳолат ва даражаси.

⁶ *Савмаа* — насронийлар ибодатхонаси, черков.

2

Бизнинг йўлимиз ишқ ичра бадномликдир,
Куйганлар аро насибамиз хомликдир.
Нокомлигимиз¹ ёр дилининг коми² экан,
Дил коми ҳамиша энди нокомликдир.

3

Дил дер: «Бу ғамим маҳрами ҳеч жон бўлмас,
Ҳар кимга бу сўзни англаш осон бўлмас.
Мендай киши бу жаҳонда қофир бўлса,
Бас, ер юзида бирор мусулмон бўлмас»³.

¹ *Ноком* — мақсадига етмаган, бечора, маҳрум.

² *Ком* — 1) оғиз, танглай; 2) мурод, мақсад, орзу, тилак.

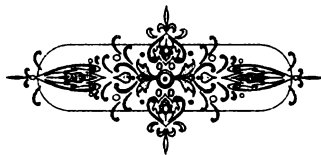
³ Абу Али ибн Сино ижодида ҳам шу мазмундаги рубой мавжуд.

АБУЛҚОСИМ БИШР ЁСИН

(вафоти 991)

Алишер Навоийнинг маълумот беришича, Шайх Абулқосим Бишр Ёсин шайхларнинг донишмандларидан ва авлиёларнинг улуғларидан бўлган. Машхур тариқат пири, орифлар султони Абусаид Абулхайрнинг устози — унинг буюк шайх бўлиб етишишини башорат қилган ва унга йўл-йўриқ кўрсатган. Бир куни Абусаиддан: «Оллоҳ билан суҳбатлашишни хоҳлайсанми?» — деб сўрайди ва унинг: «Нега энди хоҳламас эканман?» — деган жавобини эшитиб: «Қачон хилватда бўлсанг, мана бу рубоийдан бошқа нарсани ўқима», — дейди¹. Мана, ўша рубоий:

Бир дам сени кўрмасам, қарорим йўқдир,
Лутфу карамингдан сира зорим йўқдир.
Айланса-да ҳар туки танимнинг тилга,
Шукринг адо этгали мадорим йўқдир².

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 206—207-бетлар.

² Бу рубоий Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

АБУЛАББОС ҚАССОБ

(XI аср)

Ўз даврининг донишмандларидан бўлган Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Абдулкарим Абулаббос Қассоб Омулий Нишопур мадрасаларида таҳсил олиб, Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Табарий қўлидан табаррук хирқани кийган. «Гарчи у зоҳирий билимларга таважжуҳ қилмасида, аммо барча билимларни тез ўрганиб, шу соҳа бўйича ўзгаларга дарс айта оларкан. Хусусан, исломшуносликда беназир устод даражасига етган»¹. Риёзат, каромат, фаросат ва нафосат бобида тенгсиз бўлиб, Абулҳасан Харақонийнинг муршиди эди. Абусаид Абулхайр билан баҳсу мунозара қилиб турган. Саховат ва жавонмардликда² замонасининг яғонаси бўлган³.

Кўзнинг кўзига кўз қўйиб олгандик шод,
Шундан яшадик ҳеч нимани қилмай ёд.
Тушгач у жамол савдоси бошга, энди
Кўздан-да, кўришдан-да бўлибмиз озод.

¹ Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. — Тошкент, 2004. 76-бет.

² *Жавонмардлик (Футууват)* — X асрдан бошлаб Мовароуннаҳр ва Хуросонда халқнинг оғирини енгил қилиш, золим ҳукмдорларга қарши курашиш, уюшган ҳолда элу юртни ташқи душманлардан ҳимоя этиш мақсадида пайдо бўлиб, ўзида халқ ичидан чиққан турли касб-ҳунар эгаларини бирлаштирган ҳаракат. Бу тоифа жавонмардлар, фатийлар, ахийлар, айёрлар деб ҳам юритилган.

³ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 201—202-бетлар; Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 76-бет.

АБУЛҲАСАН ХАРАҚОНИЙ

(вафоти 1034)

Шайх Абулҳасан Харақоний мусулмон оламида машҳур тариқат пири ва мутасаввиф шоир ҳисобланади. У X асрнинг иккинчи ярмида Кумиснинг Харақон қасабасида дунёга келиб, камбағал оиладан бўлганлиги туфайли чўпонлик ва деҳқончилик билан машғул бўлган. Ўз даврининг комил пирларидан бўлган Шайх Абулаббос Қассоб кўлида тарбияланган. Таҳсилни ниҳоясига етказиб, иршод олганидан сўнг бир умр тасаввуф билан шуғулланган. Ўз илми, иқтидори, хулқи, эзгу ишлари билан йигитлигидаёқ эл оғзига тушган Абулҳасан Харақоний кўплаб муридлар тарбиялаб етиштирган. Ўз даврининг буюк инсонлари, жумладан орифлар султони Абусаид Абулхайр, шайх ур-раис Абу Али ибн Сино, машҳур шоир ва мутафаккир Носир Хисрав, ҳатто Султон Маҳмуд Ғазнавийлар уни зиёрат қилиб, файзли суҳбатидан баҳраманд бўлишган. Хусусан, Абулҳасан Харақоний ва Абусаид Абулхайр ўзаро яқин муносабатда бўлишган. Абусаид унинг хонақоҳида олти ойлаб қолиб кетган. Шунинг учун ҳам у: «Мен оддий гишт эдим, Харақонга боргач, гавҳар бўлиб қайтдим», — деб лутф этган экан. Шайхулислом Абдуллоҳ Ансорий бир неча йил унинг хизматида бўлган. Абдурахмон Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс», Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат», Фаридиддин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё» асарларида ва бошқа манбаларда Абулҳасан Харақоний ҳақида маълумотлар келтирилади. Чунончи, Навоий ёзади: «Оти Али бинни Жаъфар. Ўз рўзгорининг¹ ягона ва ғавси² эрди. Вақтнинг қибласики, замонида рихлат анга эрди. Шайх Абулаббос Қассоб айтиб эрдик, (бизнинг бу бозорчамиз Харақонийга ўтади). Рихлат ва зиёрат анинг вафотидан сўнгра Харақонийга эврудди»³.

Барча буюк шахслар каби Абулҳасан Харақонийнинг ҳаёти ва фаолияти ҳам афсонау ривоятларга кўмилган. Чунончи, унинг Боязид Бистомий руҳидан тарбия топганлиги айтилади. Харақондаги улуғлар мозорини зиёрат қилишга келган Боязид Бистомий: «Бу ердан буюк бир зотнинг ҳиди келяпти, унинг номи Али, куняси Абулҳасан бўлади», — деб Харақонийнинг туғилишини 170 йил бурун башорат қилган экан. Ўз навбатида, Абулҳасан йигитлигида 12 йил давомида Боязиднинг мозорини зиёрат қилиб, Оллоҳдан унинг руҳи поки орқали мадад қилишини сўраган экан.

¹ Рўзгор — 1) дунё, олам; 2) давр, замон.

² Ғавс — дунёни идора этадиган валийлар жамоаси — рижол ул-ғайблар тоифасига мансуб авлиё.

³ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 209-бет.

Абулҳасан Харақонийнинг ҳаёти ва фаолиятига оид маълумотлар, ҳикматли сўзлари ва шеърларидан намуналар «Нур ул-улум» («Илмлар нури») китобида жамланган. Бу китоб шайхнинг шоғирдлари томонидан тартиб берилган. Тасаввуфга оид тазкира ва маноқибларда ундан парчалар келтирилган. Муридларнинг саволларига шайхнинг жавоблари тарзида яратилган ўн қисмдан иборат ушбу китобда тасаввуф таълимотининг кўплаб назарий ва амалий масалалари ўз ифодасини топган. Харақонийнинг ҳар бири қуйма ҳикмат каби жаранглаган сўзлари унинг донишманд зот эканлигидан далолат беради. Асрлар давомида тасаввуф назариётчилари сўфийлик таълимотининг у ёки бу масалаларини тушунтиришда бу жавоблардан фойдаланиб келганлар. Шайх-шоирга нисбат бериладиган рубойлар унинг шеърӣ таъби ҳам баланд бўлганлигидан далолат беради.

1

Ёр мастиману бодаю¹ жомдан² озод,
Ёр сайдиману³ донаю домдан озод.
Мақсад менга ёр Каъбаю бутхона⁴ аро,
Йўқса мен у ҳар икки мақомдан озод.

2

Билмасмиз азал сирини на сену на мен,
Тақдир ёзувин бирини на сену на мен.
Биз сўзлашамиз парда аро — у тушса,
Сақлай оладирмиз уни на сену на мен⁵.

3

Яхши шер ила жанг айламоқдан ҳар кез
Фақр⁶ ханжаридан агарда қилсанг парҳез.
Ёлғиз кишилар ҳиммати мисли эгов,
Гар кесмас ўзи, кесгучини қилгай тез.

¹ *Бода* — май, шароб, мает қилувчи ичимлик. Бода ва унинг май, шароб каби маънодошлари тасаввуф адабиётида илоҳӣ тажаллий тимсоли, ишқ ва ирфон (маърифат) рамзи бўлиб келади. Шунга мувофиқ, мастлик илоҳӣ маърифатдан ҳузурланишни, маънавий завқ дарёсига фарқ бўлишни билдиради.

² *Жом* — қадаҳ, пиёла, коса. Жом ва унинг маънодошлари тасаввуфда маърифат зиёсига лиммо-лим кўнгил маъносида келади.

³ *Сайд* — ов, шикор.

⁴ *Бутхона* — бутпарастлар ибодатхонаси. Тасаввуфда лоҳут олами, яъни ваҳдати кулл кўзда тутилиб, аҳадият зотининг мазҳарияти маъносида ҳам келади.

⁵ Бу рубой Абусаид Абулхайр ва Умар Хайёмларга ҳам нисбат берилди.

⁶ *Фақр* — тариқатнинг тўртинчи мақоми. Дунё неъматлари, вужуд эҳтиёжларидан қўл тортиб, фақат Ҳаққа муҳтож бўлиш.

4

Ҳақ ҳукмига қарши нега афғон¹ қилайин?
 Ҳаддим қани то хилофи фармон қилайин?
 Бўлса яна юзта нуридийдам, барини
 Шундай кун учун йўлида қурбон қилайин!²

5

Дарвеш³ элининг бор-йўғи ошуфта⁴ кўнгил,
 Бу тоифанинг ҳар нафаси Ҳаққа далил.
 Бу тоифадан чўчима, юз бош кетса,
 Кўрмайди киши ўртада бир қўлни-да, бил.

6

Кўнглимдаги бор фикру ўю андиша,
 Ёр ёди билан боғлиқ эрур ҳамиша.
 Ёр ёди билан ўша чунон бўлмиш фарқ,
 Ўзга нима унда тута олмас гўша.

7

Сенга мажусий⁵ санам агар ёр бўлмас,
 Бутга⁶ сизинишдан унга ҳеч ор бўлмас,
 Кимнинг белида агарда зуннор⁷ бўлмас,
 Ошиқлар⁸ аро унга талабгор бўлмас.

8

Ҳар кўрганида ёрни бўлар чоғ бу кўзим,
 Гар кўрмаса бир дам ёши ирмоқ бу кўзим.
 Бас, ёрни кўриш учун керак кўз менга,
 Кўрмас эса кўр бўлсин-е мутлоқ бу кўзим!

¹ *Афғон* — фиғонлар, фарёдлар, ноалар; овоз, садо, бонг.

² Нақл қилишларича, Ҳарақонийнинг бир ўғли бўлиб, душманлари уни қурбон ҳайити кунини ўлдиришибди. Нуридийдаси дафнидан сўнг у Оллоҳга муножот қилиб, ушбу рубоийни ўқиган экан.

³ *Дарвеш* — тасаввуф истилоҳотида изловчи, истовчи маъносини ифодаб, сўфий, фақир, ошиқ, ориф, соҳибдил, соҳибасрор, соҳибназар каби ўзини Ҳаққа бағишлаган кишиларнинг тимсоли бўлиб келади.

⁴ *Ошуфта* — ошиқ, мубтало, гирифтгор, девона.

⁵ *Мажусий* — оташпараст, ўтпараст.

⁶ *Бут* — санам; мажозан: гўзал маҳбуба.

⁷ *Зуннор* — насроний динидагилар белига боғлайдиган чилвир. Ислом мамлакатларида ғайримусулмонлар ҳам зуннор боғлаб юришган. Тасаввуфда зуннор — ҳақиқий маҳбуба хизмати ва тоатига бел боғлаш.

⁸ *Ошиқ* — илоҳий жамол ва камолга ошуфта бўлиб, тамоми жидду жаҳд билан Ҳақ таолони изловчи киши.

БОБО КҶҲИЙ

(933/34 — 1050/51)

Бобо Кўҳий Бокувий Шерозий озарбайжон мумтоз адабиётининг илк намояндаларидан ҳисобланади. Бу машҳур мутасаввиф шоир ҳақидаги маълумотлар жуда оз бўлиб, унинг номи илк бор Саъдий Шерозийнинг «Бўстон» асарига учрайди. Уламо оиласида туғилиб, бошланғич саводини отаси қўлида чиқаради. Ўша давр анъанасига кўра, билимини ошириш учун саёҳатга чиқиб, кўплаб номдор олиму орифлар суҳбатига муяссар бўлади. Шерозда кўп йиллар яшаб, калом илмининг асосчиси Абулҳасан Ашъарийнинг муриди Абу Абдуллоҳ Хафиф қўлида таҳсил олади.

Машҳур тасаввуф олими ва тариқат пири Абдурахмон Суламий вафотидан кейин 1030 йили Нишопурдаги хонақоҳ раҳбарлигига тайинланиши унинг тасаввуфдаги мақоми ниҳоятда баланд бўлганлигини кўрсатади. Лекин у тезда хонақоҳни тарк этиб, Шерозга қайтади ва шаҳарни ўраган тоғнинг бир ғорида хилват тутати. Бобо Кўҳий (Тоғлик Бобо) лақабини олиши шундан¹.

Ҳофиз Шерозий унинг руҳидан мадад сўраб, бир кеча мозорида ухлаб қолгани ва уни туш кўриб, оқ фотиҳа олганидан кейин машҳур шоир бўлиб кетгани ривоят қилинади².

Бобо Кўҳийнинг «Девон»и тасаввуф шеъриятининг шаклланиш босқичлари ва унинг истилоҳлар тизимини тадқиқ этиш учун муҳим манба сифатида қимматли. Е.Э. Бертельс тасаввуфий тимсоллар VIII — IX асрларда шакллана бошлагани ва Бобо Кўҳий девонида ўзининг тақомилига етгани ҳақида ёзади³.

1

Ишқ оташисиз иш бўлади хом, эй дил,
То куймас экан, ҳосил эмас ком, эй дил.
Парвонаю шам¹ каби кеча-кундуз ён,
Ёр юзию² сочи³ тонг ила шом, эй дил.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Рзакулизаде С.Д.* Мирозозрение Баба Кухи Бакуви. — Баку, 1978. С. 3 — 35.

² Бу ҳақда қаранг: *Очилов Э.* Сўз сеҳргари // *Ҳофиз Шерозий.* Ишқ гавҳари. — Тошкент, 2006. 5—6-бетлар.

³ Қаранг: *Бертельс Е.Э.* Суфизм и суфийская литература. С. 56 — 60.

АБУСАИД АБУЛХАЙР

(967 — 1049)

Абу Фазлulloҳ ибн Абулхайр Муҳаммад ибн Аҳмад Меҳнавий Хуросондаги Ховарон вилоятининг Шарқда машҳур Меҳна қишлоғида туғилади. Унинг сўфийлик йўлига киришига отаси сабаб бўлган. Асли касби атторлик эканига қарамай, Абулхайр тасаввуф аҳлини дўст тутар ва уйда сўфиёна мажлислар уюштирар эди. Бундай мажлислар уларнинг доимий иштирокчиси бўлган Абусаидни Ҳақ ошиғига айлантиради.

Зеҳни ўткир ва тиришқоқ Абусаид 11 ёшидаёқ хушовоз ҳофизи Қуръон, зукко шеър мухлиси сифатида тилга тушади. У Қуръон ҳофизилигини Хуросоннинг машҳур қориларидан Абу Муҳаммад Энозий, калом илмини эса муфти ва адиб Абусаид Энозийдан ўрганади. У 30 минг байт арабча шеърни ёд билар, ўқиган китобларини шарҳлаб ва тушунтириб беришда тенги йўқ эди. Кейин Марвга бориб, Абу Абдулло Ҳазрий ҳузурда араб тили ва ислом асосларидан таҳлил олади. Унинг вафотидан сўнг Абу Бакр Қаффоли ёнида беш йил давомида фикҳни ўрганади. Шу даврда шеър ёзишни ҳам бошлайди. 22 ёшида Марвда Абу Али Шабуий қўлида «Саҳиҳи Бухорий»ни¹ хатм қилади. 30 ёшида Сарахсга бориб, замонасининг буюк алломаси Абу Али Зоҳирдан шариат асослари, тафсир санъати бўйича таълим олади. Унинг илмларни чанқоқлик билан тез ўзлаштираётганини кўрган ва беқиёс истеъдодига ишонган устоз уч кунлик сабоқни бир соатда берар эди².

Абусаид Абулхайрга «қабул назари» Шайх Абулқосим Бишр Ёсиндан тушган: у Абусаиднинг келажagini башорат қилиб, «олам анинг била тирилгусидур»³, деган эди. Сўнг Сарахсда Шайх Абулфазл Ҳасан Сарахсийга мурид бўлиб, ундан тариқат одобини ўрганади. Устозининг даъватига кўра Нишопурга бориб, ўз даврининг машҳур олими Абдураҳмон Сулабий қўлида диний илмларини камолга етказиб, иршод даражасини олади⁴. У шайхлик хирқасини Шайх Абулаббос Қассоб Омулий қўлида кияди.

Илмини камолга етказгач, ўз хонақоҳини очиб, муридлар тарбиясига машғул бўлади. Боязид Бистомий, Мансур Ҳаллож каби

¹ Саҳиҳи Бухорий — Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг «Ал-жомий ас-саҳиҳ» («Ишонарли тўплам») китоби.

² Бу ҳақда қаранг: Абу Саҳит Абул Хайр: его жизнеописание и творчество. — Ашгабат, 1999; Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 85 — 88-бетлар.

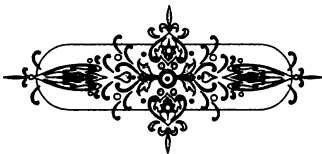
³ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 207-бет.

⁴ IX—XVII аср туркмен эдебиятынын шахырлары. Справочник (Чапа тайяр-лая С. Дурдыев). — Ашгабат, 1967. 11—12-бетлар.

Бир коса қизил майни чунон истайман,
Тутса уни ёри меҳрибон истайман.
То биргаман май, газак билан лутфи сабаб,
Бир бўса⁴ у лабдан бегумон истайман.

Бизни яратиб азал куни⁵ ошику маст,
Қилди то абад⁶ кунигача бодапараст⁷.
Бас, ошику масту майпараст кўрсанг агар,
Айб этма, насиба шу экан рўзи аласт⁸.

Ҳар қайда кўриб қонли кўнгилни сўрсам,
Ҳурлар сочига асир у, деб, бир ўрсам.
Ҳар икки жаҳонда танҳо бўлган зотни
Пок кўзида ҳурларни, ажаб йўқ, кўрсам.

¹ *Шам ва парвона* — тасаввуф шеърлятидаги машҳур тимсолларда шам — илоҳий ишқ, парвона — ошиқ тимсоли бўлиб келади.

² *Юз* — тасаввуфда илоҳиёт жамоли тимсоли ва комил инсон чехрас ва ирфон кашфи ҳам кўзда тугилади.

³ *Соч* — тасаввуф шеърлятида моддий дунё тимсоли бўлиб келади узунлиги — дунёвий ҳою ҳавасларнинг чек-чегарасизлиги, қалинлиги чилик ташвишларининг сон-саноқсизлиги, ҳалқалиги — нафс бандаллини овлаш учун тузоққа ўхшатилади ва ҳоказо.

⁴ *Бўса* — ботиний файз ва жазба маъносига келади.

⁵ *Азал куни* — яратилишнинг ибтидоси.

⁶ *Абад куни* — қиёмат куни.

⁷ *Бодапараст* — майхўр.

⁸ *Рўзи аласт* — Худо одамларнинг тақдирини муайян қилган ярати азал.

машҳур тариқат пирларини ўзига устоз санаб, уларнинг анъаналарини давом эттирган Абусаид Абулхайрнинг ўзи ҳам юзлаб шогирдлар етиштиради. Улар орасида «Абу Али Фарюмадий, «хужжат ул-ислом» Муҳаммад Ғаззолий, Озарбайжонда 400 хонақоҳ қурдирган Абу Наср Ширвоний»¹ сингари ислом ва тасаввуф оламида машҳур арбоблар бор. Абу Али ибн Сино билан бир неча бор учрашиб, суҳбатлашган.

Нақл қилишларича, бири — зоҳирий (дунёвий), иккинчиси — ботиний (илоҳий) илмларда тенгсиз бўлган бу икки улуг зот бир-бирининг овозасини эшитиб, Нишопур шаҳрида учрашадилар. Олим ва Шайх суҳбати уч кеча-кундуз давом этади. Шундан кейин шогирдлари Ибн Синодан: «Шайх ҳақидаги фикрингиз қандай?» — деб сўраганларида: «Ҳар неники, мен билсам, у ҳис қилади», — деб жавоб беради. «Аллома ҳақидаги фикрингиз қандай?» — деб муридлари Абусаидга мурожаат қилганларида эса: «Ҳар неники, мен ҳис қилсам, у билади», — дейди².

Абусаид Нишопур ва Омул шаҳарларида ҳам бир муддат яшаб, халқни Ҳақ йўлига ҳидоят қилган, оташин ваъзлар ўқиб, минглаб мухлислар орттирган.

Султон ул-орифин деган шарафли унвонга сазовор бўлган, Абусаид Абулхайр, Шайх Абусаид Меҳнавий (қўпгина адабиётларда Майҳаний) номлари билан мусулмон оламида шуҳрат қозонган бу улуг инсон Меҳнада вафот этган. Унинг қабри устига салжуқ султонлари томонидан тикланган мақбара ҳозир ҳам мавжуд — маҳаллий аҳоли «Мона бобо мозори» деб аташади.

Нақл қилишларича, Абусаид Абулхайр нафақат донишманд, балки яхшигина таъби назми бор, ўзи дилкаш ва суҳбати ҳузурбахш киши бўлган. Эронда унинг 720 рубойиси ва пароканда шеърларини ўз ичига олган «Суханони манзуми Абусаид Абулхайр» тўплами³ ҳамда шайхнинг сўзлари ва ҳолатлари баёни, у ҳақдаги ҳикоятлар асосида тартиб берилган «Асрор ут-тавҳид» номли икки жилдли манокіб нашр этилган⁴. Хусусан:

Ҳавро ба назораи нигорам саф зад,
Ризвон ба ажаб бимонду каф бар каф зад.

¹ Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 86-бет.

² Қаранг: Ҳазратқулов М. Тасаввуф. — Душанбе, 1998, С. 32—33.

³ Қаранг: Суханони манзуми Абусаид Абулхайр (Бо тасҳеҳу муқаддимаю ҳавошию таълифоти Саид Нафисий). Чопи шашўм. — Техрон, 1998.

⁴ Қаранг: Асрор ут-тавҳид фи мақомоти шайх Абусаид (Толиф Муҳаммад бин Мунаввар бин Абусаид бин Тоҳир бин Абусаид Майҳаний). Муқаддима, тасҳеҳу таълифоти Муҳаммадризо Шафъий Кадканий. Чопи ҳаҷорўм. Иборат аз ду жилд. — Техрон, 1998.

Он холи сияҳ бар он рух мутраф зад,
Абдол зи бим чанг дар Мусҳаф зад¹, —

рубойиси шоирга фавқулодда шуҳрат келтирган. Бу рубойини Амир Темур ҳам ёд билган. Мазкур рубой шарҳига бағишлаб Сайид Неъматуллоҳ Валий уч рисола ёзган. Амир Сайид Қосим Анвор, Шайх Озарий ва Хожа Аҳрор Валий ҳам унга махсус рисола бағишлаганлар².

1

Олам сири то ҳануз ечилмай келади,
Бу бебаҳо дур ҳамон тешилмай келади.
Ҳар бир киши ақли борича сўз айтар,
Ҳақ моҳияти лекин очилмай келади³.

2

Сен теша каби ўйлама ўзингни фақат,
Ё ишни қилиб, қолма қуруқ ранда сифат.
Сен аррадан ол сабоқ ҳаёт мактабида:
Ярмини ўзинга олу ярмини узат!⁴

3

Келтирди фалак қанча баҳору кузни,
Алмаштириб ўрнини кеча-кундузни.
Номард қўлига бериш учун дунёни
Мардларни териб, ер қаърига киргизди...

4

Хушбўй ҳидига мушк⁵ ила анбарни⁶ гадо
Қилгувчи у сочинг кеча, эй нозик адо,
Тушди оёғинг остигаю қилди нидо:
«Бошдан-оёғим бошдан-оёғингга фидо!»

¹ Суханони манзуми Абусаид Абулхайр. С. 30. Маъноси: «Хурлар нигоримни кўриш учун саф тортдилар. Ризвон (жаннат эшикоғаси) ҳам ҳайратланиб, қарсақ чалиб юборди. У қора хол (маҳбуба) юзларига парда тортганида абдол (Худонинг хос бандалари, яқинлари) кўркувдан Қуръонга чанг солди».

² Қаранг: *Валихўжаев Б.* Хожа Аҳрор тарихи. — Тошкент, 1994. 75-бет.

³ Бу рубой Аҳмади Жом ва Мавлоно Касирийларга ҳам нисбат берилди.

⁴ Бу рубойи Аҳмади Жом ва Мавлоно Касирийларга ҳам нисбат берилди.

⁵ *Мушк* — охулардан бир турининг киндигида ҳосил бўладиган қора рангли хушбўй модда. Мушк берадиган охулар Хўтан, Хитой ва Ҳиндистонда яшайди.

⁶ *Анбар* — кўпроқ Ҳинд ва Тинч уммонларидаги анбар балиғи (кашалот)нинг ошқозони ёки ичагида ҳосил бўладиган мумсимон кулранг ва хушбўй модда; мажозан: маҳбубанинг муаттар сочи.

5

Майдон кенгу аммо марди майдон йўқдир,
 Мард аҳлида ҳозир шавкату шон йўқдир.
 Зоҳирлари гарчи авлиёга ўхшаш,
 Ботинларида заррача иймон йўқдир.

6

Тасбеҳ ўтириб, умрни зое қилма,
 Май истаю дунё деб югурма-елма.
 Дединг: «Нима тухфа келтирай ул дўстга?»
 «Келтир нима келтирсангу бедард келма!»

7

Бўлмас сира бизда дилки, хуррам бўлгай,
 Шодлик ўзи биз тарафда-ку кам бўлгай,
 Ҳар шодлиги дунёни магар юз очса,
 Келгунча етиб бизга ўшал ғам бўлгай.

8

Кўнглимни у ўтли сўзлари олдилар-ей,
 Хам зулфлари, оҳу кўзлари олдилар-ей.
 Дерлар менга: «Дил бердинг уларга не учун?»
 «Мен берган эмасман, ўзлари олдилар-ей!»

9

Ёрдан сўрадим боисини ҳижронни,
 Бул бўлди жавоби менга ул жононни:
 «Мен кўзинг эрурман, йўқ ажаб, кўрмасанг-ей,
 Мен жонинг эрурман, киши кўрмас жонни».

10

Маҳшар¹ куни ҳамма йиғилар бир ерда,
 Ажр² олиш хавфи ҳар аёлу эрда.
 Кафтимга қўйиб ишқини пешкаш³ этаман,
 Менга: «Қани тухфанг?» — дегани тақдирда.

¹ *Маҳшар* — қиёмат куни барча ўлганлар тирилиб, сўроқ учун тўпланадиган жой.

² *Ажр* — ҳақ, мукофот, эваз, бадал. Бу дунёдаги амаллар учун охирагда бериладиган мақом ва мартабалар.

³ *Пешкаш* — тортиқ, инъом, эҳсон.

11

Ҳеч битта ғами фурқати¹ жононча эмас,
Ҳар қанча ёмон дарди-да ҳижронча эмас.
Қандоқ кечайин жоним эсанг, мушкул, ахир,
Дунёни бирор-бир бойлиги жонча эмас².

12

Кўп эзгу сўзим, аммо амал йўқ менда,
Бу ҳолимдан ор лоақал йўқ менда.
Осон гапириш мудом, қилиш мушкулдир,
Осон кўпу мушкул-чи, азал йўқ менда.

13

Дунё ғаму дард манзилидир, билгайсан,
Йўқ фойдаси ҳар қанча дилинг тилгайсан.
Ҳар куни бирор дўст фироғида куйиб,
Ҳар лаҳза бирор дўстга видо қилгайсан...

14

Бўлсин десанг давлату дунё ҳамкор,
Сендан кишига етмасин асло озор.
Ҳеч кўрқма ўлимдану ема ризқ ғамини,
Ҳар иккиси ўз вақти билан бўлгай ёр.

15

Бу дунё вафо қилмас бир арпага ҳам,
Минглаб киши ошиқ унга аммо ҳар дам.
Душман билар Оллоҳ ўзига дунёни,
Ҳақ душманидир дунёни севган одам!³

16

Дил то бу жаҳон ташвишидан ҳур бўлмас,
Жисминг садафида⁴ ҳеч қачон дур бўлмас.
Бош косасини тўлдиради нафсу ҳаво,
Энди унга бошқа нарса манзур бўлмас.

¹ *Фурқат* — айрилиқ, жудолик, ҳижрон.

² Бу рубоий Паҳлавон Маҳмудга ҳам нисбат берилади.

³ Бу рубоий Фаридидин Атторга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Садаф* — ичида гавҳар етиладиган ҳуққа.

17

Дил боғлама: дунё тубану кони ҳавас,
Топтайди уни асли азал нокасу кас¹.
Минг жазмани бор бу маъшуқани нетасан?²
Ул ёрни тила, бир сеники бўлгаю бас!

18

Дўзахда агар зулфини қўлда тутаман,
Жаннат аҳлининг ҳолидан ор этаман!
Ёрсиз мени жаннатга қилишса таклиф,
Жаннатни бошимга урамани — нетаман?!

19

Ким бошидан ишқ ичра жудо гар бўлмас,
Ошиқлик иши унга муқаррар бўлмас.
Ҳам ёрнию ҳам бошни агар истар эсанг,
Ҳар иккиси ҳеч қачон муяссар бўлмас!

20

Ҳар кимсаки, қўл тортмаса зулм — ваҳшатдан,
Маҳшарда у Мосуво³ эзур шафқатдан.
Эй йўлтўсар, охиратда бу сен тўсган
Йўллар сени ҳам тўсгуси ҳақ жаннатдан.

21

Каъбада хаёлинг этса банд бегона⁴,
Тоат бари фисқу Каъбадир бутхона.
Гар дилда Худою манзилинг майхона⁵,
Кечгай бу гуноҳингни ўзи жонона.

22

Очди ўша дилбарим ниқоб бир ёқдан
Ҳам тонг кўтарди-ку ҳижоб⁶ бир ёқдан,

¹ Кас — киши, одам.

² Тасаввуф шеърятисида минг ошиқли маъшуқа дейилганда дунё кўзда тутилади.

³ Мосуво — жудо бўлган, айрилган.

⁴ Бегона — тариқат йўлига қадам қўймаган, сайру сулукни ўтмаган киши.

⁵ Майхона — шавқу завқу илоҳий файзга кон комил орифнинг ботини. Илоҳий олам маъносида ҳам келади. Пири муршидиннинг хонақоҳи, Ҳақ толиблари тўп-ланадиган жой ҳам тушунилади.

⁶ Ҳижоб — парда. Тасаввуфда Ҳақ ва банда, ошиқ ва маъшуқ ўртасидаги монеликка ишора.

28

Мансур¹ маърифат² баҳри³ наҳанги⁴ гўё,
Тан пахтасидан жон чигитин қилди жудо.
Келтирганида тилга «Аналҳақ» сўзини,
Мансур йўқ эди унда, бор эрди Худо!

29

Кўнглимиз ғаминг билан тўлиқдир, эй дўст,
Дардинг туну кун бизга рафиқдир⁵, эй дўст.
Мен кўнгли синиқларни севарман, дебсан,
Бизнинг-да шу кўнглимиз синиқдир, эй дўст.

30

Мақсад йўли — Каъба, чалғима ўнг-сўлга,
Майхона десанг, тушарсан ўзга йўлга.
Майхона йўли валекин андоқ обод,
Чайқалмай ўтар қадаҳ-да қўлдан-қўлга.

31

Хоҳ шодману хоҳ қайғуда — ёдинг дилда,
Ўлтирсаму турсам эзгу номинг тилда.
Ёдингга мен андоқ чулғанибман, эй дўст,
Кўрмайди кўзим ўзгани бу манзилда.

32

Ёшга тўла кўзларимга уйқу йўламас,
Дардим — висолинг орзусидан ўзга эмас.
«Уйқунгда кўрарсан — кўзни юмсанг», — дерлар,
Ҳеч кимса вале: «Уйқунг ўзи борми?» — демас.

33

Мойилмизу май ичишга, тақво дилда,
Дунёга берилгаймизу уқбо⁶ дилда.
Дунё ила дин сира келишганми, ахир?
Бас, бўлган эмас на дин, на дунё дилда!⁷

¹ Мансур — машҳур сўфий Мансур Ҳаллож (858 — 922). «Аналҳақ» — «Мен — Ҳақман» дегани учун ваҳшиёна бир тарзда ўлдирилган.

² Маърифат (Ирфон) — Оллоҳ моҳияти ҳақидаги илм.

³ Баҳр — денгиз, уммон, катта дарё.

⁴ Наҳанг — катта балиқ, аюла.

⁵ Рафиқ — 1) дўст, қадрдон; 2) маҳбуба, севгили; 3) сирдош, ҳамдард.

⁶ Уқбо — охираат.

⁷ Бу рубоий Шайх Баҳоййга ҳам нисбат берилади.

Эй хожа, ўлим хаёли ғам келтиргай,
 Ўртаб у кўнгилни, кўзга нам келтиргай.
 Юз марта ҳаётни ўйлаган қул бир бор
 Балки эсига ўлимни ҳам келтиргай...

Ҳақ тоатисиз биҳишт¹ умидин тутма,
 Дин хотамисиз² мулки Сулаймон³ кутма.
 Гар икки жаҳон розилигин истарсан,
 Ҳеч битта мусулмон дилини ранжитма.

Маълум эди сенга то яралишга қадар
 Қандоқ бўлиши аслида фарзанди башар⁴.
 Бас, банда гуноҳи бандадан эрмас, Эгам,
 Ул банда қилар ҳар нени амр этсанг агар.

Бегонанинг ишқи дилини тутди ватан,
 Деб ҳеч мени ёзғирмасин ул сарви суман,
 Чунки ҳали остонасининг тупроғи
 Қайноқ жигарим қонларининг тафти билан!

Ёнган куни оламда муҳаббатнинг ўти
 Маъшуқадан ошиқ куйиш илмин ўқиди.
 Ул дўст тарафидан келди бу сўзу гудоз⁵,
 Шам ёнмаса, парвона сира куймас эди.

Оҳ-нола чекиш — фақирга бор иш бу кеча,
 На сабр намоёндиру на ҳуш бу кеча.

¹ *Биҳишт* — жаннат.

² *Хотам* — узук.

³ *Сулаймон* — шон-шавкатли подшоҳ ва пайғамбар. Унинг мол-мулки ҳад-ҳисобсиз бўлган. Унга Худонинг сирли ва муқаллас исми — Исми аъзам маълум бўлган ва бу исм унинг сеҳрли узугига нақш қилинган. Бу узук воситасида у нафақат одамлар, балки ҳайвонлар, қушлар, барча инсу жинсларга, табиат ҳодисаларига ҳам ҳукмини ўтказа олган.

⁴ *Башар* — инсон, одам.

⁵ *Сўзу гудоз* — ёнишу куйиш (эриш); ғаму алам, дарду ғусса.

Ўтган кеча ёр бағишлаган бир дамлик
Шодликка товон тўлаш билан хуш бу кеча¹.

40

Келгил яна, хоҳ баланду пастсан, келгил,
Кофирми, мажусий, бутпарастсан², келгил.
Ҳеч бўлма умидсиз бу улуғ даргоҳдан,
Минг марта магар тавба ушатсанг, келгил.

41

Осон неча минг Каъбани обод айлаш,
Мушқул вале бир кимса дилин шод айлаш.
Лутф ила бир озодни қул этмоқ мушқул,
Осон вале мингта қулни озод айлаш.

42

Соқий³, бўла қол, қадаҳни сун⁴, ўлгайман,
Қўл май қадаҳидан олса тин ўлгайман.
Ҳар кимсани паймонаси⁵ тўлса — ўлгай,
Паймонам агар бўшаса, мен ўлгайман.

43

Ишқ сўзини ҳар дамки, қулоққа илдим,
Жону дилу кўзни ғам тиғида тилдим.
Ошиқу маъшукни икки деб ўйлар эдим,
Ул иккиси бир экан — ўзимдан билдим.

44

Билгилки, тириклик бир умр дўст ила хуш,
Кўп эрса-да жабри, бирибир, дўст ила хуш.
Дерлар тилагинг биҳиштми, дўст дийдори?
Фофилдир улар, биҳишт, ахир, дўст ила хуш!

¹ Бу рубоий Камолиддин Исмоил ва Жалолиддин Румийларга ҳам нисбат берилади.

² *Бутпараст* — бутга сажда қилувчи.

³ *Соқий* деганда сўфийлар Оллоҳни, Муҳаммад алайҳиссаломни, маъшукани, пир ёки комил инсонни назарда тутадилар. Соқий даврага май улашгани каби улар ҳам одамлар қалбига илоҳий файз бағишлайдилар, ҳақиқий ишқ ўтини соладилар, ғайб маърифатидан баҳраманд этадилар.

⁴ *Сунмоқ* — қуймоқ, узатмоқ, чўзмоқ.

⁵ *Паймона* — қадаҳ, май косаси.

45

Севгиси унинг бўлди бало бошимга,
Ҳеч ажрамас — ўхшайди қариндошимга.
Қочмоққа уринсам гамидан — ҳар гўшада
Тоғ-тоғ гами пешвоз чиқади қошимга.

46

Бул чархи фалак кўзимга сенсиз тордир,
Ҳижрон юки остида дилим абгордир¹.
Умримни узайтириб, хижил қисмат ҳам,
Жонимни олиш эса ажалга ордир.

47

Ошуфта юзимдан туну кун зар ёғади,
Ёш ўрнига кўздан ўт саросар² ёғади.
Ишқингнинг алангасида ёндимки чунон —
Севгимни булутидан самандар³ ёғади!

48

Исёнларимиз агарчи саҳро-саҳро,
Бир хасча эмас лутфи қошида аммо.
Гуноҳларимиз бўлса-да кема-кема,
Ғам йўқ, сабаби: раҳмати дарё-дарё.

49

Гоҳ худди фаришта ҳазрати инсонман,
Гоҳи еб-ичишдан ортмаган ҳайвонман,
Гоҳ енгади шайтон — соҳиби исёнман,
Бу турфа феълимдан ўзимам ҳайронман.

50

Мендан сўради бир киши: «Маъшуқанг ким?»
Тутдим ўша нозли санам исмини шу зум.
«Қандай яшаяпсан бу каби ёр кўлида?» —
Деб йиғлади ҳолимга ўшал зот юм-юм.

51

Умринг самари бошдан-оёқ макру фириб,
Ҳеч нолима, ўтсанг-да мудом қайғу чекиб.

¹ *Абгор* — аҳволи хароб, ночор.

² *Саросар* — бошдан-оёқ, бутунлай.

³ *Самандар* — афсонага кўра олов ичида туғилиб, олов ичида яшовчи, ранги ҳам оловранг жонивор.

Бўлма сира мағрур ўзинга — аслинг, ахир,
Тупроғу ҳавою суву ўтдан-ку, ҳабиб!

52

Эй Тангри, назар айла бу саргардонга,
Лутфингни кам этма ошиғу ҳайронга.
Сен қилмишима қараб мукофот берма,
Ҳиммат ярашар сенинг каби Раҳмонга!¹

53

Гар мадрасада сен энг билимдон бўлсанг,
Ҳар даврада зўр, дониши² даврон бўлсанг,
Бу илм ила ишқ мактабида, тонг йўқдир³,
Ёш бола каби ожизу нодон бўлсанг.

54

Хаста бу кўнгил давосини билгайсан,
Ўтли юрагим сазосини⁴ билгайсан.
Нетдим яшириб, гуноҳга ботган кишининг
Саркаш⁵ дили муддаосини билгайсан.

55

Ошиқ кеча-кундуз ўйлағай севганини,
Маъшуқ қизитар нозу⁶ карашма фанини⁷.
Биз айбу гуноҳ қиламиз, сен лутфу карам,
Ҳар ким қилади-да қўлидан келганини.

56

Бул умр баҳор эрка елига қолсин!
Бул дийдами — тоғларни селига қолсин!
Шундай яшаким, кўз юмсанг, ҳайрат қўлини
Тишламак иши башар элига қолсин!

¹ Раҳмон — Оллоҳнинг гўзал исмларидан бири: ўта меҳрибон.

² Дониш — билим, маърифат.

³ Тонг йўқ (Тонг эмас, Нетонг) — ажаб эмас.

⁴ Сазо — жазога сазовор.

⁵ Саркаш — ўжар, қайсар.

⁶ Ноз (Ишва, Истиғно, Фамза, Карашма) — маъшуқанинг ошиққа илтифот қилиши, ишқ йўлида куч бағишлаши.

⁷ Фан — 1) илм, ҳунар, санъат; 2) ҳийла, найранг.

НОСИР ХИСРАВ

(1004 — 1088)

Машҳур форс-тожик шоири, адиби ва мутафаккири Носир Хисрав (Тўлиқ исми Абумуъиниддин Носир Хисрав ал-Қубодиёний) Қубодиёнда ўзига тўқ хонадонда дунёга келиб, бошланғич маълумотни ўз қишлоғида олади. Кейин илмини камолга етказиш учун Марв ва Балх мадрасаларида таҳсилни давом эттиради. Математика, астрономия, фалсафа, тарих, адабиёт, калом, мусиқа, география, тиббиёт ва бошқа фанларда ўз даврининг яғонаси бўлган қомусий олим бўлиб етишади.

Носир Хисрав Маҳмуд Ғазнавий ва унинг ўғли Масъуд саройида мирзалик қилган, солиқ маҳкамасини бошқарган. Салжуқий ҳукмдорлардан бирининг саройида ҳам бир муддат ишлаган. У 40 ёшида сафарга отланиб, етти йил (1045—1052) давомида Эрон, Озарбайжон, Арманистон, Сурия, Миср, Арабистон, Ироқ мамлакатларини кезиб чиқади. Саёҳатлари вақтида адолатли ҳукмдорлар туфайли осойишта ва фаровон шаҳарларни кўрган шоир кейинчалик ўз асарлари орқали одил подшоҳ ғоясини илгари суради.

Мисрда уч йил яшаб, фотимийлар¹ тариқатига киради ва исмоилийлар² маслагини қабул қилади. Фотимийлар бутун дунёни эгаллашни мақсад қилиб, уни 12 жазира (орол)га бўлган эдилар. Носир Хисрав Хуросон бўйича жазира бошлиғи — ҳужжат этиб тайинланади (У қатор шеърларида Ҳужжат тахаллусини ҳам қўллаган. Лекин баъзилар уламо ва ҳукамо билан баҳслашганда далилу ҳужжатлари мустаҳкам фозил киши бўлганлигидан Ҳужжат лақабини олган, дейдилар). Махсус топшириқ билан Балхга қайтгач, бу ерда исмоилийлик ғояларини қизгин тарғиб-ташвиқ қила бошлайди. Унинг бу ҳаракати сунний мазҳабидаги уламолар ва салжуқий ҳукмдорларга ёқмай, уни шиалик ва кофирликда айблаб, ўлимга ҳукм қилишади.

¹ *Фотимийлар* — исмоилий халифалар сулоласи. Жаъфари Содиқнинг Исмоил деган ўғли орқали ўзларини Али ва Фотима авлоди деб ҳисоблаганлар (Қаранг: Ислом. Энциклопедия. — Тошкент, 2004. 253-бет).

² *Исмоилийлар* — шиалик ичида вужудга келган оқимлардан бири. VIII аср ўрталарида пайдо бўлиб, X—XI асрларда Яқин ва Ўрта Шарқда кенг тарқалган. IX аср иккинчи ярмидан бу таълимот тарафдорларини қарматийлар деб атай бошлаганлар. Уларнинг фаол даъватлари туфайли Шимолий Африкада Фотимийлар халифалигига асос солинади. X аср охирида Мағриб, Миср, Сурия, Фаластин, Ҳижозда исмоилийлар ҳокимияти ўрнатилади (Қаранг: Ислом. Энциклопедия. — Тошкент, 2004. 124—125-бетлар).

Шундан сўнг у Бадахшондаги ҳазрати Саййид қишлоғидаги Юмғон дарасини макон тутиб, қолган 25 йиллик умрини шу ерда ўтказди. Бадахшоннинг ўша вақтдаги ҳокими Али ибн Асад исмоилия мазҳабини қабул қилгани учун шоирни ўз ҳимояси остига олади. Унинг даъватлари натижасида бу ерда исмоилийлар жамоаси вужудга келади ва улар асрлар давомида ўз эътиқодларига содиқ қоладилар.

Носир Хисрав мақбараси шимолий Афғонистондаги Кўкча дарёсининг ўнг қирғоғида — тоғ тепасида жойлашган Ҳазрат Саййид қишлоғида. Улуғ шоир ва мутафаккир мақбараси асрлар давомида муқаддас зиёратгоҳлардан бири бўлиб, маҳаллий аҳоли томонидан «Мозори Шоҳ Носир» деб аталади. Тожикистонда кўплаб мактаб, кўча, маҳалла ва жамоа хўжаликлари буюк аллома номи билан юритилади.

Носир Хисрав «Сафарнома», «Зод ул-мусофирин» («Мусофирларнинг йўл озуқалари»), «Важҳи дин» («Дин чехраси»), «Саодатнома», «Рўшноинома» («Маърифат китоби»), «Хон ул-ихвон» («Дўстлар дастурхони»), «Бўстон ул-уқул» («Ақллар бўстони»), «Далил ул-мутаҳаййирин» («Ҳайратда қолганлар далили»), «Жомеъ ул-ҳикматайн» («Ҳикматлар йиғиндиси»), «Рисола дар жавоби 99 саволи фалсафий» («99 фалсафий саволга жавоб рисоласи»), «Кушойиш ва раҳойиш» («Ечилиш ва қутулиш») каби кўплаб шеърӣй ва насрий асарлар яратган. У форс-тожик ва араб тилларида икки девон ҳам тартиб берган бўлиб, араб тилидаги девонининг тақдири ҳозиргача номаълум. Шоирнинг қасида, ғазал, қитъа ва рубоийларини ўз ичига олган 12 минг мисрадан иборат форсий девони эса Эронда бир неча марта чоп этилган.

Дунёвий илмларни чуқур ўзлаштирган Носир Хисрав тафаккур одами, ҳур фикрли киши бўлган. Олам ва Одам моҳияти тўғрисида ақл воситасида фалсафий фикр юритган. Дунёнинг номукамаллиги, инсон табиатининг ноқислиги хусусида «Худо билан мунозара» деган шеър ҳам ёзган. Ижоди орқали кажрафтор фалак, адолатсиз замон, жоҳил ва манфаатпараст кишиларни танқид қилиб, меҳнаткаш деҳқонни, косибу ҳунармандни, илм соҳибларини улуғлаган, инсоний камолотга даъват қилган. Унинг ҳур фикрлари ўзидан кейинги ижодкорлар, жумладан, Умар Хайёмга кучли таъсир кўрсатган. Асарларининг теран фалсафий фикрларга бойлиги, ҳикмат ва донишмандликка омухталлиги, сермазмун маънавий-ахлоқий панднасиҳатлари туфайли Шарқ мамлакатларида Носир Хисрав номига эҳтиром юзасидан Ҳаким номини қўшиб айтадилар.

Абдурахмон Жомий таъбири билан айтганда, «шеър илмларида моҳир ва ҳикмат фанларида комил»¹ бўлган Носир Хисрав ҳаёти ва ижоди асрлар давомида ўзбек халқи орасида ҳам машҳур бўлган. Шоиру олимларимиз унинг асарларидан баҳраманд бўлганлар, таъсирланганлар, унга ўз муносабатларини билдирганлар. Чунончи, Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да у ҳақда ёзади: «Бағоят муртоз киши эрмиш. Кўҳистон аҳли боштин-аёқ онинг муридидирлар ва Шоҳ Носир Хисрав била таъбир қилурлар. Зоҳир улумин хейли кўрган эрмиш ва ботин илмин дағи риёзат жиҳатидан ҳосил қилғондур, аммо бу тоифанинг (яъни тасаввуф аҳлининг — Э.О.) анинг мазҳабида таънлари бор ва бу таън гўё «Рўшноинома»сида мазкур бўлғон абёти жиҳатидиндурки, ҳукм мазҳаби равишида воқеъ бўлубдур»².

Носир Хисравнинг қатор шеърлари, «Саодатнома» маснавийсидан парчалар, «Сафарнома» асари форсий адабиёт билимдонлари бўлмиш Мунирхон Муинзода, Шоислом Шомуҳамедов ва Фулом Карим сингари забардаст мутаржимлар томонидан ўгирилиб, ўзбек китобхонларига етказилди.

1

Доира каби жаҳонни қамраб олсанг,
Ё нуқта каби бир ерда тек қолсанг,
Циркулдек оёқдан иборат бўлсанг ҳам,
Қисмат чизигидан ўзга йўл йўқ, билсанг.

2

Эй ёр, қилиб ишқинг ёдгор келтирдик,
Ўзни қадаминга хору зор келтирдик.
Ногоҳ дилимизга дардинг қилди нузул³,
Жонни сенга қилгали нисор келтирдик.

3

Ер буржига⁴ бу чарху фалак солди қирон,
Поклашни бу дунёни ният қилди чунон⁵.

¹ *Абдурахмон Жомий*. Баҳористон (Ш.Шомуҳамедов таржимаси). — Тошкент, 1997. 76-бет.

² *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 475-бет.

³ Нузул — тушиш, иниш.

⁴ *Бурж* — 1) кўёшнинг йиллик ҳаракат доирасидаги ўн икки нуқтанинг ҳар бири; 2) чўққи, юқори нуқта; 3) ўрин, жой, манзил.

⁵ *Чунон* — шунча, шундай, шу қадар, роса.

Кўк авжига етказиб мақомингни сенинг,
Ер қарига тикди душманингни беомон.

4

Чарх айланишига қилмагайман парво,
Ҳақ берса-берар бировга молу дунё.
Бир куни Худованди карим шамширидан
Ҳар қанчаки ришта бўлса, қолмас асло.

5

Оллоҳ — жавҳар¹, нақшу нигормиз² баримиз,
Бир даври замондан ёдгормиз баримиз,
Қаттолу Зуҳал³, биз-чи, шикормиз⁴ баримиз,
Ҳирсу таманинг кўйида хормиз баримиз.

6

То зотни⁵ кўйиб, аҳли сифотмиз⁶ баримиз,
Ақл кўзимизу суфраи⁷ зотмиз баримиз,
Бир дурни тешиб, аҳли мамотмиз⁸ баримиз,
Гар кетса сифат айни ҳаётмиз баримиз.

¹ *Жавҳар* — 1) гавҳар; 2) асос, моҳият; 3) нодир, ноёб; 4) ҳаёт.

² *Нақши нигор* — нақшу сурат.

³ *Зуҳал* — Сатурн сайёраси. Ўтмиш мунажжимларининг ақидасича, Зуҳал бахтсизлик белгиси ҳисобланади.

⁴ *Шикор* — ов.

⁵ *Зот* деганда тасаввуф аҳли Мутлақ руҳнинг ўзини, илоҳиёт оламининг жавҳари, яъни абадий ва азалий Ваҳдатнинг моҳиятини тушунганлар.

⁶ *Аҳли сифот* — Оллоҳнинг сифат ва хусусиятларини таҳқиқ ва мушоҳада қиладиган кишилар. *Сифот* — сифатлар. Илоҳий зотнинг аёнлашуви, унинг қудрат ва хусусиятлари. Барча руҳий ва моддий оламлар, жумладан инсон ҳам шу сифатлардан иборат.

⁷ *Суфра* — дастурхон.

⁸ *Аҳли мамот* — ўликлар, марҳумлар.

АБДУЛЛОҲ АНСОРИЙ

(1006 — 1088)

Пири Ҳирот ва Шайхулислом номлари билан катта шуҳрат қозонган забардаст тасаввуф олими, фақиҳ¹ ва адиб Абуисмоил Абдуллоҳ ибни Абулмансур Муҳаммад Ансорий Ҳиравий Ҳирот ва Нишопур мадрасаларида фикҳ², тафсир, ҳадис, адаб илмларини ўрганган. Жумладан, фикҳни имом Шариф Марғазий, ҳадисни Абулфазл Муҳаммад Жорудий, тафсирни Хожа Яҳё Аммор ҳузурда ўқиган.

Ўн тўрт ёшидан саёҳатга чиқиб, Эрон ва Хуросоннинг Балх, Нишопур, Тус, Бистом ва бошқа шаҳарларида бир муддатдан яшаган. Райда Бобо Кўхий ва Абулҳасан Харақоний, Нишопурда Абусаид Абулхайр каби машҳур орифлар мулоқотига етишган ва шундан сўнг тасаввуф йўлига кирган³. Хусусан, Боязид Бистомий издоши бўлган Абулҳасан Харақоний билан учрашуви «унинг ҳаёти ва тафаккурида ўчмас из қолдирган. Сўнгра у Ҳиротга қайтиб, таълим бериш билан шуғулланган ҳамда мўътазилий⁴ ва ашъарийларга⁵ қарши фаол мунозаралар олиб борган. Шайхулислом унвонига сазовор бўлган Ансорий ал-Ҳиравий умрининг охирида кўз нуридан ажраб, Ҳиротда вафот этган. Юсуф ал-Ҳамадоний Ансорий ал-Ҳиравийнинг энг буюк издошларидан саналиб, яссавийлик ва хожагон тариқатлари мана шу зотга бориб тақалган»⁶.

Абдуллоҳ Ансорийнинг араб ва форс-тожик тилларида кўплаб асарлари мавжуд: «Муножот», «Рисолаи дилу жон» («Дил ва жон ҳақида рисола»), «Ганжнома», «Қаландарнома», «Канз ул-соликин» («Солиқлар ҳазинаси»), «Зод ул-мусофирин» («Сайр қилувчиларнинг йўл озиғи»), «Ҳафт ҳисор» («Етти қалъа»), «Сад майдон» («Юз майдон» (мақом маъносида), «Носоеҳ» («Насихатлар»), «Муҳаббатнома», «Табақот ус-сўфия» («Тасаввуф мақомлари»),

¹ Фақиҳ — шарият ҳукмларини мукамал билган, фикҳ билан шуғулланувчи киши.

² Фикҳ — ислом дини қонун-қоидалари тўғрисидаги илм.

³ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. — Душанбе, 1988. С. 161.

⁴ Мўътазилийлар (арабча — ажралиб чиққан) — VIII асрда вужудга келган исломдаги оқимлардан бири. Асосчилари Восил ибн Ато ва Амир ибн Убайд. Мўътазилийлар ақл-идрокни илоҳиёт асоси деб эътироф этган, тасаввуфни инкор этишга уринган, ўзларини яққахудолик (тавҳид) ва адолат (адл) тарафдорлари деб атаган (Қаранг: Ислом. Энциклопедия. 171—172-бетлар).

⁵ Ашъарий — каломнинг асосий йўналишларидан бири. Унга Абулҳасан Али ибн Исмоил асос солган. Уларнинг дунёқарашига ақл диний анъана — нақддан устун қўйилади (Қаранг: Ислом. Энциклопедия. 35-бет).

⁶ Бу ҳақда қаранг: Ислом. Энциклопедия. 30-бет.

«Манозил ус-сойирин» («Сайр қилувчиларнинг манзиллари») ва бошқалар. Араб тилида 6 минг байтдан ортиқ шеър ёзган, қатор рисоалар яратган. Жумладан, Абубакр Муҳаммад Калободий Бухорийнинг машҳур «Таарруф» («Танишув») номли тасаввуфга оид асарига шарҳ ёзган. Насрий асарлари ичида келган 2000 та рубоийни унга нисбат берадилар. Бундан ташқари, ғазал, қитъа ва бошқа жанрларда ҳам қалам тебратган.

Ўзидан кейинги форс-тожик адабиётига кучли таъсир кўрсатган: дидактик дostonчилик, сажъли наср ва тасаввуфий шеърятнинг шаклланиши ва тараққиётини унинг номи билан боғлайдилар. Юсуф ва Зулайхо қиссасини «Анис ул-муридин ва шамс ул-мажолис» («Муридлар дўсти ва мажлислар қуёши») номи билан насрга солган ҳамда 14 мажлисдан иборат мазкур асарида тасаввуф рамзларини бадиий шаклда дostonнинг асосий образлари воситасида баён қилган. Бу йўл кейинчалик Ҳаким Санойи ва Носир Хисрав каби забардаст сўз санъаткорлари томонидан муваффақият билан давом эттирилди¹.

1

Нафсингни агар қилиб нишон кетгайсан,
Ўзингни хароб этиш томон кетгайсан.
Боқ ўзингга: кимсану қаердан келдинг?
Англа: не қиларсану қаён кетгайсан?

2

Ишқингда сенинг бедилу² бежон бўлдим,
Зулфинг каби кўйингда паришон бўлдим.
Йўқ, йўқ, бу — хато, аслида ишқ қувватидан
Кечдим икки дунёдану жонон бўлдим.

3

Ҳар кимки, тавоф айласа ишқ манзилини,
Ишқ ханжари бир кун тилар унинг дилини.
Ишқ дафтарига битинг бу ҳикмат гулини:
Бошдан кечар ошиқ ўтгали ишқ йўлини!

4

Қўлдан кеча келмагани бир иш зинҳор,
Бугун эса мен туфайли қизгин бозор,
Ўтсам-кетсам эртага билмай асрор³,
Яхши эди келмасам жаҳонга минг бор.

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди I. С. 161—162.

² *Бедил* — дилини бой берган, дилсиз, ошиқ, мубтало.

³ *Асрор* — сирлар, яширин нарсалар.

5

Ишқ йўлига кирсанг, батамом дард бўласан,
 Хоксору заиф мисоли бир гард бўласан.
 Кам нарсани орзу қилган мард бўлади,
 Кам нарсани орзу айла то мард бўласан.

6

Ишқингда гаҳи масту гаҳи хор бўламан,
 Ёдингда гаҳи йўғу гаҳи бор бўламан.
 Бу мастлигу хорликда қўлим тутмасанг-ей,
 Бир йўла дилу жондан безор бўламан.

7

Фам чеккали бўлди жигарим эш менга,
 Олдимдаги йўл қўрқуви ташвиш менга.
 Тавҳид¹ майига сира етолмайди дилим
 Нафс илони то урар экан ниш менга.

8

Мен осий² бандаман, ризойинг қани?
 Қоп-қора дилим — нуру зиёинг қани?
 Жаннатни менга тоат учун бахш этсанг,
 Бу олди-сотди-ку — атойинг қани?³

9

Дил мақсади, жоннинг орзуси бўлгай ишқ
 Ҳам мангу ҳаёт тарозуси бўлгай ишқ.
 Ишқ асли Хизр⁴ умрини боқий этган,
 Бас, мангу ҳаётнинг улгуси бўлгай ишқ.

¹ *Тавҳид (Ваҳдат)* — Оллоҳ таолонинг бирлиги, ягоналиги. Бу тушунчага кўра борлиқ ягона бир вужуддан, оламдаги барча нарсалар унинг тажаллийси — намоён бўлишидан иборат. *Тавҳид майи (Ваҳдат майи)* — Оллоҳнинг ягоналигини ҳис қилиш маърифатига эриштирадиган илоҳий май. Ривоятга кўра, Муҳаммад алайҳиссалом меърож кечаси Оллоҳ таоло ҳузурдаги илоҳий майдан тотган эканлар.

² *Осий* — гуноҳкор, итоатсиз, исён қилувчи. У кўфр ёки ширкка кетмаган бўлса, ҳар қанча катта-кичик гуноҳларига қарамай, мўмин-мусулмон саналади ва чин дилдан тавба қилса, гуноҳлари кечирилади.

³ Бу рубоий Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Хизр* — оби ҳаёт — тириклик сувини излаб топган ва ундан ичиб, абадий ҳаётга ноил бўлган пайғамбар. У одамларни мушкул аҳволдан қутқарадиган, уларга тўғри йўлни кўрсатадиган халоскор ва ошиқлар ҳомийси ҳисобланади.

10

Дил мулкида ишқдан ўзга шоҳ бўлмасин-ей!
Бизнинг сиримиздан эл огоҳ бўлмасин-ей!
Қўлим ҳеч узилмасин узун зулфингдан,
Ишқинг ғами кам дилимда, оҳ, бўлмасин-ей!

11

Орзунг шу агар: замон аро фард¹ бўласан,
Дин йўлида яна соҳиби дард бўласан.
Қилгил туну кун мард кишилар хизматини,
Мардлар ёнида юрсанг агар мард бўласан!

12

Ҳар лаҳза юзинг шамига парвона бўлай,
Жонимни бериб, ошиқи девона бўлай.
Бир кун бу қафасдан учсам, шоҳбоздек²
Шоҳ ёнига қайтай яна — шоҳона бўлай.

13

Мард элни қўйиб, чеккага урмас ўзини,
Ё катта тутиб эл ичра юрмас ўзини.
Кўз қорачиғидан ибрат олса арзир:
У ҳаммани кўрар, аммо, кўрмас ўзини³.

14

Ҳақни таниса ҳар киши, жонни на қилар?
Фарзанду аёлу хонумонни⁴ на қилар?
Девона⁵ бўлиб, икки жаҳонни унутар,
Девона киши икки жаҳонни на қилар?

15

Ё Раб⁶, менга пок дилу хабардор жон бер,
Тун оҳу саҳар кўз ёшини чандон⁷ бер.

¹ *Фард* — ёлғиз, якка, танҳо.

² *Шоҳбоз* — шоҳ қуши, лочин.

³ Бобо Афзалда ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

⁴ *Хонумон* — уй-жой, тирикчилик воситалари.

⁵ *Девона* — ишққа ошиқу ҳайрону саргашта бўлган ва сулуқка мансуб киши. Ошиқнинг мағлубияти ҳам девоналик дейилади.

⁶ *Раб* — Худо, Парвардигор. *Ё Раб* — эй Худо.

⁷ *Чандон* — кўп, анча, зиёда; кўпинча, узоқ муддат.

Аввал мени йўлингга солиб, бехуд¹ қил,
Сўнг топгали ўзлигимни² вақт, имкон бер.

16

Берма менга боқий умру шон-шавкати,
Дунёни сафою ишрату неъматини,
Дил орзуларини, яна жон роҳатини,
Топсам менга бас розилигинг давлатини.

17

Мен охиратимни ҳар куни ёд этаман,
Ҳар лаҳза гуноҳларим учун дод этаман.
Фамгин бўламан гарчи гуноҳ қўрқувидан,
Лутфига умид қилиб, дилим шод этаман.

18

Ошиққа на бу дунё, на у дунё ҳавас,
Ҳар иккиси ёр дийдоридан афзал эмас.
Дунёда менга бўлмаса-бўлмас қибла,
Менга ўша маъшуқ кўйининг қибласи бас.

19

Ҳақ йўлида асли икки Каъба ҳосил:
Оллоҳ уйи бўлса бири, иккинчиси — дил.
Дилларни зиёрат қил қўлингдан келса,
Минг Каъбадан ҳам бир дилни афзал бил!³

20

Кам қанча жамолингга десак мадҳу сано⁴,
Бўлсин дилу жону кўз — бари сенга фидо,
Дилдан бўламиз ҳар нима қилсанг-да ризо,
Гар жон тиласанг-да, бўлғуси сенга раво.

21

Бир томчи сувдан У бино қилди мени,
Сайлаб ўзига, аҳли ризо қилди мени,

¹ *Бехуд* — ақлу ҳушини йўқотган, мает, ихтиёрсиз. Тасаввуфда ўзидан беҳабар, ошиқлик ва мастлик мақомидаги киши.

² *Ўзлик* — инсоннинг нафс ва дунё билан боғлиқлиги. Улар ҳар лаҳза кишига ўзлигини эслатиб, уни Худо йўлидан чалғитади.

³ Бу рубоий Авҳадилдин Кирмонийга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Сано* — мадҳ, мақтов, таъриф.

Халқ ичра муносиби ато қилди мени,
Бу барчасига Ўзи раво қилди мени.

22

Келтирди фироқ таъна-маломатни менга,
Кўрсатди бу эл турфа аломатни менга,
Ҳеч қўймади айрилиқ саломатни менга,
Шу дунёда кўрсатди қиёматни менга.

23

Эй ошиқ умид ниҳоли, бўл мевага фарқ,
Эй ой, қилақол бевафолик буржини тарқ,
Эй дўст висоли тонги, урсанг-чи барқ,
Эй ҳижрон зулмат туни, кўрсатма турқ.

24

Ҳажрингда ишимда йўқ тартибу низом¹,
Аччиқ туюлар ширину пишган эса хом,
Кўнглимда агар бўлса-да минг орзую ком,
Номингсиз уларнинг бари бўлғуси ҳаром.

25

Кўзим мени(нг) лиммо-лим дўст сувратидан,
Мен розиман кўзимни(нг) кўриш қувватидан,
Йироқман уларни фарқ этиш ниятидан,
Бир-бирига айланишди ишқ қудратидан.

26

Йўлингда сенинг чоҳ узра чоҳ тушмишдир,
Шундан тоат ўрнига гуноҳ тушмишдир,
Йўқ айби сира агарда моҳ² тушмишдир,
Бизнинг қисмат асли сиёҳ³ тушмишдир.

27

Қунлар ҳавасинг пардаи бекорлик эмиш,
Тунларда ғаминг ҳужраи бедорлик эмиш,
Ҳажринг сабаби аслида ғамхорлик⁴ эмиш,
Савдонг эса сармояи хушёрлик эмиш.

¹ *Низом* — интизом, тартиб.

² *Моҳ* — 1) ой; 2) гўзал, маҳбуба.

³ *Сиёҳ* — қора, қоралик, қоронғилик.

⁴ *Ғамхор(а)* — ғамхўр, меҳрибон, мунис.

Бу мендаги ҳар аъзо сенинг коринг¹ учун,
 Бу икки қулоқ қабули гуфторинг² учун,
 Бу икки кўз наззораи³ рухсоринг⁴ учун,
 Жону дилу дин садқаи дийдоринг учун.

29

Бизнинг тилимиз битта эмасдир бегумон,
 Бор дўзаҳу жаннатдан ҳам ўзга макон,
 Озоданасаблар жони бир ўзгача жон,
 Пок жавҳари ўзга кондан олинган, аён.

30

Озору жафою ҳийладир ҳўйи⁵ унинг
 Ошиқ қонини тўкишга ўч қўйи унинг.
 Ҳар қуни жафо қилару сўнг узр айтар,
 Узри сочидан таралган хуш бўйи унинг.

31

Ҳар кимники, бандалик қарори бўлгай,
 Эл яхши-ёмонига не кори бўлгай?
 Сен бандамисан, бандалигингдан қолма,
 Хожадир у, кимнинг ихтиёри бўлгай.

32

Ой юзли санам менга бугун меҳмондир,
 Бу жону дилим бошдан-оёқ қурбондир.
 Йўқ дилда муаммо, барча ташвиш жондир,
 Жонимни берай, у садқаи жонондир.

33

Юз минг жоннинг роҳати биргина даминг,
 Ҳар бир дил шод бўлса агар унда ғаминг.
 Икки кўзим равшани, билсанг, санамо,
 Кўрмоқликда қоп-қора у зулфи хаминг.

¹ Кор — 1) иш, меҳнат, ҳаракат; 2) таъсир.

² Гуфтор — 1) сўз, гап; 2) гапириш, сўзлаш.

³ Наззора — қараш, назар солиш, томоша қилиш.

⁴ Рухсор — юз, чеҳра.

⁵ Ҳўй — одат, феъл, табиат, характер.

34

Ожизлигидан оёқ талабгоринг эмас,
Сен ўйламаки, дилим гирифторинг эмас,
Саргашта¹ бу жоним-да харидоринг эмас,
Ё икки кўзим маҳрами дийдоринг эмас.

35

Афсуски, дилором дилим олди-кетди,
Аҳдини бузиб, фиروقқа солди-кетди.
Кўлга киритарман дилу дилбарни яна,
Аммо кўзим қон ичида қолди-кетди.

36

Кўйингда девона бўлсам, ҳеч бок² йўқ,
Борми сира ишқ этаги, унда чок йўқ?
Дунёда топилмайди бир озод ошиқ,
Бошида бало шамолидан то хок³ йўқ.

37

Бошимда менинг йўқ ўзганинг савдоси,
Кўнглимни-да йўқ бир ўзгага парвоси.
Олмайди ўзингдан ўзга кўнглимдан жой,
Бўлмас дил ўзингдан ўзганинг маъвоси.

38

Ишқ аввалида оҳ-фигонимдан батамом
Ҳамсоёга бўлди тунлари уйқу ҳаром,
Ошган сари ишқ оҳ-нола кам бўлди мудом,
Ўт олса аланга, тутун этмайди давом.

39

Дедимки: дилим сенга яқин бўлмоқчи
Ҳам лойиқи шукру офарин бўлмоқчи.
Сидқимга гумон айлама, эй жони жаҳон,
Бор орзу сенга етиш учун бўлмоқчи.

40

Умрим бўйи вақтим менинг ҳар туну кун
Ул ёр ҳаёли билан ўтди бутун.

¹ *Саргашта* — сарсон, овора; саргардон; паришон.

² *Бок* — 1) кўрқинч, хавф, ваҳм; 2) зарар; 3) андиша, парво; 4) ажаб.

³ *Хок* — тупроқ.

«Мажруҳ бўлибсан, — деди, — мунча не учун?»
«Ишқ фатҳи¹ талаб қилди шуни, эй нозанин!»

41

Эй дил, кишилардан сира ёрлик тилама,
Ҳар шох соя бермайди — деворлик тилама,
Иzzат қаноатдаки, хорлик тилама,
Иzzатни азиз тут, сира зорлик тилама.

42

Эй зоҳиди худбин, сен эмас маҳрами роз,
Кибру тама омили сенга рўза, намоз,
Ишингни намоз эмас, ниёз² этгуси соз,
Пуч барча намоз бўлмас экан сидку ниёз.

43

Эй фазли менга ҳомию ёр, қўлим тут,
Бўлдим ўз-ўзимдан безор, қўлим тут.
Гоҳ тавба қилиб, гоҳи яна синдираман,
Сендан бу бари, эй Бирубор³, қўлим тут.

44

Ё Раб, дили поку жони огоҳ бергил!
Тунда йиғи, тонгда оташин оҳ бергил!
Аввал мени ишқинг йўлида беҳуд қил,
Беҳуд бўлгач, Ўзинг сари роҳ⁴ бергил!

45

Ё Раб, мени ишқинг майидан сармаст⁵ эт,
Ишқинг домига бир йўла банду баст⁶ эт,
Ишқингдан ўзгани беқиймат, паст эт,
Ўзингга мени муносибу пайваст⁷ эт.

46

Қилгуси гуноҳларим мени хору хижил,
Ёмон сўзу ёмон феълим бунга далил.

¹ *Фатҳ* — 1) забт этиш, эгаллаш; 2) ғалаба, зафар.

² *Ниёз* — аҳтиёж, муҳтожлик; илтижо, ёлвориш; аташ, назр қилиш.

³ *Бирубор* — ягона, доимий, мавжуд; Тангри.

⁴ *Роҳ* — йўл.

⁵ *Сармаст* — маст, сархуш.

⁶ *Бандубаст* — асир, гирифтор.

⁷ *Пайваст(а)* — боғланган, уланган, туташ.

Етказ менга файз олами қудсийдан¹ то
Ботил² бу хаёлларга мени бегона қил.

47

Ё Раб, мени ҳеч зору паришон қилма
Ҳам ёту яқинларга нигорон³ қилма.
Эл миннатисиз етказ Ўзинг ризқимни,
То бандалар эшигида сарсон қилма⁴.

48

Бўлсам-да шаҳарнинг энг таниқли ринди⁵,
Бошимда гуноҳлар тоғи минди-минди.
Ё Раб, мени қувма эшигингдан, токи
Бир йўла жаҳонга расво бўлмай энди.

49

Ҳар дардки, кўнглимни менинг тарк этгай,
Ўрнига унинг бошқаси дарҳол етгай,
Бошдан яна дил унга кўникмай нетгай,
Куйганга етишса ўт у куйгай-кетгай.

50

Эй Худо, нажот йўлини кўрсат менга,
Муҳтожман ҳар икки ҳаётимда сенга.
Бор айбу гуноҳларимни сен афв айла,
Шарманда бўлиб бормаи маҳшар кунга...

51

Бўлсин манзил ҳамиша майхона менга,
Бўлсин дунё ташвиши бегона менга.
Ишқинг билан айла мени масту сархуш,
Ақлу ҳушдан қолмасин нишона менга.

¹ *Олами қудсий* — илоҳий олам.

² *Ботил* — 1) бузуқ, бўш; 2) беҳуда, ноҳақ, асоссиз, нотўғри.

³ *Нигорон* — интизор, муштоқ.

⁴ Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

⁵ *Ринд* — шариат ва тариқат босқичларидан ўтиб, ҳақиқат асрорига етган киши. Тасаввуф адабиётида ринд молу давлатни кўзга илмаган хурфикрли, исёнкор, майпараст, илоҳий ишқдан сархуш ва саргардон ошиқ тимсоли бўлиб келади. Ринд аҳли илоҳий жазавачоғида омма қабул қилмайдиган нозик маънолар ва чуқур ҳақиқатларни ошкор қилишлари, мутаассиб диндорлар томонидан куфр сифатида баҳоланадиган фикрларни илгари суришлари билан машҳур бўлганлар.

Дил орзусининг ортидан елса гофил —
Ким, умри дарахтидир унинг беҳосил.
Нафси йўлида ўгирса юз Ҳақдан ким,
Беҳуда ўтибди бор ҳаёти, ботил.

Мен мастинг эмишман — маю жомдан озод,
Бир қуш кабиман донаю домдан озод.
Бутхонаю Каъбадан мурод сен менга,
Мен йўқса бу ҳар икки мақомдан озод.

Фазл этсанг агар, икки жаҳондан йўқ бок,
Адл этсанг агар, бўлгум бир йўла ҳалок.
Ҳар кун дерман юз бора: «Эй холиқи¹ пок,
Бир сиқим хокман — не қила олгай хок?»

Ёр дардини берсин хоҳу хоҳ роҳатини,
Ёрдан нима келса хуш — бил ишқ одатини.
Яхшию ёмон билан ишинг бўлмасин-ей,
Ёр розилигида англа дил давлатини.

Дунёталабо, бу нафсинг ўзингга тузоқ,
Уқботалабо², тушдинг ҳақиқатдан узоқ.
Мавлоталабо³, дилингда дардинг бўлса,
Ҳар икки жаҳонда сен музаффарсану⁴ тоқ.

Дўст хизматида иззату ҳурмат топасан,
Ҳақ сирини, қилсанг унга хизмат, топасан.
Ғафлатни қувар — қирқ туну кун чилла⁵ ўтир,
Бир бой ҳазина — илму ҳикмат топасан.

¹ *Холиқ* — Оллоҳнинг гўзал исмларидан бири: яратувчи.

² *Уқботалаб* — охиратни талаб қилувчи.

³ *Мавлоталаб* — Худони талаб қилувчи.

⁴ *Музаффар* — ғолиб.

⁵ *Чилла* — сўфий ёки муриднинг якка ўзи алоҳида хона (хужра)да, одамлардан яшириниб, қирқ кун давомида тоат-ибодат қилиши.

Сайёра экан ишқ — унга манзил бизмиз,
 Бу доирада нуқтаи мушкул бизмиз.
 Ўқишса бедил ошиқлар қиссасини,
 Бу қиссада энг ошиқи бедил бизмиз.

59

Юз йиллаб агар ўт ичра ёнсам музтар¹,
 Осон менга куйдирувчи бу ўт аксар.
 Нокас киши бирлан сира суҳбат тутма,
 Нокас киши суҳбати ўлимдан баттар.

60

Ёмғир томчисидан-да кўп менда гуноҳ,
 Бошимни уятдан кўтаролмайман, оҳ.
 Овоз келдики: «Ғам ема, эй банда,
 Ғар сенда гуноҳ кўп, менда кенгдир даргоҳ».

61

Мен айтишаман ҳар тонгда сен ила роз,
 Дилдан эшигингда қиламан арзу ниёз.
 Бас, бандаларинг миннатисиз айла-да соз
 Бечора бу банданг ишин, эй банданавоз!²

62

Боққа кирсам, кўйи тушар ёдимга,
 Гул сочи — хушбўйи тушар ёдимга.
 Сарв³ соясида агар ўтирсам бир дам,
 Сарвдек мавзун⁴ бўйи тушар ёдимга.

63

Сендан, биласанми, ишқ нима истайди?
 Тарк эт деб нафсу ҳавони қистайди.
 Очилгай эди муқаддас ислом эшиги,
 Нафс бандини ҳар кимки уза билсайди.

¹ *Музтар* — ночор, ноилож.

² *Банданавоз* — бандаларига ғамхўрлик қилувчи, шафқатли, меҳрибон.

³ *Сарв* — қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб яшнаб турадиган игнабаргли гўзал ва хушқомат дарахт. Мумтоз адабиётда маъшуқанинг келишган зебо қадди-қоматини сарвга нисбат берадилар

⁴ *Мавзун* — гўзал, чиройли, келишган.

Шодлик нима? Ишқингда унутдим зинҳор,
Хотиржам бўл — ушалди орзунг, дилдор.
Қонимни тўкишни истасанг, осон бу,
Васлингни мен истайману бу кўп душвор¹.

Ишқ оташида жонимни уд² қилайин,
Жон сеникидир — сенга фидо зуд қилайин.
Ишқингда куйиб бўлса адо бир жоним,
Юз жон яна тадбир ила мавжуд қилайин.

Сен боис бўлмас эсанг, эй жони жаҳон,
Инсон бу харобазорни қилмасди макон.
Бир лаҳза тушида кўрса ҳажрингни қачон,
Олам ўту сув ичра қоларди бегумон.

Ошкор айла — ҳар нима асрар дилимиз,
Бўлсин яқин олам элига манзилимиз,
Қорилмиш азобу ғамга суву гилимиз³,
Борми дилу гилдан ўзга бир ҳосилимиз.

Кўп қиссаи ишқингда сенинг мушкуллар,
Биз биргамизу ўртада кўп манзиллар.
Кўп орада гарчи гову монеликлар
Ёдингни қилар диллару зикринг тиллар.

Излайди сенинг йўлингни жумла олам,
Йўл қўрқуви кўпчиликни ўлдиргай ҳам,
Ўн тўрт кунлик ойни қилибсан мулзам,
Йўлингда кўрармиз шоҳликни ҳар дам.

¹ *Душвор* — қийин, мушкул, оғир.

² *Уд* — Ҳиндистон ва Бирмада ўсадиган новдалари қаҳваранг ва хушбўй дарахт.
Хушбўй ҳид таратиши учун уни манқалга солиб тутатадилар.

³ *Гил* — тупроқ, лой, балчиқ.

70

Ялт этди-ю ўтди кўздан тимсоли,
Умримни басар этди бу тимсол фоли.
Офтобдек аниқ-тиниқ кўринган эди у,
Қолди кўзда муҳрланиб шу ҳоли.

71

Бўйнингда биров ҳаққи агар қолгусидир,
Оллоҳга етиш йўлига ғов солгусидир.
Ким қилча бировнинг ҳақини еса бугун,
Эрта у жаҳаннамдан жой олгусидир.

72

Ишқ ичра чин ошиқни(нг) харобдир жони,
Кетмас сира кўзи ўнгидан жонони,
Ошиқ шу қадар ёр ишқининг ҳайрони,
На дўзаху на жаннат унинг дармони.

73

Излар Сени ким, Сен каби танҳо бўлгай,
Ёт айбу гуноҳга, хулқи аъло бўлгай.
Васлинг майидан ичгуси шундай кишиким,
Дардингни чекишга лойиғинг то бўлгай.

74

Бир мартагина биз сари ҳам келса бўлар,
Бор қанча гўзал ишларимиз — солса назар.
Гул истар эсанг, тиконидир жонга хатар,
Топса эди дил висолидан кошки хабар.

75

Сен кўрган у дил ҳоли ўзга бу замон,
Сув тўла у ҳовуз энди бўлди тўла қон,
Йўқ мевага қон у боғдан ному нишон,
Тарк айлади бизнинг боғни оби равон¹.

76

Одоб бўлар инсонга камолот бешиги,
Очилмади ҳар гадога одоб эшиги.

¹ *Оби равон* — оқар сув.

Одоб афзал подшоҳлик давлатидан,
Одоб асли тожлар ичра буюги.

77

Ҳар лаҳза кўзим гўзал жамолингни тилар,
Ҳар лаҳза дилим шавқи висолингни тилар.
Шундай кишига бағишла ўзни туну кун
Ҳам туши, ҳам ўнгида хаёлингни тилар.

78

Ёр ҳусни боғидан бир эшик очдилар-ей,
Олам эли изтиробга тушдилар-ей,
Эҳ, қанча киши жонларидан кечдилар-ей,
Ишқи майидан то қатра ичдилар-ей.

79

Дунё гамидан дил то бегона бўлмас,
Ишқинг ўқига токи нишона бўлмас,
Ҳар икки жаҳон дарди равона бўлмас,
Ҳеч ҳам ўша лойиқи жонона бўлмас.

80

Дийдор этаги агар фақирга ёрдир,
Ўлим менга бахту саодатча бордир.
Ишқинг кўйининг гадосидирман ҳарчанд,
Сенсиз яшамоқ жаҳонда менга ордир.

81

У яхши-ёмонинг яхшиликка йўйгай,
Дардингни гапирмасанг-да билгай-қўйгай.
Сен — бечора бандаю, У — шафқат соҳиби,
Билгай ўзи: хоҳи ўлдиарар, хоҳ суйгай.

82

Дарвеш, қани, бор, Ҳаққа ибодат айла,
Лутф-эҳсони шукрини ҳар соат айла.
Неъматга эришган, эй бадавлат инсон,
Шукронаи неъмат этиб, тоат айла.

83

Ҳар кимники дўст тутишару маст этишар,
Оламни оёғи остида — паст этишар,
Йўқлигини борлиққа пайваст этишар,
Ёр васли шаробидан сармаст этишар.

Лутф айла Ўзинг, қилма паришон бизни,
 Ҳарчанд ўрамиш гуноҳи исён бизни.
 Зотинг — ганию¹ биз — муҳтож, Ўзингдан —
 Ўзгасига қилма зору нолон бизни².

85

Қўш зулфига не бағишлай, токи ул ёр
 Бечора бу ошиқ сари келгай бир бор.
 Куйган жигаримни қошига қўйгай эдим,
 Куйган жигару мушк азал дўст, ҳамкор.

86

Фазлинг ила барча мушқулим осон қил,
 Лутфинг ила дардимга менинг дармон қил.
 Мен — зору ҳақир, бас, бир нима қилма умид,
 Сен — шоҳсан улуғ, шунга қараб эҳсон қил³.

87

Ё Раб, мени ишқинг майидан хуммор⁴ қил,
 Ишқингда мени хоҳи йўғу, хоҳ бор қил,
 Ишқингдан ўзга нимадан безор қил,
 Ишқинг домига бир йўла гирифтор қил.

88

Дедим: «Санамо, боқ менга — жононим ўзинг,
 Сендан сира кўз узмасман — жоним ўзинг.
 Жоним чиқади агар мени гарк этсанг,
 Эй жону жаҳон, куфру⁵ иймоним ўзинг».

89

Ошиқ аҳли тунда туриб роз қилади,
 Ёр эшигу томи узра парвоз қилади.
 Ҳар қайда эшик бўлса, ёпарлар тунда,
 Ёр ошигини тунлари ҳамроз⁶ қилади⁷.

¹ *Ганий* — бой, бадавлат; эҳтиёжсиз, муҳтож эмас.

² Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

³ Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Хуммор* — пири комил ва муршиди восилга ишора.

⁵ Сўфийлар дунёвий боғлиқликлар, ваҳдатдан жудоликни куфр деб ҳисоблайдилар.

⁶ *Ҳамроз* — сирдош, яқин дўст.

⁷ Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

Сувратда агар Мусою¹ Ҳорун² бўлсанг,
 Ҳатто ўша Жаброилга³ уйғун бўлсанг.
 Сувратдаги зуҳду⁴ тақвонинг фойдаси йўқ,
 Сийратда⁵ агар Язиду⁶ Қорун⁷ бўлсанг.

91

Дардингни чекиб, талбири дармон қилмам,
 Зулфингни севиб, орзуи иймон қилмам.
 Жононим, агар жон тиласанг, хуш бўлгай,
 Жононим учун андишаи жон қилмам⁸.

92

Кўнглимдаги бор майлу таманно⁹ сенсан,
 Бошимдаги бор оғриғу савдо сенсан,
 Ҳар қанча ҳаётга боқмайин, кўргайман:
 Сенсан бугуну эрта-да танҳо сенсан!¹⁰

93

Эй ой, чиқиб келдингу тобон¹¹ бўлдинг,
 Кездингу фалак узра хиромон бўлдинг.
 Ёримга кўзинг тушди-ю, ҳайрон бўлдинг,
 Ногоҳ қуйи индингу пинҳон бўлдинг.

94

Ўтди бугун ёнимдан у сарви равон¹²,
 Мум солиб оғзига, қилиб юзни ниҳон.
 Офтоб юзини тўсса-да ҳар қанча булут,
 Офтоб нуридан бебаҳра қолмайди жаҳон.

¹ *Мусо* — яҳудийлар пайғамбари.

² *Ҳорун* — Мусонинг акаси.

³ *Жаброил* — исломдаги тўрт фариштадан бири: Худо билан пайғамбарлар ўртасида элчилик қилади.

⁴ *Зуҳд* — дунёдан воз кечиб, тоат-ибодат билан шуғулланиш.

⁵ *Сийрат* — одат, хислат, феъл-атвор, табиат.

⁶ *Язид* — умавия сулоласига мансуб араб халифаларидан бири.

⁷ *Қорун* — Мусо алайҳиссалом даврида яшаган, ҳал-ҳисобсиз бойлигини хайрли ишларга сарфламай, хасисликда ном чиқарган шахе. У Шарқ адабиётида ҳарислик ва хасислик тимсоли ҳисобланади.

⁸ Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

⁹ *Таманно* — истак, умид; мақсад.

¹⁰ Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

¹¹ *Тобон* — порлоқ, равшан, дурахшон, ёрқин.

¹² *Сарви равон* — юрувчи, хиром этувчи сарв, яъни чиройли юришли маҳбуба.

Гоҳо ўз тийнатимга тушгай назарим:
 Мендан баттар борми экан битта-ярим?
 Ўзликдан ўтиб, етса Ҳаққа сафарим,
 Арш узра бўлар эди руҳи жилвагарим.

Ишқ оташида ошиқ кўнглимни ёқ,
 Кўнглим ичидан сўнгра бу жонимга боқ.
 Қошимга келар бўлса ўшанда маъшуқ,
 Соч барчасини хокипойига¹ шу чоқ.

Сен деб дилим ичра баҳсу жанглар бордир,
 Юз товланишу ҳолату ранглар бордир.
 Фофил элининг таънасидан ишқингда
 Жонимда неча номусу нанглар бордир.

Меҳрингни алишмам узугига Жамнинг,
 Васлингни домига Исои Марямнинг².
 Минг Боғи Эрамга³ бермагум ишқингни,
 Дардинггни-да айшига икки оламнинг.

Хавфим шуки, ишқи аро расво бўламан,
 Фол очсам агар: хоч билан ошно бўламан.
 Ул ёр мени деб агар мусулмон бўлмас,
 Мен ўзим унинг ишқида тарсо⁴ бўламан.

Ҳар лаҳза ҳазин дилимга ёдинг ҳамдам,
 Бир лаҳза ёдингсиз яшай олмасман ҳам.
 Ёдингни қилиб мен туну кун оҳ чекаман,
 Бошимга ғаминг ёстик бўлди, эркам.

¹ *Хокипой* — оёқ ости тупроғи.

² *Марям* — Исо алайҳиссаломнинг онаси.

³ *Эрам* — афсонавий гўзал боғ. Ер юзида жаннат яратиш даъвоси билан уни Ямандаги Од қавми ҳукмдори Шадлод барпо қилган эмиш.

⁴ *Тарсо* — насроний, христиан. Сўфийлар наздида нафси амморани маҳв этиб, нафси ҳамидага эришган ориф инсон.

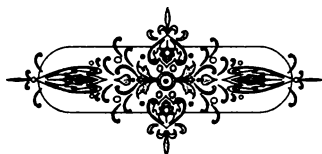
ДАРВЕШ МУҲАММАД ЧАРГАР

Кароматли авлиёлардан эканлиги нақл қилинади. Чунончи, бир куни Ҳирот жоме масжидида кўзи илиниб, қўлидаги кўзаси қийшаяди ва ундан сув оқа бошлайди. Масжид ходими масжидни булғаяпти деган хаёлда уни шунақанги дўппослайдики, бутун аъзои бадани моматалоқ бўлиб кетади. Шунда Чаргар бир оҳ урадики, ёғочдан қурилган масжид ўт олиб, ундан «Жумлафурўшон» (ҳамма нарсани сотувчи, аралаш бозор) деб аталган Ҳирот бозорига ўтади. Маждуддин Толия деган авлиё бундан хабар топиб, уни излаб топади ва:

— Нега мусулмонлар шаҳрига ўт қўйдинг? — дейди.

Чаргар ортига қайтиб, кўз ёши билан ўтни ўчиради ва қуйидаги рубойини ўқийди:

Ўтки, кеча кўкка бўй чўзиб ёнган эди,
Қалбимдан ёниш илмини ўрганган эди.
Икки кўзим ёши келмаса ёрдамга,
Ҳиротни бутун қуйдириши равшан эди¹.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Абдураҳмон Жомий*. Нафаҳот ул-унс. // Осор. Дар ҳашт жилд. Жилди 8. — Душанбе, 1990. С. 61; *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 241-бет.

ШАЙХ ҲАСАН НАМАДПЎШ

(вафоти 1116)

Ҳасан ибн Юсуф ас-Самоний ал-Бухорий қорахонийлар ҳукм-дори Арслонхон Ғозий (1102 — 1130) замонида яшаб ўтган. Қишин-ёзин жун хирқа — кигиздан тикилган тўнда юргани учун Намадпўш (кигиз киювчи) деганлар. Олим, обид¹, зоҳид ва мураббий бўлган. Ўттиз йил мутгасил рўза тутгани, фақат сабзавотлар билан ифторлик қилгани ривоят қилинади.

Арслонхон Ғозий Намадпўшга катта эътиқод қўйиб, унга маънавий ўғил тутинган ва унинг маслаҳатларига амал қилган. У турли хурофот ва бидъатлар, динга муҳолиф бўлган фирқаю гуруҳларга қарши мурасасиз курашиб, Бухорода ислом таълимоти ва ҳанафия² мазҳабининг кенг ёйилишига беқиёс ҳисса қўшган.

1116 йили ўз хонақоҳида шаҳид бўлган.

Қабри Имом Қозихон мақбарасининг қибла томонида бўлиб, табаррук зиёратгоҳлардан ҳисобланади.

Шайх ул-олам ҳазрат Сайфиддин Бохарзий ҳамиша: «Бухорои шарифда дунёвий нарсаларга сира эҳтиёжи бўлмаган икки буюк зот бор эди: бири — Абу Бакр Исҳоқ Калободий, иккинчиси Ҳасан Намадпўш», — деб такрорлашни хуш кўрар экан³.

Бу кўҳна кигизни аҳд этиб кийдим мен,
Таън этма, ўзимча жаҳд этиб кийдим мен.
Атлас тўни бебаҳо экан шоҳнинг, бас,
Жун хирқа⁴ — кигизни нақд этиб кийдим мен.

¹ *Обид* — тоат-ибодат қилувчи, художўй, тақводор.

² *Ҳанафия* — Абу Ҳанифа асос солган суннийликдаги диний-ҳуқуқий мазҳаблардан бири. Бу мазҳабда Куръон ҳуқуқ манбаи сифатида қабул қилинади, суннага мустақил манба сифатида қаралади, ҳадислар эса фақат ишончли бўлиши керак.

³ Шайх Ҳасан Намадпўш ҳақидаги маълумотлар ҳам, унинг рубойиси ҳам Садриддин Салим Бухорийнинг «Икки юз етмиш етти пир» китобидан олинди (Бухоро, 2006, 78—79-бетлар).

⁴ *Хирқа* — шайх, мурид ва дарвешлар киядиган махсус кийим.

ЮСУФ ҲАМАДОНИЙ

(1048 — 1141)

Йирик ва машҳур тасаввуф намояндаси, «имом, олим, орифи Раббоний¹, гўзал ҳоллари², кўп эҳсонлари, юксак каромат³ ва мақомотлари⁴ бор»⁵ Абуляъқуб Юсуф Ҳамадоний Ҳамадоннинг Бузанжирд қишлоғида туғилган. Бағдодга бориб, Абу Исҳоқ Шерозийдан таҳсил олган. Тасаввуф сирларини Абу Али Фарюмадий, Абдуллоҳ Жувайний ва Ҳасан Симнонийлардан ўрганган. Бағдоддаги машҳур Низомия мадрасасида дарс беради. Исфаҳон, Самарқанд ва Бухорода таҳсилни давом эттирган. Бир неча йил Марвда қолиб, халққа ваъз айтган. Абдулқодир Гилоний (Ғавс ул-аъзам), Имом Фаззолий, Ҳамидуддин Мултоний каби замонасининг етук шайху муршидлари билан мулоқотда бўлган. 30 марта ҳаж қилгани нақл қилинади. Бухорода узоқ муддат яшаб, муридлар тарбияси билан машғул бўлган. Кейинчалик хожагон-нақшбандия тариқатининг асосий шиорларига айланган «хуш дар дам», «назар бар қадам», «сафар дар ватан», «хилват дар анжуман» қоидаларини ишлаб чиққан. Хожа Абдуллоҳ Баррақий, Хожа Ҳасан Андоқий, Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний каби забардаст шогирдлари мусулмон оламида машҳур. Юсуф Ҳамадонийнинг истеъдоди ва мақоми қанчалик улуг бўлганлигини 17 та муриди комил авлиё даражасига етгани, Шарқ халқлари ҳаётида муҳим ўрин тутган яссавия ва хожагон-нақшбандия тариқатларининг асосчилари бевосита унинг издошлари эканлигидан ҳам билса бўлади.

Хиротдан Марвга қайтаётганда Афғонистоннинг Бомиён шаҳрида вафот этган. Кейинчалик муридлари томонидан хоки Марвга кўчирилиб, қайта дафн этилган.

«Рутбат ул-ҳаёт» («Ҳаёт мезони»), «Кашф», «Рисола дар одоби тариқат» («Тариқат одоби ҳақида рисола»), «Рисола дар ахлоқ ва

¹ *Орифи Раббоний* — илоҳий маърифат билимдони.

² *Ҳол* — тариқат мақомларини босиб ўтиш жараёнида солиқнинг пок қалбида порлаб, уни руҳий камолотга олиб борадиган илоҳий файз.

³ *Каромат* — кароматлар, мўъжизалар.

⁴ *Мақомот* — мақомлар, мартабалар, даражалар.

⁵ *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 252-бет.

муножот» («Ахлоқ ва муножот ҳақида рисола»), «Рисола фи аннал кавна мусаххарун лил инсон» («Дунёнинг инсонни таслим қилиши ҳақида рисола») асарларини ёзган¹. Улардан «Рутбат ул-ҳаёт» Сайфиддин Рафиддин томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб чоп этилган².

Эй ишқ, сенга покиза бу жон манзил,
Дардинга сенинг ақли паришон манзил.
Дилга — маърифат олами сайёҳига
Савдонда бўлибди чўл-биёбон манзил.

¹ Бу ҳақда қаранг: Ислом. Энциклопедия. 306-бет.

² Қаранг: *Ҳожа Юсуф Ҳамадоний. Рутбат ул-ҳаёт (Ҳаёт мезони)*. — Тошкент, 2003.

ШАЙХ АҲМАДИ ЖОМ

(1049 — 1141)

Зиндапил ёки Жандапил номи билан машҳур бўлган забардаст форс-тожик олими ва шоири, йирик тасаввуф арбоби ва улуғ авлиё Абунаср ибн Абулҳасан ибн Аҳмад ибн Муҳаммад Номиқий ўз даврининг барча илмларини эгаллаб, тасаввуф йўлига киради. Марв, Сарахс, Нишопур, Бузжон, Ҳирот, Бохарз, Бистом каби шаҳарларга сафар қилиб, Абдуллоҳ Ансорий, Хожа Мавдуд Чиштий, Имом Муҳаммад, Мансур Сарахсий каби уламою авлиё суҳбатига етишади. Шайх Абусаид Абулхайр қўлидан хирқа кияди. Ҳаж зиёратига боради. Жомга қайтиб, муридлар тарбияси билан машғул бўлади. Шайхул-ислом мартабасига эришади.

Тасаввуф одоби, сайру сулук мақомлари, сўфийлар ҳоли ва қоидаларидан баҳс юритувчи «Анис ут-толибин» («Толиблар дўсти»), «Кунуз ул-ҳикмат» («Ҳикмат хазинаси»), «Сирож ул-сойирин» («Сайр қилувчилар маёғи»), «Мифтоҳ ун-нажот» («Нажот калити»), «Равзат ул-мунзабин» («Хилват боғлари»), «Бурҳон ул-ҳақиқат» («Ҳақиқат далили»), «Футуҳ ал-қулуб» («Қалблар кашфи»), «Футуҳ ал-руҳ» («Жон кашфи»), «Эътиқоднома», «Ал-зуҳдиёт» («Зухднома») каби кўплаб асарлари мавжуд. 4 минг байт ҳажмидаги ғазал ва рубоийлари етиб келган. Шеърлари халқ ичида машҳурлигидан «Сабзпарӣ ва Зардпарӣ» («Яшилпарӣ ва Сарикпарӣ») ҳамда «Чаҳор парӣ» («Тўрт парӣ») дostonлари ичига кўплаб ғазаллари кириб қолган.

Шогирдлари ва издошлари томонидан унинг ҳаёти ва фаолиятига оид кўплаб мақомотлар яратилган. Минглаб муридлари бўлгани нақл қилинади¹.

1

Ишқ бир кўзгу — унда сира занг бўлмас,
Бу борада ҳеч мунозара, жанг бўлмас.
Шундай кишига ишқ муяссар бўлади
То бўлса-да бадном, дили танг бўлмас.

2

Ғам оламидан гоҳида кетгинг келади,
Гоҳ мангуга истиқомат этгинг келади.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 243—245-бетлар; *Ҳомидий Ҳ.* Тасаввуф алломалари. 96—99-бетлар; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 215.

Ўтган ҳаётингда қойил этдинг нимани,
Энди гўзал оқибатга етдинг келади?!

3

Бизларни азал қуни бино этганлар,
Тақдир битигини яширин битганлар.
Қисмат шатранжию¹ қазо² тошларини,
Биздан сўрамай бизлар учун отганлар.

4

Ким бўлса харобот³ асрорига ошно,
Бир хасча кўринмас кўзига бу дунё.
Кимки маърифат чашмасидан сув ичса,
У оби ҳаёт⁴ ичса-да, қонмас асло.

5

Йўқ дунёни(нг) қадри — пайвастлик кам қил,
Жон нетгуси бутда, бутпарастлик кам қил.
Бас, борлиғу йўқликдан фориг бўлсанг,
Ич ишқ шаробинию мастлик кам қил.

6

Халқдан тилама, бермаса кўнглинг қолади,
Берганда эса жонингга миннат солади,
Ҳақдан сўра, бор мушқулинг осон бўлади,
Гар бермаса ҳам сени умидвор қилади...

7

Ишқ китобидан кўриб дил фолини мен,
Қўлдан бердим тамом дил иқболини мен.
Ёр меҳри майидан симириб тўла қадаҳ,
Топширдим тақдирга дил аҳволини мен.

¹ *Шатранж* — шахмат.

² *Қазо* — тақдир, қисмат. Оллоҳ таолонинг ҳамма нарсаларнинг келажакда қандай бўлишини азалдан билиши.

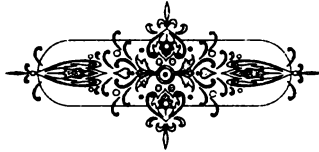
³ *Харобот* — инсоний сифатларнинг харобу жисмоний вужуднинг фоний бўлиши. Кишининг хароботийлиги унинг комиллигидирки, ундан беихтиёр равишда илоҳий маърифат содир бўлади. Хароботдан мақсад — комил инсон ҳузури.

⁴ *Оби ҳаёт* — Хизр алайҳиссалом ер ости — зулмат қаридан топган ва бир қатра ичиб, абадий ҳаётга ноил бўлган мангулик суви. Оби ҳаёт тасаввуфда саъй-ҳаракат билан эришиб бўлмайдиган, Оллоҳ томонидан ўзи хоҳлаган бандаларига бериладиган ладуний (илоҳий) илм маъносида келади.

Дилдан юволмасам бу қулфатни нетай?
 Ё гўша¹ туюлмасам хилватни нетай?
 Ҳолимни рақибдан тутишди пинҳон,
 Бас қилмай шукронаю раҳматни нетай?

Ишқ аҳлига дайру² калисо³ бўлди мақом,
 Бу мазҳабда майхона пиридир⁴ имом.
 Бир риндки, ундан мастдир май-да мудом,
 Бу, билсанг агар, жоми Жами⁵ Аҳмади Жом.

Майхонада кўрдим ёрни масту хумор,
 Кўлида лабидек арғувон⁶ бодаси бор.
 Дедим: «Санамо, сенга қачон етгаймен?»
 «Балки йўлимиз сира кесишмас», — деди ёр.

¹ *Гўша* — бурчак, хилват, чет, чекка.

² *Дайр* — оташпарастлар ибодатхонаси; мажозан: майхона. Сўфийлар истилоҳида орифлар мажлиси ва зоти аҳадиятдан ҳузурланишни билдиради.

³ *Калисо* — насронийлар ё яҳудийлар ибодатхонаси. Тасаввуф истилоҳида маъно оламига ишора.

⁴ *Майхона пири (Пири майхона)* — тариқат пири, маънавий раҳбар.

⁵ *Жоми Жам* — Жам жоми. *Жам* — қадимги Эроннинг афсонавий подшоҳи Жамшид исмининг қисқарган шакли. Жамшид «Жоми жаҳоннамо» — жаҳонни кўрсатувчи жом ихтиро қилган бўлиб, унда дунёдаги нафақат ҳозирги, балки ўтмишда юз берган ва келажакда содир бўладиган воқеа-ҳодисалар ҳам акс этар экан. Май қадаҳи ва комил инсон қалбини ҳам илоҳий сирларни ўзида сақлаши жиҳатидан Жамшид жомига нисбат берадилар. Жамшид жомидоғи май ичган билан сира тугамас эмиш.

⁶ *Арғувон* — гуллари ниҳоятда қизил бўладиган дарахт; мажозан: қизил ранг.

МУҲАММАД ҒАЗЗОЛИЙ

(1058 — 1111)

Машҳур илоҳиёт олими, тасаввуф назариётчиси, файласуф, фақиҳ Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад Тусий Хуросоннинг Тус шаҳрида туғилган. Нишопурда ашъарий мактаби уламоси Жувайний қўлида таҳсил кўрган. Салжуқийлар вазири Низомулмулк хузурида Бағдодда хизмат қилган, 1091—1095 йилларда Низомия мадрасасида дарс берган. Исмоилийлар Низомулмулкни ўлдирганларидан кейин ҳаж баҳонасида Бағдодни тарк этиб, 1096—1106 йилларда Дамашқ ва Тусда яшаган. Низомулмулкнинг ўғли Фахрулмулк таклифига кўра яна 1106—1110 йилларда Низомия мадрасасида мударрислик қилади. Ўлимидан сал олдин она шаҳрига қайтиб, шу ерда вафот этади.

Асосий асарлари: «Иҳёу улум ид-дин» («Диний илмларни тирилтириш»), «Кимёи саодат» («Саодат кимёси»), «Мақосид ул-фалсафа» («Фалсафа мақсадлари»), «Таҳофут ул-фалосифа» («Файласуфларни рад этиш»), «Насиҳат ул-мулк» («Ҳукмдорларга насиҳат»).

Ғаззолий ўз асарларида ислом илоҳиёти тизимини ишлаб чиқиб, уни фалсафий жиҳатдан асослашга интилган, ислом ва тасаввуфни ўзаро қўшиб талқин этган¹. Чунончи, «Иҳёу улум ид-дин» асарида тасаввуф ва исломни муроасага келтириб, бир-бирига чамбарчас боғлади. Шундан сўнг тасаввуф тариқатига кирувчилар учун шариятга риоя этиш қатъий қонунга айланди. Ғаззолий фанони тасдиқласада, Мансур Ҳаллож олға сурган ҳулул, яъни сўфийнинг Оллоҳга қўшилиб, сингиб кетишини рад этади. Ғаззолий фикрича, фано Оллоҳга руҳан яқинлашиш, холос»². У Аристотелнинг Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино каби Шарқдаги издошлари билан «оламнинг яратилганлиги, коинот абадийлиги, руҳнинг ўлмаслиги муаммолари, сабабият назарияси ва ҳоказо бўйича баҳс юритган. Ислом тафаккури ва ўрта аср Европа фалсафасига баракали таъсир кўрсатган»³.

Куръонни мукаммал шарҳлаб, ислом қоидаларини илмий асослаб бергани учун замондошлари томонидан «Ҳужжат ул-ислом» («Ислом далили») деб улуғланган.

Ғаззолийнинг «Кимёи саодат» асари XIX асрда Шарқий Туркистонда Муҳаммад Исо томонидан ўзбек тилига ўтирилган. Янги

¹ Бу ҳақда қаранг: Ислом. Энциклопедия. 300-бет; Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати. 1-китоб. — Хўжанд, 1997. 88—89-бетлар.

² Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати. 1-китоб. 89-бет.

³ Ислом. Энциклопедия. 300-бет.

даврдa Алоуддин Мансур ва Рашид Зоҳидлар ундан парчалар таржима қилдилар¹.

1

Васлинг йўлида кўнгил югурмай нетади?
Жон жон ила васлингни қидирмай нетади?
Тушганда қуёш акси ойина узра,
Ойина қуёшдай ўзни кўрмай нетади?

2

Топмайди қазо пардасига йўл ҳеч ким,
Ҳеч кимга қадар² сирлари бўлмас маълум.
Ҳар бир киши бир фалсафа сўққай ўзича,
Бу баҳс ечилар на ва на тўхтар бир зум.

3

Биз хум³ ёнида намозни одат этдик,
Майхона қуми билан таҳорат этдик.
Шоядки, бу майхоналар ичра топсак,
Ул умрки, масжидлар аро йўқотдик.

¹ Қаранг: *Зайниддин Муҳаммад Ғаззолий*. Кимёи саодат. — Тошкент, 1995; *Муҳаммад Абу Ҳомид Ғаззолий*. Ихёу улуму ид-дин // «Ёшлик», 1990, 6-сон, 70—78-бетлар; *Абу Ҳомид Ғаззолий*. Тавба китоби. — Тошкент, 2003.

² *Қадар* — ҳамма нарсаларнинг Оллоҳнинг азалий илмига мувофиқ равишда вужудга келиши.

³ *Хум* — завқ аҳли наздида сулуқнинг ибтидоси. Бунда солиқ хумга эндигина солинган майдек қайнаб тошади.

АҲМАД ҒАЗЗОЛИЙ

(вафоти 1124)

Шайх Абубакр Нассожнинг муриди бўлиб, мўтабар асарлари бор. Жумладан, «Савонеҳ» («Ҳодисалар») китоби ниҳоятда машҳур бўлган. Фахриддин Ироқий «Ламаъот» («Шуълалар») асарини унинг таъсирида яратган. Алишер Навоийнинг ёзишича: «Савонеҳ» фузулидин¹ бири будурким, маъшуқа барча ҳоли билан маъшукдир, бас истиғно² анинг сифатидур. Ва ошиқ барча ҳоли билан ошиқдур, бас ифтиқор³ анинг сифатидур. Ошиққа ҳамиша маъшук кераклик, бас, ифтиқор анинг сифатидур. Ва маъшукқа ҳеч нима дарбоист⁴ эмас, чунки ўзи ўзинингдур, ложарам⁵ истиғно анинг сифати бўлғай⁶.

Қабри Қазвинда.

1

Ошиққа камол жоизу маъшукқа жамол,
Дил тўла сўз, аммо, тил уни айтгали лол.
Ҳеч ерда бўларми бунданам антиқа ҳол:
Мен ташнаю олдимда оқар оби зилол⁷.

2

То жоми жаҳоннамо менинг қўлимда,
Бир хас кабидир етти фалак йўлимда.
То йўқлик Каъбаси борлиқ қибласидир,
Маст айланар олам эли ўнг-сўлимда.

3

Ёр васфида тил юзта бўлиб кетса-да кам,
Кам этгали тухфа жон у минг-минг эса ҳам.
Сўзнинг қўли, қайда бўлмасин, етмас унга,
Қандай бўлиши лозим — шундай у санам!

¹ Фузул — бу ерда: фазилатлар.

² Истиғно — эҳтиёжсизлик, бирон нарсага муҳтож бўлмаслик.

³ Ифтиқор — муҳтожлик, фақирлик.

⁴ Дарбоист — керак, зарур.

⁵ Ложарам — шубҳасиз.

⁶ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 251-бет.

⁷ Оби зилол — тоза, тиниқ сув. Бу рубоий Жалолиддин Румийга ҳам нисбат берилди.

4

Инсон десанг ўзни, ҳар кун икки-уч бор,
Қилмишларинг айла тафтишу ор қил, ор.
Ўлик каби бўлмайин десанг, ошиқ бўл,
Ишқ йўлида ўлганга ўлим йўқ зинҳор.

5

Ёр оғзини кулгига агар очгайдир,
Ғам бандини ўзи беҳабар очгайдир.
Ёр оғзига қулф урар сўзинг, бас, жим бўл,
Ёр сўзлаш учун оғзин агар очгайдир.

6

Бизнинг мазҳабда шоҳнинг қиммати йўқ,
Чунки унинг ошиқчалик қиммати йўқ,
Бизга боши борнинг бош бўлиш одати йўқ,
Бу тожга боши бор кишининг рухсати йўқ.

7

Бу майдан ақлнинг жоми топди камол,
Тут қўлга қадаҳни тўлдириб, ойжамол.
Маст айлаю айт: ҳаром қачон бўлди ҳалол?
Ўлсам қани бундай яшагандан хор, увол.

8

Лаъли¹ лабидан дилимни чексам бу кеча,
Дардимни йиғиб, бодага тўксам бу кеча.
Бу бода лабингга тенг келарми асло,
Кам тонгга қадар дилимни ёқсам бу кеча.

9

Ўтди кеча, унга, ема ғам, етмассан,
Эрта ғанимат бўлар бу дам, етмассан.
Шод бўл шу нафас билан ҳаётсан токи,
Балки яна шу нафасга ҳам етмассан.

10

Ишқ асли азал қисмату ҳам матлабимиз²,
Васли умиди билан мудом шод таъбимиз,

¹ *Лаъл* — қизил рангли ялтироқ қимматбаҳо тош. Маъшуқанинг қизил лабини унга нисбат берадилар.

² *Матлаб* — мақсад, истак, талаб.

Бу майдан, уни ҳаром демас мазҳабимиз,
Маҳшаргача ташна кўрмагайсан лабимиз.

11

Ишқ ичра на соз маломату расволик,
Кофирлигу ўтпарастлигу тарсолик,
Эл олдида мақбул оқилу донолик,
Бизнинг йўлимизнинг талаби расволик.

12

Оллоҳ вужудим қачон муқаррар қилди,
Жонимни садаф, ишқини гавҳар қилди.
Солганда қазо-қадар қаламни¹ ишга,
Ишқинию умримни баробар қилди.

13

Кўрди-ю заҳил² юзимни нозли дилдор,
Васлимга умид боғлама, деди, зинҳор,
Рангинг менга зид экан, равомас дийдор,
Мен мисли баҳор, сен-чи хазонсан, эй ёр!

14

Зулфинг³ сени занжир эса, девона манам,
Ишқинг сени оташ эса, парвона⁴ манам,
Сўз берсанг агар, аҳдида мардона манам,
Ишқингга яқин, ўзингга бегона манам.

15

Ишқ ичра кўнгил мендан ўтинди тавба,
То мен қилай ой васлидан энди тавба.
Тун зулмату шам равшану соқий сархуш,
Май ҳозиру ман ошику синди тавба.

¹ Қалам — 1) ақли аввал; 2) муфассал илм.

² Заҳил — рангида қони йўқ, ранги сариқ, сарғайган.

³ Зулф — соч, аёлларнинг икки чаккасидаги жамалаги, кокили. Тасаввуфда у бир неча маънода келади: идрокига ҳеч ким қодир бўлмаган илоҳий моҳият; куфр зулмати; йўқлик олами; ваҳдат мартабаси ва ҳоказо. Зулфнинг ҳалқалиги — илоҳий сирлар, узунлиги — оламнинг чексизлиги, беқарорлиги — оламнинг ўзгарувчанлиги рамзи.

⁴ Парвона — кечаси шам ёки чироқ атрофида айланиб, ўзини унга урадиган ҳашарот.

16

Сендан тиламасман ишқдан ўзга ҳеч он,
Тенг менга бу ишқ ичра висолу ҳижрон.
Ишқингсиз умр умр эмас, бир зиндон,
Хоҳ васлингга етказ, хоҳ узоқлат, жонон.

17

Мен масту аласт — ишқ орзуси бошимда,
Ошиқ эканимдан сенга шу ёшимда.
Ё тикла висол чодирини қошимда,
Ё қўйма бу ишқ азобини бошимда.

18

Ҳар нарсани ҳал этар агар ёр истар,
Ҳар ишда у интизомни зинҳор истар,
Оламни мудом гўзал, беғубор истар,
Мен рози нимани ўша дилдор истар.

19

Ҳар лаҳза дилимни олса-да маъзурдир,
Минг қайғу-аламга солса-да маъзурдир.
Мен минг кеча ҳажрида унинг қон ютдим,
У ҳар кеча шод кулолса-да маъзурдир.

20

Ҳар куни кўриб дилим ғамини шодсан,
Озору ситам борасида устодсан.
Ҳар қанча мен ишқингга гирифтор бўлсам,
Сен шунча менинг ишқимдан озодсан.

21

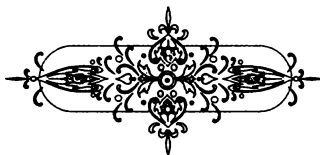
Ишқ дафтарига қараб ўтар ою йилим,
Излаб ундан гўзал жамолингни, гулим.
Қўшган сари ҳусн устига ҳусн юзинг,
Ишқ устига ишқ қўйди бечора дилим.

АБУЛҲАСАН БУСТИЙ

(XI—XII асрлар)

Алишер Навоийнинг маълумот беришича, Хожа Юсуф Ҳамадоний каби, у ҳам Шайх Абу Али Фарюмадийнинг яқин дўстларидан бўлиб, куйидаги мушкул рубойси тариқат аҳли орасида машҳур бўлган. У Айнулқуззот Ҳамадоний асарлари орқали етиб келган¹.

Ҳар икки жаҳон бизга тамом бўлди аён,
Ҳеч қолмади бизда айбу ордан-да нишон.
Бу қоп-қора нур гарчи гуноҳ белгисимас,
Кечдик баридан — қолди на ошкор, на ниҳон.

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 282-бет.

АЙНУЛҚУЗЗОТ ҲАМАДОНИЙ

(1099 — 1131)

Машхур шайх, мутафаккир ва мутасаввиф адиб Абулмаолий ибн Абдуллоҳ ибн Абубакр Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Али Миёнжий Ҳамадоний ўз даврининг барча илмларида тенгсиз бўлиб, «замон орифлари пешвоси», «аср яғонаси» сифатида улуғланган. Тасаввуф назариётчиларидан бўлиб, ўз фаолиятининг дастлабки йилларида Муҳаммад Ғаззолий таъсирида бўлган. Кейин Абу Али ибн Сино асарларини чуқур мутолаа қилиб, фалсафага майл кўрсатган. Тасаввуфий асарларида эркин мушоҳада юритиб, баъзи қалтис фикрларни баён қилгани, айрим диний аҳқомларни танқид қилгани учун уни дорга осиб, жасадини ўтда куйдирганлар¹.

Айнулқуззот «бир неча йил қози ул-қуззот — бош қози бўлиб ишлаган ва адолат йўлини туган, диний ихтилофларга қарши турган. Унинг ижтимоий-ахлоқий фикрлари Ўрта Осиё, Озарбайжон ва Эрон мутафаккирларига таъсир ўтказган»².

Қисқа умрида араб ва форс-тожик тилларида ўзидан бой мерос қолдирган. «Унинг илоҳий ҳикмат ва табиатшунослик илмларига оид «Яздоншинохт» («Худони таниш»), тасаввуфнинг ўн асосини талқин қилувчи «Тамҳидот» («Текислаш»), Худонинг сифатлари ва зотига бағишланган «Зубдат ул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар қаймоғи»)³, шунингдек, «Тафсири Куръон» («Куръон тафсири»), «Мактубот» («Мактублар»), «Шарҳи калимоти қисори Бобо Тоҳир» («Бобо Тоҳир сўзларининг қисқача шарҳи») асарлари машхур.

Адабий асарларидан «Лавойиҳ» («Лойиҳалар») диққатга сазовор бўлиб, 301 фаслдан иборат. Муаллиф уни «Тамҳидот» ва «Мактубот» асарларидан олинган шеърлар ва дилўртар рубоийлар билан бойитган.

«У ақлни билишнинг муҳим воситаси деб билди. Мутафаккир фикрича, ақл фақат моддий дунёдаги воқеаларнигина тушуниб етиши мумкин, Ҳақнинг моҳиятини англашда эса ожиздир. Айнулқуззот инсоннинг моҳиятини ишқ ташкил этади, ишқ дунёни ҳаракатлантириб туради деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, олий даражадаги илоҳий ишқ қуйи даражадаги инсоннинг дунёвий неъматларга бўлган рағбатини инкор этмайди, балки уни тўлдиради»⁴.

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 115—116.

² Ислом. Энциклопедия. 22-бет.

³ Ўша ерда.

⁴ Ўша ерда.

1

Чекмай ғамини бир оғир айёмларнинг¹,
Билмай таъмини дўзахий таомларнинг,
Ишқини даъво қилма дилоромларнинг,
Ишқ ичра йўқ имтиёзи ҳеч номларнинг.

2

Иблис бир ўзига, бир одамга боқди,
Оҳ-нола чекиб, кўзларидан ёш оқди.
«Бир боқу ўзингга, айт: ўзи иблис ким?» —
Шундай деб одам бағрига ўт ёқди.

3

Бу ишқ йўлининг бир ҳосили бўлгаю йўқ,
Уммид кўйининг бир соҳили бўлгаю йўқ,
Ёр деди: ишинг юришади сабр этсанг,
Собир² ошиқнинг оқили бўлгаю йўқ.

4

Кўр бўлса, қаландар³ йўлидан юргай ким?
Пинҳона ёмонлик кўйига киргай ким?
Куфр ўз-ўзидан иймон асоси бўлгай,
Осонгина куфр узра макон қургай ким?

5

Бизнинг кўйимизни излаган бисёрдир⁴,
Ким изласа бизни, иши оҳу зордир,
Бизнинг эшигимизда саноксиз дордир,
Бир ошиқ боши ҳар дор узра бордир.

6

Кимнинг далили агар юзи моҳ эмас,
Хавф ичрадир у, халқ ундан огоҳ эмас,
Ўзлик йўли ҳеч қисқаю кўтоҳ⁵ эмас,
Зулфи йўлидан ўзгаси дилхоҳ⁶ эмас.

¹ Айём — кунлар, вақт, давр, замон.

² Собир — сабр қилувчи.

³ Қаландар — 1) илоҳий ишқ йўлида важд ҳолатига етган дарвеш; 2) вужуд ва қалбини поклаб, ўзини фано ҳолатига етказишга интилган солиқ; 3) қаландария тариқати аъзоси.

⁴ Бисёр — кўп, ортиқ, зиёда.

⁵ Кўтоҳ — калта, қисқа.

⁶ Дилхоҳ — дилга яқин, кўнгил тортган.

7

На ишқингнинг ўти, эй дилафрўз¹, камдир,
 На тундаги дарди келса кундуз камдир.
 Ҳажринг кўйида бу нотавон кўнглимининг
 На сабри бору на ўти бир кез камдир.

8

Ўтган кеча маҳрам эди қоши кундуз²,
 Тонгда нафасимдан гуллар очди юз.
 Бу кечаси ҳажри гамида юмсам кўз,
 Чарх ўлди, қуёш-да сўнди гўё шу кез.

9

Бутхонада топилса у қадди мавзун,
 Йўқ Каъба тавофига боришда мазмун.
 Гар Каъбада ёр бўлмаса, у — бутхона,
 Бутхонада ёр бўлса, Каъбадан устун.

10

Ногоҳ эшигим ҳатлади ёр — мастона,
 Май ичди-ю, ўлтирди бўлиб парвона,
 Кўриб юзи, тутиб сочини мен ёна,
 Кўз бўлди юзиму қўл кўзим пинҳона³.

11

На нозли санамнинг сочига қўл етади,
 На дилни бу иштиёқ сира тарк этади.
 Ҳар қанча бу можарога боқсам сезаман:
 Бу қайғу мени бир куни олиб кетади.

12

Ўтган кеча оғушимга кирган эди у,
 Қаҳрини сочиб, қулоқ-миямни еди у.
 Дедим: «Санамо, гамингда фарёд чекаман!»
 Босиб лабини лабимга: «Жим бўл!» — деди у.

13

Ошиқ элининг қибласи юзингдир, аён,
 Ҳам бутлару бутгар⁴ интилар сенга томон.

¹ Дилафрўз — 1) дилни ёритувчи; 2) кўнглини шод этувчи; 3) гўзал маҳбуба.

² Қоши кундуз — чиройли, ўсиқ қора қош.

³ Жалолиддин Румийда ҳам шу мазмундаги рубоий бор.

⁴ Бутгар — буттарош, бут ясовчи.

Бир кўрса сочингни бутпараствлар пири,
Бир дер, калима қайтариб, Оллоҳ бегумон.

14

Сув сепса бу майдонга кўз ёши билан,
Супурса бу даргоҳни мижа, қоши билан,
Дарбон¹ ёнида ўйнаса жон боши билан,
Жон бунда керак эмас, дегай, лоши² билан.

15

Эй ноз ила дилни олган, жонни-да ол,
Олдинг дилу жонни, ному нишонни-да ол.
Мендан бу жаҳонда қолмасин зарра асар,
Ошқорини олдинг, энди пинҳонни-да ол.

16

Беҳуда ўзингни солма ҳеч қийноққа,
Бошингни кўтар — тикилма кўп тупроққа.
Ёринг юзини қибла биларсан токи,
Сажда қилу тушма хавф этиб титроққа.

17

Кессанг-да, сочинг бўлган эмас оз то ҳануз,
Дер Зухраю³ Муштарий⁴ билан роз то ҳануз,
Чавгон⁵ кабию домин этар соз то ҳануз,
Бошида унинг минг ишваю ноз то ҳануз.

18

Мен ўт қўяман — кул бўлсин мазҳабу дин,
Бу мазҳабу дин жойида ишқ олсин ўрин.
Ишқингни қачонгача тутарман яширин,
Мақсад сенинг ишқинг менга, на мазҳабу дин.

19

Эй ёр, вужудимда зарра жой қолган эмас,
Ишқинг уни бошдан-оёқ эгаллади, бас.

¹ Дарбон — эшик соқчиси, дарвозабон.

² Лош — ўлик тан.

³ Зухра — Венера сайёраси: уни фалак чолғувчиси дейдилар ҳамда гўзаллик, мусиқаю рақс ва шодлигу хурсандчилик тимсоли ҳисоблайдилар.

⁴ Муштарий — қуёш тизимидаги энг катта сайёра бўлмиш Юпитер. Ўтмиш мунажжимлари уни муборак, саодатли ҳисоблаб, Саъди Акбар ва Фалак қозиси деб атаганлар.

⁵ Чавгон — 1) «от тўпи» ўйинида тўп урадиган учи эгри таёқ; 2) «от тўпи» ўйини, чавгон ўйини; 3) соч ҳалқаси.

Теккизгали томиримга тиг кўрққайман,
Ишқингга тегиб кетмасин у деб шу нафас.

20

Бир даврада кўрдим уни ўтган кеча,
Бағримга босолмадим уринсам неча,
Лекин сочининг ўримларини еча,
Ўпдиму қулоғига гапирдим пича.

21

Мен келган йўлга бормидир ном, эй дил,
Қайтай ортимга, чунки иш хом, эй дил,
Ҳар бир қадамида бор минг дом, эй дил,
Номард аҳлига ишқ ҳаром, эй дил.

22

Кирганда харобот ичра фарёд урамиз,
Майхонада май ичамизу айш сурамиз.
Кўйганча гаровга саллаю дафтарни,
Сўнг мадрасада оқилу покдек юрамиз.

23

Ўчди-кетди не нақш чеккан бўлсак
Ҳам битди қуриб ҳар нима эккан бўлсак,
Оҳ, чиқди сароб дилга не туккан бўлсак,
Бу умрни, наҳот, ҳавога тиккан бўлсак.

24

Жон бор экан, ишқингни азиз билгайман,
Ишқинг йўлида жонни фидо қилгайман.
Юз берса агар эрта қиёмат ногоҳ,
Ишқинг майдан масту хумор келгайман.

25

Ёр ишқида ранжу¹ қайгу чекдик чандон,
Андуҳ ичида ёрни йўқотдик ҳайрон,
Тенг биз учун эндиликда васлу ҳижрон,
Биз не деб овора: қани ишқу жонон?!

26

Дардингда дилим тор оғзингдан торроқ,
Борган сари сеҳру фирибингдан зорроқ,

¹ Ранж — 1) машаққат, қийинчилик; 2) азоб, алам, дард.

Қаҳру қазабингнинг ўтидан беморроқ,
Топмайсан ўзингга мен каби бир ёрроқ.

27

Ғамгин бўламан агар юзинг кўрсам кам,
Кўрганда ғам ичра ўртанарман ҳар дам.
Дунёда топилмас мендай ошиқ, эркам,
Ғамгинман сени кўрмасам ҳам, кўрсам ҳам.

28

Гоҳ сени тўлин ойга берурман нисбат,
Тутқун оҳуга ўхшатаман гоҳ фурсат.
Қайси бирига, деб сўрама, бор рағбат,
Номингни тутишга рашк этурман ғоят¹.

29

Кўнглим бўлсин шу икки зулфингга гадо,
Жоним бўлсин шу икки кўзингга фидо.
Сендан агар айрилсаму ожиз қолсам,
Бу воқеани қиларман ўзингга адо.

30

Золиму ситамгар бир ёр олди дилим,
Кўз ёши тўкиш билан ўтар ою йилим.
Бу ҳою ҳавасда соврилар обу гилим²,
Шундай бўлишига оқибат бор далилим.

31

Кўча бошида туриб қўл силкитаман,
Сен қилма ҳаёлки, сени даъват этаман,
Бор, қолма йўлингдан — сени ҳеч чорламадим,
Одат: кўчада юриб қўл силкитаман.

32

Ишқ ичра менга ҳар куни бир ўзгача ҳол,
Ҳуснингда асир этар мени ўзга жамол.
Ҳусн оятида ўзга жамол бўлсанг сен,
Ишқ оятида менда бўлар ўзга камол.

33

Бизлар бир улуғ дунё сари боққаймиз,
Ҳар лаҳза ҳаёл денгизида оққаймиз.

¹ Шаҳобиддин Сухравардий ижодида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

² *Обу гил* — сув ва тупроқ, яратилиш ва табиат.

Эл бизга кетиш ноғорасин чалгунча,
Ўзимиз умид ноғорасин қоққаймиз.

34

Гоҳ жабр кўрарману гоҳи жаҳл этаман,
Меҳрингни қўйиб, меҳрми излаб кетаман?
Ишқинг юкини тортгали бир жоним бор,
Ишқинг юкини тортса, талашиб нетаман?!

35

Кетди-ю яқинлар, биз етолмай қолдик,
Армонини дилга нақш етолмай қолдик.
Ғам шунда: улар биргаю биз айрилдик —
Бир-икки киши бунда кетолмай қолдик.

36

Бир кун кўчанга айланиб бордим ўзим,
Ошиқ бўлдим юзингга тушди-ю кўзим,
Лутф эт, туну кун энди юрибман излаб
Бўйингни топай деб... Ўзи берсин-да тўзим.

37

Васлин тиласанг, танингни қил ғам уйи,
Қурбонлик учун бош истар ишқ кўйи,
Дил қонга тўлиб, кўзингдан оқсин қуйи,
Жон бер кўришинг билан — бу ошиқ тўйи.

38

Ишқингда, санам, ғам устига ғам бўлсин!
Ранжу аламинг дилимда ҳар дам бўлсин!
Ишқ ўтида тобланиб, у маҳкам бўлсин!
Ошиғини ўлдирмаган ишқ кам бўлсин!

39

Эй, бир нима излаб юрасан ҳар жойда,
Бу саъй-ҳаракатдан сира борми фойда?
Умринг бўйи излаганинг ўша нарса
Ўзингдаю излаб юрасан ҳар жойда.

40

Бир кексани кўрдим — ишқ уни ғарқ этган,
Кўз ёшидан атрофига тўфон етган.
Аста сўрадим: «Борми йиғингнинг сабаби?»
«Ёрим, — деди у, — ному нишонсиз кетган...»

ҲАКИМ САНОИЙ

(вафоти 1140/1150)

ҲII асрнинг машҳур шоир ва мутафаккири Абулмажид Маждун Одам Санойи Ғазнада туғилган. Бошланғич маълумотни олган шахрида олиб, кейин Балх, Ҳирот ва Нишопур ҷасаларида таҳсилни камолга етказган. Ҳаж зиёратига ҳам борган. 7зидан кейинги тасаввуф адабиётига катта таъсир ўтказган Ҳақимий шеърлар девони, «Корномаи Балх» («Балх воқеаси»), «Ҳақиқат ақиқат» («Ҳақиқат боғи»), «Тариқ ул-таҳқиқ» («Таҳқиқ йўли»), «Ир ул-ибод» («Бандалар сайри»), «Корнома» («Воқеанома»), «Қнома», «Ақлнома», «Ғарибнома», «Афвнома» каби достон ва ғумалари билан машҳур бўлган. Тасаввуф таълимоти ғояларини этган, сўфиёна истилоҳ-гимсоллар асосида яратилган «Ҳақиқат ақиқат» достони тасаввуф дарслиги сифатида Шарқда кенг алган. «Сайр ул-ибод» асарида сўфиёна-фалсафий маъноларий тилда образли талқин этилиб, кўплаб масал ва ҳикоятларли тасаввуф таълимотининг асосий ғоя ва тушунчалари тушунб берилган.

Ғабри Ғазна шахрида¹.

1

Номинг эшитиш билан фидо бўлғаймиз,
Юзинг қошида жонни нисор қилғаймиз.
Қандай бўлишинг керак эса шундайсан,
Биз васфу қиёсингни қачон билғаймиз?!

2

Ишқ йўлида ошиқ жигарин тилғайдир,
Бегонани кўзига қачон илғайдир?
Биҳишту жаҳаннамни нима қилғайдир?
Дийдорини афзал баридан билғайдир!

3

Бир кўрса юзинг, бир умр завқ ичра жон,
Тунда ою кундузи қуёшсан, жонон,
Бир куни кўриш умиди бўлса яқсон,
Кўзим оқариб, куним қорайсин шул он.

¹Манба: Гулшани адаб. Намунаи назм иборат аз панж жилд. Жилди I. — Ғазна, 1975. С. 227.

Ишқ ичра агар йўқ бўлсанг, бор бўласан,
 Ақл ичра агар бор бўлсанг, хор бўласан.
 Бу антиқа аҳволга қара: ишқ майидан
 Ҳушёр юрсанг, аслида хуммор бўласан.

Оқилман агар ҳақингда гап кам қилсам,
 Бу беҳуда баҳс йўлини маҳкам қилсам,
 Куйган юрагимни сал хотиржам қилсам.
 Бор нарсани гәпирсаму мотам қилсам.

Тўлдир қадахим майгаю жонимни ол,
 Маст айлаю ҳар икки жаҳонимни ол.
 Бу куфр ила исломда бўлиш мушкулди
 Кўрсат юзингу яхши-ёмонимни ол.

Ошуфта дилимни ишқи то тутди ватаи
 Юз фитнаю шўр¹ ўтида ўртанди бу тә
 Тўкди жигарим қонини у дарё қилиб,
 Қотил кўзию киприги шамшири билә

Дедим: «Жоним». Деди: «Давосини қ
 Дедимки: «Таним». Дедики: «Савдоси
 Дедимки: «Дилим». Дедики: «Ишқ от
 Парвона етар, сен ўзга маъвосини қ

Умид йўлида бир манзил бўлса эди,
 Ишқ кўйида ўлсанг, ҳосил бўлса эи
 Дединг: «Сабр этсанг, ишинг ўнгла
 Дил кошки сабрга мойил бўлса эди

Дедимки: «Юзимни мисли сомон
 Бундан-да дил аҳволини ёмон қил
 Дедики: «Агар розилигимни тилас:
 Чек қанча ғамим бўлсаю афғон қ

би
 ту
 ми
 Са
 ул-
 «С
 «И
 ма
 баё
 ул-;
 тари
 шеъ
 орқ;
 тир;
 Ё

¹ Шўр — ғавфо, тўполон, нотинчлик.

4

Безатди баҳор кўчаю дарвозасини,
Солди дала, дашту боққа овозасини,
Ол пардани — оч юзингни сен ҳам, санамо,
Кўрсин, танисин баҳор ўз андозасини!

5

Домингга бирор киши гирифторроқдир,
Наздингда у, эй нозли санам, хорроқдир,
Ким жони билан сенга харидорроқдир,
Васлингга сенинг ўшал сазоворроқдир.

6

Бўлсам-да сенинг ишқинг аро хору хижил,
Ишқингда фақат дарду бало топди бу дил,
Сендан сира нолимайман, эй шами Чигил¹,
Бу ранжу азобни менга келтирди кўнгил.

7

Кўп гусса чекиб кўйингда, бағрим тилдим,
Ҳажрингда неча ўлиб, неча тирилдим,
Дил дардию кўз қонини ҳосил қилдим,
Дастингдан омон қолмас эканман, билдим.

8

Ол кўлга қадаҳ — икки жаҳон не даркор?²
Тўлдирма жаҳонни дарду гамга зинҳор.
Гар икки жаҳон бўлмас экан ҳукмингда,
Дўзахда май ич, биҳиштда юрма хушёр.

9

Сен менга ҳаёт — мисоли инсонга нафас,
Кўйингда менга на дину на дунё ҳавас,
Меҳрингдан ҳеч бир киши бебаҳра эмас,
Бир менга совуқлигингни бахш этдингу бас.

10

Ишқингда дилим бир куни ҳам бўлмади чоғ,
Васлингдан етишгани менга ҳасрату доғ,

¹ *Шами Чигил* — Чигил гўзали. *Чигил* — қадимги туркий қабилалардан бирининг номи. Чигил қизлари ўз гўзалликлари билан машҳур бўлганлар.

² *Даркор* — керак, лозим, зарур.

Бир қил¹ каби жисмимни қилиб дарду фироқ,
Энди уни қуйдириш учун ёқма чироқ.

11

Кўнглимда гул очгандир шодлик боғи,
Жонимда бу йўқлик оламининг доғи,
Эзмас мени беҳуда хаёллар тоғи,
Йўқ борлиғу йўқлик ғамининг қийноғи.

12

Дарду ситаминг шод этади бу жонни,
Куфринг эса менга бахш этар иймонни.
Кўнглим сира кўрмасин висол роҳатини,
Дардинга агар талаб қилар дармонни.

13

Дилдан сўрадим: «Қандай ишинг?» Қилди жавоб:
«Кўз ёши сенга азобу мен ўтда каоб,
Ёр васли жомидан ичмайин зарра шароб,
Тупроққа қоришдик мисли масту хароб».

14

Офтобни асир айлади ёрнинг доми,
Шу ҳусни билан бўлди ой ёрнинг номи,
Тортди ўзига жаҳонни ёрнинг коми,
Бўлди бутун олам эли ёрнинг роми.

15

Бу ишқ қароргоҳи юзининг нуридир,
Ҳалқа-ҳалқа сочи бало² занжиридир,
Юз жонга ҳузур бир нафаси соҳиридир³,
Дил шодлигидир дарду ғами билса у ҳур.

16

Офтоб фалак авжида наззоранг эмиш,
Гулзор асири ҳусни рухсоранг эмиш,

¹ Тасаввуф шеъриятида қил, хас, чўп, сомон, барг тимсолларига кўп дуч келамиз. Ошиқнинг ишқ дардида ўртана-ўртана ориқлаб кетиши — сомон, хас, барг, чўп, ҳатто қил даражасига келиши тасаввуфда асосий шарт. Фақат шундагина илоҳий ишқ чақмоғи қақиши билан у лов этиб ёнади-ю, маъшуқи азалга қўшилиб-сингиб кетади.

² *Бало* — офат, мусибат, имтиҳон. Сўфийларга кўра, Оллоҳнинг турфа балолар орқали имтиҳон қилиши бандани унга яқинлаштиради.

³ *Соҳир* — сеҳргар.

Олам эли барча зору оворанг эмиш,
Ҳар дил шод эмиш агарда ғамхоранг эмиш.

17

Эй, ҳусну¹ жамолинг² бу жаҳон меҳроби³,
Кўйингда оворадир фалак офтоби.
Шўру шару⁴ ширку⁵ зуҳду тавҳиду яқин⁶ —
Бу барчаси қотил кўзинг аҳбоби⁷.

18

Кипригу⁸ лаби узру азоби бошқа,
Кибру лутфининг оташу оби⁹ бошқа.
Оқил кишилар яхши биларлар бегумон
Бу офат офтобининг тоби¹⁰ бошқа.

19

Ҳар куни сенга дилим ниёзи бошқа,
Ҳар куни ширин лабингни(нг) рози¹¹ бошқа,
Ҳар куни феълинг одату сози бошқа,
Бошқа ситами, итобу нози бошқа.

20

Фоний¹² бу жаҳон дарду ғами ҳою ҳавас,
Тириклигу ўлим ораси бир нафас,
Келгунча қўлингдан яхшилик айлаки, бас,
Ҳеч бир кишига дунё вафо қилган эмас.

¹ *Ҳусн* — илоҳий жамол, маҳбуб дийдори.

² *Жамол* — ошиқнинг кучли рағбат ва талабига кўра маъшуқанинг ўз жамолини намоён этиши: илоҳий тажаллий.

³ *Меҳроб* — 1) масжидда имом турадиган тепаси қайрилма жой; 2) гўзалларнинг қайрилма қоши.

⁴ *Шўру шар (Шару шўр)* — ғавфо, тўполон.

⁵ *Ширк* — Оллоҳга шерик келтириш, унга хос сифатларни бошқага нисбат бериш.

⁶ *Яқин* — ҳақиқат, ишонч.

⁷ *Аҳбоб* — дўстлар, улфатлар.

⁸ *Киприк* — тасаввуфда маъшуқанинг нозу карашмаси туфайли ошиқнинг кўксига санчилиб, уни яралайдиган ўқ, найза, ханжар кўзда тугилади. Солиқнинг валояти, ҳоли ва мартабаси йўлидаги ҳижобга ҳам ишора қилинади.

⁹ *Об* — сув.

¹⁰ *Тоб* — товланиш, жило, тароват.

¹¹ *Роз* — сир.

¹² *Фоний* — ўткинчи, омонат, йўқ бўладиган.

21

Жонимни фидо қилай десам, бир нафас-ей,
Кўнглимни фидо қилай десам, бир ҳавас-ей,
Мулкимни фидо қилай десам, хору¹ хас-ей,
Ҳеч биттаси ҳам сенга муносиб эмас-ей!

22

То ишқини дил мудом хаёл қилгусидир,
Ҳар куни бошимга юз бало келгусидир,
Бу бағрини, дема, бу қадар тилгусидир,
Ишқдан хонавайрон киши кўп бўлгусидир.

23

Бу ишқ йўли наmunча тору тангдир?
Бу йўлда биров билан на сулҳу жангдир,
Май бўлса бас, ошиққа не ному нангдир²,
Ишқ йўлида куфру дин бир — ҳамрангдир³.

24

Маъшуқ тигини ошиқ агар топгусидир,
Жон бергали завқу шавқ ила чопгусидир,
Маъшуқ тигидан нега юзин ёпқусидир,
Бир жонни бериб, мингтасини топгусидир.

25

Қолди на дилу фақирда, на жону на тан,
Тирик эканим белгиси ёлғиз шу бадан.
Сен ўйлама, мен бирга эмасман у билан,
Бу соя меникимас, тўнимники экан.

26

Ишқимнинг аломати совуқ оҳимдир,
Бу икки заҳил юз икки гувоҳимдир,
Бил, сидку вафо ҳамиша ҳамроҳимдир,
Куйган кишилар малҳами оҳ-воҳимдир.

27

Тунларда фироқ туфайли бағримдир қон,
Бедор кўзим ўқига нишондир осмон.

¹ Хор — тикан.

² Ному нанг (Нангу ном) — номус ва шараф, обрў-эътибор.

³ Ҳамранг — бир хил рангдаги, ўхшаш.

Ҳолимни баён қилар тил отганда тонг:
«Ҳолинг не кечар кундузи, сўйла, эй жон?»

28

Рухсори унинг мисли қуёшдир порлоқ,
Ширин лаби ёди жон бағишлар ҳар чоқ,
Савдоси ҳавас йўлини тўсгай мутлоқ,
Қўйди уни деб юракка ишқ ўчмас доғ.

29

Жонингга бу ишқ бало тузоғу домлик,
Ишқ деб ҳар балога йўлиқишдир хомлик.
Олам гамини емаю ўзингча яша,
Маъшуқаю ишқ иши мудом бадномлик.

30

Ҳар кимки бўлиб сенга гирифтор яшади,
Сенинг назарингга у бўлиб хор яшади.
Жонини бериб сенга харидор бўлган,
Эй дўст, чекиб гамингни бемор яшади.

31

Ҳажринг гамида йиғлади кўзим чандон,
«Йиғингга сабаб нима?» — дединг сен ҳайрон.
Дарду ситаминг дастидан айтолмайман:
Феълингга чидарми мендай ўзга инсон?

32

Қўйинг каби босафо¹ эмасдир жаннат,
Юзингга бериб бўларми ойни нисбат?
Сочинг ҳидига мушк эта олмас тоқат,
Ёлғиз айбинг ўжар феълингдир албат.

¹ *Босафо* — сафоли, ҳузур бағишловчи.

АБДУЛХОЛИҚ ФИЖДУВОНИЙ

(1103 — 1179)

Мусулмон Шарқда машхур тариқат пири, хожагон-нақшбандия силсиласининг асосчиси Хожа Абдулхолиқ Фиждувоний бошланғич таълимни Фиждувонда олиб, 9 ёшидаёқ Куръони каримни ёд билган, 10 ёшидан бошлаб дарвешларнинг зикр тушишларида фаол иштирок этган. Кейин таъсилни Бухоро шаҳрининг машхур мадрасаларида давом эттиради. Бу ерда у Имом Садриддин деган замонасининг етук алломасидан тафсир илмини мукаммал ўрганеди. Бир куни у ўз устозидан хуфия зикр (яширин зикр, дил зикри) ҳақида сўрайди. Устози унга бу илоҳий илм бўлиб, уни Худонинг ўзи хоҳлаган бандаларига ўргатишини айтади. Бу суҳбатдан бир неча муддат ўтгач, Хизр алайҳиссалом келиб, Абдулхолиқ Фиждувонийга хуфия зикрдан таълим беради ва уни фарзандликка қабул қилади.

Абдулхолиқ 22 ёшида Бухорога келган ўша даврнинг донгдор шайхи Хожа Юсуф Ҳамадоний билан учрашиб, унга шогирд тушади. Хожаи Хизр унинг сабоқ пири бўлса, Хожа Юсуф суҳбат ва хирқа пирига айланади. Юсуф Ҳамадоний Хуросонга қайтиб кетгунига қадар у буюк зотнинг хизмат-мулозаматида бўлиб, хожагон тариқатининг усулларини мукаммал эгаллайди (хожагон тариқатини гарчанд Хожа Абдулхолиқ асослаган бўлса-да, унинг илк уруғлари Хожа Юсуф томонидан ташланган) ва кўп ўтмай ўзи ҳам йирик тасаввуф олимга айланади.

Хожа Абдулхолиқ Фиждувонийнинг тасаввуф тарихидаги буюк хизмати янги бир тариқатга асос солгани билангина белгиланмайди. Хожагон тариқати воситасида у умуман тариқатни Муҳаммад пайғамбар суннатиға мувофиқлаштирди, уни турли бидъатлар ва ботил қарашлардан тозалади. Шариатга амал қилиш, ундан чекинмасликни асосий қоидаға айлантирди. Таркидунёчилик, хилватни рад этиб, жамоат билан бирга бўлишни шарт қилиб қўйди. Оллоҳ муҳаббати деб дунёдан кечмасликка даъват қилди. Луқма ҳалоллиги — ҳар ким ўз меҳнати билан кун кўриши зарурлигини тариқатнинг асосий талаби қилиб белгилади. Бу тариқат тақво деб ҳаддан ошишни маъқулламайди. Ахлоқ масаласи қатъий қилиб қўйилди. Буларнинг барчаси тасаввуф тараққиётида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Баҳоуддин Нақшбандга нисбат бериб машхур бўлган «Дил ба ёру даст ба кор!» — «Кўнглинг ёрдаю қўлинг ишда бўлсин!» шиори ҳам гоё сифатида дастлаб Абдулхолиқ Фиждувоний томонидан илгари сурилганлиги бежиз эмас. Абдулхолиқ Фиждувоний руҳидан тарбия

топган ва нақшбандия силсиласига асос солган Хожа Баҳоуддин Нақшбанд бу шиорни ўз тариқатининг асосий қоидаси қилиб олган (Воқеан, нақшбандиянинг ўзи ҳам хожагон силсиласидан ўсиб чиққан бўлиб, хожагон-нақшбандия деб юритилади ва Абдулхолиқ Гиждувоний унинг бошловчиси (сарҳалқай силсила) ҳисобланади).

Хожагон-нақшбандиянинг реал ҳаётий шарт-шароитлар, инсоннинг мавжуд имкониятларига асосланганлиги унинг ҳамма замонлар ва барча табақалар талабига жавоб берадиган замини мустаҳкам тариқат эканлигидан далолат беради. Шариат андозасига солинган, бидъат ва нуқсонлардан холи Абдулхолиқ Гиждувоний йўлининг асрлар давомида тариқатда ҳужжат ва барча гуруҳларда мақбул, деб эътироф этиб келинаётгани ва Туркистон, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Туркия, Ироқ, ҳатто Шимолий Африкада кенг тарқалган хожагон-нақшбандия тариқатининг ҳозирги кунда ҳам дунёнинг кўпгина мамлакатларида фаолият кўрсатаётганлигининг сабаблари шунда.

Хожалар аҳлининг хожаси Абдулхолиқ Гиждувоний қабри Гиждувон шаҳрида табаррук зиёратгоҳ ҳисобланади.

Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний тасаввуф оламида машҳур кўплаб шогирдлар тарбиялаб етиштирган. Унинг вафотидан кейин хожагон тариқати Хожа Ориф Ревгарий (Моҳитобон), Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавий, Хожа Али Ромитаний, Хожа Муҳаммад Бобойи Самосий, Хожа Саййид Мир Кулол Бухорий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд каби ўз замонасининг донгдор шайхлари томонидан давом эттирилган ва кенг шуҳрат қозонган.

Абдулхолиқ Гиждувоний ўз таълимотини ваъзлари орқали тарғиб қилиш билан кифояланмай, бир қатор рисоалар ҳам ёзган. «Одоби тариқат» («Тариқат одоби»), «Рисолаи соҳибия» («Дўстлик рисоласи»), «Аз гуфтори Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний» («Хожа Абдулхолиқ Гиждувонийнинг баъзи сўзлари»), «Рисолаи шайх уш-шууюх Ҳазрати Юсуф Ҳамадоний» («Шайхлар шайхи Ҳазрати Юсуф Ҳамадоний»)¹ асарлари шулар жумласидандир. У гўзал сўфиёна рубоийлар ижодкори сифатида ҳам маълум ва машҳур. Лекин авлиё шоирнинг бадиий ижод намуналари бизгача деярли етиб келмаган. Биз турли манбалардан унинг 25 та рубоийсини топиб, ўзбек тилига таржима қилдик. Улар мусулмон Шарқида машҳур тариқат шайхининг шеърий салоҳияти ҳам юксаклиги, мана мен деган сўз санъаткорлари муқобилига қўядиган рубоийлар яратганлигини кўрсатади.

¹ Бу рисола С. Рафиддин ва Н. Ҳасанлар таржимасида нашр этилди (Қаранг: *Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний*. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. — Тошкент, 2003).

1

Гар бир кишидан дилда шикоят бўлгай,
Дил оғриғи ундан бениҳоят бўлгай,
Ҳеч ўйлама интиқом¹ олишни, чунки
Ёмонга ёмонлиги кифоят бўлгай.

2

Дунё ғамидан ҳар киши холи бўлгай,
Унга бу жаҳон зарра мисоли бўлгай.
Ҳақ берганини халққа ато айласа ким,
Олам элининг соҳибкамоли бўлгай.

3

Поклашга агар дилингни машғул бўласан,
Одобу муомалада маъқул бўласан.
Боқ яхши-ёмонга раҳмат кўзи билан,
Ҳақ наздида шояд энг суюк қул бўласан!

4

Инсонга гўзал хулқи эмиш ҳусну жамол,
Топгай у гўзал хулқи билан фазлу камол.
Ҳақ раҳматига агар етишмоқ тиласанг,
Шарти шуки: хулқингни мукаммал қила қол!

5

Ҳақ толиби², Ҳақ томонга юзлан мудом,
Илм изла сафо³ йўлида, излан мудом.
Бўлмоқ тиласанг агар маърифат соҳиби,
Ҳақ тақдирига кўну азизлан мудом.

6

Хоҳлар бўлсанг, Ҳақ ўзи ёринг бўлгай,
Ҳар ранжу ғамингда ғамгусоринг⁴ бўлгай,
Ҳақ фармонидан ташқари ҳеч қўйма қадам,
Ҳақ лутф ила шояд мададкоринг бўлгай!

7

Оллоҳга башар қисмати бошдан маълум,
Ризқ устида фикр этма, бу фикринг — мавҳум.

¹ *Интиқом* — ўч, қасос.

² *Талиб* — солиқ, мурид, йўловчи: тариқатга кириб, риёзат босқичларини босиб ўтиш орқали Худо сари сайр қилаётган киши.

³ *Сафо* — риёзат чекиш натижасида дилингни нафс хоҳишлари, ёмон иллатлар, ғаддор дунё ва Худо ёдидан бўлак нарсалардан қутулиб, покланиши.

⁴ *Ғамгусор* — ғамни кетказувчи, кўнгилни очувчи, ғамхўр, меҳрибон.

Ризқ излаб чопма то буюрмай қисмат,
Ризқ асли азалдан қилинган тақсим.

8

Ёп айбу гуноҳини ҳар одамини,
Дунё ғамини ўйлама, чек дил ғамини.
Оллоҳ ризоси талабида бўлсанг,
Қўй дардига халқни яхши хулқ малҳамини.

9

Очмай сира оғзингни кула олсанг соз!
Кўзсиз яна дунёни кўра олсанг соз!
Ўлтир-да, сафар айла, оёқ заҳматисиз —
Ер қуррасини агар кеза олсанг соз!¹

10

Эй пок сўфий², қилсанг агар майли самоъ³,
Бил, келтиради самоъ нифоқ бирла низо.
Бас, пок бўлайин, десанг, самоъни тарк эт,
Ёинки, дилинг ҳаётига айла видоъ.

11

Майл этма самоъга, қилмагин ҳам инкор,
Сен танла шу йўлни, бўлса кўнглинг бедор.
Нафсинг ҳали ўлмай, сени қилса безор,
Қил рўза-намоз, бошқасидан кеч зинҳор.

12

Биз дўстга муборакмизу душманга-чи — шум,
Жанг чоғида темирмизу сулҳ ониди мум.
Ғиждувон тоғи этаги бизга макон,
Лек ҳукмимиз остида эрур ҳаттоки Рум⁴.

13

Токайгача ишқингда, санам, ғам чекаман?
Тоғдек бу улуғ ғамни дамодам чекаман?
Дил олгучи гар сенсану дил бергучи — ман,
Юз ғам чекаман қўйингда, минг ғам чекаман!

¹ Бу рубой Бобо Афзалга ҳам нисбат берилади.

² *Сўфий* — тариқатга кириб, дунёдан кўнгил узган, риёзат босқичларини босиб ўтиб, Ҳаққа интилаётган киши.

³ *Самоъ* — эшитиш, тинглаш. Сўфийларнинг важду ҳолга эришиш мақсадида уюштирадиган зикр мажлислари, кўшиқ ва рақс базмлари.

⁴ Ўрта асрларда ҳозирги Кичик Осиё (Византия) ва Греция ерлари Рум деб аталган.

14

Бир ёрки, унинг номидан ишқ ёғилади,
Ҳар номаю пайғомидан¹ ишқ ёғилади.
Ким кўчасидан ўтса — у ошиқ бўлади,
Гўё эшигу томидан ишқ ёғилади.

15

Умрингки, ўтар экан, мурувват айла,
Қўлингки, тутар экан, саховат айла.
Ўз ҳосилини ўзи ўрар ҳар кимса,
Бас, парвариши учун риёзат² айла.

16

Эй баҳри улумга³ ёт, макони — соҳил,
Баҳр ичра фароғат, соҳил — душмани дил.
Ҳар икки жаҳонни(нг) мавжидан маст бўлма,
Ҳар икки нафасда қолма баҳрдан гофил.

17

Бир лаҳза тилим тин олмасин шукрингдан,
Бир лаҳза дилим тўхтамасин фикрингдан.
Ҳар узви қулоққа айланар жисмимнинг
Ҳар қайда сўз очсалар сенинг зикрингдан.

18

Зикр⁴ этса кўнгилга, у тамом дард бўлгай,
Ул зикр туфайли мардлар фард бўлгай.
Оташда агарчи хосият кўп, аммо
Кўнглингда сенинг икки жаҳон сард бўлгай⁵.

19

Бу жилваю⁶ нозки, у дилафрўз қилгай,
Ошиқ балодан не хилда парҳез қилгай?
Гар таъна ели этса қулогимни батанг,
Кўнглимдаги ишқ оташини тез қилгай.

¹ *Пайғом* — хабар, дарак, башорат.

² *Риёзат* — ранж, машаққат; ўз вужудини қийноққа солиш. Тариқатга кирган солиқнинг камолот касб этиш ва Ҳаққа етиш йўлида чекадиган машаққатлари, ранжу изтироблари.

³ *Баҳри улум* — илм денгизи, маърифат денгизи.

⁴ *Зикр* — тасаввуфда Худони ёдга олиш билан боғлиқ маросим. Зикр 2 хил бўлади: овоз чиқариб (жаҳрий) ва овоз чиқармай (хафий) зикр қилиш. Ўрта Осиёда овоз чиқариб зикр тушиш кенг тарқалган. Сўфийлар учун зикр тушишдан асосий мақсад Оллоҳга яқинлашишдан иборат.

⁵ Бу рубойи Хожа Али Ромитанийга ҳам нисбат берилади.

⁶ *Жилва* — солики ориф дилида порлаб, уни волаю шайдо этадиган нур.

20

Дарвеш дараю тоғ аро манзил тутади,
Ҳар лаҳза бу жойдан шеру йўлбарс ўтади.
Бор сафда улуғ пиру сара мардларимиз,
Ким бизга ғанимдир — уни ўлим кутади.

21

Бизнинг сафимизга киру асло чўчима,
Ёр эшиги гарди бўлу аммо чўчима.
Кўзголса-да қасдинга агар жумла жаҳон,
Ҳеч нарсага сен қилмаю парво, чўчима¹.

22

Бир юртки, бутун тупроғи анбарсоро²,
Тонг қотғуси кўрса уни Хисрав³, Доро⁴.
Ер юзини уч марта кезиб чиқдим мен,
Билдим: латифу шариф замин — Бухоро!

23

Шухрат нони бирла нафс итин шод этма,
Халқ ичра бўлар-бўлмас ўзинг ёд этма.
Камтар бўл — ўзингни қилайин деб машхур
Бой берма динингни яна, барбод этма!

24

Ёмон кишиларга бўлма ҳеч ҳамсуҳбат,
Пок номинг улар булғагай айлаб гийбат.
Ҳар қанча улуғ бўлса-да, офтобни қара,
Бир парча булут бошига солгай зулмат.

25

Ким Гиждувон келиб зиёрат қилса,
Жаннатга кирар гўёки у, гар билса!
Тонг йўқ, Расулуллоҳ мазорининг бўйи
Хожаи жаҳоннинг мазоридан келса!⁵

¹ Бу рубоий Абдуллоҳ Ансорийга ҳам нисбат берилади.

² *Анбарсоро* (*Анбари соро*) — тоза, асл анбар.

³ *Хисрав* — қадимги Эроннинг сосонийлар сулоласига мансуб шоҳ Хисрав Парвез.

⁴ *Доро* (*Доро III*) — Эрондаги аҳамонийлар сулоласининг охириги ҳукмдори (вафоти — милоддан аввалги 330).

⁵ Кўпни кўрган кексаларнинг айтишларича, қадимда Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний мақбарасининг пештоқига ушбу рубоий дарж қилинган экан (Бу ҳақда қаранг: *Бухорий Садриддин Салим*. Икки юз етмиш етти пир. 124—125-бетлар).

САИД ҲАСАН ҒАЗНАВИЙ

(вафоти 1160 /1162)

Ашрафиддин Абу Муҳаммад Ҳасан ибн Муҳаммад Ҳусайний Ғазнавий фасоҳат¹ мулкининг буюк намояндаларидан ҳисобланади. Ғазнавийлардан Султон Масъуд ибн Иброҳим даврида бадиий санъатларга бой ҳассос шеърлари билан шоирликда машҳур бўлган. Хусусан, қасиданависликда шуҳрат тутган. Қасида, ғазал, рубоий, таркиббанд, таржебанд каби жанрдаги шеърларни ўз ичига олган тахминан 5 минг байтдан иборат девони бизгача етиб келган. Жумладан, ундан 70 рубоий сақланиб қолган².

1

Кумуш юзисиз жаҳонда тош ҳам бўлмас,
Ишқ бўлмаса, минг саъю талош ҳам бўлмас,
Ҳусни қошида бу гулда дош ҳам бўлмас,
Висол бўйи бу гулдан фош ҳам бўлмас.

2

Қўлимга қадаҳ тутки, дилимда тобдир,
Ўткинчи ҳаёт мисоли бир симобдир³.
Ёшлик ўтини авайла, у ноёбдир,
Давлатга ишонма, бир кунӣ фарқобдир⁴.

3

Ёр чеҳрасидан бу лола олмишдир ранг,
Ёр кўзи сабаб наргис⁵ аҳволи танг,
Ёр хатти⁶ рашкида бинафша иши жанг,
Ёр хусни ўти гулни эритибди, қаранг!

4

Сармояси ёр ишқи эмиш диндорнинг,
Сармояси ёр дарди эмиш хушёрнинг.

¹ *Фасоҳат* — сўзнинг очиқ, равшан, чиройли ва қондага мувофиқ келиши. *Фасоҳат мулки* — бадиий ижод, адабиёт.

² Бу ҳақда қаранг: Рубоий ва рубоийсароён (Толиф: Муҳаммад Комгор Порсий). — Техрон, 1994. С. 116; Гулшани адаб. Жилди 1. С. 271.

³ *Симоб* — кумушранг кимёвий элемент. Мумтоз шеърятда бетоқатлик, беқарорлик рамзи ва кўз ёши тимсоли бўлиб келади.

⁴ *Фарқоб* — гирдоб. Бу ерда: сувга фарқ бўлиш, маҳв бўлиш.

⁵ *Наргис* — бўтақўз; мажозан: маъшуқанинг кўзи. Тасаввуфда амал орқали қўлга киритиладиган илмнинг натижасидан шоду хуррамлик сифатида тушунилади.

⁶ *Хат (т)* — қизларнинг лаби устидаги майин туклар. Тасаввуф истилоҳида ғайб олами.

Юз гамга гирифтор этсин чарху фалак,
Кимнинг дилида бўлмаса дарди ёрнинг.

5

Сенсиз сира йўқ завқу сафо — бўлмасин-ей!
Кўйинг каби хонаи вафо — бўлмасин-ей!
Беғам дея таъна айлама, кўнглимнинг
Йўқ тинчи юзинг кўрмаса то — бўлмасин-ей!

6

Ишқ расму йўли ёрга аён — ўзи билар,
Шарту талабини бегумон ўзи билар.
Ўзгартираман деб этма саъй қисматни,
Ўлдирса-да, ё кўйса омон ўзи билар.

7

То дил сени севди, энди кечмас асло,
Ё ишқи унинг ўзгага кўчмас асло.
Шак айлама, эй икки лаби оби ҳаёт,
Бу ишқинг ўти дилимдан ўчмас асло.

8

Кўп нарсани сендан бу гадо хоҳлайман,
Минг подшо-да сўрмас уни то, хоҳлайман.
Ҳар ким эшигингдан сўрагай ҳожатини,
Мен-чи, Сени Сендан доимо хоҳлайман¹.

9

Юзингсиз агар чиқса-да жоним ғам йўқ,
Ёдингни қилиб, кўзимда ёшим кам йўқ.
Бу барчаси етмаган каби, васлингга
Озгина умид бор эди-ю, ул ҳам йўқ.

10

Тинмайди сира ишқ сўзини дердан дил,
Юзини ювар кўз қонидан — дурдан дил.
Раҳм айла, ёғилмайди-ку жон осмондан,
Афв айла, униб чиқмас ҳеч ердан дил.

¹ Бу рубой Абдуллоҳ Ансорийга ҳам нисбат берилади.

11

Ҳар хуш ҳидга излама омил, боис,
Мушк исли ўшал зулфи сунбул¹ боис,
Булбул ўтли ноласига ул гул боис,
Гул сўзга кирар бўлсами, булбул боис.

12

Хам зулфига кўнглимни фидо келтирдим,
Бандалиги шартини адо келтирдим.
Жонимни тилар бўлса, қилай садқа унга,
Зеро, у сабаб жон бу гадо келтирдим.

13

Оҳ, яхшисан-ей бу беҳуда жондан ўзинг,
Оҳ, яхшисан-ей бу дили бирёндан² ўзинг,
Оҳ, яхшисан-ей бу кўзи гирёндан ўзинг,
Оҳ, яхшисан-ей жамики инсондан ўзинг.

14

Эй, дарду бало бодасини бол каби ич,
Жабр этса-да минг, умидни тарк айлама ҳеч.
Бандалиги ҳалқаси қулоғингда экан,
Йўқотма, қулоғингдан ул пахтани еч.

15

Илм ила амалдан кўзу чироғим бор,
Кўнглимда очилган чаману боғим бор.
Эртага нима бўлар деган ғам йўқдир,
Чунки қаноат деган суянч тоғим бор.

16

Бу ранжу азоб тўла ҳаётдан бездим.
Оҳ, ҳар куни қон қусдиму бағрим эздим.
То кўрсатай унга — борми соҳибназар³,
Ўз ғам аралаш кулги ичимдан сизди...

¹ *Сунбул* — ингичка баргли, гуллари ҳалқа-ҳалқа, кўнғироқсимон ва хушбўй ўсимлик. Маъшуканинг сочи ҳалқа-ҳалқалиги ва муаттар ҳид таратиши жиҳатидан сунбулга нисбат берилади.

² *Бирён* — қовурилган, ўртанган.

³ *Соҳибназар* — ориф; каромат эгаси.

17

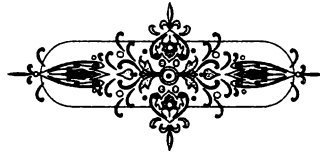
Бир дам яширин ёр кўйига ром бўлдик,
Ёрга етишолмай асири жом бўлдик.
Бор кўрқувимиз ҳамиша бадномлик эди,
Энди нимадан кўрқамиз — бадном бўлдик.

18

Кетдик, мана, давлати висолинг билан-ей,
Кўзлардаги хуш нақши жамолинг билан-ей.
То бизга бу икки нарса ёдгор бўлсин,
Дил бердигу кетдик хаёлинг билан-ей.

19

Дил тинчи санам сочлари илмоғидадир,
Кўз нури унинг эшиги тупроғидадир.
Юзини кўрарман мен ҳар юзга боқиб,
Ҳусни зуҳури¹ жаҳонни(нг) ҳар ёғидадир.

¹ Зуҳур — пайдо бўлиш, намоён бўлиш, кўриниш.

ИМОДИЙ ШАҲРИЁРИЙ

(вафоти 1186)

Ҳаким Имод номи билан машҳур бўлган бу зотни баъзи манбалар Ғазна, баъзилари Райнинг Шаҳриёр туманида туғилган деб кўрсатади. Бир муддат Мозандарон ҳокими Имодуддавла Фаромурз саройида хизмат қилган. Сўнг Балх ва Ғазнада яшаб, Ҳаким Санойидан тасаввуфни ўрганган. Турли тазкира ва адабий манбалар орқали унинг 2 қасида, 20 ғазали ва 14 рубойиси бизгача етиб келган¹. Оҳорли ташбеҳлар, нозик маънолар ва бадий санъатларга бой, содда тил ва рафон услубда ёзилган шеърлари билан машҳур сўз санъаткорлари қаторидан ўрин олган².

1

Бу кеча мену жоме маю ёр, эй тун,
Тонг отмасин-ей, ошиқма зинҳор, эй тун,
Юз кеча сени кутиб, эдим зор, эй тун,
Бир кеча мени айла миннатдор, эй тун.

2

Ҳурлар бозори сен сабаб бўлди касод,
Ишқинг сени(нг) ҳар юракка солди бедод,
Ҳар майкадада³ кўзинг кўйида фарёд,
Ҳеч бир киши дардингдан эмасдир озод.

3

Куйдирма кўп — ошиқ сендан қочмасин-ей,
Сендан бошқага дилини очмасин-ей.
Ҳижрон тунида тонгга қадар токи ўшал
Кўз ёшини то ўзгани деб сочмасин-ей.

4

Бахт биздан агар этмаса ор, бўлгай ажаб,
Чарх этмаса юз ғамга дучор, бўлгай ажаб.
Бепарвою бевафолиги ҳурларнинг
Ёғдирмаса бошга тош қатор, бўлгай ажаб.

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 504; Рубойнома. Гузидаи рубойёт аз Рўдакийи Самарқандий то имрӯз (Ба эҳтимоми Сайид Аҳмад Беҳишти Шерозий). — Тоҳрон, 1994. С. 116—117.

² Бу ҳақда қаранг: Рубойи ва рубойисароён. С. 124.

³ *Майкада* — майхона.

5

Кўнглимдаги фитна, эй дилоро, сенсан,
 Жон саждага бош қўйса, муҳайё сенсан.
 Ҳақ қудратини кўриб юзингда дейман:
 Моҳир яратувчи, эй Худоё, сенсан!

6

Кўйида висол замини беҳосил эмиш,
 Ақлим қўли бош устида ою йил эмиш.
 Ишқ ичра ажабдан-ажаби ушбудир:
 Кўргандан уни кўрмаганим маъқул эмиш.

7

Хоки пойинг мушки Хўтан¹ билгайман,
 Ҳар бир тиканинг гулу суман² билгайман.
 Фарёдқи, мен ўша ўзинг билгандекман,
 Афсуски, сен у эмаски, ман билгайман.

8

Юз ҳийлани юз усулда қилдинг бунёд,
 Бўлсин дея то қоқ белидан иш барбод.
 Бу сен бино этганинг бало гардини, бил,
 Ёмғир икки юз йилда қилолмас бунёд.

9

Ҳар дамки, жафоларингни эсга олсам,
 Дейман: қани, номини унута қолсам,
 Лекин юзига бир бор агар кўз солсам,
 Дейман: ғамини майлига чекиб толсам...

10

Ёмонга чиқарса барча, бизга нима ғам?
 Ҳар битта гуноҳимизни юзта деса ҳам.
 Биз — ойинамиз³, ким юзимизга боқса,
 Ўз фазлу гуноҳини кўрар аслида жам⁴.

¹ *Мушки Хўтан* — Хўтан мушки. *Хўтан* — Хитойнинг шимоли-ғарбий қисмидаги шаҳар. Такламакон чўлидаги воҳанинг маркази. Қадимги карвон йўлларининг кесишган жойи бўлган. XV асргача Хўтан орқали Хитойдан Европага ипак олиб борилган.

² *Суман* — оппоқ гуллайдиган жасмин гули, ёсуман.

³ *Ойина (Кўзгу)* — илоҳий мазҳар бўлган комил инсон қалби. Чунки ойина деганда, Оллоҳнинг зоти, сифатлари, исларига ишора қилинадики, уларнинг барчаси комил инсон қалбида акс этади.

⁴ Бу рубоий Шоҳий Сабзаворийга ҳам нисбат берилди.

11

Ҳолим менинг ишқида ислоҳ бўлмайди,
Ўлдирса бу телбани, гуноҳ бўлмайди.
Ҳар бир киши кўрса зулфининг занжирини,
Бошқа нарсага хайрихоҳ бўлмайди.

12

Фарёду фиғон, фалак мисоли кўзгу —
Чарх юзига қум сепди — хира тортди у.
Бир кун чиқарар пардасидан деб қайғу —
Чекиб ётишар биз кабилар беуйқу.

13

Гўзал юзи ҳажрида дилим доғлиқдир,
Чунки унинг ишқига азал боғлиқдир.
Эй душман, агар ўзинг кўришни тиласанг,
Кўзғолу келиб кўр ғами не чоғлиқдир...

14

Юзи нуридан туним мисоли кундуз,
Ғам захри жавобидан шакардир тенгсиз.
Ишқида менинг ишим шу жойга етди:
Юзини кўзимдан қизғанарман ҳар кез.

ШАЙХ РЎЗБЕҲОН БУҚЛИЙ

(1129 — 1213)

Шайх Абу Муҳаммад Рӯзбеҳон Буқлий Форс вилоятининг Фасо шаҳрида майда савдогар оиласида дунёга келган. Ёшлигидан Ироқ, Кирмон, Ҳижоз ва Шомга сафар қилади. Искандарияда Шайх Абунажиб Сухравардий билан учрашиб, Садриддин Абутоҳир Аҳмад ибн Муҳаммад Исфаҳоний ҳузурда биргаликда «Саҳиҳи Бухорий» бўйича таҳсил олишади. Фахриддин Марям ва Али ибн Муҳаммадлардан бадиий сўз сирларини ўрганади. Рашидиддин Абулҳасан Али ҳузурда фикҳ илмини ўқийди. Шайх Сирожиддин Маҳмудга мурид тушиб, унинг қўлидан хирқа кияди. Бир муддат Маккада яшагандан сўнг, Шерозга қайтиб, муридлар тарбияси билан машғул бўлади. Алишер Навоийнинг ёзишича, у олимлар султони, орифлар ҳужжати, ошиқлар пешвоси эди. Эллик йил Шерознинг Атиқ номли жоме масжидида ваъз айтган¹.

60 дан ортиқ рисоалар ёзган: «Абҳар ул-ошиқин» («Ошиқлар маёғи»), «Минҳож ал-соликин» («Солиқлар йўли»), «Кашф ул-асрор» («Сирлар кашфи»), «Масолик ул-тавҳид» («Тавҳид маслағи»), «Мантиқ ул-асрор» («Сирлар мантиғи»), «Машраб ал-руҳ» («Руҳ табиати») ва бошқалар. Араб ва форс-тожик тилида ёзган шеърлари «Девон ул-маориф фиш-шеър» («Маърифат ва шеър китоби») китобида жамланган².

1

Ҳар қанча сенга қилса вафо, йўқ фойда,
Бир қилса жафо, қайтар азоб шу жойда.
Лаълинг каби қонталашу нозик яна лол —
Бўлган кишининг ҳоли ҳамиша вой-да.

2

Мастликка солиб, пойига ташлай ўзни,
Ҳар қайдаки кўрсам ўша дилафрўзни.
Ё бош қўяй у ерда қўлу кўнгилдек,
Ё етсин оёқ орзуга — чўзмай сўзни.

3

Сочинг учига етса қўлим, беармон
Бўсага кўмардим гул юзингни, жонон.

¹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 179—180-бетлар.

² Бу ҳақда қаранг: Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 116 — 118-бетлар.

ШАЙХ РЎЗБЕҲОН БУҚЛИЙ

(1129 — 1213)

Шайх Абу Муҳаммад Рўзбеҳон Буқлий Форс вилоятининг Фасо шаҳрида майда савдогар оиласида дунёга келган. Ёшлигидан Ироқ, Кирмон, Ҳижоз ва Шомга сафар қилади. Искандарияда Шайх Абунажиб Сухравардий билан учрашиб, Садриддин Абутоҳир Аҳмад ибн Муҳаммад Исфаҳоний ҳузурда биргаликда «Саҳиҳи Бухорий» бўйича таҳсил олишади. Фахриддин Марям ва Али ибн Муҳаммадлардан бадиий сўз сирларини ўрганади. Рашидиддин Абулҳасан Али ҳузурда фикҳ илмини ўқийди. Шайх Сирожиддин Маҳмудга мурид тушиб, унинг қўлидан хирқа кияди. Бир муддат Маккада яшагандан сўнг, Шерозга қайтиб, муридлар тарбияси билан машғул бўлади. Алишер Навоийнинг ёзишича, у олимлар султони, орифлар хужжати, ошиқлар пешвоси эди. Эллик йил Шерознинг Атиқ номли жоме масжидида ваъз айтган¹.

60 дан ортиқ рисоалар ёзган: «Абҳар ул-ошиқин» («Ошиқлар маёғи»), «Минҳож ал-соликин» («Солиқлар йўли»), «Кашф ул-асрор» («Сирлар кашфи»), «Масолик ул-тавҳид» («Тавҳид маслағи»), «Мантиқ ул-асрор» («Сирлар мантиғи»), «Машраб ал-руҳ» («Руҳ табиати») ва бошқалар. Араб ва форс-тожик тилида ёзган шеърлари «Девон ул-маориф фиш-шеър» («Маърифат ва шеър китоби») китобида жамланган².

1

Ҳар қанча сенга қилса вафо, йўқ фойда,
Бир қилса жафо, қайтар азоб шу жойда.
Лаълинг каби қонталашу нозик яна лол —
Бўлган кишининг ҳоли ҳамиша вой-да.

2

Мастликка солиб, пойига ташлай ўзни,
Ҳар қайдаки кўрсам ўша дилафрўзни.
Ё бош қўяй у ерда қўлу кўнгилдек,
Ё етсин оёқ орзуга — чўзмай сўзни.

3

Сочинг учига етса қўлим, беармон
Бўсага қўмардим гул юзингни, жонон.

¹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 179—180-бетлар.

² Бу ҳақда қаранг: Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 116 — 118-бетлар.

Бир шишага бошқа ҳой-ҳавасни жойлаб,
Сўнг тошга уриб уни, қилардим яксон.

4

Гул бўлди хижил юзинг кўриб бўстонда,
Ошиқ дили кўзинг хавфидан тугёнда.
Зулфингни тузоғига асир бўлганлар
Ётгай то қиёматгача бу зиндонда.

5

Уйғону саҳар чоғида чек нолаю оҳ,
Истиғфор¹ айла, чунки кўп айбу гуноҳ.
Сен ўзгалар айбини кўрарсан доим,
Ўз айбу гуноҳинга-да бир ташла нигоҳ.

6

Дил ойинасига кеча бердим сайқал,
Пок бўлгач, унга ўзим тикилдим аввал.
Мендек айбу гуноҳга ботган кишилар
Эл айбу гуноҳини унутса афзал².

7

То давлати васли бор экан йўлимда,
Дунё иши тизгини менинг қўлимда.
То ёр лаби майи бор қадаҳим ичра,
Азалу абад йўли ўнгу сўлимда.

8

Гулчеҳра гажак зулфига чин³ солса агар,
Зоҳид эли бутхонага солмайди назар.
Рум ичра жамоли аксидан тушса асар,
Бутлар бошини ерга уриб, сажда қилар.

9

Кўзини юзингдан сира олмас офтоб,
Ҳуснинг нуридан ўзига у олгай тоб.
Бечораю саргашта бу кўнглимга-да, оҳ,
Зулфинг тобидан тушибди тоб, эй моҳтоб!⁴

¹ *Истиғфор* — тавба қилиш, афв сўраш.

² Бу рубойи жузъий тафовутлар билан Паҳлавон Маҳмудга нисбат берилган рубойлар ичиди ҳам учрайди.

³ *Чин* — бу ерда: соч, зулф ҳалқалари.

⁴ *Моҳтоб* — 1) ой, ойдин; 2) ойдай гўзал маҳбуба.

10

Мушкин¹ сочини гул юзига солди то,
Олам эли бўлди унга масту шайдо.
Гулларга бериб мушки билан у оро,
Қолдирмади жону дилда сабрим асло.

11

Ўзимни қаландар суратига солдим,
У нозли санамни огушимга олдим,
Пинҳон неча сирларни қулоққа илдим,
То тонггача май ичиб, қошида қолдим.

12

То тонггача кеча зулфи бўйнимда эди,
Лабимда лаби, ўзи-чи қўйнимда эди.
Ол¹ юзию оппоқ баногўши² сабаб
Қонга тўла ёш дарёси кўзимда эди.

13

Ушшоқ³ сафида елиб-югурмоқ яхши,
Маъшуқа ёнида жим ўтирмоқ яхши.
Қўклам чоғи май ичиб оқар сув бўйида
Ёр бирла ҳаёт завқини сурмоқ яхши.

14

Гар худу бехуд⁴ бир нафас ўлтиргайсан,
Идрок этагин Ундан қутултиргайсан,
Ҳар ишда Уни мушоҳада қилгайсан,
Ҳар ишда Уни хаёлга келтиргайсан.

15

Ҳар риндки, майхонани маскан этмиш,
Куйган юрагимнинг ҳиди унга етмиш.
Ҳар қайдаки ошуфтаю бадбахт киши бор,
Шогирдим у — мендан олиб иршод⁵ кетмиш.

¹ *Мушкин* — мушк ҳидли, хушбўй, муаттар.

² *Ол* — қизил, тўқ қизил.

³ *Баногўш* — қулоқ солинчоғи.

⁴ *Ушшоқ* — ошиқлар.

⁵ *Худу бехуд* — гоҳ ўзида бўлиш, гоҳ ўзини унутиш, гоҳ масту гоҳ хушёр.

⁶ *Иршод* — тўғри йўл кўрсатиш; раҳнамолик қилиш.

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ

(1141 — 1209)

Шарқ мумтоз адабиётининг бешигини тебратганлардан бири хамсачилик кашшофи Низомий Ганжавий ҳисобланади. Унинг тўлиқ номи Абумуҳаммад Илёс ибн Юсуф ибн Закий Муайяд бўлиб, Ганжа шаҳрида туғилган. У турли илмларни ўзлаштиришга иштиёқманд бўлиб, Куръонни ёд олади. Кейин фикҳ, тарих, география, фалсафа, мантиқ ва адабдан таълим олиб, уларнинг ҳар бирида устод даражасига етишади. Табиий фанлар, хусусан, табобат ва илми нужум (астрономия)ни тамомила ўзиники қилиб олади. Замонавий илмлардан ташқари, қадимги юнон фалсафаси ва адабиёти, эроний халқларнинг исломдан олдинги сўз санъати, халифалик даври илмий-адабий асарлари, яхудий ва насроний халқлар тарихи, Кавказ халқларининг ўтмишидан ҳам етарли маълумотга эга эди. Уни етук математик сифатида эътироф этардилар. Кимё фанини чуқур билар, ҳозиқ табиб ҳам эди. Гален, Гиппократ, Закариё Розий, Абу Али ибн Сино каби тиб соҳаси билимдонларининг асарларидан яхши хабардор эди. У деҳқончилик ва боғдорчилик илмларидан ҳам баҳраманд бўлган. Умуман, шоир шеърляти унинг турли илмларни чуқур билганлигидан далолат беради. Шунинг учун ҳам замондошлари уни ҳаким деб улуғлаганлар.

Низомийнинг ҳаёти бошдан-охир Ганжа шаҳрида ўтди. Бир гал Ироқ султони Туғрулшоҳнинг даъватига биноан Табризга сафар қилди, бироқ у ерда уч кундан ортиқ туролмади. У сарой хизматига кирмай, ўз умрини эркинлик ва хилватнишинликда ўтказди. Лекин ўша давр ҳукмдорлари унга совға-саломлар юбориб турганлар.

Низомийнинг номини жаҳонга машҳур қилган унинг беш дostonни ўз ичига олган «Хамса»си бўлди. Бу дostonлар — «Махзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома»дан иборат. Низомийнинг шеърлар девони бизгача етиб келмаган. Шоирнинг лирик шеърлари турли баёз ва тўпламлардан топиб жамланган. Чунончи, унинг Эронда нашр этилган девонида 16 қасида, 192 ғазал, 5 қитъа, 68 рубойи ва 17 байт пароканда шеърлар бор. Ҳолбуки, Давлатшоҳ Самарқандий Низомий девони 20 минг байт шеърни ўз ичига олган, деб кўрсатади.

Низомий Ганжавий номи қадимдан халқимиз орасида машҳур, таъбир жоиз бўлса, у ўзбекнинг ўз шоирига айланиб кетган. Алишер Навоийдан тортиб, барча мумтоз шоирларимиз уни ўзларига

устоз деб билишган. XIV аср ўрталаридаёқ Қутб Хоразмий унинг энг машҳур достони — «Хусрав ва Ширин»ни тилимизга маҳорат билан таржима қилган эди. Орадан бир аср ўтгач, Ҳайдар Хоразмий ҳамса асосчисининг «Махзан ул-асрор» достонига жавобан «Гулшан ул-асрор» асарини яратди. Забардаст шоир ва моҳир мутаржим Муҳаммадризо Огаҳий «Ҳафт пайкар»ни эркин насрий таржима қилади. «Шоҳнома» таржимони, шоир ва адиб Шоҳи Ҳижрон «Қиссаи Дорой Зарринкамар» асарида «Иқболнома»нинг мухтасар мазмунини баён этган. Нурмуҳаммад Бухорий, Мулла Фозил Хомушийлар ҳам Низомий «Хамса»сини шарҳлар эканлар, «Искандарнома»ни батафсилроқ таҳлил этишга ҳаракат қилишган¹.

1947 йили Низомийнинг 800 йиллик юбилеи собиқ Иттифоқ миқёсида кенг нишонланди. Шу муносабат билан Ўзбекистонда ҳам шоир «Хамса»си дostonлари таржимасидан намуналар — «Хусрав ва Ширин» (Қутб таржимаси), «Махзан ул-асрор» (Ҳайдар Хоразмий таржимаси)², «Ҳафт пайкар» (Огаҳий таржимаси) ҳамда «Лайли ва Мажнун» (Н.Охундий, Хислат ва Муҳаммаджоновлар таржимаси)дан парчалар Мақсуд Шайхзода сўзбошиси билан алоҳида тўплам ҳолида нашр қилинди³. Кейинчалик таниқли таржимон, форс-тожик адабиёти билимдони Шоислом Шомухамедов шоирнинг 2 қасидаси, 20 ғазали, 8 қитъаси, 49 рубойиси, 74 ҳикмати ҳамда «Махзан ул-асрор» ва «Ҳафт пайкар» дostonларидан парчалар таржима қилиб, «Шарқ классиклари меросидан» сериясида чоп эттирди⁴. Форс-тожик шоирлари асарларининг ўзбекча таржималаридан тартиб берилган «Инжулар уммони» тўпламида Ганжа пирининг яна 2 ғазали⁵ ва «Хусрав ва Ширин» дostonидан Ширин таърифига бағишланган парча Ш.Шомухамедов таржимасида берилган⁶. Жонибек Сувонқулов «Иқболнома» маснавийсини ўзбекчалаштирган. Шоирнинг «Панж ганж»ига кирувчи «Лайли ва Мажнун» ҳамда «Хусрав ва Ширин» дostonлари ҳам ўзбекчалаштирилган⁷.

¹ Ҳомидий Ҳ. Ганжалик пир. // «Сино» журнали, 2002 йил, Куз (№7), 31-бет.

² Ҳайдар Хоразмийнинг «Гулшан ул-асрор» маснавийси «Махзан ул-асрор» дostonи таъсирида ёзилган мустақил асар бўлиб, у узоқ йиллар мобайнида янглиш равишда Низомий «Хамса»си илк дostonининг таржимаси ҳисобланиб келди. — Э.О.

³ Қаранг: *Низомий Ганжавий*. Гулдаста («Панж ганж»дан парчалар). — Тошкент, 1947.

⁴ Қаранг: Низомий шеърятидан. — Тошкент, 1983.

⁵ Қаранг: Инжулар уммони. — Тошкент, 1988. 256-бет.

⁶ Ўша ерда. 272—275-бетлар.

⁷ Қаранг: *Низомий Ганжавий*. Лайли ва Мажнун. — Тейхрон, 2005; *Низомий Ганжавий*. Хусрав ва Ширин. — Тейхрон, 2005.

1

Кўнглимни бериб, энди шикоят қиламан,
 Билдингми, шикоят нега ғоят қиламан?
 Сен истамасанг сирни очишни, мен ўзим
 Кўрган-кечирганим ҳикоят қиламан.

2

Бошини баланд кўтарди деб беармон,
 Буғдойни айирдилар бошидан шул он,
 Ажралди яна терисидан еб гаврон,
 Бошида юритдилар яна тегирмон.

3

Бил, адлу адолат зафарлар сабаби,
 Бил, зулму ситам барча зарарлар сабаби.
 Бил, хайру сахо айбу гуноҳни ёпгай,
 Пастлигу хасислик кадарлар¹ сабаби.

4

Ёрсиз яшаманг то бу жаҳонда борсиз,
 Бечорадир у, кимки бўлса ёрсиз.
 Жон эвазига топилмагай бу дамлар,
 Дил бўлса агар, ҳеч яшаманг дилдорсиз.

5

Додимга етувчи борми фарёд урсам?
 Гар сабр этай десам, умр қолди кам.
 Ёдинг менга жон бағишлагай, солмасин-эй,
 Биров ғамини биров бошига ҳеч ҳам.

6

Оғзинг садафидан бир дона дур кетди,
 Даврон уни, билмадим олди-ю нетди?
 Асли мана бундай бўлади дур дегани,
 Деб уни денгизга намоён этди.

7

Кимнинг ғами бўлса, у қилолмас изҳор,
 Ғамни дилидан кеткиза олмас зинҳор.
 Боғингда сенинг бир антиқа гул битди:
 Пинҳондир унинг рангию бўйи ошкор.

¹ *Кадар* — ғам, ғусса, андуҳ.

«Сен борки, — дедим, — сўзга барор бергусидир,
Ишқингда Ўзи сабру қарор бергусидир».
Деди: «Бу дуодан сенга мақсад нимадир?»
Десам: «Васлинг», дер: «Бирубор бергусидир».

9

Эртанги кунинга ҳам умид йўқ ҳатто,
Бас, тўхтама яхшилик қилишдан асло.
Ҳеч кимга вафо қилмас экан бу олам,
Овлаб яша дўстлар дилини ҳар асно!¹

10

Зулм этма кишига бўлса мастинг у сенинг
Ҳам сидқу вафода меҳрпарастинг у сенинг.
Ойинага боқ: йўқотмасанг ўзингни,
Ҳақ сенда — бўлибди ҳамдастинг² у сенинг.

11

Девона дилим, хўш, нима топдинг югуриб?
Бир йўла ёмону яхшидан юз ўгириб?
Бир туки агар тугун бўлиб қолса, сира
Йўқ фойдаси сочингни олишдан суғуриб.

12

Мард ичса, жаҳонда йўқ шаробдан яхши,
Майхонада йўқ бодаи нобдан³ яхши.
Дунё бош-оёқ харобу обод жой йўқ,
Йўқ бунда мақом хору харобдан яхши.

13

То менга ошиқлик майини тутди ғаминг,
Минг дарду бало чоҳига иргитди ғаминг,
Бир-бир нима дей — жонимга етди ғаминг,
Яхшиси гапирмай менга не этди ғаминг.

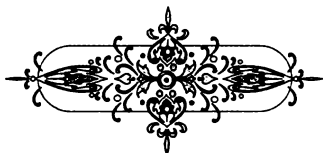
¹ Асно — вақт, замон, фурсат.

² Ҳамдаст — қўлдош, ёрдам берувчи.

³ Бодаи ноб — тоза, тиниқ, соф май.

Танни толиби фақру фано¹ қилмоқ шарт,
 Бу йўл талаби қийин — вафо қилмоқ шарт.
 Ишқ одати шу: макон тутиб хилватни,
 Дилни нишони дарду бало қилмоқ шарт.

Бу кеча висол туни — посбон кутади,
 Хуррам нафас олки, бу нафаслар ўтади.
 Шодлик қуши бўл, фано² лочини бир кун
 Бу бақо Симуриғини³ чивиндек тутади.

¹ *Фақру фано* — тариқатнинг сўнги мақоми. Оллоҳдан бўлак ҳамма нарсадан узилиб, ёлғиз Ҳаққа боғланиш, таваккул этиқоли билан яшаш.

² *Фано* — ўлиш, йўқ бўлиш. *Фано лочини* — ажал қуши.

³ *Симуриғ* — Қоф тоғининг энг баланд чўққисиди яшайди, деб тасаввур қилинадиган афсонавий қуш. Аторнинг «Мантиқ ут-тайр», Навоийнинг «Лисон ут-тайр» дostonларида у Худо тимсоли бўлиб келади.

НАЖМИДДИН КУБРО

(1145 — 1221)

Машҳур шайх, йирик тасаввуф олими, халқ қаҳрамони ва оташнафас шоир Нажмиддин Кубро Хива яқинидаги ҳозирги Саёт қишлоғида туғилган. Унинг асл номи Аҳмад ибн Умар ибн Муҳаммад ал-Хивақий ал-Хоразмий бўлиб, 16—17 ёшларида илм иштиёқида Хоразмдан чиқиб кетганича дунёни кезиб, илмини камолотга етказиб, 40 ёшларида буюк шайх сиймосида туғилган юртига қайтиб келади. Нажмиддин Кубронинг чорак аср давомида Нишопур, Исфаҳон, Ҳамадон, Табриз, Миср, Макка, Ҳалаб, Искандария, Дизфул каби мусулмон Шарқининг ўз даврида машҳур шаҳарларини кезиб, Абул Макорим Лубон, Абу Жаъфар Сайдлоний, Абу Мансур Ҳафдах, Абу Муҳаммад Таббеҳ, Абу Тоҳир Салафий, Рўзбеҳон Ваззон ал-Мисрий, Аммор Ёсир, Исмоил Қасрий каби ўз даврининг донгдор шариат ва тариқат олимларидан ҳадис ва тасаввуф илмини ўргангани маълум. Баъзи манбаларда унинг 1172 йилда Ҳамадонда буюк тасаввуф пири Юсуф Ҳамадоний ҳузурида сабоқ олганлиги ҳам айтилади¹. Аммо Нажмиддин Кубронинг улуғ сўфий шайх бўлиб етишишида асосан Рўзбеҳон Мисрий, Аммор Ёсир ҳамда Исмоил Қасрий каби мўътабар инсонлар хизмати катта бўлган. Улардан Нажмиддин тасаввуф илми ва тариқат одобини ўрганади. Шайх Исмоил Қасрийдан у иродат хирқасини олган бўлса, Шайх Рўзбеҳон Мисрий унга ўз тариқатини шакллантириш учун «ижоза» беради. Нажмиддиннинг устозлари орасида унинг эгнига ўз тўнини ёпган Бобо Фаражнинг ҳам алоҳида ўрни бор. У Кубродаги мажзубликка «муҳаббатни ривожлантириш, уни гайб асрори оламига, ботиний кароматларга ошно этиш ва шунга йўналтиришга»² интилган.

Нажмиддинга зоҳирий илмларга интилиш кучли бўлгани ҳолда, ботиний билимларга ҳам ўзида кучли иштиёқ сезган. Чунки «у фақат ҳадису фикҳ ва калом илмини ўрганишни ёки нуқул «мажзуб» сўфий бўлишни истамаган, балки ақлий-тафаккурий билиш негизида ботиний-руҳий билимни эгаллаб, ирфон дунёсига янги нафас олиб кирмоқчи бўлган». Шунинг учун ҳам Нажмиддин Кубро сиймосида табиатан бир-бирига зид бу икки илмнинг — «дунёвий заковат ва валийлик кашфиётларининг ажиб бир тарзда мужассам бўлганини кўрамиз»³. Нажмиддин Кубро ана шундай — ақл ва қалб илмини

¹ Бўриев О. Нажмиддин Кубро яшаган давр ҳақида. // Шайх Нажмиддин Кубро (Мақолалар). — Тошкент, 1995. 55-бет.

² Сайид Муваширхон Косоний. Нажмиддин Кубро таълимотининг маънавий замиллари. // Шайх Нажмиддин Кубро (Мақолалар). 33-бет.

³ Комилов Н. Нажмиддин Кубро. — Тошкент, 1995. 17-бет.

ўзаро омукта этган илк тасаввуф шайхларидан бири ҳисобланади. Кубро буюклиги ва абадиятининг сири балки шундадир.

Нажмиддин Кубро Хоразмга қайтганидан кейин тарихга «ат-тариқа уз-заҳобия» — «Олтин тариқат» номи билан кирган Кубравия тариқатига асос солади. У Куръон таълимотини мажозий талқин қилишга ва шариятга асосланган бўлиб, нафақат Мовароуннаҳр, шунингдек, Эрон, Миср, Ироқ ва Афғонистонда ҳам тарқалган. Тариқат аҳллари зикри хуфия усулини тарғиб этганлар. «Тарику шаттор», яъни бебоклар — кўрқувсиз ва парвосизлар йўли, деб аталган мазкур тариқатнинг асоси Кубро асарларида таърифланган 10 қоидада ўз аксини топган.

Шарқнинг буюк мутасаввиф шоирлари — Фаридиддин Атторнинг устози Маждиддин Бағдодий ва Жалолиддин Румийнинг отаси Баҳоуддин Валад Нажмиддин Кубронинг қўлидан шайхлик хирқасини кийганлар. Булардан ташқари, Нажмиддин Кубро шогирдлари орасида Сайфиддин Бохарзий, Саъиддин Ҳамавий, Нажмиддин Розий, Шайх Разииддин Али Лоло, Бобо Камол Жандий, Шайх Жамолиддин Гейлий каби мусулмон Шарқда машҳур номларни учратиш мумкин.

Кубравия тариқатидан қуйидаги шохобчалар ажралиб чиққан: Фирдавсия, Нурия, Рукния, Ҳамадония, Иғтишошия, Нурбахшия ва Неъматуллоҳия. Неъматуллоҳия тариқати ҳозирда ҳам Эронда ва айрим Фарб мамлакатларида ўз фаолиятини давом эттирмоқда.

Нажмиддин Кубронинг «Ал-усул ал-ашара» («Ўнта усул»), «Фавойиҳ ул-жамол ва фавотиҳ ул-жалол» («Жамол хушбўйликлари ва жалолнинг кашфи»), «Рисолатул ҳоиф ул-ҳоим ан лавмат иллоим» («Кўрқувчи оворалар ва маломат этувчи маломатийлар ҳақида»), «Тафсир», «Шарҳ ус-сунна вас-масолик» («Сунна ва эзгуликлар шарҳи») китоблари машҳур¹. Кубро ўз асарларини асосан араб тилида ёзган. Фақат бошловчи сўфийлар учун қўлланма сифатида яратилган «Фи одоб ус-соликин» («Солиқлар одоби ҳақида») асари ва рубоийларини форсийда битган.

Баъзи бир тадқиқотчилар унинг «Рубоийлар» китоби ҳам мавжудлиги тўғрисида маълумот берган бўлсалар-да, бу ноёб тўплам ҳали топилган эмас. Биз фақат атоқли шарқшунос Е.Э. Бертельс томонидан Кубро қаламига мансублиги тахмин қилиниб, турли тазкира ва баёзлардан танлаб олинган ва олимнинг «Тасаввуф ва тасаввуф адабиёти» китобида келтирилган 25 та рубоийгагина эгамиз².

¹ Бу асарлардан 3 таси — «Ал-усул ал-ашара», «Рисолатул ҳоиф ул-ҳоим ан лавмат ил-лоим», «Фавойиҳ ул-жамол ва фавотиҳ ул-жалол» таниқли олим Иброҳим Ҳаққул ва Азиза Бектошлар томонидан туркча таржимаси асосида ўзбекчалаштирилиб чоп этилди (Қаранг: *Шайх Нажмиддин Кубро*. Тасаввуфий ҳаёт. — Ташкент, 2004).

² Қаранг: *Бертельс Е.Э.* Четверостишия шейха Наджм ад-Дина Кубра // Суфизм и суфийская литература. С. 324—328.

Бу рубойлар Жамол Камол, Матназар Абдулҳаким ва Эргаш Очиловлар томонидан ўзбек тилига ўгирилди¹.

1

Ҳар нарсаки, йўқми — йўқ ўшал мисли шамол,
Ҳар нарсаки, борми — оқибат топди завол.
Бор нарсани оламда гумон эт йўқ деб,
Йўқ нарсани бор дебон бироқ айла хаёл...²

2

Йўлингда ақл ҳадис ва афсона топар,
Кўйинг сари йўл одами девона топар.
Савдойинг ила мен каби минг дилсўхта³
Қабдан қўл тортару бутхона топар.

3

Ё Раб, ўзинг асра, дил жудолик истар,
Сендин кечиб, ўзга-ла ошнолик истар.
Ишқингдан қўл тортса — тутар дўст кимни?
Кўйингдан оёқ тортса — хатолик истар.

4

Ҳақ йўлига ҳар лаҳза саъй этмак лозим,
Дунёдан этак тортмагу кетмак лозим.
Дийдангни давола, зеро, олам ҳама — Ул,
Кўрмак Уни — асрорига етмак лозим.

5

Ошиқ кишининг кўнгли тўла дард бўлгай,
Дил дарди билан мард яна ҳам мард бўлгай.
Ўз ишқи ўтида у ёнаркан, бул дам
Дўзах ўти ўзгалар учун сард бўлгай⁴.

¹ Қаранг: *Нажмиддин Кубро*. Рубойлар (Ж.Камол таржимаси) // 333 рубой Тошкент, 1991. 49—53-бетлар; *Нажмиддин Кубро*. Жамолинг менга бас. Рубойлар (М.Абдулҳаким таржимаси). — Тошкент, 1994; *Нажмиддин Кубро*. Рубойлар (Э.Очилов таржимаси) // Ишқ дафтари. — Тошкент, 2000. 37—41-бетлар; *Нажмиддин Кубро*. Рубойлар (Э. Очилов таржимаси) // Муҳаббат тароналари. — Тошкент, 2005. 171 — 177-бетлар.

² Бу рубой Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

³ *Дилсўхта* — юраги куйган, ғамгин.

⁴ Абдулхолиқ Ғиждувоний, Разииддин Али Лоло ва Хожа Али Ромитанийлар ижодида ҳам шунга ўхшаш рубой учрайди.

6

Эй дийда, ўзингсан бегумон душмани дил,
 Сен боис учар елга ҳама хирмани дил.
 Бас, солма назар бегона юзларга сира
 Журм¹ остида қолмасин, десанг, гардани дил.

7

Ул бодани ичмадимки, ҳушёр ўлсам,
 Ул маст эмасман яна бедор ўлсам.
 Тарк этсам адам² бирла вужудни³, тонг йўқ,
 Бир жилваи ҳуснинг ила хуммор ўлсам.

8

Нақш этсаму тоатимни парча нонга,
 Берсам уни итга — ётибон зиндонга,
 Келган эса-да очлигидан афғонга,
 Урмас тишини номус этиб ул нонга.

9

Эй дил, бу қадар муфлис⁴ экансан, расво,
 Сен лойиқи тоза ишқ эмассан асло.
 Шиддатли алангадир бу ишқ — эрмас сув,
 Ул ишқ ила булҳавас⁵ бўлолмас ошно.

10

Эй тун, ҳадемай саҳарга айлангайсан,
 Бул дарди дилим қувишга шайлангайсан.
 Мақсуд сари етказишга дилни балки,
 Эй тонг, ўзинг, бешубҳа, сайлангайсан.

11

Пинҳон эмас асло — ичда бир дев бордир,
 Бошини кўтармоғи унинг душвордир.
 Иймонини минг мартаба талқин қилдим:
 Ул асли азал муслим эмас, куффордир⁶.

¹ Журм — гуноҳ, айб.

² Тасаввуф фалсафасига кўра у дунё — ҳақиқий олам, борлиқ, бу дунё — ўткинчи, йўқлик. Шу жиҳатдан, бу ерда адам мавжуд дунё маъносида келяпти.

³ Вужуд — 1) борлиқ, мавжудлик; 2) тан, жисм.

⁴ Муфлис — бечора, бенаво; бефаҳм.

⁵ Булҳавас — енгилтак, беқарор.

⁶ Куффор — кофирлар.

12

Ишқингни бу мардонаю фарзона¹ кўнгил,
Бир сония тарк этмади, жонона, кўнгил.
Ишқ бодасини қўлимда тутган лаҳза
Лиқ тўлди жигар қонига паймона, кўнгил.

13

Сендан ҳама шўхлик ва паришонлигимиз,
Сендан ҳама ошuftаю ҳайронлигимиз.
Ҳар торига кокилингни дил бойлашимиз,
Сендан ҳама гунча каби хандонлигимиз.

14

Дарвеш элига айлама таънаки, улар
Қандай туғилган эса — шундай ўлар.
Бир олам зар бергилу ол бир арпа —
Билмоқчи эсанг кимлигини асли улар.

15

Бир талъати² моҳки, оламоройи³ ҳама,
Васли кеча-кундуз таманнойи ҳама.
Гар эл каби суймаса мени — вой менга,
Лек ҳаммани суйса мен каби — войи ҳама.

16

Бир кун кўрасанки, жон танимдан кетган,
Бошимга фиғон чекиб халойиқ етган.
Кошки келиб бошимда ўтирсанг, айтсанг:
Ўлдирган ўзим, ўзим пушаймон этган...

17

Васлингдан ўлиб дил фирўз⁴ тун охирида,
Ҳажрингдан ўлиб дидадўз⁵ тун охирида.
Эй, кокили кун сўнгида тундек зулмат,
В-эй, орази⁶ худди кундуз тун охирида.

¹ *Фарзона* — оқил, доно, донишманд.

² *Талъат* — 1) юз, чехра; 2) гўзаллик, хусн.

³ *Оламорой* — оламни безовчи.

⁴ *Фирўз* — бахтли, ғолиб.

⁵ *Дидадўз* — интизор.

⁶ *Ораз* — юз, жамол.

18

Сўфий бўлиб, айла бир кеча оху фиғон,
Дунёни яратган ҳаққи, кўзғол шу замон:
Ханжарни қўлингга олу эт ўзни шаҳид,
Ёр васлини истаса, нетар жисмни жон...

19

Ишқинг майини ичиб, бу дил маст бўлгай,
Ҳажринг гамини чекиб, у, бил, паст бўлгай.
Бир боқсанг агар — кўйингда тупроқ бўлган
Жонсиз танага жон яна пайваст бўлгай!

20

Ҳар кимки, қилар кўргали ул юзни талаб,
Енгиб гурурини, айласин ўзни талаб.
Ул қайдаю, биз қайда — кўринг қисматни:
Сомон бўлибмиз қилиб юлдузни талаб...

21

Ул моҳлиқоларки¹, асил юрти Чигил,
Тупроқми асоси ёки нур, сўйла-чи, гил?
Кўнглингни олиб қўлга, қилар қасд жонга,
Ваҳ, бу не балоки, этди ҳолимни чигил.

22

Сунбул сочидан мен бегумон кўрқарман,
Хатти хушу феъли беомон — кўрқарман.
Халқ кўрқса ёмон кўздан агар, мен шўрлик
Яхши кўзидан ёрнинг ёмон кўрқарман.

23

Ҳар сабзаки², сувнинг бўйидан жой олмиш,
Ул талъати ҳур аксини ёдга солмиш.
Хорлик била лолалар уза қўйма қадам,
Ул лола санам вужудидан тимсолмиш.

24

Банданга фақирликни³ шиор этмишсан
Ҳам ёрсизу маҳрамсизу зор этмишсан,

¹ *Моҳлиқо* — ой юзли; гўзал.

² *Сабза* — кўкат, майса, яшиллик.

³ *Фақирлик* — соликнинг фақр мақомидаги ҳолати. Нафс эҳтиёжларидан воз кечиб, Оллоҳдан бошқага муҳтож бўлмай, таваккул этиқоиди билан яшаш.

Бас, қайси ибодатим учун мен бирлан
Дўстлик ва яқинлик ихтиёр этмишсан¹.

25

Сенсан икки оламини яратган Бирубор,
Қўйингда ўлиб бандаларинг хоку губор.
Сендан улашиш ризқини ҳар жонзотнинг,
Сендан яратиш — хоҳи мўғул, хоҳи тотор...

26

Ёр ишқини ким кўкси аро жо қилди,
Ҳар икки жаҳон мулкани пайдо қилди.
Ким васлидан огоҳлик топса бир дам,
Гар ўлса-да, хун² ҳаққини адо қилди...

¹ Бу рубоий Абдуллоҳ Ансорий, Ибн Насуҳ ва Сайфиддин Бохарзийларга ҳам нисбат берилади.

² Хун — қон.

МАЖДИДДИН БАҒДОДИЙ

(1150 — 1217)

Мусулмон оламида машхур шайх Нажмиддин Кубронинг иқтидорли шогирди ҳамда улуг авлиё ва оташнафас шоир Фаридиддин Атторнинг устози бўлган Маждиддин Бағдодийнинг тўлиқ исми ва кунияти — Абусаид Маждиддин Шараф ибн Муайяд ибн Абулфатҳ Бағдодий. Машхур табиб сифатида ҳукмдорлар саройида катта мавқега эга бўлган Маждиддиннинг кўнглига қутилмаганда илоҳий ишқ учқуни тушиб, Нажмиддин Куброга мурид бўлади ва унинг қўл остида 15 йил риёзат чекиб, «сулуклар қилди, олий маротиб¹ ҳосил қилиб, буюк мақомларга қадам қўйди»². XIII аср тасаввуфи тараққиётига катта таъсир кўрсатган бу буюк шайх ва шоир Марказий Осиё ва Шимолий Форс ўлкасида шўхрат қозонган. «Сафар рисоласи», «Тухфат ул-барара» («Яхшилар совғаси») каби тасаввуфга оид асарлари ва сўфиёна рубойлари мавжуд³.

1217 йили Муҳаммад Хоразмшоҳнинг фармонида биноан Маждиддин Бағдодийни Амударёга чўктириб ўлдирадilar.

1

Шам бўлса юзинг, қўйида парвона ўзим,
Дардинга қариндош дилу бегона ўзим.
Бўйнингда узалган ўша соч занжирини
Ташла мени гарданимга — девона ўзим!

2

Ишқ шабнамидан хоки башар гил бўлди,
Юз фитнаю шўр жаҳонда ҳосил бўлди.
Жон томирига урдилар ишқ наштарини,
Томди-ю бир қатра, оти — дил бўлди⁴.

3

Кўнглимда фироқ туфайли минг қайғу бу кун,
Умр ипига чарх солди тугун узра тугун.

¹ *Маротиб* — мартабалар, мақомлар, даражалар.

² *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 239-бет.

³ Қаранг: *Маждиддин Бағдодий*. Рубойлар (Э.Очилов таржимаси) // Ишқ дафтари. 42—44-бетлар; *Маждиддин Бағдодий*. Рубойлар (Э.Очилов таржимаси) // Муҳаббат тароналари. 178—184-бетлар.

⁴ Бу рубой Бобо Афзалга ҳам нисбат берилади.

Ғам устига ғам қўшма бузиб аҳдни яна,
Кўнглимда фироқ туфайли минг қайғу бу кун.

4

Ул баҳри муҳитга¹ кирмак истар кўнглим,
Ё чўксаму ё инжуга² тўлса қўйним.
Этсайдим адо — ишинг хатарли гарчи,
Ишқ рангига эврилса юзим ё бўйним...

5

Дунёси тугаб, қоронғилик келса сиқиб,
Бошлар кўтарилганда мазорларни йиқиб,
Бечора шаҳид таним ҳам ўз қонига ғарқ
Тўзони қиёмат ичра келмасми чиқиб...

6

Ёр кокилининг қуфридан³ иймон ёғилар
Ҳам нўшлабидан⁴ чашмаи ҳайвон⁵ ёғилар.
Ул каклиги хушхиром⁶ каби раъносан,
Юрсанг, қадамингнинг чангидан жон ёғилар!⁷

7

Эй, ўзини ишқ ичра билувчи якто⁸,
Таън этма кўриб тириклигимни, зеро,
Мавжудлигим ишқ туфайли, жонни этдим —
Ул ёрни мушоҳада қилай деб пайдо.

8

Зулфи дея минг дилда қиёмат қўпди,
Бир торини ким топди-ю, тутди, ўпди:
Ҳар кимсаки, топди — топди давлат буюк,
Ҳар кимсаки, топмади — ўшал дард топди...

9

Ёр хаста кўнгилни бегумон хоҳлайди,
Сўрдим: не учун ўшал чунон хоҳлайди?

¹ *Баҳри муҳит* — уммон, океан.

² *Инжу* — дур, марварид.

³ *Куфр* — тасаввуфда бу дунё зулмати. Яна: ваҳдатнинг касратда маҳв бўлиши.
Ҳақиқий куфр абадий фанодир ҳам дейдилар.

⁴ *Нўшлаб* — ширинлаб; маҳбуба.

⁵ *Чашмаи ҳайвон* — тириклик булоғи, оби ҳаёт.

⁶ *Хушхиром* — чиройли юрвчи.

⁷ Бу рубоий Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

⁸ *Якто* — ягона, тенгсиз.

Ғам устига ғам қўшма бузиб аҳдни яна,
Кўнглимда фироқ туфайли минг қайғу бу кун.

4

Ул баҳри муҳитга¹ кирмак истар кўнглим,
Ё чўксаму ё инжуга² тўлса қўйним.
Этсайдим адо — ишинг хатарли гарчи,
Ишқ рангига эврилса юзим ё бўйним...

5

Дунёси тугаб, қоронғилик келса сиқиб,
Бошлар кўтарилганда мазорларни йиқиб,
Бечора шаҳид таним ҳам ўз қонига ғарқ
Тўзони қиёмат ичра келмасми чиқиб...

6

Ёр кокилининг куфридан³ иймон ёғилар
Ҳам нўшлабидан⁴ чашмаи ҳайвон⁵ ёғилар.
Ул каклиги хушхиром⁶ каби раъносан,
Юрсанг, қадамингнинг чангидан жон ёғилар!⁷

7

Эй, ўзини ишқ ичра билувчи якто⁸,
Таън этма кўриб тириклигимни, зеро,
Мавжудлигим ишқ туфайли, жонни этдим —
Ул ёрни мушоҳада қилай деб пайдо.

8

Зулфи дея минг дилда қиёмат кўпди,
Бир торини ким топди-ю, тутди, ўпди:
Ҳар кимсаки, топди — топди давлат буюк,
Ҳар кимсаки, топмади — ўшал дард топди...

9

Ёр хаста кўнгилни бегумон хоҳлайди,
Сўрдим: не учун ўшал чунон хоҳлайди?

¹ *Баҳри муҳит* — уммон, океан.

² *Инжу* — дур, марварид.

³ *Куфр* — тасаввуфда бу дунё зулмати. Яна: ваҳдатнинг касратда маҳв бўлиши.
Ҳақиқий куфр абадий фанодир ҳам дейдилар.

⁴ *Нўшлаб* — ширинлаб; маҳбуба.

⁵ *Чашмаи ҳайвон* — тириклик булоғи, оби ҳаёт.

⁶ *Хушхиром* — чиройли юрвчи.

⁷ Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

⁸ *Якто* — ягона, тенгсиз.

Ул дамки, кўзимни йўлига тиксам зор,
Келтирдикки мужда: ўша жон хоҳлайди...

10

Ишқ йўлида ким бошни фидо деб билмас,
Лол ўлмаса барча ошиғинг — комилмас.
Кўйингда аниқ рутбаси¹ бўлмас кишининг
То бошдан-оёқ амалларингни қилмас.

11

Пок этгали тийнатимни² машғул бўлсам,
Кўк кийгучиларга³ бошу бедил бўлсам,
Майхўрга бўлибман энди бир дўсти асир,
Май сотгучиларга кошки бир қул бўлсам!⁴

12

Бир тиғи жафо қолган эмас, зебо ёр,
То урмаган ўлса уни дилга минг бор.
Мен тавба этарман ишқидан ҳар лаҳза,
Минг тавбани бир ноз ила айлар бекор.

13

Англабди, кўнгил, сўйла-чи, асрорини ким?
Тинглабди, қулоқ, сўйла-чи, гуфторини ким?
Кўрсатса-да маъшуқ кеча-кундуз ҳуснин,
Илғабди, нигоҳ, сўйла-чи, дийдорини ким?⁵

14

Чарх, ойу кун орзуи висолингда сенинг,
Сарву гулу лола қулдир олдингда сенинг,
Покиза малакларнинг арвоҳи мудом
Абжад ўқишар лавҳи хаёлингда сенинг⁶.

15

Жон ичра мен ишқингни ниҳон қилганман,
Дардингни севиб, маҳрами жон қилганман.

¹ Рутба — унвон, мартаба, даража.

² Тийнат — хулқ, феъл.

³ Бу ерда кўк кийгувчилар деганда тариқатда муайян даражага етишгани белгиси сифатида кўк хирқа кийиб юрадиган сўфийлар кўзда тутилган.

⁴ Бу рубойи Фахриддин Ироқийга ҳам нисбат берилади.

⁵ Бу рубойи Абу Али ибн Синога ҳам нисбат берилади.

⁶ Мисранинг маъноси: Ҳар лаҳза ошиқлик дарсини ўқишади.

Дунё гамидан кечмаса, бу дил бирлан
Сен ҳақда мусоҳиба¹ қачон қилганман?!

16

Гар ёр мени ўз итим, дея лутф этар,
Ё инидан учган ўз қушим, деб атар.
Ҳар ном ила тилга олса-да, хушқолман,
Ўзимники деган шу сўзи менга этар!

17

Ишқ олди мендан дилни ҳам, дунёни ҳам,
Ақлим-ку йўқ эрди, қўймади савдони² ҳам.
Дедим: дилу дунё бўлмаса, дин бордир,
Ўлим сели оқизди-ю-кетди они ҳам...

18

Собит кишиларки, остонингда яшар,
Йўлингда шаҳид бўлишса, жонингда яшар.
Ул оби ҳаёт ҳам бу қадар тиргузмас,
Ишқингдан олиб жон, дўстлар ёнингда яшар.

19

То жоним бор — бўлай сенинг посбонинг,
Манзилу макон менга азиз остонинг.
То бир куни содиқ итларинг зумрасида³
Олсанг мени тилга, бас, бу жон қурбонинг!

20

Ёр зулфи аро тушса агар битта тугун,
Юз битта жароҳат пайдо дилда шу кун.
Ул дилдаю дил қони кўзимда қотмиш,
Ул бахт гули кўксимда юз очмайди нечун?!

21

Эй ёр, биласанми, дедим, ошиқлик ила:
Бечора кўзим менинг нега ёшга тўла?
Пайдо бўлади икки кўзимнинг қаъридан
Ширин лабинг орзусида дарё бир йўла.

¹ *Мусоҳиба* — суҳбат.

² *Савдо* — 1) инсон баданидаги тўрт унсур (сафро, балғам, қон, савдо)дан бири бўлиб, ўтмиш табибларининг тасавурида қора рангли бу модда тирикликнинг асосини ташкил этади; 2) хомхаёл, беҳуда орзу; 3) ғам, ғусса, ташвиш; 4) мажозан: девоналик, шайдолик, ҳавою ҳавас.

³ *Зумра* — гуруҳ, тўда, жамоат.

22

Ҳар кимсаки, бўлса бандаликдан озод,
Бўлмас ғамдан ғамгину шодликдан шод.
Кўнгилни назаргоҳ айлаган Оллоҳдан —
Айри тушиб, у умрини этган барбод.

23

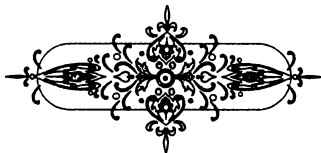
Ким бўлса агар яхши-ёмондан огоҳ,
Ҳар яхши-ёмондан қўлини тортар, оҳ.
Дил бор эди-ю илгари, минг андиша,
Энди бариси «ло илоҳа иллаллоҳ»¹.

24

Лутфингдан эмасдир ноумид ҳеч инсон,
Ким топса сени мангу ҳаётдир эҳсон.
Қай заррага бир лаҳза лутф этган эсанг,
Юксалди у зарра минг қуёшдан чандон².

25

Зар хавфи йироқдир бу жаҳон дарवेशидан,
Тиг даҳшати лозим эмас ошиқ кишидан.
Эй, бош олишимдан чўчийсан мунча —
Ҳақ ошиғи холимасми бош ташвишидан?!

¹ *Ло илоҳа иллаллоҳ* — калимаи тавҳиднинг бошланиш қисми бўлиб, Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқ демакдир.

² Бу рубоий Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

ФАРИДИДДИН АТТОР

(1145 — 1221)

Жаҳон сўз санъатининг забардаст намояндаларидан бири, йирик мутасаввиф шоир Фаридиддин Абуҳомид Муҳаммад ибн Абубакр Иброҳим Нишопурий Нишопур атрофидаги Кадкани қишлоғида туғилган. Отаси Абубакр ибн Иброҳим аттор ва табиб эди. Бу касб ўғлига ҳам мерос бўлиб ўтган. Шоирнинг Аттор номи билан халқ ичида машҳур бўлиши ва уни адабий таҳаллус қилиб олиши шундан.

Ёшлигидан илм таҳсилаги қизиққан Муҳаммад адабий, диний, ҳикмату калом¹, нужум², тиб ва доришунослик фанларини чуқур ўзлаштириб, ўз даврининг пешқадам кишиларидан бирига айланади. У сўфийлик муҳити ва тасаввуф аҳли орасида яшаганидан бу таълимот унга кучли таъсир кўрсатган. Воқеан, отаси Иброҳим машҳур авлиё Кутбиддин Ҳайдарнинг муриди эди. Унинг ўзи ҳам йирик шайх ва авлиё бўлган. Шайхлар шайхи Мажлиддин Бағдодий қўлидан дарवेशлик хирқасини кийган. Эронлик машҳур адабиётшунос Саид Нафисий ҳам унинг кубравия тариқатининг давомчиси бўлган, деб ҳисоблайди³. Шунга қарамай, Аттор тариқат сулукида Шайх Рукниддиннинг муриди саналади. Аслида у увайсий бўлиб, машҳур сўфий Мансур Ҳалложнинг руҳидан тарбия топган. Алишер Навоий Жалолиддин Румий тилидан бу ҳақда «Шайх Мансур Ҳаллож нури юз эллик йилдин сўнгра Шайх Фаридиддин Аттор руҳига тажаллий⁴ қилди ва унинг мураббийси бўлибдир»⁵, — деб ёзади. Айни пайтда, Аттор Жалолиддин Румийнинг келажagini башорат қилиб, унга ўзининг «Асрорнома» китобини ҳадя этган. Румийнинг: «Аттор руҳ эди-ю, Санойий унинг икки кўзи. Биз Санойий ва Аттор изидан келдик», — деган иқрори бежиз эмас. Алишер Навоийнинг ҳам Атторга ихлос-эътиқоди баланд бўлиб, беш ёшида «Мантиқ ут-тайр»ни ёд олгани, бир умр унинг ижодидан таъсирланиб, ҳаётининг сўнгида унга «таржума расми била» жавоб айтгани — «Лисон ут-тайр»ни яратгани маълум. Бу дostonда Навоий Атторни — Қақнус⁶, ўзини — Қақнус боласига ўхшатган эди.

¹ Калом — ислом илоҳиёт илми.

² Нужум — астрономия.

³ Бу ҳақда қаранг: *Мухаммедходжаев А.* Мирозрение Фаридиддина Аттора. — Душанбе, 1974. С. 5.

⁴ *Тажаллий(й)* — кўриниш, жилваланиш. Ҳақ зоти ва сифатларининг ҳамиша, ҳамма жойда, ҳар хил даражада намоён бўлиши, яъни ўзини-ўзи аён этиши. Файдан келадиган ва қалбда намоён бўладиган илоҳий нур ва сирлар.

⁵ *Алишер Навоий.* Насойим ул-муҳаббат. 459-бет.

⁶ *Қақнус* — афсонавий хушовоз қуш: бир умр хас-хашак йиғиб, кейин унинг устига чиқиб, шунақанги ўтли наво чекарканки, нафасидан тўплаган хирмони аланга олиб, ўзи ҳам ёниб кетаркан — унинг қулидан янги қақнусбачча пайдо бўлар экан.

Аттор жуда сермаҳсул шоир бўлиб, ундан 50 минг байт шеърӣ асар қолган. Шоирнинг шеърӣ девони, «Мухторнома» рубойлар тўплами, «Мантиқ ут-тайр», «Хусравнома», «Асрорнома», «Илоҳийнома», «Мусибатнома», «Булбулнома», «Уштурнома», «Жавҳар уз-зот» дostonлари ва «Тазкират ул-авлиё» тазкираси айниқса машҳур.

Аттор асарлари асосан тасаввуф ҳақиқатлари баёнига бағишланган. Шунинг учун ҳам унинг тасаввуф адабиётидаги мақоми юксак. Мутасаввиф шоир бўлганлиги учун Шўро даврида бизда Аттор ижодига мутлақо мурожаат қилинмаган. Мустақилликдан кейин Нажмиддин Комилов шоирнинг «Илоҳийнома» маснавийсининг насрий таржимасини эълон қилди¹. Китобга Атторнинг ҳаёти ва ижодини ёритувчи, дунёқараш ва асарларининг моҳиятини очиб берувчи кириш ва сўнг сўзлар ҳам илова қилинган. Мирзо Кенжабек эса «Тазкират ул-авлиё» асарини туркчадан таржима қилиб, нашр эттирди². Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол унинг «Мантиқ ут-тайр», «Илоҳийнома» ва «Асрорнома» дostonларини таржима қилди³. Биз шоирнинг 134 та рубойисини ўзбекчалаштирдик⁴.

Фаридиддин Аттор — форсий сўз санъатидаги забардаст рубойнавислардан бири ҳисобланади: унинг «Мухторнома»сида 2279 рубой берилган⁵. Сўфиёна руҳ ва мазмунга йўғрилган бу рубойлар, бир сўз билан айтганда, Оллоҳни улуғлаш, илоҳий ишқни авж пардада куйлаш, инсонийлик моҳиятини англаш, камолот йўлида парда бўлган жисм, нафс ва дунёни мазаммат қилиш, маъшуқа таъриф-тавсифи, висол умидию айрилиқ азоблари тасвирига бағишланган.

1

Эй дил, шод бўл, яхши-ёмон ўтгусидир,
Бир кун қулни бегумон ўтгусидир.
Бор неъматию қувончи бу дунёнинг
Умринг каби солганча сурон ўтгусидир.

¹ Қаранг: *Фаридиддин Аттор*. Илоҳийнома (Насрий таржима, талқин, тафсир. Амалга оширувчи Н.Комилов). — Тошкент, 1994.

² Қаранг: *Фаридиддин Аттор*. Тазкират ул-авлиё (М.Кенжабек таржимаси). — Тошкент, 1997.

³ Қаранг: *Шайх Фаридиддин Аттор*. Мантиқ ут-тайр. — Тошкент, 2006; *Шайх Фаридиддин Аттор*. Илоҳийнома. — Тошкент, 2007; *Шайх Фаридиддин Аттор*. Асрорнома. — Тошкент, 2008.

⁴ Қаранг: *Фаридиддин Аттор*. Рубойлар // Муҳаббат тароналари. 185—210-бетлар.

⁵ Қаранг: *Аттор Нишотурий*. Мухторнома. Мажмуаи рубоӣёт. Тасҳеҳу таълиқоти Муҳаммадризо Шафъий Кадканий. — Техрон, 2008.

2

Шам¹ шуъласи тушмиш шаробга бу кеча,
Суст кетди дилим менинг кабобга бу кеча,
Қўй уйқуни, бер қулоқ рубобга бу кеча,
Обод не бор, юз тутар харобга бу кеча.

3

Гул очди юзин, биз-да кўнгили очгаймиз,
Май шавқи билан ҳам қўлидан қочгаймиз.
Гул қовжирагай ўтса баҳор, вақт етса,
Бизлар-да ажал шарбатини ичгаймиз...

4

Имкон бор экан, топиб яқин улфатни,
Боғ-роғлар аро жойига қўй ишратни.
То боғламайин қўлу оёғингни ажал,
Сол ишга, увол қилма кучу қувватни!

5

Гул жилва қилиб, яшнади бўстон, эй дўст,
Сайр айла ғаниматда гулистон, эй дўст;
Ҳар нарсани хоҳласанг — муҳайё бунда,
Қил айш ила ишратни беармон, эй дўст!

6

Гул тўнини чок қилибди — кирсам боққа,
Кўр: ғунчани ел солибди не қийноққа.
Май ич, ел эсар сенсизу менсиз ҳам кўп,
Биз-чи, ётамиз бошни қўйиб тупроққа.

7

Дунё то қиёмат бевафо бўлгайдир,
Ҳақ бандасига иши жафо бўлгайдир.
Минг йил яшасанг-да Нух² каби дунёда,
Бир кун сени(нг) жисминг-да фано бўлгайдир.

8

Эй дил, бу тубан дунё учун хор бўлма,
Мурдорига каркас³ қушидек ёр бўлма.

¹ *Шам* — солиқ дилини куйдирадиган илоҳий нур. Дарвешнинг дилини ёндириб, уни мунаввар қиладиган ирфон нурига ҳам ишора қилинади.

² *Нух* — энг узоқ умр кўрган пайғамбар.

³ *Каркас* — ўлимтик билан кун кўрувчи йиртқич қуш.

Дунёга жаҳон халқи гирифтор бўлди,
Сен ўзни тани — унга гирифтор бўлма.

9

Токай¹ бу жаҳон бизга қилар ранжу ситам?
Қийнайди қачонгача хаёли кўпу кам?
Ҳеч нарсага арзимади ҳар икки жаҳон,
Ҳар нарса учун мунча чекармиз нега гам?

10

Эй дил, бу хатарли йўлда мисли бодсан²,
Осмону замин ташвишидан озодсан.
Ой нур сочади — тўйиб-тўйиб боқ кўкка,
Беш кун бу ҳаёт завқи билан то шодсан.

11

На янги бўлар қайта бу кўҳна жаҳон,
На хоҳишига кўра қилар иш инсон.
Эй соқий, агар май беру гар берма сира,
Сирлар бари сирлигича қолгай пинҳон.

12

Эй дўстлар, ажал феълини хўб билгайсиз,
Ҳар кун неча бор ўзни ризо қилгайсиз.
Вақт борида жам бўлинг, кейин минг истаб,
Ҳеч бирга бўлолмассизу соч юлгайсиз.

13

Шу саллани ташвиши мени кўп қийнар,
Жон тинчир эди шаробга алмашсам гар.
Киссамда агарчи бир чақам йўқ, аммо,
Ҳар икки жаҳон чимчилогимда ўйнар.

14

Тоғ орқасидан юзини кўрсатди кун,
Шод айла дилинг, ҳар нима бўлса-бўлсин!
Умрингки вафо қилмаса, не фойдаси бор —
Ҳар қанча уйинг олтину зарга тўлсин?!

¹ Токай — қачонгача.

² Бод — ел, шамол, шаббода.

15

Май тут, санамо, дил ғаму ҳасратга тўла,
Ювсин у жаҳон қайғусини бир йўла.
Тез бўл! Қара: майса чиқа келди ердан,
Сен кирмай ерга жомни жомга ула!

16

Атрофга боқиб, юрак-юракдан илға:
Ер мисли биҳишт, оқади тоғдан жилға,
Сахро-да биҳишт каби, жаҳаннамни унут,
Хурдек ёр ила кез бу биҳиштни бирга!

17

Қўзғал, қани, гул киссасидан зар тўкади,
Офтоб-да мувофиқ унга гавҳар тўкади.
Зар бўлса агар, қум каби тўку май ич,
Бир кун сени-да фалак муқаррар тўкади...

18

Май тут, қани, жоно, тоза гул очилди,
Булбул тилидан сўз гуҳари¹ сочилди:
Ер қаърида ёлғиз ётишин ким билса,
Ёлғиз ўтиришни у киши бас қилди.

19

Бас, қанча давом этгуси бу бедодлик?
Кунлар қувишар текканидек озодлик.
Қуй майни ҳаялламай, умр ўтмоқда —
Ҳасрат ила билмай нима айшу шодлик.

20

Кўп излади-ю, топмади дил бир ҳамдам,
Бор интилишу орзуси топди барҳам.
Тақдир ишига тан беру май ич, йиллар —
Минг иста, буюрмаган эди шу дам ҳам.

21

Бу дашт аро жон агарчи сарсон кечди,
Бир қилни-да билмай, неча қил ечди.
Кўнглимда агарчи минг қуёш порлар эди,
Бир зарра камолга йўл тополмай ўчди...²

¹ Гуҳар — гавҳар.

² Бу рубоий Абу Али ибн Синога ҳам нисбат берилди.

22

Тонгда дил ўтидан бемалол, эй соқий,
Май қайнади-ю, бўлди ҳалол, эй соқий.
Риё ила яхшилик қилишдан афзал
Май бирла қимор-да, эҳтимол, эй соқий.

23

Етмасмиз балки заррадек бахтга ҳам,
Ҳамдамлар ила бир ерда бўлмасмиз жам.
Бу лаҳза насиб бўларми қайта ё йўқ?
Бас, суҳбату дийдорни қадрланг ҳар дам.

24

Дил май каби истар хум аро манзилни,
Гул тальати маст айлади минг булбулни,
Иш қилгали бор экан кучи қўлнинг то,
Нақд ишга ғаниматда урайлик қўлни.

25

Бўстон аро тоза гул очилди, эй дўст,
Қулфи дили булбулни(нг) ечилди, эй дўст.
Бўлмас кишига мудом насиб бундай дам,
Ким оқил — унинг қадрини билди, эй дўст!

26

Гул чеҳрасида насими¹ Наврўз хушдир!
Гулшан аро рухсори дилафрўз хушдир!
Шод бўл бугунингдану унут ўтганни,
Ўтган кундан очмаганинг сўз хушдир!²

27

Ҳар лаҳза дилим қони фаровон бўлгай,
Кўзлардан оқиб, мисоли уммон бўлгай.
Тупроғимдан кўза қилар бўлса кулол,
Тўлдирса уни сувга, тўла қон бўлгай.

28

Кўрсатди чаман ичра юзин гул, соқий,
Қайғуда кўролмай уни булбул, соқий.

¹ *Насим* — 1) тонг шамоли; 2) енгил, ёқимли шабада.

² Бу рубоий Умар Хайёмга ҳам нисбат бериллади.

Май қуй, ҳали тупроққа кириб, май бўламиз,
Бизни-да узатишар қўлма-қўл, соқий.

29

Билмоқ эсанг осуда яшаш ҳикматини,
Ранж етса, унут хафа бўлиш одатини.
Ҳар икки жаҳон дарё каби урса-да жўш,
Ҳар икки жаҳонга сотма дил роҳатини.

30

Ҳар қайси муаммони-да ҳал қилса бўлар,
Гумроҳ юрибон-да раҳнамо бўлса бўлар.
Бир лаҳзада минг йил яшаш ҳам мумкин,
Бир лаҳзада минг жойда ё бўлса бўлар.

31

Эй воҳки, қутилмаганда бир дард етгай,
Жон ташвиши ҳар дам жигаринг қон этгай.
Ким бўғзигача ботса бу дунё лойига,
Бор-йўғини бой бериб, жаҳондан кетгай.

32

Жоним бор экан, фалак каби чарх ураман,
Ҳар лаҳза висол васфида нуқта сураман.
Ҳеч ким ҳали топмаган у нарсани тилаб,
Йўқотмаганим нарсани излаб юраман.

33

Бир ҳид келади хору ҳақир жонимга,
Ҳар лаҳза мени ташна қилар қонимга.
Ҳар ўққи, солиб камонга мен отсам агар,
Келиб тегади ўз дили вайронимга.

34

Мен ожизу хор — дилимда армон доим,
Бечоралигим гамини ерман доим.
Гар мингта эшик очилса менга ҳар кун,
Ҳалқа каби кўчада қоларман доим.

35

Ким ҳам мендек ишқ ичра бечора бўлар?
Кўнглим каби қайси кўнгил оввора бўлар?
Дардимни менинг агарда бир заррасини —
Тоғ чекса, унинг-да кўкси минг пора бўлар.

36

Нокас кишилардан бу дилимда ғамдир,
Ўлсанг қани, чунки суҳбати мотамдир.
Нокас кишилар билан биҳиштга тушсам,
Дўзах тилағум, унда укубат камдир.

37

Нокас ила нон есам агар, қон бўлгай,
Сассиқ сўзидан таъб уйи вайрон бўлгай.
Бир лаҳза ёнида ўтириш бир ёну
Ул етти жаҳаннам¹ ўти бир ён бўлгай.

38

Токай бу замондан чекаман ғам, соқий?
Хушмасми санам зулфини тутсам, соқий?
То қўлда шу имкон бор экан, бой бермай,
Зулфини тутиб, қўйнида ётсам, соқий!

39

Бечорани бир ҳожати бўлмайди раво,
Ошиққа берар ваъдаю қилмайди вафо.
Ғам шуки, мени танҳолик гўшасида
Қўймас сира ўз ғамим ила — бу не жафо?!

40

Дарё-ку жаҳон — сувда қурашлар тахтни,
Бадбахт кишилар шунда қўрашлар бахтни.
Ҳар зарра бу тупроқ аслида бир бошдир,
Жоҳил қавм ўйламай урашлар рахтни.

¹ *Етти жаҳаннам (Дўзах)* — 1. Ҳовия. 2. Жаҳим. 3. Сақар. 4. Лазо. 5. Хутама. 6. Саир. 7. Жаҳаннам.

ШАҲОБИДДИН СУҲРАВАРДИЙ

(1153 — 1191)

Йирик ва машҳур тариқат арбоби, ўз «даврининг ягонаси, нурлар матлаъи¹, сирлар манбаи, тариқат раҳбари, ҳақиқат таржимони, зоҳир ва ботин илмларида барча улуғ шайхларнинг устози, орифлар йўлбошчиси, соликлар² таянчи, раббоний олим³ Шаҳобиддин Абуҳафс Умар ибн Муҳаммад Бақрий Суҳравардий»⁴ Эроннинг Занжон вилоятидаги Суҳравард қишлоғида туғилган. Тасаввуфдаги устози — амакиси Шайх Абунажиб Суҳравардий. Ўз илмини камолга етказиш мақсадида Эроннинг кўплаб шаҳарлари, Шом⁵ ва Анатoliaга сафар қилади. Исфаҳонда Заҳриддин қўлида Абу Али ибн Сино меросини ўрганишга киришади. Фаҳриддин Розий билан учрашади. Шайх Абдулқодир Гилоний билан мулоқот қилгани, Хизр билан суҳбат тутгани нақл қилинади⁶. Ҳалаб⁷ ҳукмдори Малик Зоҳир уни ўз саройига таклиф этади. Билим доирасининг кенглиги, ҳақиқатпарастлиги, баҳсу мунозараларда ҳамиша ғолиб чиқиши туфайли уламолар ҳасадини кўзгаб, улар иғвоси билан куфрда айбланиб, зиндонга ташланади ва ўша ерда ўлдирилади.

Қисқа умрида 50 та китоб ёзишга улгурган. Араб тилидаги «Талвийт» («Тушунтириш»), «Муқовамат» («Юзма-юз»), «Мутораҳот» («Мунозаралар»), «Ҳикмат ал-шариф» («Муқаллас ҳикматлар») каби салмоқли китобларида тасаввуф масалалари талқин қилинади. «Партавнома» («Нурнома»), «Бўстон ул-қулуб» («Қалблар бўстони»), «Ҳаёкил ал-нур» («Нур тажассуми»), «Фи эътиқод вал-ҳукамо» («Ҳакимлар эътиқоди»), «Ал-ламаъот» («Шуълалар») каби араб ва форс тилидаги рисоалари ҳам маърифат ва ҳақиқатдан баҳс этади. «Рисолаи фи меърож» («Меърож⁸ ҳақидаги рисола»), «Сафири Симурғ» («Симурғ элчиси»), «Рўзе бо жамоати сўфиён» («Сўфийлар жамоаси орасида бир кун»), «Рисолаи фи ҳолати туфулият» («Ёшлик ҳолати ҳақида рисола»), «Луғати Маврон» («Маврон луғати»), «Ал-ғариба вал-ғарибият» («Ажойиб ва ажойиботлар ҳақида»), «Овози пари Жаброил» («Жаброил қанотининг овози») каби асарларида эса

¹ *Матлаъ* — чиқиш жойи.

² *Солик* — тариқат йўлига кирган ва Худо сари сайр қилаётган киши.

³ *Раббоний олим* — илоҳиёт олими.

⁴ *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 338-бет.

⁵ *Шом* — Сурия.

⁶ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 338-бет.

⁷ *Ҳалаб* — Суриядаги шаҳар.

⁸ *Меърож* — юқорига кўтарилиш; Муҳаммад алайҳиссаломнинг Оллоҳ ҳузурига кўтарилиши.

ҳикоят ва ривоятлар, рамзий тимсоллар орқали тасаввуфнинг кўплаб талаб-қоидалари бадиий усулда талқин қилинади.

Бундан ташқари, у Қуръон ва ҳадисга, кўплаб диний-тасаввуфий асарларга шарҳлар, дуо ва муножотномалар ёзган¹.

Ишроқ — «порлаш» ҳақидаги таълимотнинг асосчиси бўлганлиги учун уни Шайх ул-ишроқ деб ҳам аташган. Суҳравардийнинг «фалсафий қарашларига зардуштийлик кучли таъсир этган. У борлиққа хилма-хил тезликдаги ранглар мажмуи сифатида қаради, уларни эса, «Авесто» қаҳрамонларининг номи билан атади. Суҳравардий ўзига хос қоришиқ таълимот яратди, бу таълимотда зардуштийлик белгилари билан бирга, тасаввуфга оид қарашлар қўшилиб кетган эди»². У асос солган суҳравардия тариқати кейинги асрларда ҳам машҳур бўлган. Унинг «Авориф ал-маориф» («Маърифат тухфалари») китоби тасаввуф аҳли учун ахлоқ ва амалиётдан муҳим қўлланма бўлган.

1

Ақл тизгинини, бўлса кўзинг, йўқотма,
Хар яхши-ёмонни деб сўзинг йўқотма.
Йўловчи ўзинг, йўл ўзингу манзил ўзинг,
Йўлни яна ўзингдан-ўзинг йўқотма.

2

Тор тан қафаси қийнар жон оҳусини,
Номус қилибон чеккум адам³ қайғусини.
Лутфу карами қайда — вужуд губоридан
То покласа бир дам ҳақиқат кўзгусини.

3

Соф майни рад этиш асли нодоннинг иши,
Бундай қилар ақл-идроки нуқсонли киши.
Минг омий⁴ боши бир етук сўфийнинг
Етмас оёғи гардига — шу сўз келиши.

4

Ишқ гавҳари ўрни асли бир бошқача кон,
Ошиқ элининг манзили бир ўзга жаҳон.

¹ Бу маълумотлар ҳақида қаранг: *Ҳомидий Ҳ.* Тасаввуф алломалари. 120 — 122-бетлар.

² Ислом. Энциклопедия. 217-бет.

³ *Адам* — йўқ, йўқлик.

⁴ *Омий* — нодон, авом.

Ишқ донидан еган қушнинг ошёни
Ҳар икки жаҳондан ўзга бир айри макон.

5

Эй, ваъдаларинг барчаси ҳам ботилдир,
Бол деб нима тутсанг, заҳри қотилдир.
Ҳажрингда жигар қони таом бўлди менга,
Ҳолим сира сўрмадинг, бу не тош дилдир?!

6

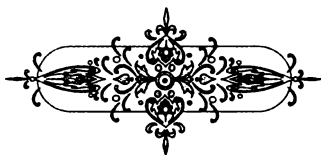
Ошиқ назаринг ташлаю ё ташлама хоҳ,
Тушмайди сен истаган маконга бу нигоҳ.
Сен нафсинг бошига оёқ қўйсанг агар,
Кўрган киши сенга бўлади хайрихоҳ.

7

Кўрдим: бу харобот ичида кўп эрлар,
Ҳар лаҳза вужуд лавҳидан илм ўқирлар.
Ҳикмат йўлида лекин мушукдан туяни
Бу тоифа ажратолмай эшшак дерлар.

8

Ишқинг йўлига кирдимۇ кечиб диндан,
Ўзимга ёмон қилибман, айтсам чиндан.
Меҳрингдан ўзимга келар эдим гоҳ-гоҳ,
Кетибман ўзимдан — хабар ол мискиндан.

ЗАҲИР ФОРЁБИЙ

(1160 — 1202)

Балхнинг Форёб деган жойида туғилган. Ота-боболари замонасининг фозил кишилари бўлишган. Бошлангич таълимни Форёбда олиб, Нишопурда таҳсилини давом эттиради. Форс ва араб тилларини чуқур ўзлаштирибгина қолмай, тарих, фалсафа, тасаввуф, ҳатто математика ва астрономия фанларини ҳам ўрганadi. Шоир сифатида эрта танилиб, Нишопур ҳокими Тўғоншоҳ саройига даъват қилинади. Лекин ҳоким билан муносабати бузилиб, саройни тарк этади ҳамда 1188 йили Ироқ ва Мозандаронга сафар қилади. Озарбайжонга бориб, Қизил Арслон хизматига киради. Сўнг Отабек Абубакр саройига йўл топади. Чек-чегарасиз оворалигу дарбадарликлар, ҳукмдорлар саройидаги биқиқ муҳит ва адолатсизликлардан безган шоир узлатга чекиниб, тоат-ибодатга берилади, фақир ҳолда илму ижод билан шуғулланади. Қабри Табризда — Сурхоб деган шоирлар қабристониди, Хоқоний Ширвоний ва Анварий Абивардийлар ёнида.

Девони қасида, ғазал, қитъа, рубоий, таркиббанд каби жанрлардаги шеърларни ўз ичига олади. Жамолиддин Исфаҳоний, Мужириддин Байлақоний, Хоқоний Ширвоний, Низомий Ганжавий, Асириддин Аҳсикатий, Анварий Абивардий каби шоирларга издошлик қилган. «Ҳилолия» қасидаси машҳур бўлиб, Амир Хусрав Деҳлавий, Бадриддин Чочий, Салмон Соважий, Алишер Навоий каби шоирлар унга татаббуъ¹ қилишган. Шеърлари содда, равон, ранг-баранг маънолар ва бадиий санъатларга бой. Девонида 140 рубоий мавжуд².

1

Ёрдан келса, дилга ёқар ҳатто жафо,
Лекин жафо бўлмайди сира мисли вафо.
Мен севгили ёрдан нима келса розиман:
Дашномми, ғазабми ёки олқишу дуо?³

2

Ўлдирди ғамию ғамгусор огоҳ эмас,
Қон бўлди кўнгил, аммо нигор огоҳ эмас.

¹ *Татаббуъ* — салафлар ёки замондош шоирларнинг асарларидан таъсирланиб, улардаги вазн, қофия, радифни сақлаган ҳолда, ўша мавзу ва гоёни давом эттириб, ривожлантириб ёзиладиган асар.

² Бу ҳақда қаранг: Гулшани адаб. Жилди 1. С. 329; Рубоий ва рубоийсароён. С. 124; Энциклопедияи алабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 461.

³ Бу рубоий Фаҳриддин Ироқийга ҳам нисбат берилади.

Дардимни тўкай кимгаки, умрим ўтди
Ёрнинг юзи ҳажридаю ёр огоҳ эмас.

3

Бир сирки, бу сирни гулга сунбул айтган,
Булбулга уни бирорта бўш тил айтган.
Келмас бу иш оғзи юмуқ гунча қўлидан,
Бор гапни унга оғзи очиқ гул айтган.

4

Қўлимда мудом созу рубобим бордир,
Кўзу дилдан маю кабобим бордир.
Қай гўшада бўлмайин, кўзимнинг ёши
Дарё бўлади — шунча азобим бордир.

5

Қайтар йўлидан панд агар олгуси мушук,
Қопқонда ё сичқондек ўлгуси мушук.
Ҳар икки жаҳонда ҳам жаҳонгир бўлмас,
Сичқондек агар амалда бўлгуси мушук¹.

6

Дедимки: «Сўзинг керак бериб жон айтмоқ».
Дедики: «Бўлак сўз асли ёлғон айтмоқ».
Дедимки: «Сочинг васфини қилгум туну кун».
Дедики: «Берарми наф паришон айтмоқ?»

7

Юзинг мисоли мушку зулфинг эса қон,
Муҳтождир изоҳга аммо бу ташбеҳ, аён:
Юзинг мушку нофага² ҳануз тушган эмас,
Зулфинг қону нофадан у чиққан бегумон³.

8

Шоҳиду⁴ шароб бизга азал қисмат эмиш,
Шодлик шами даврамиз учун зийнат эмиш.
Оламдаги бор қувончу шодлик тўни
Бизнинг қадимизга мос — бу не ҳикмат эмиш?!⁵

¹ Бу ерда «Мушук жаҳонгир бўлади» деган халқ иборасига ишора қилинаёпти. — Э.О.

² Нофа — киндик. Бу ерда: оҳунинг мушкли киндиги.

³ Бу рубоий Низомий Ганжавийга ҳам нисбат берилди.

⁴ Шоҳид — бу ерда: гўзал, маҳбуба.

⁵ Имод Фақих Кирмоний ижодида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

Қолдими жаҳонда бир ҳамдард токи
Дил дардини бориб унга инсон айтди?..

16

Ишқ ичра агар лаҳза қароринг бордир,
Гап-сўзидан элнинг нима оринг бордир?
Сен бир учи тез тикан каби бўл токи
Гулдек кучоғингда нозли ёринг бордир.

17

Гар бандалик ишида чуқур кетгаймиз,
Ишқингни бировга гапириб нетгаймиз?
Сувнинг бўйида яралди бу қиссаи ишқ,
Кўз ёши-ла уни парвариш этгаймиз.

18

Тут қўлга, қани, лола каби тоза шароб,
Оч сира ҳаялламай хум оғзини шитоб.
Бир дўсти яқин қолган эмас менда бугун
Май жомидан ўзга — аҳволим шунча хароб.

19

Бор бир ганимим — дилимни айлайди хароб,
Бор бир жоним — ишқ ўтидан бағри кабоб.
Бир марта қўриш учун юзингни туну кун
Кўзим ёши минг чашмадай оқди беҳисоб.

20

Кўклам ели, келтир боғу гулзор бўйини,
Ошиқ булбул, куйла муҳаббат куйини.
Эй булбул, агар орзунг боғ мулки бўлар,
Парвона каби тарк этма ёр куйини.

21

Сўфийсан ўзинг, агарда билсанг, эй шам,
Бу олти жиҳат сенда ўзи мужассам:
Нурли юзу тунда уйғониш, сомон ранг,
Ёниқ дилу кўз ёшию бедорлик ҳам.

22

Бир куни бу гул ғунчаси очгай юзини,
Бир куни бу наргис эса юмгай кўзини.

Савсан¹ тилини қилди узун ҳаддан кўп,
Бир куни бу ишқ розида бошлар сўзини.

23

Кўп дил қон бўлди сени деб, бермай дош,
Кўп қўл ситамингда қолди чангаллаб бош.
Кўп сўз — тенг эди дурга, бироқ бўлган эмас
Худди сирға қулоқларингга йўллош.

24

Эй тун, сочидан йўқ-ку оёғингга банд,
Бас, мунча чўзилдинг сочига монанд.
Эй тонг, сен ҳам мен каби бир ошиқсан,
Бас йиғлаганим менинг, сен бўл хурсанд.

25

На дастингдан арз қилиб билгайман,
На дилдан дардинг юлиб билгайман.
Ғам тобида ғунча каби юмуқ бу дилим,
На очилибу на сўлиб билгайман.

26

Эй, кўйлаги қон лолани келтир менга,
Кўзни — ёши шалолани келтир менга.
Эй тонг қуши, мунча нола қилма ғамдан,
Беморман, ул нолани келтир менга.

27

Бу бандага шодлик эшигига йўл йўқ,
Бу йўлда уни қўллагучи бир қўл йўқ.
Кўп майсаю гул унди сочи соясида,
Ҳеч ерда гулу майса бунингдек мўл йўқ.

28

Ғам чодирини дил оташ узра солди,
Қонли кўзим уйку элига йўл олди.
Бу жойни кўнгил қандай сола қолди?
Бу нақшни кўз сувда чизиб толди...

¹ Савсан — гулсапсар.

СИНЖОНИЙ ХАВОФИЙ

(вафоти 1219)

«Натойиж ул-афкор» («Тафаккур натижалари») тазкирасида маълумот берилишича, «Ҳақни таниган тариқат солики Шох Рукниддин Маҳмуд Синжоний Хожа Мавдуд Чиштииг¹ қўл бериш шарафига муяссар бўлган». У покдил ва равшанзамир² сўфийлардан ҳисобланади³.

1

Шундай йўл юр — биров саломат демасин,
Шундай яша эл ичра, қиёмат демасин.
Шундай бор масжидга борар бўлсанг агар,
Ҳеч ким: «Ўту тўрга, қил имомат»⁴, — демасин.

2

Бор-йўқ ғамидан ринд аҳли ҳар лаҳза эмин⁵,
На куфру на ислому на дунёю на дин,
На ҳақ, на ҳақиқат, на тариқат⁶, на яқин⁷,
Ҳар икки жаҳонда у каби йўқлиги чин⁸.

3

Бир тоифа шубҳа ичра, бир тоифа чин,
Дин воситадир ҳам ҳақу ҳам ботил учун,
Ногоҳ бўлару хабарчи пайдо, солар ун:
Эй ғофиллар, йўқотдингиз йўлни бутун!

4

Солиҳ⁹ кишилар мартабаси бўлгай ёр,
Ҳеч кимга агар етмаса сендан озор.

¹ *Хожа Мавдуд Чиштий* — ҳиндистонлик таниқли тариқат пири ва тасаввуф донишманди.

² *Равшанзамир* — покдил, доно.

³ Бу ҳақда қаранг: Рубойи ва рубойисароён. С. 152.

⁴ *Имомат* — имомлик, пешволик.

⁵ *Эмин* — тинч, осуда, хотиржам.

⁶ *Тариқат* — 1) умуман сўфийлик йўли; 2) сўфийликнинг муайян йўналиши;
3) сўфийлик босқичларидан бири.

⁷ *Яқин* — тасаввуф ҳоли: қатъий ишонч, шубҳасиз ҳақиқат. Рухий дунёнинг борлигига ишонишнинг юксак даражаси. Яқинга етиш мукамал покланишидир. Солиқда яқиннинг ҳосил бўлиши унда орифликнинг бошланишидир. Яқин илми учга бўлинади: илм ул-яқин, айн ул-яқин, ҳақ ул-яқин.

⁸ Бу рубойи баъзи ўзгаришлар билан Паҳлавон Маҳмуд ижодида ҳам учрайди.

⁹ *Солиҳ* — покдил, покдомон, тақводор, пок киши.

Чўчима ўлимдан, ема ризқинг ғамини,
Ўз вақти келиб, уларга етгай ночор.

5

Йўл¹ марди² ҳеч ўзни дея пастлик қилмас,
Ё кибру гуруру худпарастлик³ қилмас.
Ҳақ дўсти қаерда бўлмасин май ичса,
Бўшатса-да хумни, сира мастлик қилмас.

6

Асли ҳақиқий илм китобда бўлмас,
Кўнгилдаги нарса тил — хитобда бўлмас.
Юз уй китоб иш бермас, кутубхона
То бўлмаса кўнгилда, ҳисобда бўлмас.

7

Ишқ ичра бериб бош то диловар⁴ бўлмас,
Ошиқ сира ҳам лойиқи дилбар бўлмас.
Ҳам ёрни талаб қилсангу ҳам жон тиласанг,
Бу беҳуда орзу — ҳеч муяссар бўлмас⁵.

8

Дарвеш кишилар кўнгли мудом хаста бўлар,
Ҳақ даргоҳида улар энг олд сафда бўлар.
Тилло бўлишини тиласанг мис вужудинг,
Дарвеш кишилар сафига кир — кимё⁶ улар.

9

Мард истар маърифат майини дилдан,
Майхўрлигини овоза қилмас тилдан.
Ғалвирда қудуқдан чиқарилган сувдек,
Ҳар илмки, ҳосил баҳсу таҳсилдан.

¹ Бу ерда йўл дейилганда тариқат кўзда тутилмоқда.

² *Мард* — тасаввуфда Ҳаққа яқин кишилар, илоҳий сирлардан хабардор орифлар, валийлар маъносида келади.

³ *Худпараст* — манман, шуҳратпараст, такаббур.

⁴ *Диловар* — ботир, жасур, қўрқмас.

⁵ Абусаид Абулхайрга нисбат берилган рубойлар ичида ҳам шу мазмундаги рубой мавжуд. — Э.О

⁶ *Кимё* — ал-кимё ўтмишда оддий маъданларни олтину қумушга айлантириш йўллари излаган илм. Бу ерда: мисни тиллога айлантирувчи, яъни ориф, комил инсон.

АВҲАДИДДИН КИРМОНИЙ

(1168 — 1236)

Машҳур мутасаввиф шоир Ҳомид ибн Абуфаҳр Авҳадиддин Кирмоний илм таҳсилидан сўнг Дамашқ, Бағдод каби мусулмон Шарқининг кўплаб шаҳарларига саёҳат қилиб, улуғ орифу донишмандлар суҳбатига етган. Шайх Рукниддин Синжонийнинг халифаси. Улкан тасаввуф олими Муҳйиддин ибн Арабий ва дарвеш сўфий Шамсиддин Табризийлар билан учрашган, Фаҳриддин Ироқий ва Авҳадий Мароғийлар унинг шогирдлари ҳисобланади. У форс-тожик ирфоний шеърятининг устодларидан саналади. Ундан 1180 байтли «Мисбоҳ ул-арвоҳ» («Рухлар машъали») маснавийси ва 1807 рубоийдан иборат тўплам бизгача етиб келган¹.

1

Зор айламасин дилни Ўзидан ўзга,
Кўрсатмасин манзилни Ўзидан ўзга.
Олам аҳли агар табибим бўлса,
Ҳал этмасин мушкулни Ўзидан ўзга.

2

Дил чекмаса дардингни қувонмас, кулмас,
Жон истамаса сени, хотиржам бўлмас.
Қилсам эшигинг хокини кўзга сурма,
Ҳар икки жаҳон мулки унга тенг келмас.

3

Дунёда дилимдек яна бир ғамзада йўқ,
Озурда жаҳон аҳлидан, ситамзада йўқ.
Олам майи то бўлмаса қонли кўз ёш,
Ичғувчи уни мен каби мотамзада йўқ.

4

Эй Тангри, муҳаббат майидан сармаст қил,
Ишқ домига бандию асиру паст қил.
Қайтар мени қай нарсада йўқдир ишқинг,
Ишқингда этиб маҳв, ўзингга пайваст қил.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 453—455-бетлар; Рубоий ва рубоийсароён. С. 153; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 49; Девони рубоӣёти Авҳадиддин Кирмоний. Бақушиши Аҳмад Абу Маҳбуб. — Теҳрон, 1988.

5

Мажнуни паришонингман — қўлла мени,
Кўйингда фидо жонингман — қўлла мени.
Бечора киши борки, мадакдор топгай,
Саргаштаи сарсонингман — қўлла мени¹.

6

Ишқ ичра агарчи дарду ғам бисёрдир,
Ишқсиз яшамоқ аҳли талабга² ордир.
Мавжудлиги ишқдан оламу одамнинг,
Ким ошиқ эмас — одам эмас, мурдордир.

7

Ёр васли биландир юрагим шод бу кеча,
Ҳижрони ғамидан бўлиб озод бу кеча.
Кўнглимдан ўтарди: кошки тонгнинг калити
Йўқ бўлса-ю, чўзилса умрбод бу кеча.

8

Ишқ дашти аро елиб-югурган яхши,
Эл айбига кўз юмиб юрган яхши.
Дунёни кўриб, хулоса қилдим, асли
Ёлғончи жаҳондан юз ўгирган яхши.

9

Дил сендан узоқлашса, қон қилгайман,
Ё юлиб отарман — бемакон қилгайман.
Кўз бошқага боқса, қонини оқизаман,
Ё ўйиб олиб уни, ёмон қилгайман.

10

Бир бут хаёли бутпараст этди мени,
Йўқлик оламига пайваст этди мени.
Васли кечасида бирга ичган майдан
То рўзи³ қиёматгача маст этди мени.

11

Ишқида дилимда кучли туғён бордир,
Ҳар киприк учида бир қадаҳ қон бордир.

¹ Бу рубоий Абусаид Абулхайр, Жалолиддин Румий ва Шоҳ Неъматуллоҳ Валийларга ҳам нисбат берилади.

² Аҳли талаб — сўфийлар, орифлар.

³ Рўз — кун.

Бир гўшаю маю маҳрам истайман,
Бас, ҳоли дилим шунда намоён бордир.

12

Йўқлик майидан бошқасини нўш этма
Ҳам фақру фанодан ўзгани эш этма.
Бир кун бу жаҳонни тарк этиб кетсанг агар,
Бечоралигингни ҳеч фаромуш¹ этма.

13

Ёр менга талаб-шартини қилди изҳор:
«Ишқ йўлида сўнмасин умидинг зинҳор.
Мен кўнгли синиқларни мудом кўлларман,
Бас, мени десанг, дилинг синиқ тут, бемор»².

14

Бу тоифа билмас на ҳақиқат, на мажоз³,
Тунларда иши ҳамиша тақвою намоз,
Хилватда менинг ишим мудом сен ила роз,
Юз йил намоздан соз бир лаҳза ниёз!

15

Кўнглинг хуш тут — қилма бирор андиша,
Кўнглинг аро тутмасин қарор андиша.
Дил қайда, қани сабр — агар билгайсан:
Бир қатра қону қатор-қатор андиша.

16

Бу мадрасаларга ҳеч эътиборим йўқ,
Бу майхоналарда хочу⁴ зуннорим йўқ.
Бозорда мени бир чақага олмаслар,
Қандай матодирманки, харидорим йўқ?

17

Боғ сайрини, ишқ аҳли, солинг кўнгилга,
Ёмғир каби кўз ёшини тўкинг гулга.
Гул сизлар учун бир-икки кун меҳмондир,
Меҳмонни азиз билиш удумдир элга.

¹ *Фаромуш* — ёддан чиққан, унутилган.

² Бу рубоий Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

³ *Мажоз* — ўзининг туб маъносида ишлатилмай, бирор муносабат ва ўхшатиш орқали бошқа маънода ишлатилган сўз.

⁴ *Хоч* — насронийликнинг асосий тимсолларидан бири: бут, салиб, крест.

18

Ишқ олами ичра сарфарозлик¹ бўлмас,
Худбинлигу кибру бениёзлик² бўлмас.
Ожизлигу бечоралик ишқ шарти азал,
Ишқ олами ичра чорасозлик бўлмас.

19

Мақсад йўлида кўзинг ёшини қон қил,
Кўнглинг сирини элга аён ҳар он қил.
Бўлсанг беҳабар, тош каби жим ўлтиргил,
Бўлсанг боҳабар, унда тилинг бийрон қил.

20

Қўлдан келса, ҳамиша зикр айла, зикр,
Зикрингни кўриб фикр этсинлар то фикр.
Иzzат ҳарамига³ гар бўлолсанг маҳрам,
Очиқ кўрасан ёр юзини поку бикр⁴.

21

Шоҳман ўзим — этмасман шоҳ хизматини,
Чекмасман ризқ учун биров миннатини.
Бу нафс менинг итиму мен итбоқар,
Ит деб қиламанми итбоқар хизматини?!

22

Доим абадий умр йўлида саъй эт,
Ёшлиқдан улуғ давлат йўқ — қадрига ет.
Ўткинчи хазина каби, билсанг, бу ҳаёт,
Ундан улушингни олгунингча олу кет.

23

Инсон туғилар йиғлабу хандон барча,
Янги меҳмон туфайли шодон барча.
Шундай яшаки, жаҳонни шодон тарк эт,
Қолсин бўлиб ортингда гирён барча⁵.

¹ Сарфароз (Сарафроз) — мағрурлик, ғурур.

² Бениёзлик — эҳтиёжсизлик.

³ Ҳарам — 1) хос жой, ўзгалар қўйилмайдиган жой; 2) Макка шаҳридаги энг буюк масжид. Макка шаҳри. *Иzzат ҳарам* — бу ерда: илоҳий даргоҳ.

⁴ Бикр — пок, бокира.

⁵ Бу рубойи Авахдий Мароғийга ҳам нисбат берилди. Саъдий Шерозий ижодида ҳам шу мазмундаги бир қитъа мавжуд.

24

Номинг тутсам, ишим менинг соз бўлади,
Ёдинг қилсам, умрим баҳор, ёз бўлади.
Ишқ сўзини ҳар қачон зикр этсам мен,
Девору эшик менга жўровоз бўлади.

25

Дарвеш дилидан кабоб қилиб ер золим,
Ўз зулми унинг ҳалокатидир доим.
Дунё бир узум мисоли — ўз бошига дард
Орттиради ортиқча еса уни ким.

26

Ошиқ эли соз қўлласа ошноларни,
Бечора, касалманду қади ёларни¹.
Қилмасман Ўзингдан ўзгага мен қуллик,
Султони Ўзинг барча бенаволарни².

27

Устод³ яратувчи келур ҳам моҳир,
Ҳар мушкулни у ҳал қилишга қодир,
Ҳар лаҳза маҳорат кўрсатиб у соҳир,
Борни йўғу йўқни айлағайдир зоҳир⁴.

28

Интилма тузоққа, эй дили девона,
Дардинг юкини чеккил ўзинг мардона.
Ҳар ён югуриш беҳуда — уйингда ўтир,
Ёр хонакию манзили унинг хона.

29

Жаҳд айла ўгит олиш учун бир-икки кун,
Ўлмай туриб ўлиш учун бир-икки кун.
Дунё қари хотин каби — интилма сира
Сен унга яқин бўлиш учун бир-икки кун.

30

То бўлса ҳушим, ишқдан хабар йўқ менга,
Дилдан ўзга ёққа назар йўқ менга.

¹ *Қади ё* — қадди ёй, қадди эгик.

² *Бенаво* — 1) фақир, қашшоқ; 2) ғариб, нотавон; 3) бебаҳра, маҳрум.

³ *Устод* — бу ерда: Яратувчи, Худо маъносида.

⁴ *Зоҳир* — кўриниб турган, очиқ, ошкор, аён; ташқи кўриниш.

Мен ўртада йўқман — Сен ўзинг бор фақат,
Ўздан ўзга мене этар йўқ менга.

31

Билсам эди кошки — мен нечук инсонман?
Излаб нима бу жаҳонда саргардонман?
Фафлат тўри бўлмаганда ўз ҳолимга
Минг нола билан йиғлар эдим ҳар он ман¹.

32

Умрингга ишонма, билсанг, у бир нафас-ей!
Бир ҳамнафас изла, дунё бу бир нафас-ей!
Гар ҳамнафас ила бир нафас ўлтирсанг,
Маъноси ҳаётнинг асли шу бир нафас-ей!²

33

Ёр ишқи менинг дилимга солди тугён,
Тенгсиз у жамоли тўкди кўзимдан қон.
Ҳолимни ўзим биларману дил билгай,
Бегона уни билолмагайдир ҳеч он.

34

Ёрингни кўриш яхши кўнгил кўзи билан,
Шу афзал эмиш айтса ориф сўзи билан.
Сен соясига мудом қаноат айла,
Чунки кўришиш мушкул унинг ўзи билан.

35

Ишқинг йўли аввалда кўринди осон,
Делимки: висолига етарман ҳар он.
Кўйдим қадаму билдим: бу йўл — дарё,
Ким қўйса қадам қаърига тортар тўфон.

36

Ишқ оламида куфру иймон бўлгай,
Тенг бунда гуноҳу тавба ҳар он бўлгай.
Қай ерда маю мастлигу маъшуқ бўлса,
Ул ерда намоз, рўзага исён бўлгай.

¹ Абу Али ибн Сино, Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий (Фоний) ларда ҳам шу мазмундаги рубойлар мавжуд.

² Абусаид Абулхайр ва Фахриддин Ироқийлар ижодида ҳам шу мазмундаги рубой мавжуд.

37

Дил зангини ёлғиз ишқ ўти кеткизгай,
Умринга ҳузур ошиқлик еткизгай.
Ишқингда юрак ботиру собит бўлгай,
Бундай юрак ўзини фидо эткизгай.

38

Ишқ ўти агар зиёда ҳар он бўлгай,
Дил ҳоли, билолмадимки, не сон бўлгай?
Ишқинг сени кимёдиру бир зарраси гар
Дил ўрнига тоққа тушса, у қон бўлгай.

39

Эй, сен туну кун масту сархуш юрма,
Ўткинчи ҳаваслар изидан от сурма.
То борлигу йўқлигинг баробар бўлмай,
Йўқлигинг борликка сира бой берма.

40

Дунёга қўлин силтагай одам марди,
То дилни кир этмасин ҳаваслар гарди.
Нодон-да билар: тебратар экан бешик,
Ором олиши гўдакни(нг) доя дарди.

41

Саркаш санамим олдида ман гўёки хас,
Васлини умид қилиш магар лойиқ эмас,
Гоҳ-гоҳи умид қилиш дилимнинг дарди,
Бошимга оғир савдо тушибди бу нафас.

42

Кечдим баридан ҳар нимаки нақш этдим,
Елкамдаги юкни ерга қўймай нетдим,
Фикрим бари хомлигини англаб етдим,
Бир ишвасига умрни бердим-кетдим...

43

Майхонада май билан таҳорат оласан,
Булганса номинг, ёмонлигингча қоласан.
Бокиралигинг пардаси йиртилса агар,
Қандай қилиб унга энди ямоқ соласан?

44

Айландик ичиб муғона майни¹ шерга,
Юксалди фалакка куфримиз ҳам бирга.
Кофиртабиатли бир муғона бут деб,
Урдик неча бор тавба кулоҳин² ерга.

45

Ишқ бобида сўз айтар у куйдирмай жон,
Ҳолбуки, бу сир чиқдими тилга — ёлгон.
Бир қатра аласт кунда май ичганига,
Сархушлигидан валдирагай у ҳар он.

46

Дарвешнинг иши сира мажози(й) бўлмас,
Ҳеч тама қилиб, юзи эшикда сўлмас.
Билмасману мен важду³ тавожид⁴ фарқин,
Самоъни ўйин дейишга кўнглим тўлмас.

47

Ишқингда дилим кетди-ю, жон кўрқитгай,
Бевақт ўлиму фироқ ҳар он кўрқитгай.
Зор айлаганинг мени сира кўрқитмас,
Мендан бўлишинг безор ёмон кўрқитгай.

48

Бўл рози нима олиб келган бўлсак,
Лутфинг-ла кечир ҳар нима қилган бўлсак.
Фош этма сира бизни, мурувват айла,
Орни яшириб хирқага келган бўлсак.

49

Ё Раб, мени ҳеч нарсага мағрур қилма,
Ўзимни унуттирмаю масрур қилма.
Вайрона етар яшаш учун бахш этсанг,
Дарвешликдан бошқани тақдир қилма.

50

Сен қилма гумон — бизни қилич кўрқитмас,

¹ *Муғона май* — тасаввуф шеъриятида илоҳий тажаллий ва пирнинг пок нафаси кўзда тутилади.

² *Кулоҳ* — бош кийим.

³ *Важд* — муҳаббат, ҳаяжон, шавқу завқ ҳолати.

⁴ *Тавожид* — орифлар наздида ваддан ташқари тарзда вад ҳолатини сўз билан изҳор қилишдир.

Ишқ йўлида бош кетса-да, ҳеч қўрқитмас.
Дўзах ҳаётин иссиғини тотганмиз,
Гап-сўз қилса эл эрта-кеч қўрқитмас.

51

Эй дил, мени ишқига маҳрам қилгил,
Эй жон, мени ёр ила ҳамдам қилгил.
Эй сабр, сенинг ғамга тобинг йўқ — қочгил,
Эй ақл, гўдаксан, ўйна — байрам қилгил.

52

Туш қўрмас эсанг ҳеч, уни таъбир этма,
Гар хат-саводинг бўлмаса, тафсир этма.
Сендан ҳақиқат пирлари маъни тиласа,
Қўрганни гапир, пир сўзини зикр этма.

53

Чекмай ари заҳрини насиб бўлмас асал,
Етмас киши хуш ҳаётга то қилмай амал.
Интилмаса ҳеч нарсага етмайди киши,
Интилмаса ким, бахти-да кулмайди азал.

54

Авҳад, дилинг пеш қиласан — дил қани?
Умринг бўйи йўл юрдингу манзил қани?
Зикринг доим хилвату хилват аҳли,
Юз чилла ўтирдинг вале ҳосил қани?

55

Бору йўғимиз жаҳонда ёлғиз дилдир,
Бир нозли санам ишқида ул ҳам қулдир.
Бир дил нима — бўса берса ширин лабидан,
Юз жон унга бўлса фидо маъқулдир.

56

Ханжарга тутиш бошимни менга осон,
Ёр пойида¹ бошсиз ётишдан нолон.
Сен ғозий² бўлиб, қирсанг кофирларни,
Мен кофир бўлиб, қўлингда берсайдим жон.

¹ Пой — оёқ.

² Ғозий — газотда, муқаллас урушда қатнашувчи, ўз эътиқоди йўлида жанг қилувчи.

Меҳрингни қозонмадим — дилимдир вайрон,
 Маҳрингга жаҳон моли етишмас, жонон.
 Жон дейман агарчи жондан ортиқдирсан,
 Тан қолипига чунки фақат сиққай жон.

Куйдирса димоғингни, у сувдан ичма,
 Ичиб уни, бор номусу ордан кечма.
 Маъно майини симир мастлик тиласанг,
 Узум сувининг товланишига учма.

Мўмин эса ким, ҳеч кишини ранжитмас,
 Ҳақдан ўзга кўнглида манзил тутмас.
 Ҳақ Арш узра, Арш эса дилдир асли —
 Ҳақдан ўзга бу дилни ҳеч банд этмас.

Дедимки: кўтар пардани юздан, эй ёр,
 Муштоқ кишилар юзинг кўрай дер бир бор.
 Дийдор ҳамиша бор, деди, ул дилдор,
 Пок кўз керак, лекин, кўришга дийдор.

Кўлла — караминг шуъласининг зарраси дил,
 Сидқ манзилида юксак унинг жойини қил.
 Қудс оламининг оппоқ шоҳбозидир у,
 То бўлмасин оламнинг ўшал домига қул.

Сен ҳою ҳавас кўйига тушиб буткул,
 Ўз ҳолингни ўзингга қилма мушкул.
 Сен бир нафас ихлос юзидан Ҳақ ила бўл,
 Ҳақдан ўзга барча сенга бўлгай қул.

Кўзимда менинг мудом санам сувратидир,
 Кўзимнинг у шодлиги, дилим қувватидир.
 Ё ёр кўзим ичра, ё кўзимнинг ўзи ёр,
 Иккисини фарқ этишни не нисбатидир?

64

Дилда тўла ширку ерга юз қўйса, не наф?
Тан бўлса палиду тоза тўн кийса, не наф?
Гуноҳ заҳару тавба унинг дафъи эмиш,
Жонга заҳар етса, дорини уйса, не наф?

65

Дунёни баҳори қиш агар бўлмаса май,
Май даврасида икки жаҳон бўлгуси шай.
Ҳар майни ҳаёт суви дема мастликда,
Ҳақдан барию аслига қайтар ҳадемай.

66

Минг жону қўнгил ишқ йўлида етмас,
Жон тугул, жон сўзин биров зикр этмас.
Бу йўлни ўтишда киши ҳар одимида
Юз жон берару аммо сира фикр этмас.

67

Ҳар бир киши бу йўлга агар қўйса қадам,
Жомида тиниқ майми ё қуйқа — нима ғам?
Ҳеч кирма бу йўлга бош агар бермас эсанг,
Бошсиз ўтмоқ бу йўлни мардлик чинакам.

68

Сен ўйлама ҳеч уй-жой азиз дунёда,
Мансаб эгаси ё бой азиз дунёда.
Дарвешликка агар қаноат қилсанг,
Сенга ўша, ҳойнаҳой, азиз дунёда.

69

Умрим бўйи шу: тун маҳали, вақти намоз,
Кўнглимга келиб ёр ҳаёли этгуси ноз,
Олиб юзидан ниқобини, дейди менга:
«Кимдан сени чалгитар намоз — ўйла бир оз»¹.

70

Олисдаги кофирни қўй, у гар душман,
Кофирга ўзингнинг вужудинг ҳам маскан.
Сен Румдаги кофирга хусумат этма,
Кофир сенинг ичингда турибди, зотан.

¹ Бу рубой Абдуллоҳ Ансорий ва Фахриддин Ироқийларга ҳам нисбат берилди.

71

Бу ишқ шеваси¹ ҳар хору хасда бўлмас,
 Бу дарду бало ҳар булҳавасда бўлмас.
 Бедор диллар ҳолига мункир² келма,
 Сенда йўғи, ўйлама, ҳеч касда бўлмас.

72

Умрингни совурма йиққали мол-давлат,
 Минг ҳийла билан ўзингга танла хилват.
 Саҳродаги қор каби сен у хилватга
 Ҳар кун икки-уч кириб-чиқиб, қил тоат.

73

Ўзимда экан, икки жаҳондан хориж,
 Бехуд бўлсам, икки жаҳон менга ҳеч.
 Бу ҳолни тушунтириб беролмайман мен,
 Бу ҳолни тушунтириш учун йўқдир куч...

74

Ёр ишқи билан ёнмаса ҳар дил зинҳор,
 Ҳеч билма тирик уни — ўликдир минг бор.
 Ҳар дилда агар ишқ асари бўлмас экан,
 Бундай кишининг тирикчилиги бекор.

75

Хуш бўйини ёр кўйлагидан ман биламан,
 Гам шарҳини эл сўзласа равшан биламан.
 Қошимда биров ҳамиша номини тутар,
 Тинглаб уни лаззат оламан ман биламан.

76

Гулдек тикан ичра яшамоқни ўрган,
 Душман билан энг зўри келишиб юрган.
 Сўз парда ичида қолишини тиласанг,
 Бу дунёни пардасига яхши буркан.

77

Бу тан иккилик асоси деб этма гумон,
 Яхши қарасанг, асл ила фаръ³ бир бегумон.

¹ *Шева* — 1) одат, равиш, йўсин; 2) ҳунар; 3) ноз, ишва.

² *Мункир* — инкор этувчи, рад қилувчи.

³ *Асл* — бош, асосий. *Фаръ* — қисм, бўлак.

Удир барию менда намоён бўлди,
Демак, иккилик асосидир менда ниҳон.

78

Ўзинга буюрганни бажармай, осон
Бўлмоқ тилагингми Ҳаққа етган инсон?
Кўрсатди-ю йўл, юрмадинг ундан бир он,
Энди урасанми берк эшикни, нодон?!

79

Ҳақ ҳукмидан ўзга ҳукм эканми асло,
Ҳукм айласа, борлиқ йўқ эмиш шу асно.
Ҳар нарса нечук бўлса, шу хил бўлгайдир,
Йўқдир ўша бўлмаса шу хилда аммо.

80

Ошиқ киши ҳар лаҳза паришон бўлгай,
Дилда ўту кўзда ёши пинҳон бўлгай.
Ошиқ кишига маъшуклик ножоиз,
Маъшук ошиқ бўлса, не армон бўлгай?!

81

Бу тоифа шоҳид¹ қидириб оввора,
Суврат кўйида эмас улар бечора.
Шоҳид дейишар ҳол тилида қайси гўзал
Хуш этса кўнгилни, бир қилиб наззора.

82

Менман дея кибр этма сира халққа амир,
Сен халққа амирсану бироқ, Ҳаққа асир.
Қавми ишини тушунган ул тўти каби,
Ўлмай бу қафасдан қутулолмайсан, ахир...²

¹ Шоҳид деганда тасаввуфда гоҳ гўзал маҳбубани, гоҳ инсон хаёлини банд этган нарсани кўзда тутганлар. Тасаввуфда зуҳур этиши жиҳатидан баъзида Ҳақни ҳам шоҳид дейдилар.

² Бу ерда зийрак тўти ҳақидаги машҳур ривоятга ишора қилинапти. Бир тўти Ҳиндистонга савдо ишлари билан кетаётган хожасидан у ердаги озод ҳамжинсларига ўз номидан салом айтишини сўрайди. Хожа бу омонатни эгаларига етказганида улар худди жон таслим қилгандай дарахтдан таппа-таппа ерга қулайдилар. Бу ғаройиб аҳволни у ўз тўтисига келиб айтганида, у ҳам таппа йиқилади. Хожа уни ўлган гумон қилиб, қафасдан чиқариб отади, тўти эса эркин қанот қоқиб учиб кетади.

83

Ёр ишқида менга ҳар нафас қайғуси бас,
Васлига етиш осон эмас, қайғуси бас.
Ёлғизликда юз киши ёр бўлса менга,
Ёрсиз менга бу дунё қафас, қайғуси бас.

84

Дедимки: «Кўзим». Деди: «Шароб истама кўп».
Дедим: «Жигарим». Деди: «Кабоб истама кўп».
Дедимки: «Дилим». Дедики: «Ишқ оламида
Кўп хонахароб, сен-да хароб истама кўп».

85

Сенга мос эмасман, эй санам, билгайсан,
Қон тўкди фироғингда мижам, билгайсан,
Ишқингда чекишимни алам билгайсан,
Дардингда эканимни адам билгайсан.

4

Эй зикри мудом тилу лабимнинг ёди,
 Бир лаҳза камаймас зулму бедодинг.
 Эй ёр, ситам қилма, сени тутгайдир
 Бир куни дилимнинг нолаю фарёди.

5

Кўнглим ғуруридир рухи¹ фаррухи² унинг,
 Минг шоҳ қилолмас қилганин рухи унинг.
 Мот этса агар рақибни³ тонг қолмаслар,
 Таъқиб қилади қўймасдан рухи унинг.

6

Рашкимни мудом қўзғар бути Чигил-ей⁴,
 Парда-да кўриб юзини ҳолим чигил-ей.
 Ишқимда ҳануз тирик юрибсанми дегай,
 Сендан яратилганми шу ҳам, айт-чи, гил-ей?!

7

Ишқ олдида ҳар кимки агар мақбулдир,
 Ҳар нарсани қилса орзу маъкулдир.
 Ким ишқ эмас, ўзга иш билан машғулдир,
 Жон оламида ҳоли унинг мушкулдир.

8

Тиғ урса ажал, минг бир қалқон ҳечдир,
 Молу амалу дабдабаю шон ҳечдир.
 Ҳар яхши-ёмонини жаҳоннинг кўрдик,
 Яхшилиқдан ўзгаси ёлғон, ҳечдир⁵.

9

Эй дил, ошиқлик жомини ич гулдек,
 Эгнингга ошиқлик либосин бич гулдек.
 Шам сингари оташин тили бор ишқнинг,
 Пахта тикма қулоғингга ҳеч гулдек.

¹ Бу ерда рух — юз ва рух — фил (шахмат донаси) сўзлари ёрдамида тажнис санъати ҳосил қилингани учун мазкур сўзни айнан қолдирдик.

² *Фаррух* — гўзал, зебо.

³ *Рақиб* — севишганларни бир-биридан ажратувчи шахе тимсоли.

⁴ *Бути Чигил* — Чигил гўзали.

⁵ Бобо Афзалда ҳам шу мазмундаги рубой мавжуд.

КАМОЛИДДИН ИСМОИЛ

(1170/73—1237)

Шеърлари нозик ва теран маънолар, оҳорли ва кутилма тимсолу ташбеҳларга бойлиги жиҳатидан «халлоқ ул-маоний «маънолар ижодкори» деб улуғланган Абулфайз Камолиддин Исмибн Жамолиддин Муҳаммад ибн Абдулраззоқ Исфаҳоний Исфаҳ туғилган. Отаси Жамолиддин Исфаҳоний ҳам таниқли шоир бўлган. Ўзига ёшидаёқ қасиданавис сифатида танилган. Моҳир ва ҳам бўлган. Умрининг охирида хилватга чекиниб, тасаввуф бўлган. Мўғул жангчилари томонидан ўлдирилган.

Шоир девони 15 минг байт шеърни ўз ичига олиб, қасида, ғазал, таркиббанд, рубоий каби жанрлардан иборат.

У форс-тожик адабиётида асосан қасиданавис шоир сифатида машҳур. Бу қасидалар улуг шайхлар, форс отабеклари, Табар ва Хоразмшоҳлар ҳокимлари ҳамда илму адабиётнинг маънавиятчиларига бағишланган¹. Айни пайтда, у форс-тожик санъатидаги машҳур рубоийнавислардан бўлиб, ундан бизгача рубоий етиб келган².

1

Ишқинг менга ҳамиша жон бахш этади,
Дардинг дилга ҳузур ҳар он бахш этади.
Маст қўли очиқ бўлади — хаста дилим
То мастинг экан, икки жаҳон бахш этади.

2

Ҳолинг нима деб бу дили тангдан сўр,
Дардим шарҳин у сочи тунрангдан сўр.
Тонг чоғида май ичсанг агар, эй жонон,
Кўнглим ҳолини нолаи чангдан сўр.

3

Сендан юз ўтурса дил, ёқарман ғамда,
Ўзимдан узоқ айларман шу дамда.
Ё қон қиламан, ёки ўйиб ташлайман
Бегонага боқса меҳр билан дийдам-да.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Забехулло Сафо*. Ганжу ганжина. — Техрон, 198
Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. — Душанбе, 1989

² Рубоий ва рубоийсароён. С. 130—131.

10

Ким мастлигу пастлик моҳиятин билди,
Бир томчи шаробга¹ ўзини бахш қилди.
Наргис каби соҳибназар бўлган зот
Дунёда фақат майни назарга илди.

11

Ҳажрингда тўкарман ёш шамдан ортиқ,
Май ўрнига қонли ёш этарман тортиқ.
Най ноласини тинглар экан, май жомидек
Қон йиғлатади дилимдаги чўнг² оғриқ³.

12

Эй дил, ёрнинг ёди билан хурсанд бўл,
Эй дийда, кўз ёши билан пайванд бўл,
Эй ақл, етар сафсата, донишманд бўл,
Осон қил мушқулимни — ҳожатманд бўл.

13

Кеча мен эдим у яна у нуқрабадан⁴,
Айш-ишрат учун барчаси муҳайё экан.
Тонг чоғи уларнинг бари тўзғиб кетди,
Қолдим бир этак қонли кўз ёши билан⁵.

14

Боғландиму сен билан дилим қон бўлди,
Рангим заъфарон⁶, кўз ёшим алвон⁷ бўлди.
Бир кун сени кўрмасам не кечгай ҳолим,
Ҳар куни кўриб агар паришон бўлди?..

15

Шу бўлди менга ишқнинг бор-йўғи нафи:
Ҳар икки кўзимни қилди гавҳар садафи.
Ҳажрингда кўзим косаси дил дастидан-ей
Дарё бўлибди — тўла сув ҳар тарафи.

¹ *Шароб* — ишқнинг ғалабаси. У комил инсонлар насибаси бўлиб, тариқат ниҳоясида муяссар бўлади. Муҳаббат мастлиги ва Ҳақ жазбасига ҳам ишора қиладилар. Ишқу завқу мастликни шаробга ташбеҳ этадилар.

² *Чўнг* — кўп, катта, улкан.

³ Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Нуқрабадан* — кумушбадан, оқбадан, гўзал.

⁵ Бу рубойи Асириддин Ахсикатийга ҳам нисбат берилади.

⁶ *Заъфарон* — сарғиш тую берувчи хушбўй ўсимлик; мажозан: сариқ ранг.

⁷ *Алвон* — қизил тусли, қип-қизил, қирмизи.

16

Ёр кетди-ю, кўзим бетиним дур тўкди,
Бир дурки, тиниқ, мисоли биллур тўкди.
Дур тўккан эди жигар қонисиз, энди
Дил қони билан лаълни минг қур¹ тўкди.

17

Майга кеча айлаб илтифот ичганман,
Ёр бирла қилиб айшу нишот² ичганман.
Тун зулмати ҳолимга гувоҳдирки, кеча
Мен Хизр билан оби ҳаёт ичганман.

18

Бўлсам-да агар ҳодисалардан дилтанг,
Ўзгарса-да бу воқеалардан минг ранг,
Бас, менга қўшиқ-қуй, яна пайдо бўлди
Чанг пардасида ток қизи рухсори, қаранг!

19

Ўзингга қидирма ўзгалардан малҳам,
Ҳар дардига дилнинг сен ўзинг бўл маҳрам,
Хилватга чекину ўз ғаминг е ҳар дам,
Дунёда тополмайсан ўзингдек ҳамдам.

20

Жом ичра ақиқ³ май кўрсам, мен шу заҳот —
Дейманки, бу оддий сув эмас — оби ҳаёт.
Ул бодаки, юз жонга бергувси нажот,
Кекса кишига ёш каби боғлайди қанот.

21

Дунё ишидан ҳар киши андиша қилар,
Нодонликни ўзига у пеша⁴ қилар.
Май қуй шишадан девона то ақлимни
Бир кун девдек маҳкуми шиша қилар.

22

Қилган эди тонгда мутриб⁵ огоҳ неча бор,
Бўлинг самоъга дея дилхоҳ неча бор.

¹ *Қур* — марта, дафъа.

² *Нишот* — шодлик, хурсандчилик, хуррамлик.

³ *Ақиқ* — қизил рангли қимматбаҳо тош. Машшуканинг чўғдай лаби ва қизил майнинг сифати бўлиб келади.

⁴ *Пеша* — 1) иш, амал; 2) ҳунар, одат, санъат.

⁵ *Мутриб* — чолғувчи ва кўшиқчи, муғанний. Тасаввуфда маънавий файз етказувчи комил пирларга ишора қилинади.

Чанг ноласидан жаҳонда гавго кўтариб,
Тонгда номини тутиб чекинг оҳ неча бор.

23

Умринг сени ўтди бекор зое бўлиб,
Шундай бир азиз бойлик хор, зое бўлиб.
Фарёд ўша дамданки, сен огоҳ бўлсанг,
Тарк этди текин неъмат зор, зое бўлиб.

24

Ҳолинг сени(нг) ҳар нафас паришон бўлгай,
Жон чўнтаги харжи чунки ёмон бўлгай.
Бир нарсага тикки умр сармоясини,
Бой берсанг уни, бу жонга дармон бўлгай.

25

Сийлар бўлса, ғам ила сийлар даврон,
Узмоққа тикансиз гул ҳеч йўқ имкон.
Ҳеч нарсани берган эмас у бекорга,
Охир-оқибат олишни истаркан жон.

26

Дард, етса ҳайит-да, барқарордир менда,
Битта эди дард, энди қатордир менда,
Аслида ҳайит васли нигордир менда,
Бас, бошқа ҳайитларда не бордир менда?

27

Эй дил, агар ёр десанг, аввал қон бўл,
Мен ҳар нима бўл десам агар, шул он бўл.
Май иста бу мушкулдан қутулмоқлик учун,
То ўзлигинг ичинда ўзинг пинҳон бўл.

28

Жон истаса мендан у агар, жон берайин,
Умримни тилар бўлса-да, жонон, берайин.
Бир лаҳзада бу жаҳон олар нарсани мен
Жононга ўзим борида имкон берайин.

29

Дер эди сув бўйида бир қушгина —
Булбулгина, латифгина, хушгина:

«Бўлмайти зару лаълу зумуррадни¹ еб,
Ўшайди-ю гулга, ҳили йўқ ҳечгина».

30

Кўзим сира кўрмади сенингдек дилхоҳ,
Бечора бу ошиққа назар қил гоҳ-гоҳ.
Дедингки: «Дилинг хушми?» «Ҳа, хуш, албатта,
Дил бўлсаю ишқ бўлсаю сен бўлсанг, моҳ».

31

Дунёга асир бўлмаю озод яша,
Ич майнию бўл харобу обод яша.
Ўлимдан эмин эмас тирик жон асло,
Бир марта ўлу сўнг то абад шод яша.

32

Ернинг юзида аслида нам бўлгани соз,
Ё сабрим ила ғамим баҳам² бўлгани соз,
Ё умр асоси умр каби кам бўлгани соз,
Ё умр дегани мисоли ғам бўлгани соз.

33

Эй дўсту яқинларим, не бўлди, ногоҳ —
Тарк айладингиз кетма-кет оламни, оҳ,
Ғар чиқса бир икки ҳафта ичинда моҳ,
Бир ҳафтада икки ой ботди, эвоҳ..

34

Ғам ема, жаҳон зумда ўтиб кетгусидир,
Оқил дилини ҳамиша хуш этгусидир.
Бу дунё вафо нималигин билса агар,
Навбат сенга бошқадан қачон етгусидир?..

35

Ёлғизликда ғами хаёли ёрдир,
Кўзимда кўйи хоки сабаб нур бордир.
Ёр ҳуснидек ошуфта дилимнинг ҳоли ҳам,
Билсанг, бутун олам элига ошкордир.

¹ *Зумуррад* — зумрад, яшил тусли қимматбаҳо тош.

² *Баҳам* — бирга.

36

Тарк айла гуноҳни, пок бўлмоқ лозим,
Ишқида ёниб, дарднок¹ бўлмоқ лозим.
Ўрлайди фалакка ўт шамол боисидан,
Сувдек макони хок бўлмоқ лозим.

37

Гулчеҳра сира тарки жафо қилдими? Йўқ.
Ҳар ваъдаки айлади, вафо қилдими? Йўқ.
Кўксимга хумор кўзлари ўқлар отади,
Дейсанки, хато қилди, хато қилдими? Йўқ.

38

Тонг отди, азизлар, қани, уйғона қолинг,
Тундан нима қолган бўлса, жомга солинг,
Ҳар яхши-ёмонни деб камроқ нолинг,
Беҳудлигу беҳабарлик ичра йўқолинг...

39

Тонг боққа етаклади мени дарди ниҳон,
Ҳол тили билан булбул этар гулга баён:
«Чиқ гунчалигинг пардасидану шод бўл,
Бу боғда очилди қанча гуллар бегумон».

40

Ҳар кеча ғаминг билан, қаламқош ёрим,
Ой сингари юзинг ишқида, дилдорим,
То тонгга қадар ойдан узмайман кўз,
Юлдуз каби ёшга тўлади рухсорим.

41

Ишқингда бўлиб масту хумор рақс этай,
Минг битта ғаминг қилиб тумор рақс этай.
Қўлиму дилим менинг рақс аъзоси,
Қани қўлу дил, мен беқарор рақс этай?..

42

Тонг отмасин, эй тун, тўс офтоб нурини,
Чарх устидан олма зулматинг чодирини.
Бўйнимда бу кеча икки қўли ёрнинг,
Ур икки оёққа сен-да вақт занжирини.

¹ Дарднок — дардли, ғамли.

43

Вақт етди — яна булбул ғавфо қилади,
Фаррош каби ел боғни мусаффо қилади.
Гул кечаги қонли у кўйлакни ечиб,
Юзинг кўйида чўп узра маъво қилади.

44

Бул кеча ғамингдан қон аро ётгумдир,
Бир дарди бедармон аро ётгумдир.
Ғар менга ишонмасанг, хаёлингни юбор,
Кўрсин у гўё зиндон аро ётгумдир¹.

45

Бир лаҳза лабингни олмагил жом лабидан,
То топса жаҳон комини дил жом лабидан.
Омухта жаҳон жомида аччиғу ширин,
Бул ёр лабидан етгаю ул жом лабидан².

46

То ой каби юзингга назар қилди кўзим,
Бахтдан ўзини фалак қадар қилди кўзим.
Ҳар кеча ғаминг туфайли киприк ўқидан
Ўзини ҳимоя то саҳар қилди кўзим.

47

Ўқлар ясамиш ғунчасидан — гулни қаранг,
Қилмоқлик учун ёрнинг ҳусни ила жанг.
Офтоб юзи кўрингач узоқдан тигдек,
Қалқон қўлига тутса-да, бўлди ҳоли танг.

48

Шам сингари ҳажрида адо бу жоним,
Охири ҳаётидан жудо бу жоним.
Шошил тиласанг васлига парвона бўлиш,
Бўғзим аро айтмоқда видо бу жоним.

49

Ойдек нозанин мудом кучоқда бўлсин,
Ўпиб лабидан, оғиз қулоқда бўлсин.

¹ Бу рубоий Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

² Бу рубоий Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

Бахт оғушида балқисин энди умрим,
Чеккан у азобларим узоқда бўлсин.

50

Ишқ ўзни унутишни агар истайди,
Куйган юрагу қонли жигар истайди.
Ҳеч нарса ҳисоблайди буларни дилбар,
Афсус, яна у олтину зар истайди.

51

Келсанг яна, ёр, дилим-да манга келгай,
Хуш дилгаю жон эса баданга келгай.
Тарк этди баданни жон, бироқ истар эсанг,
Бир сўз билан у яна бу танга келгай.

52

Кўп сўзлама, сўздан қачон ёққай зар,
Бас, сўзга эмас, бир-бирига боққай зар.
Савсан каби тил бўлса-да жисминг буткул,
Наргис каби кўздан ташқари оққай зар.

53

Гар нуқрабадан нигор тиларсан, тут зар,
Шамдек ёр учун бошда кўтар ёқут, зар,
Тий тилни агар бўлмаса зар, сукут зар,
Дилда тош эмас, тарози ҳам тут — кут зар.

54

Вақт етди йўл олгали жаҳони покка,
Чиқсин яна бу тубан руҳим афлокка¹.
Хокий вужудим тилга кириб дер менга:
«Вақт етди ўгиргали юзимни хокка».

55

Ичсам-да шароб, мастлик қилмайман мен,
Зулмга қўл уриб, пастлик қилмайман мен.
Билдингми шаробга ўчлигим маънисини?
Сендай сира худпарастлик қилмайман мен.

56

Чарх айланиб масту беомон кўрқитгай,
Ҳар лаҳзада минг яхши-ёмон кўрқитгай.

¹ Афлок — фалак, осмон.

Шунданми, ишонч ҳеч кишига қолган эмас,
Ортимдаги соям-да ҳар он қўрқитгай.

57

Ёнингга олиб гул каби ҳур чечагини,
Тут қўлда қадаҳ, бўшатма гул этагини.
Айшингни суриб қол то ажал ели эсиб,
Чок қилгунига қадар умр кўйлагини.

58

Ишқингда агар ғамим фаровон бўлгай,
Юз мартаю минг мартаю чандон бўлгай,
Енгиб ўтаман ғамингни ё мардона,
Ишқинг ғамида жон ёки қурбон бўлгай.

59

Ҳар лаҳза ёқар дилни санам ҳижрони,
Тошдир у кўнгил ёнмаса — йўқ ёлғони.
Ёшинг қуриган бўлса, ема ғам, эй кўз,
Ёш ўрнига оқар энди жигар қони.

60

Кўз ёш қўшилиб хаста жигар қони билан,
Дув тўкилар ўтсам эшиги ёни билан.
Юзимни ювиб чиқар узун тунларда
Хоки пойини бир ўпиш армони билан.

61

Тунлар оху ноладир ишим тонгга қадар,
Тун ўтдими, тўхтар нолишим тонгга қадар.
Ёпинчиғи бор уйқуни-да — номи қабоқ,
Ёлсин ўша кўзни, хоҳишим, тонгга қадар.

62

Бош ўйнадиму бўлмади ёр шод сира ҳам,
Келтирди беҳуда ишларим қайғу-алам.
Бир ишвасининг баҳосига жонни сўрар,
Дил дейди: мени ҳам қўш — жоннинг ўзи кам.

63

Эслаб қадини, дилда фироқ, нола қилар,
Сарв устидаги қушдек узоқ нола қилар.
Дерлар менга нола қилма кўп, бу ғамни,
Дил тугул, тоғ кўтарса, тоғ нола қилар.

64

Васл неъматидан баҳра кўз ёш менга,
Боиси бу ол чехра кўз ёш менга.
Юлдузу қуёши ила тун-кун бу фалак
Битта кўзу минг қатра кўз ёш менга.

65

Мен тиг ураман ўзимга сен кетсанг узоқ,
Ўртар сени, ой бўлсанг, ҳар кеча фироқ,
Ёш бўлсанг агар кўзимда тўккуси қароқ¹,
Бир зумда ўтарсан умр бўлсанг бироқ.

66

Ўлим гамида мунча дилингни тиласан,
Ўлимдан оғир яшаш агарда биласан,
Бас, унда ўлимдан қўрқиб не қиласан,
Боқийсан агар ўлишдан аввал ўласан...

67

Кимки бу жаҳон тузоғига банду асир,
Зулфинг каби у паришон, ошуфтабағир².
Кўзинг каби шод жаҳонда у, чунки кўзинг
Мастлиги сабаб беҳабар оламдан, ахир.

68

Ёр ёди билан жон яна ҳамроз бўлди,
Ҳар бир томирим унга ҳамовоз бўлди.
Қошида сўзим агарчи гавҳар қилдим,
Қайтарди, демак, яна бепардоз бўлди.

69

Дедим: «Не қилай ишқингдан?» Деди: «Ҳазар».
Дедим: «Нима ей кўйингда». Деди: «Жигар».
Дедим: «Нима келтирай». Деди: «Бошинг етар».
Дедим: «Нима етказар висолга». Деди: «Зар».

70

Қон бўлди кўнгил — жон сўрасанг, белгиси шу,
Қошингда зору ҳақирлигим улгиси³ шу.

¹ Қароқ — кўз қорачиғи.

² Ошуфтабағир — паришонҳол, беқарор, девона.

³ Улги — ибрат, ўрнак, намуна. Бу ерда: аломат, нишона.

Шунга қарамай бўлмади ёриму дегай:
«Мен нима қилай, қўлимдан келгуси шу».

71

Бир кўз борми, то ватаним деб йиғлар,
Бечора дилимнинг гамини еб йиғлар.
Йиғларди кеча юз киши бир мурдани деб,
Бугун бири йўқ юз кишини деб йиғлар.

72

Гул орзу қилар ёр юзидек бўлса қани,
Зулфи каби хушбўй ҳидга тўлса қани.
Юз хил кўринишда ҳар йили жилва қилар,
Шояд бири ёр юзи каби кулса қани...

73

Чолғувчи ўзингсану мени чолғуга йўй,
Чал мени — ҳазин куйимга тўлсин кўча-қўй.
Гар урмаса сени деб бирорта томир,
От ташқарига узибу бошқасини қўй.

74

Розингни бировга, жонон, айтиб бўлмас,
Жонни бериш ундан осон, айтиб бўлмас.
Сен тингламасанг, кимга очай кўнглимни,
Бу дардим бировга ҳеч он айтиб бўлмас.

75

Ашким қондан қуйқа каби шира эмиш,
Сен кетдингу йўлингда кўзим хира эмиш.
Сарчашмаси¹ дилда бўлади кўз ёшининг,
Қон тўкса кўзим, сабаб дили тира² эмиш.

76

Ҳар икки кўзим сира тиним билмайди,
Излайди нишонингни — кўним билмайди.
Кунлар ҳавасингда айланиб дунёни,
Тун ёшига фарқлигини ким билмайди?

77

Соҳибназарлар шам мисоли пинҳон,
Кўнглини жаҳон молига қилмас қурбон.
Офат чоғида танир улар ўзларини,
Маълум ўзининг ҳоли ўзига ҳар он.

¹ Сарчашма — булоқбоши; сув чиқадиган жой; булоқ, манба.

² Тира (Тийра) — 1) қора, қоронғи, хира, нурсиз; 2) қайғули, гам-ғуссали.

То эшигининг остигача тўкмаса зар,
Ул нуқрабадан ҳаттоки солмайди назар.
Зар белга камардек боғлаб келсанг агар,
Ёр ҳам қучоғингга келади мисли камар.

Ўтказсанг агар беҳудаю бекор умр,
Сен уни ҳисоб айламагин зинҳор умр,
Ўйлаб қарасанг, сенга экан то ёр умр,
Битмас ҳазина сенга, бўл иқрор, умр.

Зар ўйнатади барча гўзаллар кўзини.
Ўздан кетишар эшитсалар зар сўзини.
Бошида кулоҳ бўлса-да, наргисга қара,
У қай даража буркади зарга ўзини.

Жонимга шароб берар ҳузур, тут қўлга,
Ёрдек у қадаҳ дилга ёқур, тут қўлга.
Занжир каби тортар ўзига ҳар дам май,
Мен кўйида бўлдим бешуур¹, тут қўлга².

Боқ, жажжигина қадаҳга ўхшар лола,
Ярми зилол май, ярми қуйқа тўла.
Кўргил яна гул баргидаги шабнамни,
Муз боғлагани каби эриб пиёла.

Ёр ўтди-ю, ёшимни қилиб кетди равон,
Бўғзимга етишса-да, ҳануз чиқмади жон.
Сўзлар менга, менинг қулоғим унда ҳамон:
«Бечора йигит ёш эди ҳали бегумон».

Ишқ йўлида кўз раҳнамо бўлди дилга,
Дунёдаги барча ғусса тўлди дилга.
Ҳажрида агар қолмаса бир куни дилим,
Кўздан сўрангки, нима бўлди дилга?

¹ Бешуур — онгсиз, ҳушсиз.

² Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

РАЗИИДДИН АЛИ ЛОЛО

(вафоти 1243)

Шайх Разииддин Али ибн Саид ибн Абдулжалил Лоло алоҳида истеъдоди туфайли 15 ёшида Нажмиддин Куброга мурид бўлган. Отаси Ҳаким Санойининг амакиваччаси бўлган. У Шарқда энг кўп — 164 шайхнинг суҳбати ва хизматида бўлгани ривоят қилинади. Алишер Навоийнинг ёзишича, 124 комил пирдан хирқа олган ва вафоти чоғида 113 хирқа ёнида бўлган¹. Нажмиддин Кубро топшириғига кўра Ҳиндистонга бориб, улуғ авлиё Абуризо Ратан суҳбатига етади ва ундан Муҳаммад алайҳиссаломнинг ўзига аталган омонати — тароқларидан бирини олади. Исфаҳонда оламдан ўтган. Мақбараси «Лоло гунбази» номи билан машҳур бўлиб, шаҳардаги табаррук зиёратгоҳлардан ҳисобланади. Ундан тасаввуфга оид бир неча рисолалар, сўфиёна шеърлар мерос қолган.

1

Минг жон ила бу дил харидорингдир,
Минг дил ила бу жон гирифтoringдир.
Йўқ сабру ҳаловати висолинг излаб,
Ҳар бир кишининг орзуси дийдорингдир.

2

Ишқ гарчи жигар-бағринг эзиб, қон қилгай,
Кўксингни садафдек дурга кон қилгай.
Ишқ юки оғир, лекин кўтарсанг шохдек,
Шохларни унинг меваси ларзон қилгай.

3

Зикр етдими дилга, унга дард ҳам этади,
Дил дарди мардни яна ҳам мард этади.
Ҳақ ишқи ўтида ўзи ёнгай, аммо,
Дўзахни у бошқалар учун совутади².

4

То Ҳақ нури бошинг узра сочилмас,
Дил йўли сенинг учун сира очилмас.
То турна каби айламанг дил зикрин,
Дил чашмасидан бўғзингга ҳеч сув келмас.

¹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 304-бет.

² Абдулҳолиқ Гиждувоний, Нажмиддин Кубро ва Хожа Али Ромитанийлар ижодида ҳам шунга ўхшаш рубоий учрайди.

ШАМСИДДИН ТАБРИЗИЙ

(1188—1248)

Шамсиддин Муҳаммад Али ибн Малиқдод Табризий Шайх Абубакр Саллабоф Табризий, Шайх Рукниддин Синжосий, Бобо Камол Жандий каби ўз даврининг машхур пирлари тарбиясини олган. Шайх Авҳадиддин Кирмоний, Шайх Фаҳриддин Ироқий, Шайх Закариё Мултоний сингари комил сўфийларнинг суҳбатига муяссар бўлган, Дамашқда улуғ тасаввуф олими Муҳйиддин ибн Арабий билан баҳсу мунозара қилган буюк сўфий эди. У шариат билимлари билан бирга, риёзиёт¹ ва фалсафадан ҳам яхшигина хабардор бўлган. Ундан «Мақолоти Шамс» номи билан машхур мақолалар тўплами ва шеърлар девони бизгача етиб келган. «Уларнинг барчаси илоҳий ишқ таърифи ва сўфиёна мулоҳазалар мажмуидир»².

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, Бобо Камол Шамсга:

— Сен Румга сафар қил — у ерда куйган бир инсон бор. Унинг вужудини ёндириш керак, — деган экан. Дарҳақиқат, ўзини безовта руҳининг ихтиёрига топшириб, шаҳарма-шаҳар муносиб суҳбатдош қидириб юрган бу мажзуб³ дарвеш уни Мавлоно Жалолиддин Румий сиймосида Кўниёда топади. Бу учрашув 1244 йил 26 ноябрда содир бўлади. Шундан кейин улар хилватга кириб, нақ уч ой суҳбат қурадилар. Уларнинг тинчини бузишга ҳеч ким журъат қилолмайди. Жалолиддин дарслари ва ваъзларини унутади. Бу суҳбатлар натижасида фақиҳ ва мударрис Мавлоно сўфий ва шоир Мавлонога айланади. Шу тариқа, авлиё шоир Фаридиддин Аттор башорати ва мажзуб дарвеш Шамсиддин Табризий даъвати билан Жалолиддин Румий буюк мутасаввиф шоир бўлиб етишади. Унинг шеърларидан бирида: «Агар Аттор менга руҳ бахш этган бўлса, Шамс Табризий тилсим калитини тутқазди», — дейиши бежиз эмас. Ҳатто шеърларини Шамс тахаллуси билан ёзиб, девони «Девони Шамс Табризий» номи билан шуҳрат қозонади.

Унинг куйидаги сўзлари машхур:

«Қачонгача умрингизни фалончининг сўзию пистончининг ҳикмати деб зое этасиз. Асл моҳияти билан ўзларингники бўлган ўз сўзларинг қани?!»

«Ҳамманинг юзи Каъбага ўгирилган. Каъбани олиб қўйсанг, маълум бўладики, инсонлар бир-бирининг қалбига сиғинур. Бирининг қалби — бошқаси учун саждагоҳ».

¹ Риёзиёт — ҳисоб илми, математика.

² Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 130-бет.

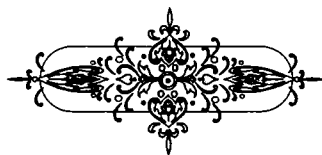
³ Мажзуб — ошuftа, девона.

1

Бошга кўтариш фалакни — бу важд эмас,
Бехудлик аро ё етказиш ўзга шикаст.
Чин важд будир — етти фалак поясини
Ким ҳиммати олдида агар айласа паст.

2

Ринд аҳли табиати азалдан шундай,
Шод ким яширин сирни фош этса жиндай.
Мўмин дину сўфий эътиқоддан қайтди,
Тарсо кириб исломга, ошиқ ичгай май...

САЙФИДДИН БОХАРЗИЙ

(1190 — 1261)

Шайх ул-олам — оламнинг шайхи номи билан машхур бўлган улуғ авлиё, етук шоир, забардаст олим ва ҳассос воиз Сайфиддин Бохарзий Эроннинг Бохарз қишлоғида туғилган. Нишопур ва Ҳирот мадрасаларида таҳсил олиб, фикҳ, ҳадис, тафсир ва бошқа фанларда ўз даврининг пешқадами бўлган. Кейин Нажмиддин Куброга мурид тушиб, кубравия тариқатига кирган. Мўғуллар Хоразмга ҳужум қилганда устозининг ишорати билан Бухорога келади.

Кубравия тариқатининг йирик намояндаси бўлган бу забардаст тариқат пири ва пешқадам аллома Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг нафақат диний-тасаввуфий, балки ижтимоий-сиёсий ҳаётида ҳам муҳим роль ўйнаган. Ундан кубравиянинг ҳинд тармоғи — фирдавсия бошланади.

Халқ орасида нуфузи баландлиги мўғул хонларини ҳам Сайфиддин Бохарзий билан ҳисоблашишга мажбур этган. Мункехон, Ҳулагухон ва Ҳубилайхонларнинг онаси Суюркўктани бека Бухорода мадраса ва хонақоҳ курдириб, шайхни унга мутавалли қилиб тайинлаган, кўплаб қишлоқларни унга вақф қилган. Чингизхоннинг невараси — Олтин Ўрда хони Беркахон Бухорога келиб, унга мурид тушган, ислом динини қабул қилиб, Баракахон номини олган. Шу муносабат билан унга «шайх ул-олам» — «олам шайхи» унвони берилган¹.

Сайфиддин Бохарзий мақбараси Бухоронинг Фатҳобод мавзесида.

Сайфиддин Бохарзий «Шарҳ ул-асмо ул-ҳусна» («Оллоҳнинг гўзал исмлари шарҳи»), «Воқеаи хилват» («Хилват воқеаси»), «Рўзнома» («Куннома»), «Васиятнома» асарлари ва «Рубоийёт («Рубоийлар») тўплами муаллифи ҳисобланади². Унга 650 та рубоийни нисбат берадилар.

Сайфиддин Бохарзий рубоийлари асосан зикру самоъ мажлисларида бадеҳатан айтилган бўлиб, барчаси тасаввуфий мазмунда: уларда ҳақ йўлига даъват қилинади, илоҳий ишқ улуғланади, тасаввуфнинг баъзи ғоя ва талаблари ифодаланади, инсоний камолот масалаларидан баҳс юритилади, ҳижрондаги ошиқ кўнглининг дарду изтироблари, туйғу-кечинмалари тасвирланади ва ҳоказо. Бу рубоийлар буюк тасаввуф пирининг шоирлик салоҳияти ва маҳорати ҳам баланд бўлганлигидан дарак беради.

¹ Бу ҳақда қаранг: Ислом. Энциклопедия. 205-бет.

² Бу ҳақда қаранг: *Садриддин Салим Бухорий*. Икки юз етмиш етти пир. — Бухоро, 2006.114-бет.

Сайфиддин Бохарзий ҳақида Садриддин Салим Бухорий, Қаҳрамон Ражабов, Эргаш Очилов каби олим ва адиблар у ёки бу даражада тадқиқот ишларини олиб борганлар¹. Таниқли шоир Тошпўлат Аҳмад у ҳақида баллада ёзган.

1

Бир дунё гуноҳни мен агар қилганман,
Ҳеч узмай умид, лутф этишинг билганман.
Дединг: чорасиз қолсанг агар қўллайман,
Қўлла мени — бир чора сўраб келганман...

2

Бу элга қачонгача жафо этгайсан?
Эл кўнглини ҳеч сабабсиз оғритгайсан.
Ҳақ аҳли кўлида қонсираган тиг бор,
Тегса сенга, бошингга ўзинг етгайсан!²

3

Худди қоровул сингари мен бечора
Ҳар тун эшигинг атрофида овора.
Маҳшар куни итларинг сафида зора,
Айтишса менинг номимни ҳам бир бора...

4

Бўлгим келар ишқдан гаҳи бегона,
Орому ҳаловатга яқин, ҳамхона.
Дуч келса менга бир парипайкар³ ногоҳ,
Кўйида, қарабсиз, яна мен девона⁴.

5

Ўйлаб қоламан, Хўтан гўзали, баъзан,
Мен сенми ва ё сен менми деб, зотан,
Бўлсанг-да узоқда, иккимиздир бир тан,
Мен кимман агар сен менсан, айт, равшан?!

6

Биз — кекса, бироқ чалинса ишқ сози агар,
Кўнгил қушимиз юксалади кўкка қадар.

¹ Қаранг: *Бухорий Садриддин Салим*. Ҳазрат Шайх ул-олам. // Икки юз етмиш етти пир. 108–115-бетлар; *Ражабов Қ.* Сайфиддин Бохарзий. // *Ўзбекистон миллий энциклопедияси*. 7-жилд. — Тошкент, 2004. 434-бет; *Очилов Э.* Олам шайхи. // «Нақшбандия», 2009, 1-сон, 28 — 32-бетлар.

² Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

³ *Парипайкар* — пари суратли, гўзал, соҳибжамол.

⁴ Бу рубойи Паҳлавон Маҳмудга ҳам нисбат берилади.

Арқон эшамиз ёрнинг узун сочларидан,
Қайтарми деб, ўтган умр бўйнига магар...

7

Мард мардлигини қилмагай асло ошкор,
Мардлик қилару бировга этмас изҳор,
Мард ўқ есаю бўлса вужуди тор-тор,
Дўстидан ўтирмайди юзини зинҳор.

8

Майхона пири қилар фиғон дардингдан,
Ринд аҳлида шўру ғалаён дардингдан,
Майхўр чекади наъра чунон дардингдан,
Ошиқ танида жўшали қон дардингдан.

9

Тошнинг кўзидан оқизади қон бу ғаминг,
На дўсту на душман билар — пинҳон бу ғаминг.
Ҳар қанча ғаминг бўлса, мен ичимга ютай,
То мендан сўнг билмасин инсон бу ғаминг.

10

Ишқ ичра «Қачон?» «Қандай?» деган сўз бўлмас,
Майсиз юрасан масту бу бежиз бўлмас.
Кўз бўлади раҳнамо ошиқлар учун,
Бу ишқ йўлида чунки бирор из бўлмас.

11

Мени ғарибу кимсасизу хор қилдинг,
Бечора, фақирликка гирифтор қилдинг.
Бу сенга яқинларнинг мақоми — бунга
Қай мақбул ишим учун сазовор қилдинг¹.

12

Ишқ олдида чора топа олмас шер ҳам,
Уммондир у бағрида жавоҳирлар жам.
Гоҳ дўст бўлиб, юзини кўрсатгай у,
Гоҳ ёв каби қонингни тўкар хотиржам.

¹ Бу рубойи Абдуллоҳ Ансорий, Нажмиддин Кубро ва Ибн Насуҳларга ҳам нисбат берилди.

13

Ўзимни ўзим ишқида хуррам тутаман,
Дил тўла ғаму мисоли беғам тутаман.
Сезсам-да ажал шарпасини, кўнглимни
Ҳеч нарсани билмаган каби жам тутаман.

14

Ҳақ ишқи қуёши нур сочавергайдир,
Жон дунёни тарк этиб, қочавергайдир.
Мард етгуси шундайин мақомга бир кун —
Дўст унга ҳамиша юз очавергайдир.

15

Қисмат китоби ичидаги ҳар нуқта
Ризқ суфраси четига чекилган пухта.
Ҳар заррани ёрганда бўлади маълум
Бир дунё фароғат унга омухта.

16

«Ло»¹ катта балиқдек яшириндир, билсанг,
«Илло»² хазина каби тайиндир, билсанг.
Ўзингдан ўзинг томон «алиф»дек³ хат бор,
Азалу абад сири шу — чин, билсанг.

17

Бизнинг йўлимиз асли азал бадномлик,
Куйган кишилардан улушимиз хомлик.
Нокомлигимиз дўст дили орзуси экан,
Бизнинг дилимиз орзуси ҳам нокомлик.

18

Ҳар дам юрагим ғамингга ҳамроз бўлади,
Юз шодлик сози мен учун соз бўлади.
Афзал сенга жон қилса фило, бедона —
Шаҳбозга бериб жонини, шаҳбоз бўлади.

19

Шарти бу хароботийликнинг аввал:
Бош ўйнаш учун кулоҳ, камар, от афзал.

¹ Ло — йўқ, эмас (инкор аломати).

² Илло — аммо, лекин, магар.

³ Алиф — араб алифбосининг биринчи ҳарфи — тўғри чизиққа ўхшайди.

Қайф ошса, яна оёқ чалишса сал-пал,
Ўлтир дейишар кўтармасин деб жанжал.

20

Қўнглимга дедим: ишинг мудом жангу жадал,
Бутхонада жойнамоз талаб қилма, уял.
Келтир, деди у, мени харобот қошига,
Сен унда овора бўлма, ёр бунда азал.

21

Ҳар кун гулистонга борурман ғамнок¹,
Ғунча каби сабр кўйлагини айлаб чок.
Тупроққа кеча кирган гулимнинг хабарин
Келтирса дея бугун очилган гули пок.

22

Ёр юрти сари айла сафар, элчи шамол,
Ўрнимга кўйи тупроғига бош ура қол.
Сендан менинг аҳволим агар қилса савол,
Топди дегил, айрилиқда бечора завол.

¹ *Ғамнок* — ғамгин, қайғули.

САЪДИДДИН ҲАМАВИЙ

(вафоти 1252)

Муҳаммад Муъайяд ибн Абубакр ибн Абулҳасан ибн Муҳаммад Саъиддин Ҳамавий Нажмиддин Кубронинг етук халифаларидан бўлиб, зоҳирий ва ботиний илмларда ўз даврининг яғонаси, ҳол ва риёзат соҳиби эди. Садриддин Кўнйавий унинг суҳбатига борар эди. Азизиддин Насафийга тасаввуф таълимотидан сабоқ бериб, уни тариқат йўлига бошлаган «Саъиддиннинг энг мўътабар ва нозик фикрлари Насафийнинг асарларида акс этган»¹. Бир муддат Қосюн тоғи этагида яшаб, сўнг Хуросонга қайтади ва шу ерда вафот этади.

Қабри Баҳрободда.

«Ал-мисбоҳ фит-тасаввуф» («Тасаввуф машъали») асари машҳур. Шунингдек, «Сажанжал ул-арвоҳ» («Руҳлар кўзгуси») ва «Маҳбуб» асарлари ҳам кенг тарқалган².

1

Кўнглим ичию ташида пинҳон ўша ёр,
Жисмимдаги жон, томирдаги қон ўша ёр.
Бир ерга сиғарми сира куфру иймон?
Бу жону кўнгил тахтида султон ўша ёр.

2

Бир ўзгача борлиқ бу сенинг борлигинг,
Бир ўзгача хумморлик хумморлигинг.
Бир ўзганинг енги эканига қўлинг,
Ўйлаб қарасанг, ортади иқрорлигинг.

3

Бўйинг жуда мўътадил: на баланду на паст,
Кўзинг эса нимхумор.³ на ҳушёру на маст.
Қандай бўлишинг керак эса — шундайсан,
Сендай нозанинни бу жаҳон кўрган эмас!

4

Сенсиз сира ҳам қарору оромим йўқ,
Сенсиз сира зоту сифату номим йўқ,

¹ *Абдулризо Сайф*. Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ва ижоди // «Сино» журна-
нали, 2002, Куз (№7), 13-бет.

² Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 294 — 295-бетлар.

³ *Нимхумор* — ярим маст, сархуш.

Бир бўса олишдан ўзга ҳеч комим йўқ,
Зулфингу юзингсиз тонгу шомим йўқ.

5

Борми киши то юзингга у мафтун эмас,
Девонаю мендек, сочингга тутқун эмас.
Тенгсиз десалар-да жаннат ул-маъвони¹,
Яхши биламан: кўйингдан у афзун² эмас.

6

Сайр этгали ёр гоҳида бўстонга келар,
Ҳусни нуридан бу дунё тугёнга келар,
Ошқору ниҳон ҳам дилу ҳам жонга келар,
Кофир кишилар барчаси иймонга келар.

7

Бу дил самоъ вақтида дилдорга етар,
Бу жон эса илоҳий асрорга етар.
Бу фитна учар от каби жонингни олиб.
Очгунча юмиб кўз олами ёрга етар.

8

Ишқ отини айласа ўзига ёр дил,
Ҳар қанча муродига етар бу зор дил.
Дил бўлмаса, қай ерда ватан тутгай ишқ?
Ишқ бўлмаса, не ишга ярар ночор дил?

9

Ҳажрингда танимни хасталик тутди бутун,
Ҳар битта ишимга бу фалак солди тугун.
Аҳдингни бузиб, сен ҳам дард устига дард —
Қўшма яна кўп менда ўзи дарду жунун³.

10

Мен чин дилдан ўзингга бўлдим шайдо,
Бегонани қилмадим тасаввур асло.
Сенга шу қадар боғладим умид, жоно,
Феълингни феълимга ўхшатибман ҳатто.

¹ *Жаннат ул-маъво* — биҳишт.

² *Афзун (Фузун)* — ортиқ, кўп, зиёда.

³ Мажиддин Бағдодийга нисбат берилган рубоийлар ичида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

11

Сенсиз на биҳишт керак менга, на ризвон¹,
На Кавсару² на оби ҳаётдир дармон.
Қаҳр этсанг агар, биҳишт дўзахдир шул он,
Лутф этсанг агар дўзахда ҳам яйрар жон.

12

Ҳар ёққа қараб, фақат сени кўргум, ёр,
Кўзимда фақат сен — ўзгага не ҳам бор?
Мен бошқага боқмагум қиё ҳам зинҳор,
Мен бошқага бир қарашга қилгайман ор.

13

Бир боқса қиё, дилим тушар тугёнга,
Сабр ўрнини бўшатар оҳу афгонга,
Сўз қотса агар мен ошиқи ҳайронга,
Ажраб ҳушдан, айланаман қурбонга.

14

Зикр этсам агар жон ҳиди келгай ундан,
Бир ёри қадрдон ҳиди келгай ундан,
Сўз бошласа, ирфон ҳиди келгай ундан,
Бор асрори пинҳон ҳиди келгай ундан.

15

Ҳақ офтобу ҳар икки олам соя,
Бу сояга бўлган асли нур доя.
Оёғимиз остидан у чиқди бошга,
Биз ғойибу ундан, бизга у ҳамсоя³.

16

Эй булбули маст, мунча фиғон, роз қиласан?
Ишқ оламида намунча парвоз қиласан?
Сен ёр юзини кўрган эмассан — билдим,
Йўқса мендек сабрни ҳамроз қиласан.

17

Ожизлик эса ишинг, забардаст бўласан,
Маҳв этсанг ўзинг, Ўзига пайваст бўласан.

¹ *Ризвон* — саккиз биҳиштнинг бири: розилик ва мамнуният жаннати.

² *Кавсар* — жаннатдаги ҳовуз, булоқ. Унинг суви асалдан ширин, қор ва сутдан оқ бўлиб, ичган киши абадулабад ташналик нималигини билмайди.

³ *Ҳамсоя* — қўшни.

Жисмингни хароб эт — жонга айласан,
Ишқ бодаси қуйқасини¹ ич — маст бўласан.

18

Сенсиз бирор ишга хоҳишим йўқ зинҳор,
Йўқ розилик оламида сендек бир ёр,
Пайдою ниҳон юзингни кўрдим бир бор,
Сенсиз менга завқ бағишламас ҳеч гулзор.

19

Кофир бўласан зулфини кўрсанг ёрнинг,
Мўмин бўласан юз нуридан дилдорнинг.
Осилма куфрга, қарама иймонга,
Фақр иззатини кўрай десанг мен зорнинг.

20

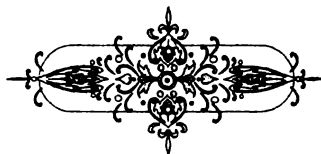
Гар жумла жаҳонни билсанг ўзингга яқин,
Бу жумла жаҳонда Ҳақни кўргунг яширин.
Бу жумла жаҳон бору йўғинг кўзгусидир,
Кўз очма Худодан ўзгани кўрмоқ учун.

21

Ҳеч қилма гумон — яхшию ёмон Ўзидан,
Асли гуноҳу савоб-да ҳар он Ўзидан.
Ринд аҳли сурони, муғлар² ғавғоси,
Майхонаю masjidдаги исён Ўзидан.

22

Гул мавсумида бодаи гулранг хушдир,
Най нола қилиб, чекса фиғон чанг хушдир,
Сен ёрни кўриб, дил шод қилсанг хушдир,
Душман бўлса ғуссада дилтанг хушдир.

¹ *Қуйқа (Дурд)* — тасаввуфда қаноат ва номуродлик. Маъшуқанинг ошиқни бетоқат қилувчи ёдини ҳам билдиради.

² *Муғ* — оташпараст; баъзан оташпарастлар руҳонийси маъносида ҳам келади: мажозан: пири комил.

БОБО АФЗАЛ

(1195/96—1256 ёки 1265/66)

Муҳаммад ибн Ҳасан ибн Ҳусайн Афзалиддин Кошоний машҳур форс-тожик шоири ва файласуфи бўлиб, баъзи ғазалларини истисно қилганда, асосан рубоий ёзиш билан шуғулланган. Ундан 483 та рубоий етиб келган бўлиб, уларда ҳақимона мулоҳазалар сўфиёна мушоҳадалар билан омухга бўлиб кетган¹. «Минҳож ул-мубаййин» («Ҳақ йўлининг баёни»), «Мадориж ул-камол» («Камолот мақомлари»), «Роҳи анжомнома» («Илоҳий йўлнинг ниҳояси»), «Арзнома», «Жовидоннома» («Барҳаётлик сири») номли фалсафий асарлари ҳам мавжуд².

1

Гар давлату бахт менга ёр бўлса эди,
Гар тургали бир ерда қарор бўлса эди.
Юрмасдим улоқиб мусофир юртларда,
Кўлимда агарда ихтиёр бўлса эди.

2

Уят бўлади улуғласа ўзни киши,
Элдан ошириб, катта деса сўзни киши.
Боқ: барчани кўргаю ўзини кўрмас,
Бу борада ибрат билсин кўзни киши³.

3

Ақлингни йиғиб, англа ҳаёт мазмунини,
Ол қўлга чувалган ишларинг тизгинини.
Бутхона бўлибди ҳар хаёлдан кўнглинг,
Синдир бутини — Каъбага айлантир уни.

4

Ором тилагим — оромгоҳинг қани у?
Сенга қани йўл, менга томон йўл бор-ку?
Юрсанг кунлар тундаги ойдек юз ила,
Ойдек бу юзингни қилади тун орзу.

¹ Рубоийети Бобо Афзал Кошоний. Ба замимаи мухтасари дар аҳвол ва осори вай (Ба қалами Саид Нафисий). — Техрон, 1985.

² Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 195; Рубоий ва рубоийсароён. С. 155.

³ Бу рубоий Абдуллоҳ Ансорийга ҳам нисбат берилади.

5

Давр эврилишига чеку поён йўқдир,
Дунё ишида меъёру мезон йўқдир.
Ҳар ташвишу ғамда қийнама жонингни,
Соврилган умр дардига дармон йўқдир.

6

Бу дунёда бир дўст топиш осон эмас,
Беғам яшамоқни сира ҳам қилма ҳавас,
Бор бўлса жаҳонда киши беғам бу нафас
Ё одам эмас, ёки бу оламдан эмас¹.

7

Ҳар нарсага бу дилингни берсанг ҳечдир,
Ҳар қанча эшитсангу гапирсанг ҳечдир,
Бошдан-оёқ оламда югурсанг ҳечдир,
Бир гўшادا охири ўтирсанг ҳечдир².

8

Бу дабдабаю давлату даврон ҳечдир,
Жанг қилса ажал, совуту қалқон ҳечдир.
Иш оқибатига боққанингда кўрасан:
Яхшиликдан бошқаси ёлғон, ҳечдир³.

9

Андишаю тадбирга гар ожиз қоламан,
Ҳар ҳодисадан ўзимни четга оламан.
Бечоранинг устида заиф қўлни кўриб,
Бу мазҳаб аҳлини тушунмай толаман.

10

Кўй турфа кароматни — у йўқ қонингда,
Дардан оғиз очма, бўлмаса жонингда.
Заргар ёнида урсангу лоф гавҳардан,
Аҳмоқлик, агар учрамаса конингда⁴.

11

Тупроқ каби хормиз — улуғворлик шу ўзи,
Ишқ мастимизу чин ҳушёрлик шу ўзи.

¹ Бу рубоий Бадриддин Ҳилолийга ҳам нисбат берилади.

² Авҳадий Мароғийда ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

³ Камолиддин Исмоилда ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

⁴ Абусаид Абулхайр ижодида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

Дармон сўрамасмиз дардимиз бўлса-да кўп,
Аслида ҳақиқий беморлик шу ўзи.

12

Мендан этагини йигди бир бора дилинг,
Ўз дардига гўё топди зўр чора дилинг.
Бас, бир куни мен ҳам узаман дил сендан,
То етса мурод-мақсадига зора дилинг¹.

13

Дунё ишига ақл азал ҳайрондир,
Оқилу ҳунарманд аҳли саргардондир.
Етдим деб шодликка ғурурланма сира,
Шодлик қатида ҳамиша ғам пинҳондир.

14

Дунё асалидан афзал арпа ноним,
Кимхоб² тўнидан хирқани суйди жоним.
Кўй, жоми жаҳоннамодан урма кўп лоф,
Юз жоми жаҳоннамо менинг қурбоним!

15

Мол-дунё учун мунча чекарсан қайғу?
Кўрдингми жаҳонда яшагани манғу?!
Бу тандаги ҳар бир нафасинг омонат,
Умрингга ишонч — энг алдамчи туйғу³.

16

Қаттиқ бўлсанг, тигдек юқори тутишар,
Юмшоқ бўлсанг, мум каби эзиб ўтишар.
Эгри бўлсанг, тортишар ўзга ёйдек,
Тўғри бўлсанг, ўқдек узоққа отишар.

17

Мен менда эмас, мен деганинг аслида ким?
Сўзлар менинг оғзиму ўзим бўлса-чи жим.
Кўйлақдан ўзга мато йўқ эгнимда,
Мен ҳақда, демак, нишона бермиш шу кийим.

¹ Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

² *Кимхоб* (*Кимхо*) — ўриши ипак, арқоғи зардан тўқилган мато; шу матодан тикилган кийим.

³ Бу рубойи Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

18

Дунё дегани агарчи кенгдир ғоят,
Умринг пилигин кўйибди қирқиб қисмат.
На ковуши йиртиқ, на қалоқ оёғи.
Минг қочма, етар сенга ўлим — бешафқат.

19

Қай тоифа ёр ҳузурига етгайдир,
Ёд қилмай уни, зикрини кам этгайдир.
Қай тоифа най каби узоқ кетгайдир,
Қилмай туну кун нола-фигон нетгайдир?

20

Дунёга келишди-ю, уришди тугён,
Ёру маю шодликка бўлишди қурбон,
Бир коса май ичишди-ю, масту ҳайрон,
Кетишди абад уйқуга дилда армон.

21

Ўзинг берасан бандаларинг ҳожатини,
Сақлаб турасан яхши-ёмон нисбатини.
Тўкиб нима қилдим сенга кўнглим сирини,
Мендан кўра кўпроқ биласан ҳолатини¹.

22

Нодон кишилар нонга сира бўлмади зор,
Ноқис кишиларнинг ҳамиша омади ёр.
Боқ, банда бўлишга арзимас зотларнинг
Қўлида қатор чўри билан қуллари бор.

23

Кечмоқда ҳаёт асир этиб ҳою ҳавас,
Улфат бўлибон яхши-ёмон, нокасу кас.
Ўтмоқда ҳуда-беҳуда ҳар лаҳза замон,
Бўлмоқда ҳуда-беҳуда зое бу нафас.

24

Сен нега турибсан — дўсту ёрлар кетди,
Қолдинг-ку пиёда, оти борлар кетди.
Боқ, қолмади боғда зоғ-зағандан² ўзга,
Гулчеҳра, кумушбадан нигорлар кетди.

¹ Бу рубой Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

² *Зоғу заған* — қарғаю кузғун.

25

Дил наъра уриб, жумла жаҳонни истар
Ҳам мангу ҳаёт, шуҳрату шонни истар.
Бечора қаердан билсин, йўл пойлаб,
Ҳар лаҳза ўлим овчиси жонни истар.

26

Бу ишқ азалийдиру абад бўлгайдир,
Бу ишқ ошиғи беадад¹ бўлгайдир.
Юз берса қиёмат, ишқ ўтидан ҳар дил —
Ўтган эса бебаҳра, у рад бўлгайдир.

27

Эй ҳаммадан озурда², беозор яша,
Кўп ҳийлага алданмаю ҳушёр яша.
Оромгоҳидир ажал наҳангин оғзинг,
Оромгоҳида наҳангни(нг) бедор яша.

28

Эй дил, нимадан озурдасан, шодон бўл,
Донолигинг айб экан, етар, нодон бўл.
Дев қўлидан элни қутқарай десанг агар,
Элнинг кўзидан пари каби пинҳон бўл.

29

Бир кун кирар, эски анъана, тупроққа,
Нафс ошиғи бўлган бу тана тупроққа.
Жон ортидан оҳ-нола қилиб айтармиш:
Тупроқ эди — қўшилди яна тупроққа.

30

Ўт солди кўнгилга жоми Жамшид васли,
Билмай тиним изладик қишу ёз фасли.
Жом таърифини сўрсак агар устоздан,
Биз жоми жаҳоннамо эканмиз асли³.

31

Йўқ фойда фазилатдан — қийналгай жон,
Йўқ гарчи фазилатдан афзал ҳеч он.
Итлар қўлига ўтди бу кун нон буткул,
Итлар қўлидан эса ололмайсан нон.

¹ *Беадад* — сон-саноқсиз.

² *Озурда* — озор чеккан, ранжиган, хафа бўлган.

³ Шайх Рўзбехон Буқлий ва Азизиддин Насафийларда ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

32

Дунё — жому тўнтарилган тандир осмон,
Биз жом ичидаю жом ичи тўла қон.
Бу чарху фалак ишига олам ҳайрон:
Парда ичида қандай ўйинлар пинҳон?!

33

Мен ўз вужудимдан жуда бўлдим безор,
Чунки ундан кўрмадим-ей наф зинҳор.
Тарк айлаб уни, адамга тез етмоқ учун
Дарҳол бу тубан макондан ўтмоқ даркор.

34

Дунёга келиш-кетишда не маъно бор?
Умримиз умид инида қайда бир тор?
Бу умр даричасида не пок жонлар
Ёнди-ю, кул бўлди — тутун йўқ зинҳор¹.

35

Дунё ғамидан гапирсанг, эй дил, қон бўл,
Бундан кўра ўзни чоғ қилиб, шодмон бўл.
Бу мангу макон эмаслигини биласан,
Тарк этгунг уни бир кунни хоҳ султон бўл.

36

Мажнунники чўл — унда унар гул, лола,
Деҳқонники кўк — ёғдиради дур, жола.
Зоҳидники кавсару биҳишту тўбий²,
Бизники кўнгил — тўла фиғону нола.

37

Жамшид жомини қидирса ким, бил нодон,
Таҳқиқ этмай қилар гумон у ҳар он.
Тупроқ олу қўлга, қара: ҳар заррасида
Бир жоми жаҳоннамо ҳамиша пинҳон.

38

Ҳиммати улуғ киши саналгайдир мард,
Мол-дунё ҳаваси кўнглига солмас дард.
Тупроқ уйини тасарруф³ этса ҳарчанд,
Ҳиммат этагига сира кўндирмас гард.

¹ Умар Хайём ижодида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

² *Тўбий (Тўбо)* — жаннатда ўсадиган ранг-баранг мевали ва хушбўй ҳилли серсоя дарахт.

³ *Тасарруф* — ўз ихтиёрига олиш, эгалик қилиш.

39

Ўт қўйма, ҳазир бўл¹, бор-йўғинга асло,
Шодлик билан ўтмас ҳаётинг ҳеч асно.
Бир дилга сира сифмагай икки севги,
Ҳақни тиласанг, дунёга боқма қиё.

40

Ул кимсаки, кўкси ичини дил билди,
Мақсадни икки қадамда ҳосил билди.
Илму вараё² зуҳду талабу мақсад —
Булар бари йўл, у эса манзил билди.

41

Кам сўзла ҳамиша, беҳуда сўзни унут,
Сўз сўрмаса сендан то биров, сақла сукут.
Тил битта, оғиз битта, қулоқ иккитадир,
Бу дегани битта гапиру икки эшит.

42

Эй Ҳақ сири соҳибю эй кони сахо¹,
Сен битта саволимга жавоб бер бехато.
Дерлар: «Худо бор эди — бўлак ҳеч нарса».
Ҳеч нарса бўлмаса, эди қайда Худо?!²

43

Кўп кўксинга урма, сенда дил борми ўзи?
Умр бўйи юрарсан — манзил борми ўзи?
Хилватдану хилват аҳлидан айла ибо,
Кўп чилла ўтирдинг, ҳосил борми ўзи?

44

Дардинг сени дилшод қилади ҳар жонни,
Куфринг эса поклайди мудом иймонни.
Дил роҳату васлинг юзини кўрмасин-ей,
Дардингни қўйиб, қилса умид дармонни.

45

Гар маст эмасанг, маст каби кўрсатма ўзинг,
Ўғри эмасанг, ўйнамасин икки кўзинг.
Воқиф сира бўлмасин эл аҳволингдан,
Риндлик қилу тақводор каби сўзла сўзинг.

¹ Ҳазир бўлмоқ — эҳтиёт бўлмоқ.

² Вараё — тариқатнинг иккинчи мақоми бўлиб, тақво, парҳез маъноларини билдиради: тил вараёи, кўз вараёи, қалб вараёига бўлинади.

³ Сахо — сахийлик, саховат.

⁴ Бу билан шоир: «Худонинг ўзи ҳамма нарса эмасми?» — демоқчи. — Э.О.

САЪДИЙ ШЕРОЗИЙ

(1203 — 1291)

Машхур форс-тожик шоири, адиби ва мутафаккири Муслихиддин Саъдий Шерозий бошланғич маълумотни туғилган шаҳри Шерозда олгач, таҳсилни давом эттириш учун халифалик пойтахти Бағдодга боради. Низомия ва Мустансирия мадрасаларида калом, фикҳ, тафсир илмлари, араб тили сарфу наҳфи, араб ва форс адабиёти, Шарқ фалсафаси, тарих, мантик, тиб ҳамда бошқа табиий ва аниқ фанларни ўрганadi. Таниқли тасаввуф олими ва файласуф адиб Шаҳобиддин Сухравардий ҳамда йирик илоҳиёт алломаси Абулфараж Абдурахмон ибн Жавзий қўлида таҳсил олади.

Мадрасани тугатган Саъдий гоҳ олим ва воиз, гоҳ сўфий ва дарвеш суратида Эрон, Арабистон, Кичик Осиё, Миср, Хуросон, Шарқий Туркистон каби мамлакатлар бўйлаб 20 йилдан ортиқ саёҳат қилади. XIII асрнинг ўрталарида Шерозга қайтиб келган шоир дунё ташвишларидан ўзини четга олиб, шаҳар чеккасидаги шайх Абу Абдуллоҳ Ҳафиф хонақоҳида фақирона ҳаёт кечиради.

Саъдий Шерозийнинг Эронда Муҳаммадали Фурўғий томонидан тартиб берилган куллиёти 18 қисмдан иборат: 1. Гулистон. 2. Бўстон. 3. Ғазалиёт (Ғазаллар). 4. Таржеёт (Таржеъбандлар). 5. Қитъаот (Қитъалар). 6. Рубоиёт (Рубойлар). 7. Мулҳақот (Пайваста шеърлар). 8. Муфрадот (Фардлар). 9. Мавоиз (Панд-насихатлар). 10. Маросий (Марсиялар). 11. Қасоиди арабий (Арабча қасидалар). 12. Ғазалиёти муштамил бар панду насихат (Панд-насихат мавзуидаги ғазаллар). 13. Мусалласот (Мусалласлар — ҳар банди уч мисрадан иборат шеър тури: дастлабки икки мисраси ўзаро қофиядош бўлиб, учинчи мисра кейинги бандларнинг охириги мисраси билан қофиядош бўлади). 14. Қитъаот. 15. Рубоиёт дар ахлоқу мавъиза (Ахлоқ ва панд-насихат мавзуидаги рубойлар). 16. Маснавиёт (Маснавийлар). 17. Муфрадот. 18. Расойили наср (Насрий рисоалар)¹.

Саъдий асарлари қадимдан ўзбек халқи орасида ҳам машхур. «Бўстон» ва «Гулистон» асарлари мадрасаларда асосий дарсликлар сифатида ўқитилиб келган. Мумтоз шоирларимиз бу улуг сўз санъаткоридан ўрганганлар, таъсириланганлар. Алишер Навоийнинг «Маҳбуб ул-қулуб», Хожанинг «Гулзор», Абдулла Авлониининг «Туркий «Гулистон» ёхуд ахлоқ» асарлари бевосита Саъдий «Гулистон»и таъсирида яратилган. «Девони Фоний»да Саъдий ғазалига 22 та татабуъ, унинг таврида 4 та ғазал мавжуд. Саъдий асарларини ўзбек тилига Сайфи Саройи, Муҳаммадризо Оғаҳий, Муродхўжа домла,

¹ Қаранг: Куллиёти Саъдий. — Техрон, 2002.

Сидқий Хондайлиқий, Фафур Фулом, Чустий, Муинзода, Шоислом Шомухамедов, Рустам Комилов, Ҳаёт Неъмат Самарқандий, Эргаш Очиловлар таржима қилганлар.

1

Кўнглим ўтидан ичимдаги қон қайнар,
Шундан мени эл телба дебон гап ўйнар.
Ким кўрса эди Лайли юзини бир бор,
Билгай эди: Мажнунни нима дард қийнар?

2

Ваҳ-ваҳ, на қиёмат бу келишган қомат!
Йўқ сарвда ҳатто қоматинга нисбат!
Бошланди қиёмат, демасин, марҳумлар,
Ҳеч ўтма мозор қошидан, эй моҳталъат!

3

Бузганча вафо шартини ул жонона,
Тарк айлади — кўнглимни қилиб вайрона.
Деди: «Мени уйқунгда кўрарсан энди!»
Дедим: «Менга сенсиз уйқудир бегона!»

4

Тунлар ўтади — уйқу қочиб кўзимдан,
Кўнглимни узолмагум дилафрўзимдан.
Ўз қўли билан тўкса эди қонимни,
Ўлсам эди рози бўлиб ўз-ўзимдан.

5

Сабрим тугади — қилди кўнгил ёрни ҳавас,
Жонимни оёғи остига ташла-ю, бас,
Минг онт ичай эл олдида бошимни уриб:
Тўккан киши қонимни гуноҳқор эмас!

6

Ёр ишқи кўнгилни бир нафас тарк этмас,
Дардини кўтармоққа-да сабри етмас.
Ё гулни тиконига сабр айламасу
Ё гулдан умидини узиб-да кетмас.

7

Келганда баҳор ҳавоси олам на гўзал!
Қуш нағмаси, гул гунчаси, шабнам на гўзал!

¹ *Моҳталъат* — ой юзли, гўзал.

Най ноласига чанг эса ҳамдам на гўзал!
Ёр бўлса ёнингда яна маҳрам на гўзал!

8

Тун йўқки, кўзим юзингга орзуманд эмас,
Жоним-да келиб лабимга сенга банд эмас.
Сен ўзгага дил берсанг ҳам, мен сендан —
Узмасман умид — ҳеч ким сенга монанд эмас!

9

Умримнинг умид қуши мени тарк этди,
Сархуш кечалар охири бошга етди.
Ҳар лаҳзаси жонга тенг бўлган умрим,
Афсуски, беҳуда қўлимдан кетди...

10

«Бир кеча қилай, — деган эдинг, — кўнглинг шод,
Бу барча ғаму азобларингдан озод».
Ўтди ўша кундан бери қанча тунлар,
Лекин ўша ваъдангни ҳеч этмайсан ёд!

11

Сен ҳар нима кийсанг, ўша зебо бўлади!
Бўз бўлса-да у, атласу кимхо бўлади!
Бир марта юзингни кўрса ҳар кимса агар,
У энди қиёматгача шайдо бўлади!

12

Кўнглига замона ҳар неча урса тикан,
Ҳамма ҳам уриб оҳ, сочини юлмас экан.
Кўпларни(нг) дили худди момоқалдироқ
Йиғлайди-ю, аммо енгади қулги билан.

13

Ҳар қандай орзу бўлса, бир кун етасан!
Бас, беҳуда ғам чекмаки, қариб кетасан.
Душман-ку жафо қилса, бўлишгай дўстинг,
Дўстим деганинг душман чиқса, нетасан?!

14

Ҳар бир тош агар лаъли Бадахшон¹ бўлади,
Бас, лаъл ила тош баҳоси яксон² бўлади.

¹ *Лаъли Бадахшон* — лаълнинг энг аъло нави бўлиб, Бадахшон тоғларида ҳосил бўлади.

² *Яксон* — тенг, баробар, бир хил.

Гар барча қудуқда оби ҳайвон¹ бўлади,
Топмоқлик уни ҳаммага осон бўлади.

15

Мен бандаси ул кимсаниким, дил олгай,
Ё бошқа бировни ўзи севиб қолгай.
Ким ўзганинг ошиғи ё маъшуғи эмас,
Кўзига унинг, яхшиси, тупроқ тўлгай...

16

Йўқ ўзга илож — тикка борай хонасига!
Хоҳ шамширу хоҳ тиг урсин девонасига!
Тутса кўлини — мангу вафодори бўлай,
Қувса — ўлайин бош кўйиб остонасига!

17

Бу кеча чўзилди кўп — оқармай кетди,
Қушлар-да овозини чиқармай кетди,
Мен тун бўйи қоқмай мижа тоққа боқаман:
Тоғ тонгни қучоғидан чиқармай кетди...

18

Юзинг қошида дунё гулистонлари мот!
Бахш этгуси васлинг кишига мангу ҳаёт!
Бир қатра томиз икки лабингдан ерга,
Ўлик табиатга жон кирсин шу заҳот!

19

Минг таъна-маломат қилишар ортимдан,
Ёлғон ила тухмат қилишар ортимдан.
Душман сўзи деб кечиб бўларми дўстдан?
Майли, неча гийбат қилишар ортимдан.

20

Ҳайҳот! Очилиб улгурмай гул сўлса!
Кошки очилиб, тамом сурурга тўлса!
Кўнглида умиди кўп эди шўрликнинг,
Не фойда: умид кўпу умр оз бўлса!

21

Ёр давлату бахту кулса тақдир бир зум,
Бошимни оёғинга фидо қилсайдим.

¹ *Оби ҳайвон* — оби ҳаёт, тириклик суви.

Осон менга бўлмоқ қадаминг тупроғи,
Лекин сен оёғингни қўясанми, гулим?..

22

Эй ёр, қаердасан — қучоғим бўм-бўш?
Ўтган кечаги лутфу караминг қани, ҳўш?
Ҳар қанча кўзимдан яширин бўлсанг ҳам,
Ишқинг юрагимда туну кун ургуси жўш!

23

Одам дегани шунча бўларми зебо?
Ё сарв деган шунча баланду барно?
Кўнгли чўкади — кимни у тарк этса агар,
Кўнгли ўсади — кимга агар боқса қиё!

24

Эй, кошки, одамлар бу санамни кўрса
Ҳам ёнида ўлтирса-ю, суҳбат қурса,
Шайдоси бўлиб, атрофида чарх урса,
Ошиқ ҳолига зора кулмай юрса.

25

Ошиқлик ишидан, истадим, тавба қилай,
Шояд, бу ишқ азобидан четда бўлай.
Ҳар лаҳза бироқ сабру қароримни олиб,
Борган сари яхшироқ кўринсанг, не қилай?!

26

Элдан узилиб, четда ниҳон йиғлайман,
То кўкка етар нола-фигон йиғлайман.
Қуш орқасидан йиғлаб қолган боладек
Ўтган умрим учун чунон йиғлайман...

27

Гар бўлса муяссар менга васл айёми,
Бош кетса-да, бас, ушалса дилнинг коми.
Мен битта ўпардим у яримта холидан,
Рост бўлсин, деб битгани ҳижрон шоми.

28

Сен қон каби жисмимни тутибсан буткул,
Бош устига, сендан нима келса, эй гул!
Биз ёр ғамида тунни уладик тонгга,
Мақтанма саҳарда турганингга, булбул!

Парвонадек ишқини этиб кўксига жо,
 Кўрсатмади ҳеч ким ёрига сидқу вафо.
 Душманлигидан қайчи кесар шам бошини,
 Парвона қилар дўстлигидан жонни фидо.

30

Бошдан нималар ўтмади — дил бермай тоб,
 Кўзим ёшидан бўлди этагим ғарқоб.
 Кўксимни тешиб ўтган ўқни кўрасан,
 Кўнглимга агар қўлингни тиксанг, моҳтоб!

31

Тоғу дарани сел олди Наврўз пайти,
 Тошлар кўчиши зўр ваҳима кўзғайди.
 Даҳшатли бу сел қўпти кўзим чашмасидан,
 Тош қалби санамнинг баттар тош қайтди!

32

Эй ёр, биласанми, не учун айтдим роз?
 Кўнглим қуши кўксимаро қилди парвоз!
 Ҳолимдан ажабланмаю ҳовончага боқ:
 Кўргач ёридан жафо, чиқарди овоз.

33

Савдосини солди юрагимга ул шўх,
 Сиймосини нақш этди кўзимга — нақ чўғ.
 Бошимни фидо қилай оёғига унинг,
 Бошсиз яшаса бўлар, ёрсиз эса йўқ!

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ

(1207 — 1273)

Жаҳон сўз санъатининг муаззам сиймоларидан бири, ўзидан кейинги Шарқ ва Ғарб адабиётига кучли таъсир ўтказгани жиҳатидан башарият шоири деб улуғланган Мавлоно Жалололиддин Муҳаммад Балхий Румий Балх шаҳрида етук воиз, билимдон мударрис, фикҳ олими, фатво соҳиби, тасаввуф донишманди, кубравия тариқати шайхи, Султон ул-уламо номи билан донг таратган Баҳоуддин Валад хонадонида дунёга келади. Ҳаж мақсадида саёҳатга чиққан Мавлоно оиласи Хуросон, Бағдод, Ҳижоз ва Шом (Сурия)га қилинган бир неча йиллик сафардан сўнг Лорандада 7 йил яшаб қолади. 1223 йили Кўнияга кўчади.

Отаси ва унинг шогирдлари тарбиясини олган, Дамашқда буюк фикҳ олими Ибн ал-Адим, Ҳалабда ҳадис, тарих, фалсафа, калом ва илми бадеъ алломаларидан бўлмиш Умар бинни Аҳмад бинни Ҳиббатуллоҳ қўлида ўқиган Жалололиддин ўз даврининг етук олими ва мударриси бўлиб етишади. Отаси вафотидан сўнг 24 ёшида унинг ўрнига муфти ва фақиҳ бўлади, мударрислик курсисига ўтиради.

Жалололиддин Румийга «Маснавийи маънавий» асари жаҳоний шуҳрат келтирди. «Фалсафий-сўфиёна мушоҳадалар, руҳият диалектикасини кашф этиб, инсон ақлини лол қолдирадиган теранлик билан ёзилган «Маснавийи маънавий»¹ шоирнинг энг йирик асари бўлиб, 6 дафтар — 25685 байт (51370 мисра)дан иборат². Бу муаззам асарда Қуръони каримнинг 70 фоиз маъноси ўз аксини топган, 690 та ҳадисга румиёна шарҳ берилган, 270 та турли мавзудаги ҳикоя ўрин олган. Унинг форсий Қуръон, Маънавият денгизи, Тасаввуф қомуси, Дунёнинг китоби деб улуғланиши шундан. Чунки у Қуръон, Ҳадис, тасаввуф ва ҳаётни, инсон қалби ва феъл-атворини тушуниш учун ўзига хос очқичдир.

«Девони Кабир» ёки «Куллиёти Шамс Табризий» деб аталган шеърый девонининг эронлик румийшунос Бадеъуззамон Фурузонфар томонидан яратилган мукамал матнида 3365 ғазал ва қасида, 15 таржеъ, 1994 рубоий ўрин олган бўлиб, уларнинг умумий миқдори 42 минг байтни ташкил этади³.

¹ Қаранг: *Мавлоно Жалололиддин Мавлавий*. Маснавийи маънавий. Аз рӯи нусхаи Р. Никўлсун. Чопи даҳўм. — Тейрон, 2002.

² *Комил Н. Тафаккур хазинаси (Сўзбоши) // Мавлоно Жалололиддин Румий*. Ичингдаги ичингдадир. 5-бет.

³ Қаранг: *Мавлоно Жалололиддин Муҳаммад Балхий*. Куллиёти Шамс Табризий. Бо муқаддимаи устод Бадеъуззамон Фурузонфар. — Тейрон, 2002.

«Фиҳи мо фиҳи» («Ичингдаги ичингдадир») асари Жалолиддин Румийнинг турли муносабатлар билан берилган саволларга жавобларидан иборат. Мавлононинг ёру дўстлари ва муридларига ёзган 144 та мактубни ўз ичига олган «Макотиб» ёки «Мактубот» номли асари ҳам мавжуд. У Фаридун Нофиз томонидан биринчи марта Истанбулда нашр этилган.

Мавлононинг яна бир насрий асари «Мажолиси сабъа» («Етти мажлис») бўлиб, унинг ваъзу нутқларини ўз ичига олган.

Жалолиддин Румий ўзидан кейинги Шарқ ва Ғарб сўз санъатига катта таъсир кўрсатди. Ҳофиз Шерозий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, Мирзо Абдулқодир Бедил, Муҳаммад Иқбол каби буюк сўз усталари уни ўзларига устоз деб билишган. Буюк немис шоири ва мутафаккири Гёте Фирдавсий, Анварий, Низомий, Саъдий, Ҳофиз, Жомийлар қаторида Румий ижодини ҳам «Хизр чашмаси» деб атаган. Машҳурликда Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Саъдийнинг «Гулистон»и, Ҳофизнинг «Девон»и билан бир қаторда турган «Маснавийи маънавий» инсон маънавий ҳаётининг қомуси сифатида нафақат Шарқда, балки Ғарбда ҳам ихлос билан ўрганилган. «Декамерон» асаридаги кўплаб сюжет ва мотивларни Шарқ оғзаки ва ёзма адабиётидан олган Жованни Боккаччо «Маснавийи маънавий»даги қатор ҳикоятлар асосида ҳам новеллалар яратгани маълум¹.

Жалолиддин Румий асарлари асрлар давомида ўзбек шоирларига илҳом бериб келган, маснавийхонлик халқимиз ўртасида кенг тарқалган. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида «Маснавий маънавий»нинг «юзга яқин қўлёзма ва босма нусхаларининг мавжудлиги»² бунинг исботидир. Шоир асарларини ўзбек тилига Шоислом Шомухамедов, Жуманиёз Жабборов, Жамол Камол, Асқар Маҳкам, Улуғбек Абдуваҳоб, Эргаш Очиловлар таржима қилганлар³.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Комилов Н.* Тафаккур карвонлари. — Тошкент, 1999. 150—156-бетлар.

² *Ҳасаний М.* Улуғ китобнинг улуғ шарҳи. // *Шайх Одина Муҳаммад Хоразмий.* Мифтоҳ ул-асрор. — Тошкент, 2006. 4-бет.

³ Қаранг: *Жалолиддин Румий.* Ғазаллар. Рубойилар. «Маснавий»дан // *Инжулар уммони.* 210—251-бетлар; *Жалолиддин Румий.* Учмоққа қанот йўқ вале учгайман. Ривоятлар ва рубойилар. — Тошкент, 1994; *Мавлоно Жалолиддин Румий.* Маснавийи маънавий. 1—6-китоблар. — Тошкент, 2001—2004; *Жалолиддин Румий.* Маънавий маснавий (Таржима шарҳи билан). — Тошкент, 1999; *Мавлоно Жалолиддин Румий.* Ичингдаги ичингдадир; *Жалолиддин Румий.* Рубойилар. // *Ишқ дафтари.* 45—60-бетлар; *Жалолиддин Румий.* Рубойилар // *Муҳаббат тароналари.* 211—243-бетлар; *Жалолиддин Румий.* Ҳикматлар (Нашрга тайёрловчи Н. Рамазон). — Тошкент, 2007; *Жалолиддин Румий.* Ҳикматлар (Тўплаб нашрга тайёрловчи Э. Очилов). — Тошкент, 2008.

1

Яшнаб, очилиб, менга қараб келдингми?
Макрингни табассумга ўраб келдингми?
Ул кун кетиб эрдинг-ку олиб қалбимни,
Бул кун яна жонимни сўраб келдингми?

2

Ишқ ул — токи халқ учун саодат бўлсин!
Ишқ ул — бу саодат то қиёмат бўлсин!
Ул ишқ мени туғди аслида — она эмас,
Ул онага минг таҳсину раҳмат бўлсин!

3

Биз ошиқи ишқмизу мусулмон бошқа,
Биз заиф чумолимиз, Сулаймон бошқа.
Биздан сўра куйган дилу сомон юзни,
Ким савдо қилар мол била — дўкон бошқа.

4

Ўтган кеча мен эрдиму жон маҳрами боз,
Мендан ҳама зор эрди-ю, ундан ҳама ноз.
Тун ўтди-ю, етмади бироқ сўнггига сўз,
Тунда не гуноҳ, бўлса узун дилдаги роз?!¹

5

Ул ёр ҳавасида дил рубобдир, рубоб,
Ишқ ўтида қоврилиб каобдир, каоб.
Дардим эшитиб, этса сукут дилдорим,
Шул жимлиги менга минг жавобдир, жавоб.

6

Қил яхшилик — яхшиликни билгай дунё,
Пойдордир у яхшилик туфайли танҳо.
Мол қолди-ку ҳаммадан, қолар сендан ҳам,
Қолдирди бахил — мол, яхшиликни — доно.

7

Ишқинг ўтидан жўшгуси ёшлик қони,
Кўксимда жамоли жонланар Лайлони.
Ўлдирсанг агар ўлдир — ҳалолнинг бўлсин,
Ёр қўлида ўлса, боқий ошиқ жони!

¹ Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

8

Ишқингда ғам ичра ушладим кўнгилини,
Ҳар лаҳза изингга бошладим кўнгилини.
Ел менга олиб келди бугун бўйингни,
Шукр этдиму елга ташладим кўнгилини.

9

Оламда вафоси йўқ киши кам бўлсин!
Ҳар бир қуни бевафони(нг) мотам бўлсин!
Ёд этмади ғамдан ўзга ҳеч кимса мени,
Минг таҳсину раҳмат сенга, эй ғам, бўлсин!

10

Бизнинг бу азобларга сабаб тамаи хом,
Ҳалқум ғами, ҳою ҳавасу ҳирси ҳаром.
Кўз ташлаю тўрқовоққа, фикр айла: мудом —
Бир дон ила қуш қисмати ҳал бўлди — тамом!

11

Келган эди кеча лутф этиб дилдорим,
Мен тунга дедим: «Айлама фош асрорим».
Тун қилди жавоб: «Бўлса қуёш сен бирла,
Мен тонгни олиб келай қаёқдан, ёрим?!»

12

Кўнглимда ўшал сулувни то суврати бор,
Оламда топилмас мен каби бахтиёр.
Шодликдан ўзга бир ҳаётни билмам,
Ғамни эшитиб, кўрмадим ўзин зинҳор.

13

Лутф этса қақир тошга — у жонона бўлар,
Бир лаҳзада ишвалари мастона бўлар.
Қўш кокилининг занжири зоҳир ўлса,
Луқмони Ҳаким¹ мажнуну девона бўлар!

14

Ким кам еса, у зийрагу ҳушёр бўлади,
Ким кўп еса, у аблаҳу бекор бўлади.

¹ Луқмон — каённий шоҳ Кайқубод даврида яшаб ўтган машҳур табиб ва донишманд. Ривоятларга кўра, Луқмони Ҳаким минг ёш умр кўрган бўлиб, Оллоҳ у зотга нарсалар ва воқеа-ҳодисаларнинг моҳиятига етиш ва энг тўғри ҳукм чиқариш қобилиятини ато этган.

Нафсига ружуъ қўйса киши хор доим,
Ҳар кимсаки, кам еса, у кам хор бўлади!

15

Ўлсам, сира йиғламанг тутиб исмимни,
Ёримга бериб қўйинг менинг измимни.
Бўлманг сира ҳайрон — ўша бир бўса билан
Тиргузса менинг бу совиган жисмимни.

16

Ул ёрки, мени ўз ғамига боғлайди,
Сўнг писанд этмай, юрагим доғлайди.
Ғамгин эканим кўрса, у пинҳон-пинҳон
Ҳам ширин-ширин кулиб дилин чоғлайди.

17

Соз дўсти мунофиқдан узоқроқ юрсанг,
Ёри номувофиқдан узоқроқ юрсанг,
Ҳоки пойини ўпиб мувофиқ ёрнинг,
Ул хеши¹ мунофиқдан узоқроқ юрсанг.

18

Ул ёр кўйидан қачон жудо бўлгаймиз,
Йиғлаб ғаму ҳасратда адо бўлгаймиз.
Ул шам каби топиб эътибор кўз ёшидан,
Ул чанг каби манбаи наво бўлгаймиз.

19

Ҳар қайда шароб бўлса, рубоб ҳамда кабоб,
Ул жойда хароб бўлса, не тонг, ғам ва азоб.
Гул, сабза каби давра тутиб сув бўйида,
Эй дўсту яқинларим, ичинг тоза шароб!

20

Биз касбу ҳунар, молу дўкондан кечдик,
Шеър йўлига кирдигу жаҳондан кечдик.
Кўзу дилу жонимиз эди севгида ул,
Бас, кўйида кўзу дилу жондан кечдик.

21

Ҳарчандки, қомати гўзал бор сарвда,
Ёр қаддини кўрса, не амал бор сарвда?

¹ *Хеш* — қариндош-уруғ, яқинлар.

Ёр қаддига ўз қаддини менгзар эмиш ул,
Бу кибру ҳаво асли азал бор сарвда.

22

Инсоф билан айт, ишқ эзуликдир асли,
Булғар уни кимнинг юраги кир асли.
Пок севгига ўшатма ҳаром шаҳватни,
Чунки бири осмону бири ер асли.

23

Кўнглимдаги оҳ боиси савдо, эй дил,
Ул аслида дил туфайли пайдо, эй дил.
Қондан юрагим мавж уради тўхтовсиз,
Бас, у дил эмас, бўлибди дарё, эй дил!

24

Гар истар эсанг, ҳамиша хуррам бўлсанг,
Етса қаламинг қайга, мукаррам бўлсанг,
Пок бўлу ҳалол яшаю илм ўргангил,
То тожи башар, ҳазрати Одам бўлсанг!

25

Ҳар кимсанинг кўксида ушоқ дил бўлгай,
Ишқсиз яшамоқ ўшанга мушкул бўлгай.
Бул ҳалқама-ҳалқа зулф занжири билан
Девона киши бўлса, у оқил бўлгай.

26

Бир байт ўқиб эрдим — малагим ранжиди:
«Байт ичра банд айлаш мени лозимми эди?»
Айтсам: «Нега байтимни бузарсан, эй жон?»
«Мен байтга сигарманми, ўзинг ўйла?» — деди.

27

Қабрим ёнидан ўтса, башар маст бўлгай,
Сал тўхтаса, маҳшарга қадар маст бўлгай,
Уммон сари борса, баҳру бар¹ маст бўлгай,
Ўлса, уни қабри сарбасар² маст бўлгай!

28

Сочининг ҳар торида бордир бир жон,
Сочдек мени ҳам қилди паришон жонон.

¹ *Баҳру бар* — қуруқлик ва сув, яъни бутун дунё.

² *Сарбасар* — бошдан-оёқ, бутунлай.

Билгайми ўшал: ғамим фаровон не учун?
Боиси: унинг нози фаровон чандон!

29

Бир дам сенга дилбаринг магар маҳрамдир,
Тақдирдан улуш сенга ўшал бир дамдир.
Зинҳор у илоҳий дамни этма зое,
Чунки ҳаётингда бу каби дам камдир.

30

Шаккар конида солса чивинлар ғавго,
Шаккар кони айларми уларга парво.
Қуш бир қўниб учгани билан ул тоғнинг
Ортди бирор ерию кам бўлдимми ё?

31

Ёмонлик этиб, яхшилик истар эса ким,
Билгилки, ўшал кимсанинг иймони ярим.
Беш қўлдек аён-ку, арпа эккан кишига
Бермаслиги буғдойни Худованди карим!

32

Ҳамсуҳбатимиз бул кеча ул дилдорнинг,
Ўтмас нималар хаёлидан хушторнинг:
Бошлар уза гоҳ чаманда гул сочилса,
Шаккар ёғади ўрнига гоҳо қорнинг.

33

Ишқ оташида музлар эриб, сув бўлади,
Ишқ ўтида тобланса, тош инжу бўлади.
Ушшоқ гуноҳини оғир олма, эй дўст,
Ишқ бодасидан улар беқайғу бўлади.

34

Келди-ю кўзимга хуш хаёлинг, моҳтоб,
Ҳар икки кўзим шу лаҳза ёш тўкди шитоб.
Кўзларни қулоғига дедим оҳиста:
«Сийланг азиз меҳмонни қуйиб бодаи ноб!»

35

Эй бонги рубоб, дилимда тобим бордир,
Дил қаърида менинг-да рубобим бордир.
Гар тушса йўлинг, бир дам азиз меҳмон бўл,
Мен қулни-да қулбаи харобим бордир.

36

Ишқинг ҳаваси бошдаю зорман доим,
Кўйинг аро масту беқарорман доим,
Гар бор-йўғи бир кун хумор бўлгай маст,
Мен ул маст эрурманки, хуморман доим.

37

Чек қўяди бу замона бор оҳ-воҳга,
Бир кўз-да қарар фалак гадою шоҳга.
Ҳар кимса гурурга маст ўзича, аммо,
Ҳайдайди ажал барчасини бир чоҳга...

38

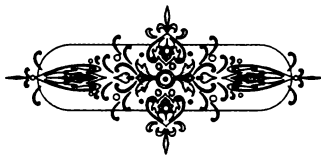
Эй дил, сира яқин йўлатма ғамни,
Эп кўрма ҳечам суҳбати номаҳрамни.
Кўкат ила нонга гар қаноат қилсанг,
Кўкат, дея билма жумла бу оламни.

39

Ҳижрон қанотин қайирса уммид қушини,
Ўлдирса жафоси яна дил хоҳишини,
Ошиқ сира тушмайди умидсизликка,
Мақсад сари элтар асли ҳиммат кишини!

40

Эй муниси рўзгор, қалайсан менсиз?
Эй ҳамдаму ғамгусор, қалайсан менсиз?
Мен-ку бу хазон юз-ла харобман сенсиз,
Эй юзи гўё баҳор, қалайсан менсиз?

НАЖМИДДИН РОЗИЙ

(вафоти 1278)

Йирик тасаввуф олими ва шоири бўлган Шайх Нажмиддин Абубакр Абдулло Муҳаммад ибн Шоҳурдоя Розий Рай шаҳрида туғилган. Шайх Нажмиддин Кубро муридларидан бўлиб, унинг тарбиясини Шайх Мажиддин Бағлодийга топширган. Мўғуллар истилоси даврида Хоразмни тарк этиб, Кўнияга боради — Жалолиддин Румий ва Садриддин Кўниявий суҳбатига етишади. Кейин Бағлодга бориб, умрининг охиригача ўша ерда яшайди. Қабри Жунайд Бағлодий ва Сирри Сақатий каби улуғ шайхлар мазори ёнида.

Нажмиддин Розий тасаввуфга оид қатор рисоалар муаллифи: «Баҳр ул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар денгизи»), «Мирсод ул-ибод» («Бандалик йўли») шулар жумласидандир. Бундан ташқари, у ўз даврининг билимдон адабиётшуноси ва забардаст шоири ҳам бўлган. Рисоалари таркибида ва турли баёз ва тазкиралар орқали унинг қасида, ғазал, маснавий ва рубоий жанрларидаги бир қатор шеърлари етиб келган¹.

1

Мақсад асли вужуду жон ойинадир,
Ҳар икки жаҳонда хуш ҳамон ойинадир.
Бу ойинанинг ғилофи ҳар икки жаҳон,
Ҳақ ҳуснига кўнгил бегумон ойинадир.

2

Ўртар мендек шамни-да ҳижрон доғи,
Куйдиргаю йиғлатгай ишқ қийноғи.
Шамнинг боши яхшидир менинг бошимдан,
Чунки таратар зиё у зулмат чоғи.

3

Ошиқлар азал кунда маст келганлар,
Ишқ бодасидан масту аласт келганлар.
Ичгайлару май, панд ўқимаслар асло,
Чунки улар асли майпараст келганлар.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Абдураҳмон Жомий*. Нафаҳот ул-унс. С. 85; *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 302-бет; *Ҳомидий Ҳ*. Тасаввуф алломалари. 174—175-бетлар.

4

Майдан гоҳи хушёру гоҳида мастман,
Осмон каби гоҳ баланду гоҳи пастман.
Мўминману гоҳ Каъбада, гоҳ кофири дайр,
Ўзимни ўзим билишга қилдим қасд ман.

5

Эй пири муғон, майи муғона бергил,
Майга тўлатиб жоми шоҳона бергил.
Май асли ҳаром эмас, ҳаёт мояси¹ у,
Бас, мангу ҳаётдан нишона бергил.

6

Ишқингда на шодлигим қолди, на ғамим,
Васлинг йўлида тенг бўлди тўю мотамим.
Биргина тажаллийинг нури қилди чунон,
На яхши-ёмон қолди-ю, на кўпу камим.

7

Эй дил, маст эмасмисан, хушинг тутгайсан,
Ўтмай туриб жаҳон ўзинг ўтгайсан.
Кўп ухлама тонг чоғида, уйғон, ҳали
Келганда қиёмат уйқуси ётгайсан...

8

Ҳақ ҳали Сурайёни яратмай турибоқ,
Жавзо² буржи ичра камарбанд қурибоқ,
Шам қисмати куймоқ бўлди асли азал,
Боғлашди дилим ишқингга занжир урибоқ.

9

Тун келди — яна дўст ғами менга етди,
Ёш тўка-тўка кўз-да қуриди-кетди.
Дил қонига ботган мижалар сих гўё —
Бошига жигар порасини тож этди.

10

Ёр ишқи менинг хаста дилимга дармон,
Ҳар турфа ҳою ҳавасга бермас имкон.

¹ *Моя* — 1) асл, моҳият, асос; 2) сабаб, боис.

² *Жавзо* — ўн икки бурждан бири: Саратон ва Савр буржлари ўртасида жойлашган.

Бир дардқи, бошимда азалдан бордир,
Тарк этмас абадгача у мени бир он.

11

Биздан нима кўрган бўлсанг соямиз-ей,
Ҳар икки жаҳондан ўтади поямиз-ей¹,
Бўлди моясизлик бизнинг моямиз-ей,
Биз ўзгага доя², бизнинг у доямиз-ей.

12

Ишқ қон каби бор вужудни қамраб олди,
Дилни бўшатиб, дардини унга солди.
Дўст олди эгаллаб жисму жонимни бутун,
Мендан бу жаҳон ичра фақат ном қолди.

13

Султонлари дунёнинг мудом чопгайлар,
Диндан бамисоли насиба топгайлар.
Куфр олди жаҳонни — кетди ислом қўлдан,
Бу ҳолни нима сабаб билан ёпгайлар?..

14

Йўл мардларига ҳаёт берар бир ўзга жон,
Кўк қушларига бўлди тайин айри макон.
Ботин кўзи³ билан боқ — уларга бордир
Ҳар икки жаҳонга ўхшамас сирли жаҳон.

15

Ким бўлса ғаним⁴, бахти мудом ёр бўлсин!
Шодон яшаб, умридан мин(н)атдор бўлсин!
Бизнинг йўлимиз узра тикан экс-да у,
Бизнинг тикан унга гулу гулзор бўлсин!

¹ *Поя* — бу ерда: даража, мақом, мартаба.

² *Доя* — бу ерда: устод, мураббий маъносига.

³ *Ботин кўзи* — кўнгил кўзи.

⁴ *Ғаним* — душман, рақиб.

ФАХРИДДИН ИРОҚИЙ

(1213 — 1289)

Шайх Фахриддин Иброҳим ибн Бузургмеҳр ибн Абдулғаффор Жаволиқий Ҳамадонийнинг болалиги ва таҳсил йиллари Ҳамадонда ўтган. Ёшлигидан Қуръонни ёд олган ва бутун шаҳар аҳли унинг мухлиси эди. Ун етти ёшида тасаввуф йўлига кирган ва қаландарларга кўшилиб Мултонга борган. Шайх Баҳоуддин Зикриёга мурид тушиб, унинг кўлида хирқа кийган. Шайх унга ўз қизини никоҳлаб бериб, ўрнига халифа этиб тайинлаган. Макка зиёратига бориб, Бағдодда Шаҳобиддин Сухравардий суҳбатига етишган. Кейин Румга бориб, Садриддин Кўниязий хизматига қиради ва шу ерда «Ламаъот» («Шуълалар») номли машҳур асарини яратади¹. «Ламаъот» — Шайх Аҳмад Ғаззолийнинг «Ас-савонеҳ фи маоний ул-ишқ» («Ишқ маънолари ва воқеалари») ҳамда шайх Муҳйиддин ибн Арабийнинг «Фусус ул-ҳикам» («Ҳикматлар гавҳари») асари таъсирида ёзилган бўлиб, 28 ламаъга бўлинган. Уларнинг ҳар бирида ишқ жараёни ва ошиқ ҳолатининг муайян кўриниши акс этган бўлиб, улар ишқ йўлида ошиқ босиб ўтадиган мақомлар баёнидан иборат. Асарнинг тили оғир, услуби мураккаб, рамзларга бой бўлгани учун унга кўплаб шарҳлар ёзилган. Улар орасида энг мукаммали Абдурахмон Жомийнинг 1481 йили Алишер Навоий илтимоси билан ёзилган «Ашиъят ул-Ламаъот» («Ёрқин шуълалар») шарҳи ҳисобланади².

Умрининг охирида аввал Миср, кейин Шомга бориб, Дамашқда яшаб қолади. Мултондан ўғли Кабириддин келиб, унинг хизматида бўлади. Шайх Муҳйиддин Арабий қабри ёнига дафн қилинган³.

5872 байт ҳажмидаги қасида, ғазал ва рубоийлардан иборат девони етиб келган. Бундан ташқари, Ҳаким Санойининг «Ҳадиқат ул-ҳақиқат» маснавийси йўлида 1062 байтли «Ушшоқнома» («Ошиқнома») манзумасини яратган⁴.

1

Ёрнинг юзи бизга азалий орзу эмиш,
Дил тўрида ёлғиз ишқ деган туйғу эмиш.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 463—465-бетлар; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С.514.

² Бу ҳақда қаранг: *Абдуқодиров А.* Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли лугати. 1-китоб. 39-бет. Бу асар Ҳалима Мухторова томонидан ўзбек тилига таржима қилинган (Қаранг: Абдурахмон Жомий (Мақолалар тўплами). — Тошкент, 1989. 26—48-бетлар).

³ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 465-бет.

⁴ Қаранг: Девони Фахриддин Ироқий. Муқаддимаи Саид Нафисий. Чопи севум. — Техрон, 1984.

Дилнинг уйига тушса юзи акси агар,
Сайқал топиб у мусаффо бир кўзгу эмиш.

2

Бир пир харобот ичидан чиқди маст,
Бой бергану дилни, қўлига жом пайваст.
Дер: май ичу қўй ўзгани, бу дунё паст,
Ўзни унутиш истасанг, юргил сармаст.

3

Бизга бу фақирлик ўзи сармоя эмиш,
Биз боламиз ўзимизга, ишқ доя эмиш,
Файб оламининг келини ҳамсоя эмиш,
Ўз соямиз ҳамсоя — бу киноя¹ эмиш?

4

Бизнинг қадимий дўст юрибди қандай?
Ўзгардим анча ё турибди шундай?
Сендан хабарим йўқ: нечуксан менсиз?
Қон бўлди дилим — раҳм айласанг-чи мундай...

5

Кўрсатган эмас санам бировга юзини,
Беҳуда билинг элнинг бор гап-сўзини.
Ким сенда улуғласа ҳақиқат изини,
Эл сўзига ҳам ул ишонтирган ўзини.

6

Дил шавқидан гул каби очилса ишқдир,
Зеҳнинг яна ишқ рамзини билса ишқдир,
Ўзингга ўзинг бегона қилса ишқдир,
Бошингдан унинг лутфи сочилса ишқдир.

7

Бу ишқ йўлида қачону қандай йўқдир,
Маст юрса-да барча, орада май йўқдир.
Пинҳон тутади ўзини бу йўл марди,
Ишқ йўлида шундан бирор из — пай² йўқдир.

8

Қайғу юради ҳамиша оқил изидан,
Шодлик юради ҳамиша жоҳил изидан.

¹ *Киноя* — бу ерда: ишора, рамз, мажоз.

² *Пай* — оёқ, қадам, из.

Бу чарху фалак доираси меҳвари¹
Айланади ҳамиша комил кўзида.

9

Тупроғу сувдан яратиб бир олам,
Бизнинг орамизга кирдилар ўшал дам.
Сир ўзлари айтиб, ўзлари эшитади,
Тупроғу сув бир баҳона экан, билсам.

10

Ёрнинг юзисиз ошиғи гулни на қилар?
Хушбўй ҳиди йўқми, сунбулни на қилар?
Ишқнинг қадаҳидан сархуш бўлган ошиқ
Маст этгучи май — захри қотилни на қилар?

11

Ёр орзусида дил беқарордир ҳануз,
Васл истагида жон харидордир ҳануз.
Кўз гарчи кўриб ҳуснини равшан, аммо,
Иши туну кун йиғию зордир ҳануз.

12

Ишқдан беҳабар айладинг умрингни бадар,
Ёрнинг кўйидан бир бор олдингми хабар?
Энди ўтириб, ўз-ўзинга мотам тут,
Кўлдан кетган иш яна келгайми магар?!.

13

Соқий кўлидан ишқингда май тўкилар,
Ошиқ кўзидан дил қони шундай тўкилар.
Ишқингда намозга гар ўтирса зоҳид,
Боқ: ҳаттоки жойнамозга ҳам май тўкилар.

14

Эй кошки кимлигимни мен билсам эди,
Ҳақ наздида хуш тирикчилик қилсам эди.
Ё бор вужудим айланиб кўзга, туну кун
Умр ўтганига йиғлаб, дилим тилсам эди.

15

У қанча тубан, расво кўлини тутмас,
У қанча такаббур гуноҳини ўтмас.

¹ *Меҳвар* — айланиш маркази.

Даргоҳидан ўзга ўзига жой топмас —
Хор бандасидан ўзгасини афв этмас.

16

На кечаси қилдим сени(нг) кўйингга гузар,
На етди муаттар бўйинг менга саҳар,
На топдим аломатингдан бир зарра асар,
Умр ўтди сенингсиз — бера қолсанг-чи хабар!

17

Дедимки: «Агарчи офати жоним ўзинг,
Жонимни берай сенгаки, жононим ўзинг».
Дедики: «Агарда бандафармоним¹ ўзинг,
Ёр бўлма бировга — ороми жоним ўзинг».

18

Мушкин сочидан ўзгага бермаслар дил,
Лаъдек лабидан ўзгасига ҳам, билгил.
Айтарди туриб улуғ висол қасрида у:
«Ким бўлмаса ошиқ, уни(нг) юки енгил».

19

Мен хаста, бечорадан бутун эл безор,
Узсам-да умид, ҳамон караминг бисёр.
Додимга Ўзингдан ўзга ким етгайдир,
Дунёда Ўзингдан ўзга йўқ ғамхўр ёр.

20

Эй жони жаҳон, сени бу жондан сўрагум,
Саргашта кезиб, жумла жаҳондан сўрагум.
Кўнглимда ниҳон эканлигингни билмай,
Бир ному нишонинг ҳар томондан сўрагум.

21

Чарх айланар бериб зўр, дунё собит,
Наъра урар мисли шер, дунё собит.
Тарк этди яқинлару бўшамас дунё,
Биз ҳам кетамиз бир-бир, дунё собит.

22

Бу кеча асир қилди дилимни соқий,
Эй тонг, менинг ҳамиша айшим боқий.

¹ Бандафармон — итоат қилувчи, тобе, асир, хизматкор.

Жон ҳамдами васлига эришдим, энди
Арзийди мақом бўлса менга Арш тоқи.

23

Кўнглим тилаги мудом шаробу соқий,
То жоми жаҳоннамо дилимда боқий.
Майхонада ўлтирай, ўшанда шояд
Ёр васли насиб бўлса, тугаб ҳажр доғи.

24

Ишқ ичра бошинга кўп маломат келса,
Қўрқма не бўлар дея қиёмат келса.
Аксинча, уят даъво қилиб ошиқлик,
Ҳақ даргоҳига киши саломат келса.

25

Бизни суву тупроқдан яратган фурсат,
Қандай тиласанг, шу хилда бердинг зийнат.
Ўз хоҳишимизча қилмай истиқомат,
Дунёдан ўтармиз чекиб гаму ҳасрат.

26

Майхона эшигида бир пири доно
Деди қулоғимга: «Эй ошиғи шайдо,
Гар мангу ҳаёт истар эсанг, тарк этма
Май жомини бевафо жаҳонда асло!»

27

Лўлию гадоча ким қилар кайфу сафо,
Оёғида ковуш йўғу устида ридо¹.
Жон устида оёғио дил бўлса фидо,
Ҳар икки жаҳонга сира боқмайди қиё.

28

Дилни эшиги тупроғидан қилма узоқ,
Жонни кўйида ўртамасин дарду фироқ.
Ёр оёғи гарди хира тортган кўзни
Маҳшар кунда ёритгуси мисли чироқ.

29

Бу икки кўзим қачонки сенга боқди,
Ҳар иккисидан қонли ёшлар оқди.

¹ Ридо — уст кийим, ёпинчиқ.

Сенсиз яшаган киши бечора бўлгай,
Бечоралигим бағру дилимни ёқди...

30

Ишқ аввали ёр йўлида тикмоқдир бош,
Жон ўйнамоғу балога бермоқ бардош.
Бас, аввали шу бўлса, унинг охири не?
Ўзни унутиб, кўйида бўлмоқ одош...

31

Кўзголди жаҳонда сени деб фитна-фироқ,
Дарвешни яқин тутдингу бойларни йироқ,
Сен ҳаммага сўзлайсану кардир ҳамма,
Сен ҳамма билану ҳамма кўрдир бироқ¹.

32

Эй дўстки, дўстликда яқинмиз сенга,
Кўйсанг қадаминг қайга, заминмиз сенга.
Оламни сенинг кўзинг билан кўрсагу биз,
Унда сени кўрмасак, лаинмиз² сенга³.

33

Эй дўст, сенга тушди — қилма бад дил ҳолини,
Зулф занжиридан қутқар абад дил ҳолини.
Дил кўзгусида гўзал жамолинг кўрсат,
Кел, ўнгла ўзинг, қилиб мадад дил ҳолини.

34

Савдосида кўп ранжу малоли дилнинг,
Дардида жуда аламли ҳоли дилнинг.
Кўзимдан узоқ бўлса-да қошимда каби,
Чунки доимо унда хаёли дилнинг.

35

Мен ишқингдан жон берайин одамга,
Нурингдан эса равшанлик оламга.
Сенсиз бу фақирда йўқ эди куч ҳатто
Кўксимдан кириб-чиқадиган дамга.

¹ Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

² *Лаин* — лаънатланган.

³ Жалолиддин Румийда ҳам шунга ўхшаш мазмундаги рубойи мавжуд.

36

Тонг чоғида ул гулки, кулиб тўкилади,
Ел бирла ҳикоятни қилиб тўкилади.
Ўн кун ичида гул ниш урар, ғунча тугар
Ҳам очилару ҳидга тўлиб тўкилади¹.

37

Қорилган азал ишқ майидан лойимиз,
Келтирди қадахни додга оху войимиз.
Шундай ичамизки, май чиқар бош узра,
Ўз навбатида, май узра бизнинг жойимиз².

38

Сен ўйламаки, ҳеч мушқил йўқ менга,
Бергувчи азоб дарди дил йўқ менга.
Бундан-да азоб бормики, ғўзал ёшлик —
Зое бўлди, ҳеч манзил йўқ менга.

39

У жумла халойиқни — баландми ё паст,
Йўқликдан борлиққа қилди пайваст.
Адл этса агар тенгдир шоҳу дарвеш,
Афв этса агар тенгдир ҳушёру маст.

40

Бердим сенга дил — қолди куйиб душманлар,
Ҳеч ёқмадим ўчу кинадан гулханлар.
Амринг бажариб ўтса агарда умрим,
Мендан қолади мерос бу расму фанлар.

41

Дедимки: «Дилим». Деди: «У ҳажримда қон».
Дедим: «Жигарим». Деди: «У мажруҳ чандон»
Дедим: «Қани, қонимни тўк-ей!» Деди: «Жўна,
Қонингни бағишладим — бу лутфу эҳсон».

42

Бечора дилим ғаминг домига тутқун,
Бемор каби оху воҳдир иши тун-кун.

¹ Бу рубой Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

² Бу рубой жузъий тафовутлар билан Паҳлавон Маҳмуд ижодида ҳам уч-райди.

Ҳолимни сўраб, шояд уни шод этсанг,
Сенсиз, биласан, чунки нечоғлиқ маҳзун.

43

Дил ёнидадир гар узоқ сиймбарим¹,
Изларман уни сўрмаса-да у хабарим.
Тарк айламагай ёшли кўзимни бир дам,
Сув ичсам агар кўзададир жилвагарим.

44

Дил олди-ю, бизсиз дили хуррам, хушдир,
Ёрдан келса, жаҳонда ҳар ғам хушдир.
Ёр жон сўрару мен эса ҳеч бермайман,
Чунки жон эмас, сўроғи ҳар дам хушдир.

45

Сармоядир ишқи бу дили дарвешга,
Кўймас йўл у ҳар ҳою ҳавас, хоҳишга.
На ибтидо² бошдаги азалий шўрга,
На интиҳо³ қошдаги абадий ишга.

46

Беморингман — юзинг менга дармондир,
Ошиқ тилаги, чунки азал жонондир.
Шошилки, лабимга келди жоним сенсиз,
Огоҳ бўлки, ғанимат менга жондир.

47

«Бу жон сирини, бормики инсон, билгай?» —
Деб сўрадим ул кишидан, ирфон билгай.
Деди менга: «Эй тафаккур Осафи⁴, бу —
Қуш мантиғи, уни бир Сулаймон билгай».

48

Бу давр иши риё — билиб бўлмайти,
Сен бўл аҳли ҳаё — билиб бўлмайти.
Хоксор бўлу тарк айла ғурурни, элнинг —
Ўп пойини доимо — билиб бўлмайти.

¹ *Сиймбар* — кумушбадан, оқбадан; мажозан: гўзал маъшуқа.

² *Ибтидо* — бош, аввал.

³ *Интиҳо* — сўнг, ниҳоя.

⁴ *Осаф* — Осаф ибни Бурҳиё, Сулаймон пайғамбарнинг оқил ва тадбиркор вазири.

49

Қилсак ҳийла, ақл уни ҳар он билгай,
Васли йўлини-да, кошки, пинҳон билгай.
Биз йўл солмаймиз, тама ҳам этмаймиз,
Чунки бу йўлни йўққи имкон, билгай.

50

Ишқинг ғамида икки кўзим тўккай қон,
Кошки эди хизматинг қилиб, берсам жон.
Йўқ дилда ғамим сенга яқин бўлсам агар,
Тушсам гар узоқ, билки, бу ғам бедармон.

51

Афсуски, ўтди ёшлик муддати ҳам,
Боқий ишқ сармоясию давлати ҳам.
Ёнимдаги оқиб ўтибди-ю оби ҳаёт,
Бўлмабди унга қўнглимининг рағбати ҳам¹.

52

Қўнглимда эди кеча хаёли меҳмон,
Қоврилган жигарга тўла дастурхон.
Қўйди қошига икки кўзим шарбатини,
Кўп бўлди хижил кўриб бу ҳолни жонон.

53

Эй дўст, кела қолки, сенсиз оромим йўқ,
Сенсиз бу ҳаёт базмида май, жомим йўқ.
Дил орзуси бир марта юзинг кўрмоқдир,
Бир марта кўришдан ўзга ҳеч комим йўқ.

54

Ҳар қанча дилим кабобу кўзимдир қон,
Ҳажринг ўзгалар васлидан афзал ҳар он.
Менсиз еб-ичар қандай деб этма гумон,
Сенсиз томоғимдан сув-да ўтмас, жонон.

55

Жон олаמידан беҳабар инсон хордир,
Бу дунёга майл этса, иши душвордир.
Ҳақ ёнидан ўн айланишинг ғофиллик,
Ҳақ борлиғида йўқ бўлишинг даркордир.

¹ Бу рубоий жузъий ўзгаришлар билан Абусаид Абулхайр ва Заҳир Форёбийлар ижодида ҳам учрайди.

56

Ҳукм этса Худованд, қазоси шулдир,
Ҳар лаҳза дилинг покла, ризоси шулдир.
Қайси гуноҳим учун Худо берди жазо?
Тавба у гуноҳданки, жазоси шулдир.

57

Истар нима бу хаста гадо билгайсан,
Дардимга нима бўлар даво билгайсан.
Айтиб нима қилдим сенга чок дил ғамини,
Ҳолимни тилим этмай адо билгайсан¹.

58

Васлинг сари кошки йўл бўлса эди, оҳ,
Саф чекса дилимда ё чидам мисли сипоҳ².
Эй кошки эди сенинг кўйингда ўлсам,
Шояд кечирилса мендаги айбу гуноҳ.

59

Ҳижрон тигидан менинг бу кўнглим хаста,
Ёрдан жудою ғамига пайваста.
Шундай киши борми, яна бир бор кўрсам,
Ёр васли билан кўнгли уйи ораста.

60

Дунёда гуноҳсиз яшаган борми, аё,
Қандай яшагай қилмайин ул кимса хато?
Қайтарса ёмонликка ёмонликни Худо,
Фарқ борми экан Худо билан банда аро?!³

61

Дил шаҳрида ушбу кун паришон бизмиз,
Дўстлар ичида расвои даврон бизмиз.
Сен ринду қиморбозу расво тиласанг,
Кел биз сари — барчаси бегумон бизмиз.

62

Ишқида бўлибмиз сочидан ҳам зорроқ,
Кўйида юрармиз итидан бедорроқ.

¹ Абусанд Абулхайр ижодида ҳам шу мазмундаги рубой мавжуд.

² Сипоҳ — аскар, қўшин, лашкар.

³ Бу рубой Умар Хайёмга ҳам нисбат берилди.

Бошқа кишилар боқар бегона юзга,
Бизмиз бу жаҳонда толиби дийдорроқ.

63

Хусни таърифи икки жаҳондан келади,
Шарҳи гами ҳар пиру жавондан¹ келади.
Дийдорини бир кўриш муяссар бўлмас,
Ёр номи агарчи ҳар томондан келади.

64

Ҳар тун келаман кўйингга тортиб афғон,
Шоядки, дилим дардига қилсанг дармон.
Йўл топмаганим билан эшигингга сира,
Кўйингдаги энг содиқ итингман ҳар он.

65

Ёдинг сира кўймас ўзига жонимни,
Ҳижрону ғаминг тўқар мудом қонимни.
Ҳолим бир ўзиму яна кўнглимга аён,
Билмас киши чўнг бу дарди пинҳонимни.

66

Зулмат бу тунимни-да умид тонги отар,
Бир куни фиғону оҳларим ёрга етар:
Ё хаста таним оёғи остида ётар,
Ё ташна лабим лаблари болини тотар.

67

Ҳой, хаста дилимнинг сирини фош этма,
Кўп қилма жафо — тоқатим одош этма.
Ҳар икки жаҳонга эгмаган бошимни
Кўйдим оёғингга, бас, дилинг тош этма.

68

Қийнайди қачонгача у ҳижрон қўлида?
Бир ишва учун умрим қурбон йўлида.
Кўрсатса юзини яна, жон бергай эдим,
Жон берса бўлар ҳамиша жонон қўлида.

69

Ғар бўлмаса дардинг, эй дили саргардон,
Бекорга табибни айлама андармон.

¹ *Пиру жавон* — кексаю ёш.

Дармон қидирар кимники дарди бўлса,
Дардинг йўғу дармон қидирарсан ҳар он.

70

Ҳажринг туни уйғотади кўрқув ҳар он
Қоронғилиги қуюқлашиб, эй жонон.
Бахтим кўзи кўр бўлдим менинг ёки,
Ҳижрон тунига ва ёки йўқдир поён?..

71

Ўз ҳолига қўй бу ринду расвони, санам,
Келсин ўша кўйингга қилиб бошни қадам.
Бир лаҳза висол лаззатига етказ уни,
Бир лаҳза у бахт таъмини тотсин чинакам.

72

Кўнглим қурбон кўзлари қийғочингга,
Жоним-да фидо тузоқ мисол сочингга.
Кўйингга девона кабиман — маълум эмас
Бир кун йиқиларманми келиб қошингга.

73

Умрим бўйи ўзимни хароб қилдим мен,
Ҳар ишки, хатою носавоб қилдим мен.
Бошдан-оёғи хато бу банданг ишини
Ўнгла дея ўзингга хитоб қилдим мен.

74

Васлинг яна, сарвиноз, қилдим орзу,
Айтиб сенга дарду роз, қилдим орзу.
Ётсам кечалар тонгга қадар эркаланиб,
Бағрингга топиб эъзоз, қилдим орзу.

75

Ҳар лаҳза юзингнинг орзусида шодман,
Ҳар лаҳза юзингни қиладирман ёд ман.
Эй ёр, сендан узоққа тушган кундан
Ҳар лаҳза хаёлингни қилиб дилшодман.

76

Эй ёр, дилдан кабоб десанг, бор менда,
Жигар қонидан шароб десанг, бор менда.
Дунё ғамидан жигарда сув қолган эмас,
Кўзнинг ёшидан гулоб десанг, бор менда.

Кўйингга сенинг келибди мискин дарвеш,
 Кўзи тўла ёшу кўнгли бўлса реш-реш¹.
 Йўл бер — ўша кўйсин оёғингга бошини,
 Бечорага гул юзингсиз бош ҳам ташвиш.

78

Ёр бўлса Худованди карим, ғам чекма,
 Шак келтиради лутфига ким, ғам чекма.
 Ҳар қилгану қилмагану ҳар яхши-ёмон
 Бенафу зиён бўлса-да, жим, ғам чекма.

79

Ғам тиғи билан кўнгилни тилдик, афсус,
 Ишқ кўлига ўзни банди қилдик, афсус.
 Дийдор умидида умримиз бўлди басар,
 Васлига етолмайин йиқилдик, афсус.

80

Бу кеча сенинг юзингга боқдим, соқий,
 Лаълингдан ўпиб, топдим ҳаёти боқий.
 Видо сўзини сўйлама, қолган умрим
 То ўтказайин сен билан, эй ёр, токи.

81

Ёр зулфига боғландим тушди-ю кўзим,
 Девонаман энди билмай ўзимни ўзим.
 Мен ёрни унутдим уни деб бой берган —
 Кўнглим қидириб, бас, ўзи берсин-да тўзим.

82

Ҳар икки жаҳон мулкани де — корга² келар,
 Бу фойда-зиён асли харидорга келар.
 Келтирса сабо³ ёр кўйидан жонбахш ҳид,
 Тонг чоғида ушбу ҳид мени зорга келар.

83

Ошиқ аҳли кўйингга келгай-да кетар,
 Дил қонини кўзда дарё қилгай-да кетар.

¹ *Корга келмоқ* — лозим бўлмоқ.

² *Реш-реш* — чок-чок.

³ *Сабо* — Шарқ томондан эсадиган тонгги ёқимли ва салқин шамол. Тасаввуфда у Оллоҳ таолонинг раҳмоний нафасига нисбат берилиб, хайрга боис бўлиши айтилади. Сабо ошиқнинг оху ноласини Оллоҳга, ўз навбатида, Оллоҳнинг хабарини ошиққа етказди.

Тупроқ каби эшигингда қолдик биз эса,
Ўзга кишилар ел каби елгай-да кетар.

84

Одамлар бор — кулоҳни ковуш этишар,
Одамлар бор — ҳар куни рўза тутишар.
Одамлар бор — етса-да боши кўкка,
Гўёки гадо садақа-эҳсон кутишар...

85

Чизганларида тарҳини бу оламнинг,
Боқишган эмас истагига одамнинг.
Ҳар қанча урин — кўп ёки кам бўлмас ризқ,
Йўқ заррача фойдаси чекилган ғамнинг.

86

Дил кўргали юзингни дуо этгайдир,
Етказ дея Ҳаққа илтижо этгайдир.
Атрофда шакарлаблар агарчи кўпдир,
Кўнглим ўзини сенга фидо этгайдир.

87

Эй дил, жондан гар хабаринг йўқ, нима ғам?
Жон оламига гар сафаринг йўқ, нима ғам?
Бас, ҳирсу ҳаво сенда бўлибди голиб,
Ўзга нимага гар назаринг йўқ, нима ғам?

88

Бечора дилим тополмайин ком қолди,
Шодлик базмида бемаю жом қолди.
Ёр орзусида қанча савдо пишди,
Савдо пишди-ю, орзу-чи, хом қолди.

89

Сен қайдасану ақл қачон сенга етар?
Ақл икки жаҳонда даргумон сенга етар.
Устун турасан мадҳи санодан доим,
Йўқ мадҳу саноки, бир замон сенга етар.

90

Дил орзусида икки жаҳондан кечгай,
Ҳар икки жаҳонда наф-зиёндан кечгай.
Шамга ўзини урувчи парвона каби,
Кўзингни кўриб, бир йўла жондан кечгай.

91

Дардингда дилим жуда паришон бўлди,
Кўргандек ўзинг, бошдан-оёқ қон бўлди.
Ҳажрингда жигарда зарра сув қолган эмас,
Зероки, кўзим ёшлари уммон бўлди.

92

Наргисни қара — бошида зар тож бордир,
Кўр бўлса-да, у кибру ғурурга ёрдир.
Кўлида асоси бор унинг зумраддан,
Ким кўр бўлса, чунки асо даркордир.

93

Мен бошлар бўлсам ҳижрон қиссасини,
Дил ўти чиқаргай юз шам ҳиссасини.
Шамдек ёниб, ўзимни ўзим шод қиламан,
Бир лаҳза унутаё деб дил ғуссасини.

94

Оҳ, топмади дил хабар сира дилдордан,
Гул узмади ҳеч висол деган гулзордан.
Умри бўйи ҳалқа урди-ю эшигида,
Ҳалқа каби қолди ташқари девордан.

95

Олам мени ғам кўлида қурбон топди,
Кўзим тўла қон, дилимни бирён топди.
Ҳар шомки ўтди — мени ғамгин кўрди,
Ҳар тонгки кулди — мени гирён топди.

96

Сочидаги мунча сеҳру жоду нимадан?
Хуммор кўзи ўғирлади уйқу нимадан?
Ҳеч ким уни гул барги билан урган эмас,
Кўмилди гулоб бўйига, бас, у нимадан?

97

Ишқингда балоларга дучор бўлдим, ёр,
Ғам-ғуссанинг остида харобу абгор.
Кўрди-ю юзинг Исо¹, дилин бой берди,
Ечди-ю хирқасини, тақди зуннор.

¹ Исо — насроний динининг пайғамбари Исо Масиҳ.

Ҳар лаҳза замин узра санам соя солар,
 Бутун вужудим рашку ҳасад қамраб олар.
 Бугун тилагингни ҳосил айла, эй кўз,
 Эрта на бу имкон, на бу фурсат қолар...

99

Бахтимдан минг доду фалақдан фарёд!
 Чарх айланиши қилди ҳаётим барбод.
 Эй дил, висол умидида кўп чопма,
 Чеккайсан алам-қайғую бўлмайсан шод.

100

Ёр хизматини қилмаса бир куни бу жон,
 Афсусу надоматда дилим бўлгуси қон.
 Бу банда гуноҳин оғир олма, эй дўст,
 Мен одаму одамга гуноҳ ёр бегумон.

101

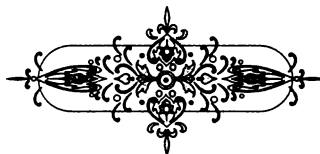
Тупроқдек оёқ остида бўлсанг ҳам хор,
 Ўткинчи шамолдек ёки безътибор,
 Қолсангу аланга ичра, сенга нокас
 Тутқизса ҳаёт сувини, ичма зинҳор.

102

Сен бу тубан оламга сира дил берма,
 Ҳар яхши-ёмонига унинг қўл серма.
 Даргоҳига Оллоҳнинг етишни тиласанг,
 Мақсад гулидан ўзга бирор гул терма.

103

Майхонага, ўйламаки, май деб келдим,
 Ой юзли нигоримни кўрай деб келдим.
 Ёр менга кўза ташишни амр этса агар,
 Мен ҳам бунга кўза кўтарай деб келдим.

СУЛТОН ВАЛАД

(1226 — 1312)

Султон Валад номи билан танилган Баҳоуддин Муҳаммад Валад Мавлоно Жалололиддин Румий хонадонидида туғилган. Тасаввуф ва шеърятга муҳаббат отасидан ўтган. Унинг суҳбатларида қатнашиб, илоҳиёт илми ва тасаввуф сирларини эгаллаган фозил ва маърифатли инсон бўлиб етишади. Румий асос солган мавлавия тариқатини ривожлантирган, унинг тартиб-қоидаларини ишлаб чиқиб такомиллаштирган, Кўния ва бошқа шаҳарларда мавлавия жамоаларининг ташкил этилишига раҳнамолик қилган.

Валад тахаллуси билан форсий ва туркийда ижод этган, «у усмонли турк адабиётининг асосчиси ҳисобланади»¹. Ҳазал ва рубойлари, «Валаднома» достони этиб келган. «Валаднома»да тариқат қоидалари ва тавҳид ғоялари бадиий талқин қилинган. Орифона қарашлар билан суғорилган «Маориф» рисоласи таниқли олим, Шарқ мумтоз адабиёти ва тасаввуф фалсафаси билимдони Нажмиддин Комилов томонидан ўзбек тилига таржима қилинган².

1

Ҳар дардга ҳамиша мен даво кўргайман,
Ҳар қаҳру жафода бир вафо кўргайман.
Хоҳ ер юзию хоҳи фалак тоқидаги
Ҳар нарсада аксинг доимо кўргайман.

2

Куз фаслида май базмини қурсанг ярашар,
Бир лаҳза ҳаёт гаштини сурсанг ярашар.
Икки юзидан ўпсангу тишлаб-тишлаб,
Икки лаби майидан симирсанг ярашар.

3

Ишқ асли азал жону қариндошим-да,
Мангу тугамас давлат эрур бошимда.
Ҳуснингни узоқ тушибди мендан, дейман,
Ҳолбуки, юзинг хаёли йўқ қошимда.

4

Мен Ҳақ ила бирга, Ҳақ мудом менга ёр,
Жонимда у — ҳар ёқни қидирманг бекор.
Султонман ўзим, қизиқ туюлгай десам:
Бошимда менинг ҳам яна Султоним бор!

¹ *Комилов Н.* Орифона ғоялар кўзгуси // *Комил инсон ҳақида тўрт рисола.* — Тошкент, 1997. 81-бет.

² Қаранг: *Султон Валад. Маориф* (Н.Комилов таржимаси) // *Комил инсон ҳақида тўрт рисола.* 83—108-бетлар.

ШАЙХ БУЗҒУШ¹ ШЕРОЗИЙ

(вафоти 1280)

Шомдан Шерозга келиб яшаб қолган бой савдогарнинг ўғли бўлиб, исми — Али, лақаби — Нажибуддин. Бадавлат оиладан бўлишига қарамай, фақирона турмуш тарзини одат қилиб, жундан тикилган чакмон кияр, оддийгина еб-ичар эди. Шайх Иброҳимнинг тавсияси билан Шайх Шаҳобиддин Сухравардий хизматига боради ва унинг кўлидан хирқа кияди. Шайхнинг ижозати билан Шерозга қайтиб, хонақоҳ очади ва мурид тарбиясига машғул бўлади. Ҳоли ва кароматлари халқ орасида машҳур. Сухравардийга эргашиб ёзган гўзал шеърлари ва етук рисоалари мавжуд².

Бир ёрки, чиройда йўқ тимсоли унинг,
Дилки, холидан³ айру эмас ҳоли унинг.
Мен мадҳ этаман юзидаги холини-ей,
Ҳолбуки, юзида йўқ эмиш холи унинг.

¹ «Нафаҳот ул-унс»да: Барғаш (97-бет).

² Бу ҳақда қаранг: *Абдурахмон Жомий*. Нафаҳот ул-унс. С. 97—99; *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 339—340-бетлар.

³ *Хол* — тасаввуфда илоҳий зотнинг ягоналиги тимсоли, ваҳдат нуқтаси. Йўқлик оламини ҳам англатади.

ШАЙХ ИЗЗУДДИН МАҲМУД КОШИЙ

Шайх Шаҳобиддин Сухравардийнинг тасаввуф оламида машҳур «Авориф ул-маориф» («Маърифат туҳфалари») асарини таржима қилган. Шайх ибн Форизнинг «Тоия» (радифда «то» ҳарфидан фойдаланиб ёзилган) қасидасини шарҳлаган, ҳақиқат ва маърифатга оид кўплаб нозик ва теран фикрларни баён қилган, ирфоний мазмунда рубойилар ижод қилган¹.

1

Қилди бу дилим илми ладунийни² ҳавас,
«Ўргат, — деди, — ҳар не сенга маълум бу нафас».
Дедимки: «Алиф». Деди: «Оғиз очма бўлак,
Ҳақ бўлса кўнгилда, бир ҳарф етгуси, бас!»³

2

Кўзимга юзинг акси берар шуълаю нур,
Кўзим шу нурунг билан юзингга тикилур.
Дединг: «Қарама ўзгага мендан сира ҳам!»
«Сендан бўлаги қачон хаёлимга келур?»

3

Эй дўст, орамиздаги жудолик токай?
Биз бирмиз, етар, кибру ҳаволик токай?
Мен сен туриб ўзгага боқарманми сира,
Бас, ўзга билан синаш — риёлик токай?

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 344-бет.

² *Илми ладуний* — Оллоҳ ўзи хоҳлаган кишиларгагина берадиган илоҳий илм.

³ Бу рубойи Умар Хайём ва Паҳлавон Маҳмудларга ҳам нисбат берилади.

ШАЙХ АБДУЛЛОҲ БАЛЁНИЙ

(вафоти 1285)

Шайх Абу Али Даққоқ муридларидан бўлиб, лақаби Авҳадиддин ва тариқат нисбати Шайх Абу Алига етади. Абу Алининг хирқа силсиласи эса Шайх Абунажиб Сухравардийга бориб туташиди. Шайх Саъдий билан суҳбат тутган. Алишер Навоийнинг маълумот беришича: «Шайх Абдуллоҳнинг машраб¹ тавҳиди бағоят бийик² экандур, элнинг вусъиға³ сиғмас. Сўзлар андин назму наср юзидин воқеъ бўлур эркандур»⁴.

То кўрмагунича Ҳақни шу икки кўз,
Мақсад йўлидан сира ўгирмайман юз.
Дерлар кўз ила Ҳақни кўриб бўлмайди,
Ҳеч қайтара олмас мени аммо бу сўз.

¹ *Машраб* — 1) гоя, маслак; 2) баҳра, насиба; 3) хулқ-атвор, табиат.

² *Бийик* — буюк, улуг, юксак, олий.

³ *Вусъ* (*Вусъат*) — 1) кенглик, катталиқ; 2) қудрат, имконият.

⁴ *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 181—182-бетлар.

АЗИЗИДДИН НАСАФИЙ

(XIII аср)

Тасаввуф тараққиётига катта ҳисса қўшган буюк назариётчи олим Азизиддин ибн Муҳаммад ан-Насафий Насаф (Қарши)да туғилган. Бошланғич маълумотни туғилган шаҳрида олиб, ўша замоннинг йирик илм-фан марказларидан бўлган Бухорои шарифда таҳсилани давом эттирган. Бу ерда у тасаввуф, фалсафа, калом ва тиб илмларини чуқур ўзлаштиради. 1243—1251 йилларда Хуросонга бориб, ўша даврнинг забардаст тариқат пири, Нажмиддин Кубронинг шогирди Саъиддин Ҳамавийга қўл бериб, унинг воситасида тасаввуф йўлига киради. Нажмиддин Кубро ва Муҳйиддин ибн Арабий тариқатларини ўзаро уйғунлаштирган кубравия шайхларидан ҳисобланади. Элхонийларнинг Бухорога ҳужумидан сўнг (1273) илму ижод учун тинч жой қидириб Эронга кетган, Баҳробод, Исфаҳон, Шероз шаҳарларида яшаган. Олимнинг 100 йил умр кўргани ривоят қилинади. Язднинг Абрқўҳ деган жойида вафот этган. Қабри ўша ерда.

Азизиддин Насафийнинг кўплаб асарлари бизгача етиб келган. «Кашф ул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар кашфи»), «Зубдат ул-ҳақойиқ» («Ҳақиқатлар қаймоғи»), «Мақсад ул-ақсо» («Сўнгги мақсад»), «Инсонни комил» («Комил инсон»), «Манозил ус-соирин» («Сайр этувчиларнинг манзиллари»), «Усул ва фуруъ» («Асос ва рукнлар»), «Баён ат-танзил» («Нузул этиш баёни»), «Мабда ва маъод» («Асл манба ва унга қайтиш»), «Мифтоҳ ул-асрор» («Сирлар калити»), «Нафси инсоний» («Инсоний нафс»), «Ваҳдати вужуд» («Борлиқнинг ягоналиги») асарлари шулар жумласидандир. Техрон университети профессори Абдулризо Сайф унинг яна йигирмадан ортиқ нашр этилмаган асарлари рўйхатини келтиради¹. Олам ва одам бирлиги ҳақидаги қараш олим асарларининг моҳиятини ташкил этади.

Нажмиддин Комиловнинг ёзишича, Азизиддин Насафийни комил инсон таълимотининг собит тадқиқотчиси дейиш мумкин. Чунки олимнинг барча асарларида инсон, унинг фазилат ва қусурлари, уни камолотга етказиш масалалари ўзининг ҳар томонлама кенг ва чуқур талқинини топган. Жумладан, у комил инсонда тўрт нарса: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва яхши маориф камолга етган бўлиши керак, деган қарашни илгари суради².

¹ Қаранг: *Абдулризо Сайф*. Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ва ижоди. 15-бет.

² Қаранг: *Комилов Н.* Насафлик буюк мутафаккир. // *Комил инсон ҳақида тўрт рисола* (Форс-тожик тилидан Н.Комилов таржимаси). 109—110-бетлар.

Азизиддин Насафий номи ва асарлари ўрта асрлардаёқ Европада маълум бўлган. 1665 йили А. Мюллер унинг «Мақсад ул-ақсо» асарини лотин тилида нашр этган. 1953 йили Ф. Мейер буюк тасаввуф олимнинг ҳаёти ва ижодига доир тадқиқотини эълон қилади. 1931 йили Аҳмад Меҳдавий «Кашф ул-ҳақойиқ» асарини Техронда, кейинроқ — 60-йилларда Море Жан Малье «Инсон комил» асарини Парижда нашр этганлар. Таниқли шарқшунос олим А.Е. Бертельс «Зубдат ул-ҳақойиқ» асарининг танқидий матнини тайёрлаган¹.

«Олим асарларининг XVI—XX асрларда кўчирилган қўлёзма нусхалари бугунги кунда Лондон, Лейден, Вена, Техрон, Калькутта, Санкт-Петербург, Душанбе шаҳарларидаги кутубхоналарда, Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти Қўлёзмалар жамғармасида сақланмоқда. Бу нусхалар файласуф олимнинг фақатгина мусулмон дунёсида эмас, балки жаҳонда ҳам катта шуҳрат қозонганидан далолатдир»².

Нажмиддин Комилов Азизиддин Насафийнинг «Зубдат ул-ҳақойиқ» асарини таржима қилган³. Ҳамиджон Ҳомидий, Нажмиддин Комилов, Носир Муҳаммад каби олимлар унинг ҳаёти ва ижоди ҳақида мақолалар ёзганлар.

1

Ҳеч ким бу жаҳонда мен каби хор бўлмас,
Бадбахту ғарибу зору ночор бўлмас.
На мулку на рўзғору на ёру на дил,
Кофир-да бу қисматга гирифтор бўлмас.

2

Жамшид жоми деб қанча югурдим-елдим,
Кундуз-кеча уни деб юракни тилдим.
Таърифини устоздан эшитгач, ўзим
Ул жоми жаҳоннамо эканман билдим⁴.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Носир Муҳаммад*. Насаф ва Кеш алломалари (Тазкира). — Тошкент, 2001. 21-бет; *Абдулризо Сайф*. Азизиддин Насафийнинг ҳаёти ва ижоди. 15-бет.

² *Носир Муҳаммад*. Насаф ва Кеш алломалари. 21-бет.

³ Қаранг: *Азизиддин Насафий*. Зубдат ул-ҳақойиқ (Н. Комилов таржимаси). — Тошкент, 1996; *Азизиддин Насафий*. Зубдат ул-ҳақойиқ. // *Комил инсон ҳақида* тўрт рисола. 111—165-бетлар.

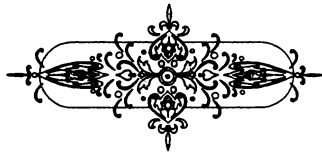
⁴ Бу рубоий Шайх Рўзбеқон Буқлийга ҳам нисбат берилади.

3

Бир кун ўчирар фано сели ёдимни,
 Ҳоким совуриб, бергуси барбодимни.
 Ёрим этагига тегмасин асло губор
 Ўтса кўйдан олиб гирдбодимни¹.

4

Эй, нухасисан илоҳий номани ўзинг,
 Ҳақ ҳуснининг ойинасидир нурли юзинг.
 Йўқ ҳеч не жаҳонда сендан ташқарида,
 Ҳар не тиласанг, ўзингдадир — кўрса кўзинг².

¹ *Гирдбод* — айланма шамол, бўрон, довул.

² Бу рубоий Мажиддин Бағдодий ва Нажмиддин Розийларга ҳам нисбат берилди.

ПАҲЛАВОН МАҲМУД

(XIII аср ўрталари — 1322)

Хоразмнинг буюк маънавий тоғларидан бири — Пурёввалий номи билан шуҳрат тутган енгилмас паҳлавон, ҳассос шоир ва машҳур авлиё Паҳлавон Маҳмуднинг отаси асли кўҳна урганчлик бўлиб, мўғуллар кулини кўкка совурган она шахрини тарк этиб, Хивага паноҳ излаб келаётганида йўлда хотинининг кўзи ёрийди. Болага Маҳмуд деб исм қўядилар. У жисмонан бақувват, ақлан етук, маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамол инсон бўлиб етишади. Айниқса, унинг паҳлавонлиги овозаси узоқ-узоқларгача кетган эди. Эрон, Ҳиндистон каби кўплаб Шарқ мамлакатларидаги кураш мусобақаларида қатнашиб, ҳамиша зафар кучган, бир умр кураги ерга тегмай, юртнинг биринчи рақамли полвони, паҳлавонлар пешвоси бўлган.

Васиятига кўра шогирдлари Паҳлавон Маҳмудни ўзининг пўстиндўзлик дўкони доирасига дафн этганлар. Кейинчалик у қабр устига мақбара тикланиб, авлиё пойига Қўнғирот уруғидан бўлган Хива хонлари кўмилган. Бу мақбара нодир меъморчилик ёдгорлиги сифатида, мана неча асрдирки, барчанинг диққатини ўзига тортиб келмоқда. Мақбара деворларига, пештоқларига ориф шоир рубоийлари дарж этилган. Дунёнинг турли бурчакларидан келаётган сайёҳлар бу буюк инсоннинг қабрини зиёрат қиладилар, ундан руҳий қувват ва маънавий мадад оладилар. Деярли барча манбаларда унинг «Канз ул-ҳақойиқ» номли маснавийси борлиги айтилади ва ундан парчалар келтирилади. Лекин Т. Жалоловнинг маълумот беришича, эронлик олим Саййид Муҳаммад Али Сафир 1967 йилда уни Маҳмуд Шабустарийга нисбат бериб нашр эттирган¹. «Паҳлавон Маҳмуд дин назарияси, фикр, фалсафа ва мантиққа оид бир неча рисоалар ёзган»² бўлса-да, улар ҳозиргача топилган эмас.

Маълумки, жавонмардликка кўпроқ паҳлавонлар талабгор бўлганлар. Шу жиҳатдан, Паҳлавон Маҳмуд паҳлавонларни тарбияловчи устозгина бўлиб қолмай, балки жавонмардлик одобини ўргатувчи пир ҳам эди. Жавонмардларнинг шиори дунёдаги ёвузликнинг барча кўринишларига қарши ҳамиша, ҳамма ерда эзгуликни ҳимоя қилиш, тарғиб этиш ва қўллаб-қувватлашдан иборат. Бу ғоялар Паҳлавон Маҳмуднинг кўпгина рубоийларида ўз аксини топган.

Паҳлавон Маҳмуд ҳаёти ва ижодини ўрганиш, рубоийларини топиб, халққа етказишда таниқли олим ва забардаст мутаржим

¹ Жалолов Т. Ғўзаллик оламида. — Тошкент, 1979. 145-бет.

² Ҳомидий Ҳ. Кўҳна Шарқ дарғалари. — Тошкент, 1999. 173-бет.

Тўхтасин Жалоловнинг хизматлари катта. Шоир рубоийларини, шунингдек, Муинзода, Васфий, Улфат, Боқир, М. Абдулҳаким, Э. Очилов каби таржимонлар ҳам таржима қилганлар. Ё. Исҳоқов, Ҳ. Ҳомидий, Н. Комилов, С.С. Бухорий, М. Ҳасаний, Й. Жумабоев, Ж. Маҳмудов каби олимлар бу буюк ватандошимиз адабий мероси ва таржимаи ҳолини маълум даражада тадқиқ этганлар.

1

Билган киши соғлиқ сирини тутди ниҳон,
Ё сўзласа-да, қилмади ростини баён.
Билмас кишининг барча деган сўзи хато,
Билган киши қилмади нима билса аён.

2

Эй Худо, эл қўлида хор этма мени,
Подшоҳу вазир олдида зор этма мени.
Бердинг узун умр — қора соч оқ бўлди,
Оқ соч билан энди шармисор этма мени.

3

Кўнглингда то рашку мардлигинг бўлса агар,
Аҳли аёлинг пардада тутсанг ярашар.
Ҳирсу тама кўзи-ла чунки қарашар
Ҳар қайда дарахт шохлари девордан ошар.

4

Зулфинг, санамо, Чин¹ гўзалига офат,
Кўзинг қилади ноз ила динни форат².
Кўрсайди жамолингни аросатда Худо,
Ўз қудратига ўқирди таҳсин ғоят.

5

Эй ишқ, нечук ўтсанки, тутунинг йўқдир?
Эй ғам, не навосан — сира унинг йўқдир?
Эй ком, не ниҳолсанки, замининг йўқдир?
Эй айш, ўзи бормисан, тайининг йўқдир?

6

Уч юз Кўҳи Қофни³ туйса тун-кун бедор,
Дил қони билан кўкни бўяб чиқса зор,

¹ Чин — Хитой.

² Форат — талон-тарож, бузғунчилик.

³ Кўҳи Қоф — Қоф тоғи: аждоллар тасаввурига кўра бутун дунёни ўраб олган тоғ.

Зиндонда азоб чекса-да юз йиллаб хор,
Нодон билан ўлтиришдан афзал минг бор.

7

Фил бўлу чумолидек яша хору ҳақир,
Ҳар икки жаҳон мулки билан мисли фақир.
Кўрсанг-да ҳаётда айбини ҳар кишининг,
Лозим бўлади ўзни тутиш кўру басир.

8

Оқил сира ҳис-туйғуга бўлмайди асир,
Минг этса ҳасад, зар мис бўлиб қолмас, ахир,
Номард иту мард эса мисоли дарё,
Ит тегса-да, булганмагай дарё барибир.

9

Дунёнинг иши асли азал жабру жафо,
Кўрмайди вафо аҳлига меҳрини раво.
Мен ит бўлайин вафоси борга, чунки
Ит яхши кишидан, йўқ агар унда вафо.

10

Ўз нафсига кимки бўлса шоҳ — мард ўшадир,
Ҳеч ўзгани қилмаса паноҳ — мард ўшадир.
Ким ўтса йиқилганни тепиб, мард у эмас,
Ким бўлса заифга хайрихоҳ — мард ўшадир¹.

11

Ғаддор² бу фалак разилни қўллайди ҳар он,
Эгрилигидан тўғрига бермайди омон,
Жоҳил улуг, оқилнинг эса ҳоли ёмон,
Бўлсин бу фалак остин-устун бегумон!

12

Эй дил, то ишқ дардини пайдо қилдинг,
Халқ ичра ўзингни хору расво қилдинг,
Гулчеҳралар ишқи ила савдо қилдинг,
Ҳар кун бирига ўзингни шайдо қилдинг.

13

Эй дил, сира атлас тўнини қилма ҳавас,
Ўз эски либосингдек у миннатсиз эмас.

¹ Бу рубойи Абу Абдулло Рудакийга ҳам нисбат берилади.

² *Ғаддор* — 1) маккор, ҳийлагар; 2) хоин, алдамчи.

Енгил кечишини истасанг умринг агар,
Ўзингни биров олдида хор айлама, бас.

14

Кўнглинг бу жаҳонга бўлмасин мойил ҳеч,
Киндан бўлак унда бўлмагай ҳосил ҳеч.
Юз йил яшасанг-да, охири келгай ўлим,
Юз мулкни эгалла, бариси ботил, ҳеч.

15

Дунёда мудом топгилу бир доно, ўтир,
Ё излаю бир нозли санам, зебо, ўтир.
Гар сенга муяссар ўлмаса иккиси ҳам,
Вақтингни совурма елгаю танҳо ўтир.

16

Сенинг бу хумор кўзингга кўз тегмасин-ей!
Чўғдай бу лабинг ҳажр ўтини чекмасин-ей!
Ёлғиз тилагим будир Худодан доим:
Қисмат юки қаддингни сира эгмасин-ей!

17

Шоҳлик тиласанг, гадоси бўл халқингнинг!
Ўзни унуту фидоси бўл халқингнинг!
Бошига кўтарсин, десанг, эл тож янглиғ,
Кўлин ўпу хокипоси бўл халқингнинг!

18

Кўпдир бу қиморхонада¹ риндлар, жоно,
Йўқ ишлари эл гап-сўзи бирлан асло,
Бу тоифа Ҳақ ишқида бўлиб расво,
Ҳар икки жаҳон молига қилмас парво.

19

Моддий ҳамма ришталарни кестирганман,
Бағримда қаноат гулин ўстирганман.
Мен сабру қаноат тоғидан тош кўпориб,
Нафсу таманинг оғзига бостирганман.

20

Ўтган кеча беқасам тўн эгнимда эди,
Келин каби икки тизза қўйнимда эди.

¹ Қиморхона деганда бу ерда ёлгончи, айёр ва муттаҳам дунё кўзда тутилмоқда.

То тонггача юммадим кўзимни асло,
Остимда қулогим ёстиқ ўрнида эди.

21

Ўзингдаги бу кибру адоватни йўқот,
Нафсинг бутига сифинма, синдир уни, от.
Дунё хаёлию бу хаёл занжирдан
Узганда киши кўнглини топқуси нажот.

22

Сочингни қўлингдан ўзга бир қўл ўрмас,
Бегона оёқ кўйинг йўлини сўрмас.
Уздим назаримни мен кўзингдан, чунки
Бу юзни кўзингдан ўзга бир кўз кўрмас.

23

Уч нарса бу дунёда бириктирди бош,
Бечора одам саждага кирса деб кош.
Ишқу маю жом — учаласи бир бўлди,
Иблиснинг ибодатига бермай бардош.

24

Ишқ дафтارين ўқи бирма-бир, билдирма,
Карвон кетидан от суру сир билдирма.
Десангки, дилу диним саломат бўлсин,
Кўп кўрсангу билсанг-да яшир, билдирма.

25

Дўст аҳдини, эй санам, қиёматгача бил,
Бизни қўйиб, энди боғлама ўзгага дил.
Бир тонг эшигимизга сен ихлос ила кел,
Гар битмаса ҳожатинг, ўшанда гина қил.

26

Беилму амал биҳишту ризвон тилама,
Берўза намоз ҳеч дину иймон тилама.
Ўтмоқ тиласанг пули сиротдан¹ осон,
Мўминга азоб очигу пинҳон тилама.

¹ *Пулсирот* — қиёмат куни жаҳаннам узра тортилган соч толасидан ингичка, қиличдан ўткир қилкўприк. Сирот, Сирот ул-мустақим деб ҳам юри-тилади.

27

Юз масжиду юз работни¹ обод этсанг,
Юз қулни сотиб олсангу озод этсанг.
Юз йиллик ибодатингдан афзал юз бор
Бир дил гамини аритсангу шод этсанг!

28

Ҳақ зикрини дил қилса баён яхши эмиш,
Тоатни этиш тунда ниҳон яхши эмиш.
Қийналмай ўтишни пулсиротдан тиласанг,
Элдан аяма нонингни, нон яхши эмиш².

29

Ўткинчи экан жаҳон, қаландарлик соз,
Ошмас сира ризқ асли азал бўлса оз.
Ҳар қанча бу дунёда киярсан атлас,
Бўз тўнчалик у дунёда топмас эъзоз.

30

Ёлғиз иши ҳар турфа чама олмоқдир,
Давлат ўзи ёлғизлигича қолмоқдир.
Билсанг агар, эй дўст, хотин олмоқлик
Ўзингни жаҳаннам тубига солмоқдир.

31

Оллоҳга шукурки, на муридману на пир,
На толибу илму на мударрисман, ахир.
Фориг бу жаҳон аҳлидан — оқилу баланд,
Бир гўшада ёлғизману осуда бағир.

32

Ё Раб, мен агар гуноҳни беҳад қилдим,
Ўзим биламан ўзим учун бад қилдим.
Ҳар ишда сенинг розилигинг бўлмас экан,
Мен тавба қилиб ундан, уни рад қилдим.

33

Ҳақ тоатига тополмасам-да имкон,
Мен нафсу ҳаво йўлида бўлдим чаққон.
Бас, қайси юзим билан узр айтарман,
Гўё бир умр бутга сифинган нодон.

¹ *Работ* — карвонсарой, мусофирхона; мажозан: дунё.

² Бу рубойи Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилади.

34

Бу уйда макон тутган эмиш аҳли вафо,
Бу уйга ёғилгай Ҳақдан файзу сафо.
Бу уйга қадам қўйса ким ихлос юзидан,
Бўлсин қадамига жонимиз садқа, фидо!

35

Ҳар бир куни умрингни ёруғ юлдуздир,
Ҳар бир кеча қадр¹ ҳар саҳар Наврўздир.
Ҳар лаҳзасин эъзозла азиз умрингнинг,
Ҳар қанча қадрласанг уларни оздир.

36

Ҳар бир дамидан ҳаётнинг олгил лаззат,
Рўёби учун орзуларинг чек заҳмат.
Аввал молу дунёга қўмарсан ўзни,
Кейин уни тарк этишга келгай навбат.

37

Кўнглимни бўлаққа берганимга тавба,
Олмай сени ёдга юрганимга тавба,
Юз марта юзимни бурганимга тавба,
Юз тавба қилиб ўтирганимга тавба.

38

Бир қайғу билан чарх агар бедод этади,
Минг бор эвазига Ҳақ сени шод этади.
Тупроққа хазон ели тўкар бўлса уруғ,
Бир донасидан юз баҳор бунёд этади.

39

Эй дил, етар энди, бир иш бошини тут,
Умрингни совурма елга кўп, қадрига ет.
Тупроқ не улуғларни кучоққа олмиш,
Кўзингни очу ҳою ҳавас таркини эт.

40

Минг мартаба буздим, яна туздим тавба,
Мен тавбани ҳатто дод дегиздим, тавба.
Синдирган эдим кеча қадаҳ тавба қилиб,
Олдим яна қўлга уни — буздим тавба.

¹ *Қадр* — рамазон ойининг 26-дан 27-га ўтар кечаси. Қуръони карим шу кечада нозил қилинган. Бу кечада қилинадиган дуо-илтижо тезда ижобат бўлар эмиш.

41

Бу боққа баҳор келгусию кетгусидир,
Бу шохга анор келгусию кетгусидир.
Бир иш бошини тутки, жаҳонга инсон,
Наҳотки, бекор келгусию кетгусидир.

42

Бу умр ўтар гоҳида шод, гоҳи карахт,
Бир қисмида ғам кўпдиру бир қисмида бахт,
Боғлайди жаҳондан бир кун кўчғали рахт¹,
Тенг наздида оқил кишининг тобуту тахт.

43

Дунё чекига бебақо бўлмоқ тушти,
Жондан айирар барчани қисмат мушти.
Ҳеч кимса ҳаёт тожини киймас бошга,
Ёстиқ бўлади охири мозор гишти.

44

Дунё дегани бошдан-оёқ ранжу алам,
Шодлигу қувончи аслида андуҳу ғам.
Оқил киши бунда этмагай роҳат умид,
Чунки унинг охири йўқлик чинакам.

45

Нону сув билан ҳам, қара мард ҳимматини,
Қондирса бўлар нафсингнинг ҳожатини.
Бас, нега ўзингдан қуйига амр этмоқ,
Қилмоқ ёки ўзинг кабилар хизматини.

46

Биз ўша илоҳий дур солинган сандиқ,
Фарёд қиламиз най каби — бағри чандиқ.
Ўлтирса ҳисоб этгали комил кишилар,
Биз зарра каби ҳисобда йўқдирмиз, йўқ.

47

Бир ерда азизлар то бўлибдирсиз жам,
Бас, бир-бирингиз қадрига етинг ҳар дам.
Қимматли бу фурсатни ғанимат билинг,
Қайтиб келадими ёки йўқ шу дам ҳам.

¹ *Рахт* — 1) нарса; 2) кийим.

48

Қилмоқлик учун синиқ кўнгилларни шод,
Ҳар лаҳза жаҳон янги нақш айлар бунёд.
Бу кўҳна лавҳ узра чизади ҳар хил нақш,
Этсин дея ўтганни то келганлар ёд.

49

Қошингда юзим қора — гуноҳ кўп қилдим,
Ўзинг менга лутф айла — уятдан ўлдим.
Кексайдим қолмади гуноҳ қилгали куч,
Ночор эшигинга бош уришга келдим.

50

Тонг чоғи кулиб, шом йиғига ром бўлма,
Ҳеч сийрати хосу сурати ом бўлма,
Бўлсанг содиқ ошиқ, асири дом бўлма,
Яхши ном изла, ҳеч ёмон ном бўлма.

51

Ойнаи офтобнамо рухсори,
Ҳуснига кўшар ҳусн хати гулзори.
Кўрган киши юзини хатидан сўйлар,
Яхши йилнинг яхши келар баҳори.

52

Бу банда қазо сирин билишдан маҳрум,
Тақдир битиги кишига бўлмас маълум.
Етмиш икки йил туну кун фикр этдим,
Мавҳумлигича қолди бу қисса, мавҳум.

53

Бизга ватану манзилу маъво шу замин,
Биз гарчи ғанимат, боқий аммо шу замин.
Юз йил яшасак-да шод унинг устида биз,
Охир тушамиз остига, чин жо(й) шу замин.

54

Бу умр саҳифаси гуноҳларга тўлиқ,
Биз айбу гуноҳ денгизида мисли балиқ.
Андиша этиб қилмагану қилгандан,
Ҳақ олдида кўп уятлидирмиз, во дариг¹.

¹ *Водариғо* — эй воҳ, афсус, аттанг.

55

Бўлмайди бу дунёда бақо — кўргайман,
Ўзимни ғариби бенаво кўргайман.
Қорун каби мол-дунёси қўп зотларни
Мен охират уйида гадо кўргайман.

56

Минг айбу гуноҳ сабаб юзимдир қора,
Ёмон феълу сўзларим учун дил пора.
Қулс олампидан дилимга етказ бир файз,
Тарк этса дилимни фосид ўйлар зора...

57

Капгир каби ёв ўқлари қилса абгор,
Мансур каби умрингни басар этса дор,
Юз йил ё такаббур қўлида бўлсанг хор,
Аҳмоқ билан ўтиришдан афзал минг бор!

58

Ўт ичра тушиб, юз йил агар қоврилсанг,
Айлансангу қулга ҳар тараф соврилсанг,
Нокас ила бир дам ўтиришдан афзал,
Нокас сўзи баттардир ўлимдан, билсанг!

59

Бузма сира тузгач аҳд ила паймонни,
Дўст суфрасидан йўқса ушатма нонни.
Бу Маҳмуди Пурёрвали сўзини эшит:
Синдирма тузини тугатиб туздонни!

60

Бешинчи кунда ойни(нг) маҳқум бўлма,
Ҳеч сохта кумушни соф дема, ким бўлма.
Эшкак билан эшкакчининг ҳаққини деб,
Олам шоҳи кўпригидан маҳрум бўлма.

61

Ботир кучини кўрсатади ҳар кишига,
Юз қалъа ушалгай тоб бермай кучига.
Юз йил туну кун намозу рўза қилсанг,
Етмайди бир очни тўйғазишлик ишига.

62

Оллоҳим, ўзинг ҳам ошкор, ҳам пинҳон,
На ақл сенга етар, на илму ирфон.

Боғлиқ юракларга-да дард бергайсан —
Ишқинг ила қилгайсан уни андармон.

63

Сўфий каби покиза назар бўлмоқ шарт,
Ҳар турли хаёлдан беҳабар бўлмоқ шарт.
Ҳар лаҳза сенга агарда минг ғам етса,
Ҳар лаҳза бўлак ғамни тилар бўлмоқ шарт.

64

Мен каклик эмаски, жойи тоғ-тошда бўлар,
Дарёдан ичарда сув наҳанг қошда бўлар.
Эр бошига бир куни ажал етса агар,
Йўл устидаю тани, боши тошда бўлар.

65

Тенг асли харобот кўйида дарвешу шоҳ,
Тенг ягоналик йўлида тоату гуноҳ,
Тенг кўҳна фалак буржида офтоб ила моҳ,
Тенг дарвеш юзи бўлса оқ хоҳу қора хоҳ.

66

Дарвеш кишидан қаҳру ғазаб бўлгай узоқ,
Бўлмас кўзу ақли кифру дин ичра тузоқ.
Ҳар икки жаҳондан қутулиб, Ҳақ нуридан
Беҳуд шу қадар — исми-да йўқ эсида, боқ...

67

Ёмон бўласанми, бўл ёмондан-да ёмон,
Яхши бўласанми, бўл ягонаи замон.
Бил, яхши-ёмоннинг ораси озгина йўл,
Яхши бўлса олсанг, сира ҳам бўлма ёмон.

68

Дарвеш элининг бору йўғи дилдир, дил,
Ёдингсиз улар ҳатто нафас олмас, бил.
Бу тоифадан тушма сира қўрқувга,
Бошини олар ким эса сендан ғофил.

69

Ҳар лаҳза сенга сабру чидам бўлсин ёр,
Ҳар лаҳза ҳаётда камтарин бўл, хоксор.
Кўп сўзлама то қолма уятга зинҳор,
Эъозла улуғларни, десанг, бўлмай хор.

Оғзинга тиқаверма ҳар ўн бармоқни,
 Қўй ҳар сўзидан элнинг айб ахтармоқни.
 Меҳмонга чақирсалар адабни сақла,
 Ботирма таомга тўртала бармоқни.

Жонимни қилай фидо ким асл инсондир,
 Бундай кишининг йўлига бош қурбондир.
 Дўзах нафасин ёнингда туймоқ тиласанг,
 Дўзах бу жаҳонда суҳбати нодондир.

Овга ярамас шердан тулки маъқул,
 Аччиқми ҳаёт, битгани яхши буткул.
 Етказмаса элга манфаат ҳусну жамол,
 Юсуф¹ эса-да, чоҳда абад қолсин ул.

Пешво бўлиш истасанг, ғурур этма ҳеч,
 Малҳам бўлу эл дардига, мушкулин еч.
 Десангки, ёмонлик етмасин ҳеч кимдан,
 Ёмон сўзу ёмон иш, ёмон ўйдан кеч.

Инсон умри қандай ўтиши маълум:
 Ўлгунча у дил қонин ичишга маҳқум.
 Хуррам бу жаҳонни эрта тарк этганлар,
 Осида жаҳонга келмаган бўлса ким.

Яхши кишининг яхшилик ўнг-сўлидадир,
 Ким қилса ситам, ажал унинг йўлидадир.
 Гавҳарга баробар менинг ҳар сўзим:
 Ҳар сир Худованди карим қўлидадир.

Бизга мудом айлаб бевафоликни, санам,
 Солдинг бошимизга бу жудоликни, санам.

¹ Юсуф — Юсуф алайҳиссалом. Диний-тасаввуфий адабиётларда айтилишича, Оллоҳ таоло ҳусни юз ҳисса қилган. Тўқсон тўққиз қисмини Момо Ҳавога бериб, бир қисмини бутун дунё аҳлига раво кўрган. Шу бир улушни яна ўнга бўлиб, тўққиз қисмини Юсуф алайҳиссаломга ва бир қисмини бани башарга берган. Шунинг учун ҳам у мумтоз адабиётда гўзаллик тимсоли бўлиб келади.

Иш оқибати агар жудолик бўлса,
Соз қилмасанг эди ошноликни, санам.

77

Кўнглимни қўйиб ғамга, санам қилди сафар,
Мен топмадим излаб изини зарра асар.
Кўзим нури у — дардини кимга айтай?
Жонимдан азиз у — борми бергучи хабар?

78

Гулнинг шохидек қадинг сенинг жилвагар-ей!
Юзинг эса гулдан-да гўзал шу қадар-ей!
Сўзга оғиз очганда шакар тўкилади —
Ҳар икки лабинг мисоли лим-лим шакар-ей!

79

Маъно сири давлати ўзингда, эй дил,
Орзулар ижобати ўзингда, эй дил,
Сен изла эринмай вужудинг зулматидан —
Оби ҳаёт ҳикмати ўзингда, эй дил.

80

Қутқарди ажалнинг қўлидан жонини ким?
Ҳам кўшқу сарою қасру айвонини ким?
Ҳамроҳ экан иймон, бу ўлим тўй бизга,
Мотам унга элтолмаса иймонини ким.

81

Дил қони билан бўлса кўзим нам яхши,
Бу айшу сурурдан уқубат, ғам яхши.
Ҳақ даргоҳи ичра лаҳзалик дил ҳузури
Султонлигидан жаҳонни(нг) ҳар дам яхши.

82

Қилди ситами замона, кўру сўрама,
Ёшимни анори дона, кўру сўрама.
Маҳрам бўлсанг агарда дўстинг уйида,
Қон бўлса то остона, кўру сўрама.

83

Эй лола, этагинг чоку дилинг тўла доғ,
Бағринг ўтидан юзинг ёнар мисли маёқ.
Тупроқни ёриб чиқдинг, айт, борми хабар —
Гулданки, кеча бағрига олган эди хок?..

84

Дил ҳажру фироғинг ғамидан бўлди-ку чок,
Дийдоринг ҳасрати яна қилди ҳалок.
Ўлдик — қачон уздик умид васлингдан,
Кетдик — олди орзуимиз бағрига хок.

85

Бу дил бир дам мутеи Раҳмон эмас-ей,
Ёмон феълидан сира пушаймон эмас-ей.
Дарвеш бўлди, зоҳилу ҳам донишманд,
Қолди бир иш — фақат мусулмон эмас-ей!

86

Қирқ ёш кишини торттиради хушёр,
Эллик бешда қайғу-ғам айлар абгор.
Айш оби ҳаёти ичра ким сузгайдир
Олтмиш қўлида бўлса асиру ночор.

87

То кибру кина қўлида қулсан — пастсан,
То нафс асирию бутпарастсан — мастсан.
То дунё ўйию бу хаёл занжирини
Тарк этмай Ҳаққа бўлмагунг пайваст сан.

88

Сен бандага қуллик қилишинг айни хато,
Ҳар қанча вафо қилсанг унга, ажри жафо.
Гар ёйдаги ўқдек юз йил тўғри яшаб,
Бир бор хато қилсанг, бутун умринг хато.

89

Ҳар кимки бу дунёга гирифтор бўлди,
Ер қаърига кирди оқибат — хор бўлди.
Кўп ҳам ема ўз ғамингни, сену мендек
Дунёга келиб-кетувчи бисёр бўлди.

90

Беғам тутиш ўзни ҳусн аҳли ҳунари,
Ўз ошиқи бечорасидан йўқ хабари.
Дард аҳлининг аҳволи улардан пинҳон,
Дард аҳли бўлак, ҳусн аҳли ўзга бўлар-е!

91

Равшанлигисан дийдаи гирёнимнинг,
Ўчмас доғисан сийнаи бирёнимнинг.
Излаб сени сарбасар жаҳонни кездим,
Келгил янаки, боисисан жонимнинг.

92

Соҳибназарлар аҳлиданмиз биз ҳам,
Ишқ лаззатига улар ҳамиша ҳамдам.
Бедардларни бизга нисбат берма,
Дардманд ўзга, бедард ўзга ҳар дам.

93

Фамдан ўзга йўқ сира умрим самари,
Фамдан ўзга ишқ ичра йўқ дил ҳунари,
Топилмади бир ҳамдаму ҳамроз асло,
Фамдан ўзга йўқ бир ҳамдам хабари¹.

94

То ушбу жаҳон бизга экан маъво бу кун,
Бир луқма илинжида чопармиз куну тун.
Бу тан қафасин жон қуши тарк этганида
Маълум бўлади кимлигимиз бус-бутун.

95

Тупроқ дегани тўзиб ётар дунёда, бас,
Ҳеч кимса унинг тақдирини этмас ҳавас.
Ҳар қанча азизлар қошига қўнса-да, ҳеч
Гард нархи ошиб, қадри азиз бўлган эмас.

96

Ё Раб, қаноатни дилда гавҳар айла,
Ирфон нуридан дилим мунаввар айла.
Бечораю дилхаста бу қул ризқини ҳам
Эл миннатисиз мудом муяссар айла².

97

Дилларни маърифатинг билан доно қил,
Кўзларни Муҳаммад нуридан рўшно қил.

¹ Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

² Бу рубойи жузъий ўзгаришлар билан Абусаид Абулхайрга нисбат берилган рубойлар орасида ҳам учрайди.

Тупроқни ёриб чиқсам бир кун гулдек,
Ул Мустафо равзаси¹ аро маъво қил.

98

Фазлинг билан, эй Худо, мени шод айла,
Жисм уйи хароб гуноҳдан — обод айла.
Мен қочган эдим кўп бора даргоҳингдан,
Келдим яна тавба қилиб, имдод² айла.

99

Ё Раб, дилимизга раҳмат айлаб, жон бер,
Дард аҳлини(нг) дардига мудом дармон бер.
Бу банда нима дейишни ҳам билмайди,
Кўрсанг нимани лойиқ, уни чандон бер.

100

Эй Тангри, бутун элга мени айла ёмон,
Бир ён бўлайин мен, бир ён жумла жаҳон.
Кўнглимни тасарруф айлаю ҳар ёндан,
Ишқингда уни бир ён айла бегумон.

¹ *Равза* — 1) боғ; 2) жаннат; 3) мазор, зиёратгоҳ.

² *Имдод* — мадад, ёрдам.

МАҲМУД ШАБУСТАРИЙ

(1252 — 1320)

Саъдиддин Маҳмуд ибн Амниниддин Абдулкарим Маҳмуд Шабустарий Табриз яқинидаги Шабустар деган жойда туғилиб, Табризда таҳсил олган. Эроннинг кўплаб шаҳарлари, Хуросон, Миср, Шом, Ҳижоз каби ўлкаларда бўлиб, кўплаб улуғ зотлар суҳбатига етишган. Зоҳирий ва ботиний илмларда юксак мақомларга эришган.

Тасаввуф назарияси ва амалиётидан баҳс этувчи, Амир Саййид Ҳусайнийнинг ўнта саволига жавоб тарзида яратилган «Гулшани роз» маснавийси ниҳоятда машҳур. Бу асарга кўплаб шарҳлар ёзилган, у турли тилларга таржима қилинган. «Саодатнома» маснавийси 3 минг байтдан иборат бўлиб, муаллифнинг сафарлари баёни ва мулоқотлари тасвиридан иборат. Бундан ташқари, шеърлар девони, «Миръот ул-муҳаққиқин» («Орифлар кўзгуси»), «Ҳақ ул-яқин» («Ишончли ҳақиқат»), «Рисолаи шоҳид» («Шоҳид ҳақида рисола»), «Минҳож ул-обидин» («Тақводорлар йўли») каби насрий асарлари мавжуд. Уларнинг барчасида тасаввуф маърифати ва ҳақиқатларидан баҳс юритилган¹.

1

Йўқ ишқ ўтидан ўзгаси дилда сира ҳам,
Йўқ юзидан ўзга тунни ёритгучи шам.
Шод бўлмаса дил агар бирор кун ғамидан,
Умримдан ўчиб кетсин ўшал кун чинакам.

2

Майхонада на кўзаю на жом қолди,
На бошу на сўнг маълуму на ком қолди.
На пиру на таркидунёчи зоҳид¹ бор,
Майхонаю масжиддан фақат ном қолди.

¹ Зоҳид — узлат ва тақвони касб қилиб олиб, дунё лаззатидан юз ўгирган киши. Бу тоифа ишқ ва ирфондан беҳабар бўлиб, мақсади тақво билан охираг мағфиратини қозониш, Қуръонда ваъда қилинган жаннатнинг хузур-ҳаловатига етишиш. Сўфийларнинг ҳар икки дунёдан мақсади Худонинг ўзи, унинг дийдори бўлганлиги учун зоҳидларнинг бу ишини тамағирлик деб ҳисоблайдилар ва уларни танқид қиладилар.

АМИР ХУСРАВ ДЕҲЛАВИЙ

(1253 — 1325)

Машҳур форсийзабон шоир, мутафаккир олим ва валиюллоҳ Яминиддин Абулҳасан Амир Хусрав ибн Амир Сайфиддин Маҳмуд Деҳлавийнинг ота-боболари Кеш (Шаҳрисабз)нинг лочин уруғидан бўлиб, мўғуллар истилоси вақтида туркий сулолалар ҳукмронлик қилаётган Ҳиндистонга кўчиб кетишган. Ёшлигидан алоҳида қобилияти билан ажралиб турган Яминиддин ўша замоннинг асосий фанлари бўйича кенг ва чуқур билим олиб, турк, форс, араб ва ҳинд тилларини мукаммал ўзлаштиради. Шоир, олим, бастакор сифатида танилган Хусрав Деҳлавий сарой хизматига жалб қилинади. У ўз ҳаёти давомида 9 та ҳукмдорни кўриб, шулардан 7 таси ҳузурда хизмат қилган. Хусусан, Жалолиддин Ферузшоҳ даврида у юқори мансабга кўтарилиб, Амир унвонига сазовор бўлган. Хусрав Деҳлавий умрининг охирида сарой хизматини тарк этиб, чиштия тариқатининг машҳур шайхларидан Низомиддин Авлиёга мурид тушади, тариқат босқичларини босиб ўтиб, валиюллоҳ мақомига эришади.

У Низомиддин Авлиёнинг оёқ томонига дафн этилган.

Сермаҳсул ҳаёти давомида ёзган улкан шеърый меросини умр фаслларига мослаб, 5 та девон тартиб берган шоир Шарқ адабиётида девон тузиш анъанасини бошлаб берди. Кейинчалик Жомий ва Навоий ўзларининг буюк салафлари анъанасини давом эттириб, девонларини шу тартибда туздилар. Бу девонлар «Тухфат ус-сиғар» («Ёшлик туҳфаси»), «Васат ул-ҳаёт» («Умр ўртаси»), «Фуррат ул-камол» («Камолот ибтидоси»), «Бақияи нақия» («Сараларнинг сараси»), «Ниҳоят ул-камол» («Камолот ниҳояси») деб аталиб, умумий ҳажми 32645 байт. Шоирнинг 2000 дан ортиқ ғазал, 273 қасида, 20 га яқин маснавий, 1200 дан зиёд рубоий, 500 тача қитъа ва бошқа жанрлардаги асарлари ушбу девонлардан ўрин олган. У ғазалда Саъдий, қасидада Санойй, Анварий, Хоқоний, дoston-нависликда Низомийни ўзига устоз деб билган.

Низомий Ганжавий «Хамса»сига жавоб ёзиш билан хамсанавислик анъанасини бошлаб берган. Унинг 1299—1302 йилларда ёзилиб, Алоуддин Хилжийга бағишланган «Хамса»си қуйидаги дostonларни ўз ичига олади: «Матлаъ ул-анвор» («Нурларнинг чиқиш жойи»), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Оинаи Искандарий» («Искандар ойинаси»), «Ҳашт биҳишт» («Саккиз жаннат»). У Низомий дostonларининг шакли ва сюжети, образлар силсиласини сақлаган ҳолда, уларни ўзига хос талқин этди ва янги мазмун билан бойитди. Низомий дostonлари шоир дунёқарашининг кенглиги ва билимининг теранлигини намоиш этса, Хусрав

Деҳлавий «Хамса»си руҳият теранлиги ва қалб бойлигини кўз-кўз қилади. Низомий дostonларида тафаккур ва туйғу омухталигининг ажойиб нисбатини кўрсак, Хусрав Деҳлавий «Хамса»сида инсон қалбининг нозик тебранишлари ва бадиият уйғунлигининг ҳассос ва гўзал тасвирларига дуч келамиз. Айнан санъаткорона ишланганлиги учун ҳам Хусрав Деҳлавий «Хамса»си ўзидан кейинги шоирларга кучли таъсир кўрсатди. Халафлари ғоя ва мазмунда Низомийга эргашсалар ҳам, шакл ва бадииятда Хусрав Деҳлавийга издошлик қилдилар. Жомийнинг «Баҳористон»да эътироф этишича, ҳеч ким Низомий «Хамса»сига Хусрав Деҳлавийдан ўтказиб жавоб ёзолмаган¹.

Бундан ташқари, у «Қирон ус-саъдайн» («Икки саодатли сайёранинг учрашуви»), «Мифтоҳ ул-футуҳ» («Ғалабалар қалити»), «Дувалроний ва Хизрхон», «Нўҳ сипеҳр» («Тўққиз фалак»), «Тўғлуқнома» дostonларини ҳам ёзган. Беш рисоладан иборат «Эъжози Хусравий» («Хусрав мўъжизаси») насрий асари эса адабиёт назарияси масалаларидан баҳс этади. Унинг «Маноқиби Ҳинд» («Ҳинд маноқиби») ва «Тарихи Деҳли» («Деҳли тарихи») номли тарихий асарлар ёзганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бўлса-да, улар ҳозирча топилган эмас. Ўз даврининг нуктадон ва машҳур бастакори сифатида мусиқага бағишлаб ёзган рисоласи ҳам бизгача етиб келмаган. Кўплаб куйларни унга нисбат берадилар.

Хусрав Деҳлавий ўзидан кейинги Шарқ адабиётига кучли таъсир ўтказган машҳур сўз санъаткорлари жумласига киради. Шоир асарлари ўзбек халқи орасида ҳам кенг тарқалган, «Хамса»си ва девонлари қўлёзмаси кўплаб кўчирилган. Хусусан, XV аср Ҳирот адабий муҳитида у жуда машҳур бўлган. Хусайн Бойқаро Хусрав Деҳлавийнинг 18 минг байтдан иборат мухтасар девонини кўчиртирган. Самарқанд ва Тошкентдаги шеърят мухлисларида ҳам шоир ижоди баҳсу мунозара объектига айланган. Зайниддин Восифий «Бадоеъ ул-вақоеъ» асарида 1515—1525 йилларда Тошкентдаги адабий давраларда Хусрав Деҳлавий ижоди хусусида қизгин тортишувлар бўлиб турганлиги хусусида ёзган. Навоий ўз «Хамса»-сини яратишда Низомий билан бир қаторда, Хусрав Деҳлавийдан ҳам кучли таъсирланган, ҳар бир дostonни муқаддимасида уни устозлари қаторида эҳтиром билан тилга олиб, ижодига юксак баҳо берган. «Девони Фоний»да 32 та ғазалига татаббуъ битиб, унинг таврида бир ғазал ёзган. Фалсафий-тасаввуфий мавзудаги «Дарёи аброр» («Пок кишилар дарёси») қасидасига жавобан «Тухфат ул-афкор» («Тафаккур тухфаси») қасидасини яратган. Огаҳий «Ҳашт биҳишт» дostonини насрда ўгирган. Кейинги даврда шоир асарларини Васфий, Чустий, Ш. Шомухамедов, Ж. Камол,

¹ Абдураҳмон Жомий. Баҳористон. 88-бет.

Н. Муҳаммад, Ж. Сувонқулов каби таржимонлар таржима қилганлар.
Ш. Шомуҳамедов, М. Имомназаров, Ҳ. Ҳомидий, М. Бақоев,
Б. Мусаев, И. Низомиддинов, Ж. Мирсаидов, М. Кенжабек,
Г. Тўйчиева, Ф. Низомовалар шоир ҳаёти ва ижоди юзасидан турли
даражада тадқиқотлар олиб борганлар. Шоир асарларидан наму-
налар ўзбек тилида бир неча марта чоп этилган.

1

Боғ узра тўкиб булут сармойасини,
Сут бергали юборди гўё доясини.
Гул шунча латифу нозик, қўрқарман
У қўтара олгайми булут соясини?

2

Бўстонни безатган гулу лола — қувноқ,
Кўтарди, билурмисан, қаердан байроқ?
Одамни ютишдан охири тўйди замин,
Бир қонли юрак ҳар гулу лола мутлоқ.

3

Кўзинг менга киприқдан ҳикоят қилди,
Кўзим ёшини у бениҳоят қилди,
Жон эвазига бу дард иноят қилди,
Борми киши бу дардни ривоят қилди?..

4

Ёрнинг юзидан кўзни олиб бўлгайми?
Савдосини бир ёққа солиб бўлгайми?
Юзини кўролмаё азиз умрим ўтди,
Бундан-да ёмон умр топиб бўлгайми?

5

Дедим: «Санамо, бир кеча қошимга кел».
Деди у: «Дил ўртагувчи бир нола қил».
Дедим: «Дастингдан мен бир оҳ чекаман»,
Деди: «Менга деса, юз, минг оҳ чеккил!»

6

Дур шодаси бўйнидаю этганча шитоб
Борарди хиромону хушу масту хароб.
«Бу кеча тушимда сени кўрдим», — десам, у:
«Ошиқ сира ухларми?» — дея қилди жавоб.

Ғам гүшасию хароб бу ҳолимга сабаб —
 Ойдек юзини бир куни кўрсам, не ажаб!
 Йиғлай-йиғлай кўр бўлишим ғам эмас-ей,
 Ғам шуки, кўришни қилмасам асти талаб.

8

Эй ёр, ситамигдан сира шод бўлмади дил,
 Васлинг боғидан термадим-ей ҳаттоки гул.
 Кўр бўлди кўзим кўйингда йиғлай-йиғлай,
 Юзингни кўрарга энди ҳеч қолмади йўл.

9

Бир кўриш учун юзингни, эй нозли санам,
 Ҳатто мижа қоқмай чиқаман тунлари ҳам.
 То тонггача фарёд урибон бедорман,
 Бедор кечалар дастидан оҳ айласа кам.

10

Бор жабру жафо уруғини экди санам,
 Бор дарду балони айлади менга рақам.
 Ҳар лаҳза менга этса-да озору ситам,
 Бир лаҳза унга муҳаббатим бўлмади кам.

11

Ғар жон тиласанг, пойингга нисор қилайин,
 Ғар бош тиласанг, маҳқуми дор қилайин.
 Йўлингда нима бўлибди бир жон ила бош,
 Ҳар икки жаҳонни садқа, эй ёр, қилайин!

12

Мол-дунё ғамидан дилимиз қон бўлмас,
 Ҳирсу тама деб хаёл паришон бўлмас.
 Совуқ суву арпа нону хилват гўша,
 Бундан-да гўзал жаҳонда даврон бўлмас!

13

Бир куни жойинг шу қора тупроқ бўлади,
 Кўйлак сенга бир газ кафан ул чоқ бўлади.
 Ҳолим не бўлар, дединг, қоронғи гўрда,
 Шошилмасанг у балки ёруғроқ бўлади.

14

Кунлар қувишиб бир-бирини ўтгусидир,
Дилдан супуриб ғам кирини ўтгусидир.
Дардингга даво бўлолмай умринг беҳуда —
Солгунча секин кўз қирини ўтгусидир.

15

Бордим мен азизлар мазорига бир кун,
Кун-кеча эдилар сафимизда мамнун,
Ҳар қанча фиғон чекмайин энди дилхун¹,
Ҳеч биттасидан эшитмадим мен бир ун.

16

Боғда икки гул юзли хиром этгай эди,
Сарв олдида ҳам бошни мудом этгай эди.
Энди мазори ёнидан ўтсанг кўрасан:
Гул дуо ўқиб, майса салом этгай эди.

17

Ҳирсу тама бўлди хоҳиши дил сенга,
Ер ости, унутма, сўнгги манзил сенга.
Тупроққа бугун ҳар нима эксанг, эй дўст,
Эртан бўлади шу нарса ҳосил сенга.

18

Ким жабру ситам қилишни одат этди,
Мазлум оҳи ўқ бўлиб дилига етди.
Парвона отилди шамга — куйди-кетди,
Куйганга ким урса ўзни куймай нетди?

19

Хусрав шеъри қилди лолу ҳайрон элни,
Тортар ўзига очигу пинҳон элни.
Ўқу тиғу найзадан-да ўткир қалами,
Бир чўп ила ҳайдар мисли чўпон элни.

20

Бу жону дилим роҳати бўлган жонон,
Ўтган кечаси уйимда бўлди меҳмон.
Қўлимда тутиб бепоён сочини мен,
Лутф айлар эдимки, тунга етди поён.

¹ Дилхун — дили қон бўлган, дилафгор, ғамгин.

21

Дедимки: «Юзинг». Деди: «Бало деб бўлмас».
Дедимки: «Лабинг». Деди: «Даво деб бўлмас».
Дедимки: «Сўзим». Деди: «У қандай бўлмай».
Дедимки: «Гўзал». Деди: «Расо деб бўлмас».

22

Кўзгуга қара, ой каби бу юзга эмас,
Жонимга бало солган у шўх кўзга эмас.
Сен мен сари хоҳи қара, хоҳи қарама,
Кўзимга менинг ўзинг нишон — ўзга эмас.

23

Дерлар менга тун пайтида ёт — уйқуни ол,
Шояд санаминг тушингда кўрсатса жамол.
Мен ухлаш учун кўзимни юммай ҳарчанд,
Ёшим сели очгай уни тўфон мисол.

24

Дилга хаму нимҳалқа¹ сочи ўт солди,
Сарғайди-ю юз, кўзимда ёшлар қолди.
Кеча кўзи киприги тифини тортиб,
Урмоқчи эди менгаю уйқу олди.

25

Ёр келди-ю кеча, жон қўлимдан кетди,
Кўнглим-да ўшал замон қўлимдан кетди.
Қўлидан унинг оти инонини олиб,
Кўрдим юзини — инон қўлимдан кетди².

26

Бу ерда мақом тутган эди зебо санам,
Бу ерга бугун етди, мана, бизни қадам.
Этган сари ёд ёр юрган йўлларни
Тўхтатмади қонли ёшини кўз сира ҳам.

27

Оҳ, мунча жафо менинг каби бир зорга,
Раҳм айла, ахир, бу дийдаи бедорга.
Юз дилни оёқ остига солди сочинг,
Бўлсанг-чи даво бирор дили беморга.

¹ Нимҳалқа — ярим ҳалқа.

² Бу ерда «инон» сўзининг жилов, тизгин ва ихтиёр маънолари асосида тажнис санъати ҳосил қилинган.

28

Ишқ ишида ҳар куни паришонроқмиз,
Девонаю расво, ҳоли ёмонроқмиз.
Некномлик¹ учун тўзмаса-да бир кўйлак,
Бадномлик учун юз тўн этган чокмиз.

29

Кўнглимни қачонгача, ситамгар қумрим,
Нозингда ёқарсан — шуми ё ишқ амри?
Ҳар кун менга йилга тенг сенингсиз, ҳатто
Ўлимга яқинлашди бу узун умрим.

30

Дейсан то қачонгача бу дўсту ҳамдам
Кўйимда чекибди кўп азоб, дарду ғам.
Бир тун мени айласанг ўзинга маҳрам,
Минг кун ғами кетар эди дилдан, эркам.

31

Дил ҳаммадан уздим, дарду доғингдан эмас,
Юз ҳаммадан ўтирдим, сўроғингдан эмас.
Кўзимни оёғинг остига солсам агар,
Айбларману кўзимни, оёғингни эмас.

32

Айёми висолу мавсуми дилдорлик —
Ўтди-ю, менга юзланди беморлик.
Ёр васли билан бедор эдим мен тунлар,
Бир уйқую туш экан ўшал бедорлик.

33

Ҳар қанча санам қилса жафо хоҳларман,
Ўзни яна юз марта ризо хоҳларман.
То кўз бор экан, сени мудом кўргим бор,
То дил бор экан, сенга фидо хоҳларман.

34

Кулганда хумор икки кўзинг ноз қилади,
Гуллар очилиб юзингда, пардоз қилади.
Оғзинг ҳақида гунча сўз айтиш истар,
Ел пардасини йиртару парвоз қилади.

¹ Некном — яхши ном чиқарган, машҳур, донгдор.

35

Бу бош, санамо, йўлингда қурбон бўлсин!
Бу кўз оёғинг остида гирён бўлсин!
Бошимдаги кўзни сенга айлай садқа,
Бошимда нима бор — сенга, эй жон, бўлсин!

36

Кўйингда чекармиди кўнгил оҳу фиғон,
Ғамза ўқини отмаса қошинг беомон?
Бечора дилим бўлди-ку кўйингга асир,
Кўзинг бу асир йўлини тўсмасми ниҳон?

37

Ишқи ғамидан дил ҳой-ҳойга тушди,
Иш чунки ситамгар қоши ёйга тушди.
Ёрнинг юзига кўзим менинг тушган он
Дил деди: булут сояси ойга тушди.

38

Дедим: «Лабинг учида шакарлар бордир»,
Деди у: «Кўзинг ичра гуҳарлар бордир».
Дедим: «Ғадоман йўлингда». Деди: «Жим бўл,
Юзингдан аён-ку — сенда зарлар бордир».

39

Зулфини кўриб, дил узуну хушбўй дер,
Юзини кўриб, балойи жон бу, қўй, дер.
Ортида гапирган бу каби гапларни
Олдида гапирса ҳам бўлар-ку, ҳўй, дер.

40

Ёлғиз тилагим будир жафокорлардан:
Кўнглимни қилинг холи оҳу зорлардан.
Ҳолбуки, камаймас эди бир жойингиз
Олганда хабар биз — холи абгорлардан.

41

Юзи ўтидан тушди-ю дилга учқун,
Дил тўхтамади ёниб-қуйишдан бир кун.
Ўлдирди, десам, дилимни у оби ҳаёт,
Дил: ўт ўчирувчи экан у, дер секин.

42

Юзингни бу рашки лолазорми дейман,
Дебочай¹ номаи баҳорми дейман.
Оқ дур тўла оғзингга назар солганда,
Балки бу наботи донадорми дейман.

43

Ёр ҳажрида юзимни мудом ювгай ёш,
Оппоқ юзидан юзга заҳиллик йўлдош.
Зулфинг каби қаддимни, десам, ҳам этдинг,
Бошдан ҳали ўтмадим-ку, дер бағри тош.

44

Кўзинг фирибу ҳийлага маскан бўлсин,
Кўзим эса қонли ёшга махзан² бўлсин.
Кўзимга кела қол қилиб одабийлик,
То кўз сени деб ёруғу равшан бўлсин.

45

Ҳар қанча дедим: дилимни бой бермасман,
Бошимга балолар орттириб юрмасман.
Бу Деҳли гўзаллари девона қилди,
Дил ўйнару бир ерда муқим турмасман.

46

Кетди мени ташлаб ёри худбин, не қилай?
Йиртиб ёқа, дил топмаса таскин, не қилай?
Ёнингга чақир деб мен ёздим нома,
Номамни ўқимаса у лекин, не қилай?

47

Маъшуқа лаби ҳажрида жон оввора,
Васли фириби дастидан дил бечора.
Дедим: «Нимадан лабинг ёрилмиш?» Деди:
«Ширинлигидан балки бўлибди пора».

48

Оҳуни уялтирар кўзинг нега, санам,
Гунчани лабинг рашк ўтига ёқди бирам.

¹ *Дебоча* — асарларнинг кириш қисми, муқаддима; мажозан: бирор нарса-ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши, бошлама.

² *Махзан* — ганж, ҳазина.

Кўзинг ўзи шундоғам юмуқдир — не учун
Зулфинг яширар юзингни қилганча ситам?

49

Жон номининг ўзидан ҳузурга тўлади,
Ким номини тутса, бол егандай бўлади.
Ёр номи олинганми асалдан дейман,
Номини асал ё ёр номидан олади?

50

Роҳат қилади майни ичиб жону жигар,
Келганда баҳор боғу чаманларни безар.
Ҳар куни булут ўзгача ёмғир тўкади,
Ҳар дам гулу лола ўзгача жилва қилар.

51

Дунёни ғами менда — кел, ғам тиласанг,
Хирмон-хирмон — андишани ҳам тиласанг.
Бир лаҳза дилинг бўлмаса-да мен билан,
Ҳар лаҳза дилим сен билан ҳамдам тиласанг.

52

Ёр зулфини деб бош устида қолди қўлим,
Васлида шамолдан ўзга не олди қўлим?
Ўлдиргали қўл қўйиш учун келгай у,
Қўлига ўзин рози бўлиб солди қўлим.

53

Ғам-қайғудан ўзга менга ёр берган эмас,
Ҳар не тиласам, уни нигор берган эмас.
Дилдан ғами юкини кўтаргим келди,
Лекин уни дил, қилдим у зор, берган эмас.

54

Наврўз ўтди — қилиб мудом ноз келади,
Шодлик асбобини¹ қилиб соз келади.
Гул кетди ўзидан ўтди деб Наврўзни,
Бир йил ўтгач, ўзига у боз келади.

55

Тўлдир қадаҳинг — баҳор кириб келмоқда,
Қоп-қора булутлар сузишар ҳар ёқда.

¹ Асбоб — бу ерда: восита, жиҳоз, керакли нарсалар.

Лола ўтидан тутун чиқар, ёққандай
Анбарни сабо гўёки дашту боғда.

56

Ҳажрингда кўзим уйқуни тарк этди тамом,
Лаълинг ғамида кўзим ёши қонли мудом.
Бир бора кўзим қорачиғига қарагил:
Сув одами бўлди йиғидан унга мақом.

57

«Ёр хуснини мақтама — бу йўлингдан қайт,
Чунки рақибинг таъна учун пойлар пайт», —
Дерлар менга, мен-чи, билганим айтарман,
«Эй шум рақибим, сен-да нима билсанг айт!»

58

Ҳолимни гўзал дилдорга кўрсатинг-ей!
Ё ой юзини мен зорга кўрсатинг-ей!
Берсам-да унга дил, яширишар мендан,
Ўлсам жасадимни ёрга кўрсатинг-ей!

59

Дилдор мени эсламас фаромушликдан,
Айтолмадим уни мен-да беҳушликдан.
Бир гўшага солди мени бу хомушлик,
Фарёд этаман мен энди хомушликдан.

60

Ҳажри ғаму йиғини менга бахш этди,
Кўзни хира, дилни пора қилди-кетди.
Эй кўз, юзини кўриш тилагингми ҳануз?
Эй дил, севасанми ҳали ё ишқ битди?..

61

Ишқинг мени ошуфтаю ҳайрон қилди,
Дилни яра, ақлимни паришон қилди.
Дил дардини айтиб тугатолмасман ҳеч,
Ўчмайдиган ўтни дилда пинҳон қилди.

62

Ёр, шодлигу айш ичра мақоминг бўлсин!
Бағрим қонидан қўлингда жоминг бўлсин!
Май сенга ҳалол зеболигингдан, аммо,
Менсиз уни ичганда ҳароминг бўлсин!

63

Мен зору асиру мубталоман сенсиз,
Хаттоки ўлимга ҳам ризоман сенсиз.
Қандай яшаяпсан менсиз деб сўрама,
Ўз ҳолини билмас бедавоман сенсиз.

64

Мен ёрнинг агар жафосидан ўлгайман,
Ё ишқ йўлида ризосидан ўлгайман.
Мен ўлсам агар, ишқида кўз очгайман,
Кўз очиқ экан, балосидан ўлгайман.

65

Чекдик ситамини мену ҳам шайдо дилим,
Мен-ку чидамасман, чидамас ҳатто дилим.
Билдим ўлимимдан сенга зарра ғам йўқ,
Бу ғамни кўтармайди бироқ асло дилим.

66

Мен ҳам сенинг аҳлинг — аччиқ сўз айтма,
Не келса тилингга, эй дилафрўз, айтма.
Оғзинг ўзи кичкинаю сўзинг катта,
Маъносига то етмас экан кўз, айтма.

67

Дил олдию кетди — меҳрибонлик қилмас,
Жон хастаю оҳ чекиб, ёмонлик қилмас.
Хуллас, мени ўлдирди-ю энди айтар:
«Менда не гуноҳ — ҳаёт омонлик қилмас».

68

Кетди кеча айта, қани, танҳо бўлсанг,
Кўп нола қил айрилиқда шайдо бўлсанг.
Излаб уни, эй жон, қани, тез туш йўлга,
Ёқмас менга ёнимда муҳайё бўлсанг.

69

Дардингда кўзимдан ёш бўлиб оқади дил,
Шунга қарамай, сен деб ўзин ёқади дил.
Дедингки: дилинг ўзга нимага банд эт,
Севгач сени, қандай ўзгага боқади дил.

Ҳижрон чоғида ҳамиша ёрсан, эй ғам,
 Билсам ғам эмас, менга мадорсан, эй ғам.
 Кўп айланасан атрофидан кўнглимнинг,
 Дунёда менинг учунми борсан, эй ғам?!

71

Кирдиму кўйинга, йўл эса, оҳ, йўқдир,
 Куйдиму дилим дардидан огоҳ йўқдир.
 Юз йилга чўзилса ҳам агар ҳижронинг,
 Ёддан чиқасанми сира, валлоҳ¹, йўқдир.

72

Оппоқ юзини қачонки мен ёд этаман,
 Насрин² ила дил мулкани обод этаман,
 Шўҳ кўзларини эслаб агар дод этаман,
 Насринни олиб кўлга, ўзим шод этаман.

73

Мен ёд этаман бу умри беҳосилни
 Ҳам етгану етмаган неча манзилни,
 Ночор ҳолиму воқеайи мушкулни,
 Ғамга кўмади булар бари кўнгилни.

74

Ёр васфини ҳар ерда кўнгил эшитади,
 Ўз қиссасини-да у нуқул эшитади.
 Минг андиша этаман мен ўз ноламдан,
 Орзум шуки, ноламни у гул эшитади.

75

Биз бошни қилиб ёрга нисор кетгаймиз,
 Кўйида чекиб нолаю зор кетгаймиз.
 Чунки кўлимиздан ўзга бир иш келмас,
 Бўйнига этиб жонни тумор кетгаймиз.

76

Ёр нега яширгай ой юзи — тозасини,
 Сабрим баланд этсин унинг овозасини,
 Синдирди бугун жон ҳам дарвозасини,
 Топди ўзининг мақоми — андозасини.

¹ Валлоҳ — Худо ҳаққи.

² Насрин — оқ хушбўй гул.

Ишқингда тириклигим гумон бўлгайдир,
 Борган сари дил ҳоли ёмон бўлгайдир.
 Эй жон, менга бу йўлда эмассан ҳамроҳ —
 Жондан нишон ошиққа қачон бўлгайдир?

78

На тоату тақво — дин учун ўлгайман,
 Мен бир бути нозанин учун ўлгайман.
 Айб этма бетартиб яшадинг деб асло,
 Мен шу умри бетайин учун ўлгайман.

79

Сўз-суҳбатимиздан бўлган бегона —
 Дилга ияги¹ чоҳи эмиш кошона.
 Эй тонг ели, ўтсанг кўрасан ҳолимни —
 Қандай асир этганин фаромушхона.

80

Ошиқ дилидан бу шам нишон келтиргай,
 Кўп куйганидан бўғзига жон келтиргай.
 Сидқ ила куяр, бироқ, бир айби шуки.
 Дил ўтини тилга бегумон келтиргай.

81

Гул кеча гулоб туфайли ғаш бўлган эди,
 Куйдиргучи оташда талаш бўлган эди.
 Бағрида гулоб қайнагани боисидан
 Иссиқда суву ўт аралаш бўлган эди.

82

Эй сарв, ҳамиша зийнати бўстон бўл!
 Эй ел, қадаҳни чайқатиб, шодмон² бўл!
 Эй гул, чиқарма бошки, наргис мастдир,
 Бир дам яна парда ичида пинҳон бўл.

83

Рўзада агар фойдаю қут бўлгайдир,
 Ўртаб вужудинг мисоли ўт бўлгайдир.

¹ *Ияк (Занаҳдон)* — тасаввуфда солиқни абадий чоҳдан зулмат чоҳига соладиган маҳбубанинг қаҳромез итоби.

² *Шодмон* — хурсанд, шод, мамнун.

Мендан сўрашар ҳайит қачон келгай деб,
Рўза тугаган кўни ҳайит бўлгайдир.

84

Тушмиш ярашиб ёр ияги ичра хол,
Бир сир яширин унинг тагида яққол:
Чоҳга кўмишар агарда дон кўп бўлса,
Бир кунжуту бир чоҳ — ажойиб бир ҳол!

85

Қисмат лабинг узра яратибди бир хол,
Кўрган киши борки уни, қолгайдир лол:
Бурнинг бамисоли тиғу холинг бўлса,
Боқ: томчилаган томчи қондир яққол.

86

Йўқ ранжу ғамим охири, ёр, боқсанг-чи!
Кўнглим ўтидан тилда шарор¹, боқсанг-чи!
Билмоқчи эсанг дилинг қаттиқлигини,
Қаттиқлигига жонни бирор боқсанг-чи!

87

Эй ғам, яратилдингми ғариб кўнглим учун?
Аччиқсану ёрлигинг учун менга ширин.
Ёр мени висол базмига таклиф этди,
Бу ҳақда фироқдан нима кенгаш сўрайин?

88

Сўзлашса кулиб ўзга билан ёрим агар,
Кўзим ёши тўфон каби оламни тутар.
Ёрим юзини бегоналар кўргай деб,
Рашку ҳасадим ўзимдан ўзимни тўсар.

89

Сенсиз кўзим олдига қамар² келгайдир,
Тишинг ёдида дурру гуҳар келгайдир.
Белинг³, биласанми, нега кўздан пинҳон?
У лутф юзидан кўзга магар келгайдир?..

¹ Шарар (Шарор) — учкун, ўт, аланга.

² Қамар — ой.

³ Бел — комил инсоннинг фикру тахайюли. Ингичка (қилдай) бел — бу фикру тахайюлнинг нозик ва теранлиги. Соликнинг вужуди ҳижобига ҳам ишора қилинади.

Кўздан лола рангли ёш агар югуради,
 Ёр маст кўзи етказиб зарар югуради.
 Қадди ўқи жон ичра — унинг оғриғини
 Дил тортару кўзда бу қадар югуради.

91

Ёримни кеча мен кузатардим пинҳон,
 Оқарди кўзидан ёши мисли уммон.
 «Кўзим ёшидан, — десам, — ҳазир бўл» унга,
 «Кўрқитма мени йиғи билан», — дер жонон.

92

Ёр кетди-ю, қон ичра яшарман энди,
 Фарёду фиғон ичра яшарман энди.
 Ҳажрида нима қилишни мен билмасман,
 Қандай бу жаҳон ичра яшарман энди!

93

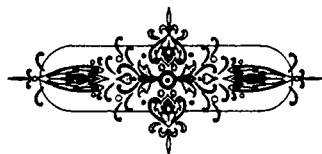
Ҳар лаҳза юзинг шами зиёда бўлади,
 Ҳар лаҳза дилим гами зиёда бўлади.
 Айб этма дилинг қуйган экан деб ғоят,
 Ҳар лаҳза кўзим нами зиёда бўлади.

94

Жазб этди ўзига дили шайдони ўша,
 Боғлаб ўзига жони бенавони ўша.
 Сўрсам сочини, деди: қадим сояси у,
 Кўрган киши борми қора савдони ўша?

95

Бир боқиши бўлганча бўлдирди мени,
 Кўнглим ишқу ҳайратга тўлдирди мени.
 Ёр ўхшади золимгаю кўйдирди дилим,
 Ҳажр ўхшади қотилгаю ўлдирди мени.

АМИР ҲАСАН ДЕҲЛАВИЙ

(1254 — 1327/1338)

Ҳиндистондаги форсийзабон адабиётнинг забардаст намояндаларидан бири. Амир Хусрав Деҳлавийнинг замондоши ва дўсти. Исми Ҳасан, лақаби Нажмиддин. Лекин «Фавоид ул-фуод» («Дил фойдалари») асари дебочасида ўзини Ҳасан Алои Сажзий деб тақдим этади. Тазкиранависларнинг маълумот беришича Ало (ёки Алоуддин) отасининг исми бўлиб, Сажзий (ёки Сижзий) нисбаси аждодларининг сейистонлик эканини билдиради. Деҳли шаҳри хожазодаларидан бўлиб, Хожа Ҳасан ва Амир Ҳасан номлари билан машҳур. Деҳлининг жануби-шарқидаги Бадоян шаҳрида туғилиб, Деҳлида нашъу намо топган. Чиштия тариқатининг пири муршиди Низомиддин Авлиёнинг муриди ва котиби бўлган¹.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, шеърятда Амир Хусравга издошлик қилган ширинкалом шоир бўлиб, тасаввуф руҳи ва саҳли мумтанеъ (осону мумкин эмас) услубидаги равон ва кўнгилга яқин шеърлари бор. Амир Хусрав сингари бор мол-мулки, кўнгли ва истеъдодини пири Низомиддин Авлиё қадамига нисор этиб, фақр тариқида мардона сулук қилган².

«Тарихи Ҳинд» асари муаллифининг ёзишича, гўзал ахлоқ, суҳбат одоби, сўз зарофати, соғлом ақл, тасаввуф тариқатидаги қаноат талаби ва эътиқод поклиги, таркидунёчилик ва ёлғизлик бобида, оламдан нима юзланса, очиқ чеҳра билан қарши олиш ва уни хушхурсанд ўтказиш борасида Амир Ҳасанга тенг келадиган киши кам бўлган³.

Ҳасан Деҳлавийдан бир мукаммал девон ҳамда «Фавоид ул-фуод» ва Муҳаммад Султон вафотига бағишланган марсия каби икки насрий асар бизгача етиб келган. «Фавоид ул-фуод» асари Ҳиндистондаги тариқат толиблари ва арбоблари учун қўлланма вазифасини ўтаган. Шоир девони асосан қасида ва ғазаллардан иборат. Ғазаллари 800 атрофида. Абдураҳмон Жомийнинг эътирофи этишича, ғазалда гўзал услуб эгаси бўлган. Аксар оҳорли қофиялар, гўзал радифлар, хушоҳанг вазнларни қўллаган. Натижада улар осон кўрингани билан ёзиш мушкул кўриниш ҳосил қилганки, адабиётшуносликда уни саҳли мумтанеъ дейдилар⁴. Ғазалнависликда Саъдий

¹ Бу ҳақда қаранг: *Саломатшоева Л., Бақоев М.* Муқаддима // *Ҳасани Деҳлавий*. Мунтахабот. — Душанбе, 1965. С. 3—4.

² Бу ҳақда қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. — Техрон, 1960. С. 186.

³ Бу ҳақда қаранг: *Абдураҳмони Жомий*. Нафаҳот ул-унс. С. 125.

⁴ Қаранг: *Абдураҳмони Жомий*. Баҳористон // *Осор*. Жилди 7. — Душанбе, 1989. С. 404.

ва Амир Хусравга издошлик қилган. Ўз навбатида, унинг ўзи Камол Хўжандий, Камолиддин Биноий, Бадриддин Ҳилолий, Зайниддин Восифий, Абдурахмон Мушфиқий каби шоирларга кучли таъсир ўтказган¹.

1

Кўзим ёши ҳар хилда намоён бўлгай,
Гоҳида суву гоҳи қизил қон бўлгай.
Ёр ишқи тузоғига асир бўлган жон
Энди қутулмай зору ҳайрон бўлгай.

2

Ёр ваъда қилар, аммо вафоси йўқдир,
Жабру жафодан ўзга вақоси йўқдир.
Кўз ёшига фарқ этма бу гулдек юзни,
Кўклам булутининг бақоси йўқдир.

3

Бу чарху фалак кўнглимдан олди қувонч,
Умрим бўйи бегона бўлиб қолди қувонч.
Ўйлаб қарасам, гуссадан ўзга йўқ дўст,
Қочқин канизак мисоли йўқолди қувонч.

4

Ўғри уйим атрофида жавлон қилди,
Ифлос қараши бандани ҳайрон қилди.
На бир дона арпа топди, на янги чопон,
Бечоралигим дилимни вайрон қилди.

5

Ёр келди-ю, йўқдир унда ёр иси, нетай?
Йўқ бу сувда ёр ариғин туси, нетай?
Гул дафтарини варақлабон кўрдим мен,
Бир нухасида бўлмаса ёр юзи, нетай?

6

Ҳажр оятини роса ўқидик, жонон,
Қилдик дилу жонни қадамингга қурбон.
Эй, кўнгли ўзининг қўлида бўлган зот,
Сен ҳам дилинг орзусини айла пинҳон.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Саломатшоева Л., Бақоев М. Муқаддима. С. 5—12.*

7

Кел, ёр, ўзингни ёрга пайванд айла,
Бу бандани ҳам ёри билан банд айла.
Сенсиз яшамоқ азобига қанча чидай?
Ё ўлдир, ё васл ила хурсанд айла.

8

Бор дилу дину бош — сенга қай бири керак?
Мос келса бири кош — сенга қай бири керак?
Бизга нима хизмат — барига тайёрман,
Хоҳ олгали жон шош — сенга қай бири керак?

9

Боқсанг-чи қиё — кўйингда хаста жонман,
Акс толе сабаб чарх каби саргардонман.
Бир бора десанг-чи: чекма ғам — мен биламан,
Шодликдан айру, ғамда бағри қонман.

10

Булутга берар мадад бу кўзимдаги нам,
Тонгга қилади асар бу бўғзимдаги дам.
Дерлар менга ёрнинг ғамига сабр айла,
Сабр этгани қўймайди бу кўнглимдаги ғам.

11

Кошки лаъл эмас, ёр лабидан ўргилсанг,
Минг бор, қани, кўйида гадолик қилсанг.
Дер у: рамазонда яхшимас бундай гап,
Бир бўсада бир ой савоби бор, билсанг.

12

Эй ёр, ситаминг катта-кичикка етди,
Зулминг қўли кўплар дилини қон этди.
Шанба келаман деган эдинг, борми уят,
Бу орада неча шанба ўтди-кетди.

13

Бу кўҳна жаҳонда ҳар нафас ғам кўрдик,
Ғамга ёр бўлган ёрни кам кўрдик.
Сабр этагига ҳамиша қўл чўзган эдик,
Эй қўл етмас сабр, сени ҳам кўрдик.

14

Мен ғам майидан маст ўтирарман, бехуд,
Мен бедилу дил ҳазин — юрарман бехуд.
Минг марта бехуд кўрдим ўзимни сенсиз,
Эй ёр, сени қачон кўрарман бехуд?

15

Тут менга шароб масту хумор кўзларидан,
Дил кетди муаттар сочининг изларидан.
Зулфи ўхшар номаи аъмолимга,
Маҳшаргача беҳабар киши сўзларидан.

16

Боғ сира гўзаллик даъвосин қилмасин-ей,
Ёр ҳусни зуҳуридир у — керилмасин-ей.
Ёрдан сира у гўзал эмас, бас, гуллар
Хандон уриб устидан унинг қулмасин-ей.

17

Эшитдики ошиқ ёр ўтиб кетди шитоб,
То тонгга қадар кўзларидан тўкди гулоб.
Киприги билан тикарди уйку тўнини
Кўз пардасидан чекиб фироқда у азоб.

18

Гул ҳусн даъвосини агар қилса ҳавас,
Бу кибру гурурини шамол билгилу бас.
Дер сендагидек нафис либоси бордир,
Ишонмаки, бундай бўлиши мумкин эмас.

19

Ёрнинг юраги юмшамагай ҳеч — биламан,
Ҳар қанча кўзим ёши билан нам қиламан.
Дейди у кўзинг ёшини кўп сел қилма,
Васлингга то етгунгача гирён бўламан.

20

Мен қанча дуо қилдим у ёр билган эмас,
Шафқат юзидан зарра вафо қилган эмас.
Дил қони билан юзимга ишқ қиссасини
Ёзсам-да, санам тарафдан ўқилган эмас.

21

Ёр зулфидан ошиқ иши ҳал бўлган эмас,
Дил ишқида менда ҳеч маҳал бўлган эмас.
Мушк иси келар ёр ёдида жонимдан,
Сотсанг ўша нарх — ўзга бадал бўлган эмас.

22

Тутдингми, дилим, бир гулни дўст, гапир,
Ҳар нарсани, эй кўз, бекаму кўст гапир.
Қадди каби бир сарвни кўрдингми сира,
Шохга қўну тўғри ўтиру рост гапир.

23

Эй, бир назаринг давои беморликлар,
Бизмиз ўша дардингга гирифторликлар.
Фазлинг ила бор мушқулимиз осон қил,
Фазлинг ила осон бари душворликлар.

24

Кўнглим ғам-аламда қон, афв эт — сўрама,
Минг айбу гуноҳ пинҳон, афв эт — сўрама.
Шарманда бўларман амалимни сўрасанг,
Ўзинг Раҳиму Раҳмон, афв эт — сўрама.

25

Кўзим уйида кеча у қадди шамшод¹
Меҳмон эди-ю, дилим бу меҳмондан шод.
Тонг отди-ю, ёр кетди — чекарман фарёд,
Меҳмон билан экан ҳар хона обод.

26

Бу чарх ишида сира хато кетмайди,
Умр оти имилламас — дуо кетмайди.
Ҳар қанча фироқ тузоғини қурсак-да,
Ҳақ амридан ўзга муддао кетмайди.

27

Ёр дардининг асли ярадори бошқа,
Тақвою осудалик шиори бошқа,
Икки иш бошин туттиш қарори бошқа,
Берўза, намоз киши қатори бошқа.

¹ *Шамшод* — кичик ва хушбўй гулли, ҳамиша кўм-кўк яшнаб турадиган хушқомат ва чиройли дарахт.

ХОЖА АЛИ РОМИТАНИЙ

(вафоти 1316/1321)

«Силсилаи шариф»да ўн учинчи ҳалқанинг пири муршиди бўлган машҳур авлиё, кутби замон Хожа Али Ромитаний Бухоро вилояти Ромитан туманининг Қўрғон қишлоғида туғилган. Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавийнинг муриди бўлиб, Хожаи Азизон номи билан шуҳрат туган. Тўқувчилик қилиб кун кўргани учун Бухоро аҳли уни Хожаи Нассож (тўқувчи Хожа Али) деб атаганлар. Касби тўқувчи бўлгани учун ҳам «Иймон нима?» — деб сўраганларида: «Узмоқ ва уламоқ», — деб жавоб берган экан, яъни бу дунёдан узилмоқ ва Ҳаққа уланмоқ. Хожа Али тўқувчиларнинг пири ҳисобланади. Мақомоти олий, кароматлари беҳад бўлган бу зотнинг доврўғи Рум (Туркия)гача бориб, Мавлоно Жалолиддин Румий бир байтида агарда ҳол илми¹ қол илмидан² афзал бўлмаганида бухороликлар Хожа Нассожга эргашармидилар деб улуғлаган:

Гарна илми ҳол фавқи қол буди, кай шуди
Банда аёни Бухоро Хожаи Нассожро³.

Хоразмда бир муддат яшаб, хонақоҳ очган ва мурид тарбиялаб, хожагон тариқатини бу ҳудудда ёйган.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд «Биз ҳазрати Азизоннинг фарзандимиз» деб, ўзини унинг вориси, издоши ҳисоблаган ва муридлари билан суҳбатларда ҳамиша Хожа Алининг ҳикмат ва кароматларидан гапириб юрган. У яна: «Ҳазрат Азизондан икки хил зикр бизга мерос бўлиб қолди: бири — зикри жаҳрия (баланд овоз чиқариб зикр қилиш), иккинчиси — зикри хуфия (овоз чиқармай зикр қилиш). Хуфия зикр кучли ва афзал бўлгани учун биз уни қабул қилдик», — деган.

Хожа Али Ромитанийнинг: «Агар ер юзида Хожа Абдулхолиқ Фиждувоний фарзандларидан бири бўлганида Мансур сира дор остига бормас эди», — деган гапи машҳур. Чунки хожагон-нақшбандия тариқати Қуръон ва суннатга асосланган бўлиб, унинг таълимоти билан қуролланган сўфий хатарли мақомлардан эсон-омон ўтар, бинобарин, машҳур сўфий Мансур Ҳаллож ҳам дорга осилмас эди.

¹ Ҳол илми — инсондаги сўз билан тушунтириб бўлмайдиган гаройиб руҳий кечинмалар, фавқулодда феъл-атвор, хислатларнинг намоён бўлиши; ботиний илмлар, кенг маънода тасаввуф илми.

² Қол илми — тил билан ифодаласа бўладиган илмлар, яъни зоҳирий илмлар. Шариат илми ҳам шунга кирди.

³ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 256-бет.

Бизгача улуғ пирнинг «Маноқби Хожа Али Азизон Ромитаний» асари етиб келган. Унда Ромитанийнинг тасаввуф аҳлининг ахлоқ-одоби, хожагон тариқати қонун-қоидалари билан боғлиқ қарашлари, панд-насиҳатлари жамланган. Хожагон тариқатининг 10 шарти баён қилинган. «Рисолаи ҳазрати Азизон» номли кичик ҳажмли асар ҳам унга нисбат берилади¹. Асар Г. Наврӯзова ва И. Қосимовлар томонидан таржима қилиниб, нашр этилган. Унинг «Маҳбуб ул-орифин» («Орифлар маҳбуби») деган китоби ҳам бўлган.

Икки ўғли бўлган: Хожа Муҳаммад (Хожа Хурд) ва Хожа Иброҳим. Хожа Муҳаммад ўз даврининг алломаси бўлган. Лекин Хожа Али иршод хатини иккинчи ўғлига берган.

Тўрт халифаси машҳур: Хожа Муҳаммад Кулоҳдўз, Хожа Муҳаммад Ҳаллож, Хожа Муҳаммад Бовардий, Хожа Муҳаммад Самосий.

Хожа Алининг 130 йил умр кўргани ривоят қилинади.

Қабри Кўҳна Урганчда (Туркменистон Республикасининг Тошҳовуз вилояти)да бўлиб, устига маҳобатли мақбара тикланган. Бу табаррук зиёратгоҳ «Уч юз олтмиш пир» зиёратгоҳи деб аталади. Туғилган юртида — Ромитан туманининг Қўрғон қишлоғида ҳам Хожа Алининг зиёратгоҳи мавжуд. Қабри устига мақбара қурилган, янги масжид, меҳмонхона, ҳовуз, дарвозахона бунёд этилган².

1

Ўлтирсанг биров билану дил бўлмаса жам,
Бир дам сени тарк айламаса ташвишу ғам,
Бундай кишининг суҳбатидан қоч, йўқса,
Афв этмас азишлар³ руҳи сени сира ҳам.

2

Сен Ҳаққа етай десанг, Ромитанга кел!
Жон ёрга тутай десанг, Ромитанга кел!
Бошингни оёқ қилиб, Азизон руҳини
Ёду шод этай десанг, Ромитанга кел!

¹ Бу ҳақда қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-жилд. 358-бет.

² Бу маълумотлар ҳақида қаранг: *Фахруддин Али Сафий*. Рашаҳот (Оби ҳаёт томчилари). Нашрга тайёрловчилар: М. Ҳасаний, Б. Умрзоқов. — Тошкент, 2003. 51—59-бетлар; *Садриддин Салим Бухорий*. Икки юз етмиш етти пир. 136—147-бетлар.

³ Аслиятда бу сўз икки маънода келган: **азизон** — азишлар, **Азизон** — Хожа Али Ромитанийнинг лақаби.

3

Ҳақ зикри билан дилга бўлар дард ошно,
Ҳақ зикрини қилган киши бўлгай танҳо.
Ҳақ зикри агарчи ўт, совутгай дилни
Ҳар икки жаҳон муҳаббатидан аммо¹.

4

Оллоҳ бу тану жонни яратган фурсат,
Ҳар аъзо учун тайинлади бир хизмат.
Этмасди оғиз зиндони ичра маҳбус
Гар кўрмаса тилда бир қусуру иллат.

5

Жон — тан қафаси ичра қамалган бир қуш,
Бу қушни авайлаш, эҳтиёт айлаш хуш.
Бу қушни тутолмайсан учиб кетса агар,
Боғла оёғидан борида ақлу хуш.

6

Бечора дилим юзингга ошиқ эди кўп,
Кўйингда кезибди кеча то тонггача хўп.
Ўйнайди отиб гоҳи уёқ, гоҳи бу ёқ,
Зулфинг сени чавгону дилим бўлдим тўп?

7

Ҳар бир нафасингга бор қиёматда ҳисоб,
Кўп қилма гуноҳ — дўзахда чеккайсан азоб.
Отга минару қанча пиёда эрта,
Отлиқ бўлади пиёдаю ҳоли хароб.

8

Мен ичган майнинг руҳ паймонасидир,
Маст этган ёрнинг ақл девонасидир.
Дилга ўт уриб, кўкка оҳим етказган,
Ул ҳусни шамининг офтоб парвонасидир².

¹ Бу рубой Абдулҳолиқ Фиждувоний ва Нажмиддин Куброларга ҳам нисбат берилди.

² Бу рубой Абусаид Абулхайрга ҳам нисбат берилди.

АВҲАДИЙ МАРОҒИЙ

(1274 — 1338)

Диний-тасаввуфий руҳдаги шеърлари билан шуҳрат қозонган Рукниддин Авҳадий Мароғий Исфаҳоний ўз даври адабий ва фалсафий илмларини чуқур ўзлаштириб, шофеъийлик мазҳабига майл кўрсатган. Эрон элхонлари саройига йўл топиб, уларга бағишлаб қатор қасидалар ёзади. 1308 йили сафарга чиқиб, Султония, Ҳамалон, Исфаҳон, Карбало, Дамашқ, Куфа, Бағдод ва бошқа шаҳарларда бўлади ва 1311 йили Мароғага қайтади. 1314 йили яна Исфаҳонга бориб, у ерда 20 йил яшайди ва кўплаб асарлар битади. 1333 йилдан умрининг охиригача Мароғада яшайди.

Авҳадий Мароғийдан шеърлар девони, «Даҳнома» («Ўн нома»), «Мантиқ ул-ушшоқ» («Ошиқлар мантиғи») ва «Жоми Жам» («Жамшид жоми») маснавийлари етиб келган. Девони қасида, ғазал, қитъа, рубоий, таркиббанд, таржеъбанд ва мураббаъ каби жанрлардаги шеърларни ўз ичига олади. Маснавийлари ирфоний мазмунда бўлиб, «Жоми Жам» Санойининг «Ҳадиқат ул-ҳақиқат» асарига эргашиб ёзилган¹. Тасаввуфда Авҳадиддин Кирмоний издошларидан ҳисобланади. Девони машҳур Эрон адабиётшуноси Саид Нафисий томонидан чоп этилган. 180 та рубоий ёзган².

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, пок эътиқодли, ориф ва истараси иссиқ киши бўлиб, тасаввуф ва тариқатдаги камолию хулқи бекаму кўст эди. Улуғ авлиёлардан Авҳадиддин Кирмонийнинг муридидир. Авҳадий тахаллусини олиши ҳам шундан... «Жоми Жам» маснавийси тариқат аҳли орасида ниҳоятда шуҳрат тутган. Девони 10 минг байтдан иборат бўлиб, орифона мазмунга йўғрилган³.

Девони ва «Жоми Жам» маснавийсига Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийлар ҳам юксак баҳо беришган⁴.

1

Дедимки: «Лабинг». Деди: «Шакар дейсанми?»

Дедимки: «Юзинг». Деди: «Қамар дейсанми?»

Дедимки: «Эшитдим — оғзинг⁵ ҳам бор экан?»

Дер: «Кўрмаганингдан хабар дейсанми?»

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 49.

² Қаранг: Рубоий ва рубоийсароён. С. 157—158.

³ *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С.157—161.

⁴ *Абдурахмон Жомий*. Нафаҳот ул-унс. С. 120; *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 467-бет.

⁵ *Оғиз* — сўфийлар истилоҳида илоҳий каломга, унинг чиқиш ўрнига ишора. Шунга мувофиқ, оғизнинг ангишвонадай кичкиналиги, гоҳо ҳатто кўриб бўлмас даражада эканлиги — илоҳий асрорни ақл билан англаб етишнинг имконсизлигидан нишона.

2

«Ғамда, — дедим, — ўлдирма». Деди: «Бош устига!»
 «Ҳажр ўтида сўлдирма». Деди: «Бош устига!»
 Дедимки: «Кўзинг билан сирим фош этма,
 «Дилни ғамга тўлдирма». Деди: «Бош устига!»

3

Чўғдай лаби, оқ юзларидан ўпсам эди.
 Ҳам масту хумор кўзларидан ўпсам эди.
 Сочиқ каби сув юзига чиздим юз нақш,
 Сочиқ каби қўл-юзларидан ўпсам эди.

4

Эй ой, сени севганим учун ор этма,
 Ҳажрингда мени тунлари бедор этма.
 Мен сенга азиз жонни фидо айларман,
 Сен ҳам мению сўзимни ҳеч хор этма.

5

Шам ўз бошидан кечди-ю, озод куйди,
 Ғам оташида хандон уриб, шод куйди.
 Мен бандасиман шамнинг — эл кўнгли учун
 Ширинни қўйиб, мисоли Фарҳод куйди.

6

Тўғри юрсанг, жонга яқин олгайлар,
 Эгри юрсанг, дилдан узоқ солгайлар.
 Чанг тори каби ошиқлар даврасида
 Қандай сени, рост бўлмасанг, чолгайлар.

7

Лаълидан ушалмас дилу жон орзуси ҳеч,
 Бу орзу на фошу на ниҳон бўлгуси ҳеч.
 Ўтган кеча тил учида ҳолим сўради,
 Юз тил унинг узрини қила олгуси ҳеч.

8

Зулфини камайгирса-да, оширса-да хуш,
 Рост қомати хоҳ ўгирса, хоҳ турса-да хуш.
 Мен қомати васфини қиларман доим,
 Рост бўлса қад ҳам, сўз ҳам — ҳар нарса-да хуш.

9

Дунё неъматидан насибам бўлди заҳар,
 Ўлим ўқиға бўлди нишон хаста жигар.

Мен қисқа сафарни кўзлагандим, лекин
Бўлди менга узундан-узоқ ушбу сафар.

10

Одам бўлсанг, макру фирибни тарк эт,
Гар бўри эмассан, сурув олдидан кет.
Шон-шухрат учун қачонгача ғам чекасан?
Бўйнингни бу оғир юкдан қил соқит.

11

Авҳад, бу жаҳонда нима кўрдинг ҳечдир,
Ҳар нима эшитдинг гапирдинг ҳечдир,
Умринг бўйи ўзим деб югурдинг ҳечдир,
Бир гўшала охири ўтирдинг ҳечдир¹.

12

Паймона узат — ошиғи паймона ўзим,
Домида замоннинг асири дона ўзим.
Ақл олгучи майдан, қани, бир коса узат,
Билсин элу халқ токи девона ўзим.

13

Шавқи майидан яна хуморсан, эй дил,
Синди яна тавба — беқарорсан, эй дил.
Йўқлик майидан зору хароб бўлдинг, бас,
Шундай яша, қандайинки борсан, эй дил.

14

Дил дастидан кўксим тўла дарду алам,
Кўксим ўтидан кўзимни(нг) йўқ уйқуси ҳам.
Тўк қонини, эй кўз, бу дилнинг, чунки
Қолган эмас у туфайли сенда сира нам.

15

Сув бўйида ўлтирса баҳорлар на хуш-ей!
Гул қошида булбул этса зорлар на хуш-ей!
Хушёр номини олиб, эй мағрур юрган,
Қайдан биласан айши хуморлар на хуш-ей!

16

Оҳ, сен жуда юксақда — қўлим етгайми?
Чексиз шу қадарсанки, билим етгайми?

¹ Бобо Афзалда ҳам шундай мазмундаги рубоий бор.

Енгилтабиат бандани(нг) рози не бўлар?
Оғир талабинг — жону дилим етгайми?

17

Афсуски, вафо қилмади умрим бир дам,
Ёлгончи замонга эътимодим¹ ҳам кам.
Тупроқ қатига тиқди чарх ўйнай-ўйнай,
Келмай ҳали тупроқ ўйини вақти ҳам.

18

Гул сепди сафо сувини маҳваш юзига,
Урган каби бўлди гўё оташ юзига.
Дедим: «Нега оташ урдинг?» У қилди жавоб:
«Бир дам қучоғим келган эди хуш юзига».

19

Юзингни севиб, ишқида ўртансам зор,
Тутқазма тубан рақиб қўлига зинҳор.
Тақдирда куйиш бўлса, ўзинг куйдиргил,
Тақдирда кулиш бўлса, ўзинг кулди, ёр.

20

Кўтарди келиб кеча сабо бошимни,
Келтирди хату² қилди само бошимни.
Бағримга босай десам ўпиб, қўймади кўз
Ҳам бўлгиси келмади жудо бошимни.

21

Ҳар яхши-ёмонни этма ёрга ошкор,
Ҳар тун икки юз байт ёзиб бўлмас зинҳор.
Энг мушқули шуки, иккимиз ҳам ошиқ,
Ҳар иккала ишқ қиссаси ҳам бетакрор.

22

Дил бандаси гулнинг муаттар исининг,
Жон чокари³ гулнинг ёқимли юзининг.
Юз мингта тикан терувчи банда бўлган
Булбул қули гулнинг тикани тезининг.

¹ *Эътимод* — ишонч, суянч, таянч.

² *Хат (Нома)* — мактуб. Тасаввуфда маҳбуби ҳақиқий билан ғойибона сирлашув.

³ *Чокар* — хизматкор.

ХОЖУ КИРМОНИЙ

(1281 — 1352)

Абулато Камолиддин Маҳмуд ибн Али ибн Маҳмуд Кирмон шаҳрида туғилган. Хожу таҳаллуси остида ёшлигидан шеърлар ёзиб, Хожу Кирмоний номи билан шуҳрат қозонган. У ўз даврининг буюк шоир ва орифларидан ҳисобланади. Язд, Бағдод каби кўплаб мамлакатларга саёҳат қилиб, охири Шерозда муқим бўлиб қолган. Бағдодда машҳур тариқат пири Алоуддин Симнонийга қўл бериб, унинг муридлари сафига кўшилади. Хожудан қасида, ғазал, қитъа, рубоий, таркиббанд, мустазод каби жанрдаги шеърларни ўз ичига олган мукаммал девон ва 6 маснавий (достон) бизгача етиб келган. Ижодда Саъдийга эргашган бўлса-да, шеърятни янги мазмун, оҳорли ташбеҳлар, тасаввуфий талқинлар билан бойитиб, ўзига янги йўл очди, ўзига хос услуб ярағди. Хожу Кирмоний ўзидан кейинги Шарқ сўз санъати, жумладан, машҳур шоир, ғазалчилик устози Ҳофиз Шерозий ижодига кучли таъсир кўрсатган¹. «У Саъдий шеърятнинг асосий жанрларидан бирига айлантирган ғазални ривожлантириб, Ҳофизга етказди, кейин Ҳофиз уни мўъжиза даражасига кўтарди... Бу ҳақда унинг ўзи шундай ёзган эди:

Устоди ғазал Саъдист пеши ҳама кас. аммо,
Дорад сухани Ҳофиз тарзи сухани Хожу.

Мазмуни: «Барчанинг наздида Саъдий ғазалда устод саналади, лекин Ҳофиз ижоди Хожу шеърлари услубидадир»².

1

Ширину шакар кулгиси мисли қанддир,
Ҳалқа-ҳалқа зулфига дил пайванддир.
Холи кўзи остига тушибди — у магар
Мушкин нофасига оҳунинг монанддир.

2

Зулфингга сенинг гарчи шикаст³ тушмишдир,
Мендек домига юз ишқпараст тушмишдир.
Олмасман узун зулфингдан асло қўлни,
Бахт риштаси унга пайваст тушмишдир.

¹ Бу ҳақда қаранг: Рубоий ва рубоийсароён. С. 158; Гулшани алаб. Жилди 2. — Душанбе, 1975. С. 350.

² *Очилов Э.* Сўз сеҳргари (Сўзбоши) // *Ҳофиз Шерозий.* Ишқ гавҳари. — Тошкент, 2006. 15-бет.

³ *Шикаст* — синиқ, мажруҳ; бу ерда: хам, ҳалқа, чин.

3

Юзинг каби гул кўрмади дунё чамани,
Меҳробда кўзингдек ухлаган кимса қани?
Сен умрсан — умрсиз яшаб бўлмайди,
Сен жонсан — мушкул тарки жон дегани.

4

Дил кетди гирифтор айлаган ёр изидан,
Жон кетди дили хаста, ярадор изидан.
Ҳар икки кўзимдан оқди ёшим селдек,
Дардимни қилиб кетди у ошкор изидан.

5

Бу дилни олиб кетди яна дилбаримиз,
Қолди-ю на дил бизда ва на дилбаримиз.
Бизнинг дилимиз ҳажрида қон бўлган эди,
Тиғ урди — равон қилди, мана, дилбаримиз.

6

Келгил яна — ёшлик замони ўтди,
Шодлигу сафо, шуҳрату шони ўтди.
Ўтдингу кўриб сени ҳазин жоним дер:
Ғофил қолдим — умр ниҳони(й) ўтди...

7

Дедим: «Нима лабдан тўкилар?» Дедики: «Қанд».
Дедим: «Нима сочдан етишар?» Дедики: «Банд».
Дедимки: «Бирор нарса дегил». Дедики: «Жим».
Дедим: «Табассум эт». Деди: «Қўй, ема панд...»¹

8

Қилди жигаримни қон — қон бўлсин дил,
Бахтим каби қора бегумон бўлсин дил.
Дил дастидан элга сирим ошкор бўлди,
Ошуфтаю мендек, паришон бўлсин дил.

9

Қилнинг бели бор балкию ёрнинг бели йўқ,
Доим яширар юзини — менга дили йўқ.
Дедим: «Паришон нега сочинг бошдан-оёқ?»
Деди: «Паришон асли сўзинг — манзили йўқ».

¹ Бу рубоий Камол Хўжандийга ҳам нисбат берилади.

10

Ўтган кеча шерозлик алиф қадли¹ санам,
Зулфининг ҳар тори бир дор чинакам,
Зулфини бутун тун бўйи ўйнаб чиқди,
Ўйнаб чиқар эканми қуёш кечаси ҳам?!

11

Ноғора дер оламини кўтариб бошга:
«Етар овозим ҳатто ою қуёшга!»
Бир урди-ю бошига таёқ, деди: «Ўчир,
Тутқун бўлади бошқаю эркин бошқа!»

12

Шам бағрини ёққан ўтни парвона билар,
Ринд аҳли дили дардини майхона билар.
Маҳбуба паричехраю мен девона,
Сўз моҳиятини асли девона билар.

13

Ҳамдард киши йўқ — дарду ғамим сўрса қани?
Ҳажри ўқидан қадди хамим сўрса қани?
Чиқмоғини оҳ, нафас эмас бўғзимдан,
Ёинки ёши дам-бадамим сўрса қани?

14

Пухта бўлсанг агар, майи хом иста,
Тўнингни шаробга алмашу жом иста.
Бас қил Фаридуну² Ҳотам³ афсонасини,
Бор, адлу атога аҳли ислом иста.

15

Кўнглимга дедим: «Кўзимда қондир дарё,
Қилдинг жигаримни яна қон ҳар асно».
Дил деди: «Кўзинг қони бу асли гавҳар,
Кўзингга жигаргўшамиз илгандир то».

¹ *Алиф қадли* — тик ва келишган қоматли.

² *Фаридун (Афридун)* — пешдодийлар сулоласига мансуб олтинчи подшоҳ. У адолат тимсоли ҳисобланади.

³ *Ҳотам* — хайру саховати билан машҳур бўлган араб қабила бошлиғи. Нажд вилоятининг Тай қабиласидан бўлганлиги учун Ҳотами Тай номи билан шуҳрат қозонган.

16

Дил умиди маҳрамдану маҳрамдир Ўзи,
Жон беҳабар ҳамдамдану ҳамдамдир Ўзи.
Аслида у оламдан эмас ташқарида,
Холи эмас оламдану оламдир Ўзи.

17

Ушалса агар дилингаги орзу-ҳавас,
Хурсанд бўлавер, бу дунёда сенга шу бас.
Сен ҳар нафасингни ғанимат бил, қарасанг,
Олам нафасу шу нафасингдир у нафас.

18

Сен чарху фалакка ҳеч суянма — дор у,
Мол-дунёга қилма орқа — бўлмас ёр у.
Бол деб бу замон тутгани аслида заҳар,
Ўстиргани гул деб асли тикан — хор у.

19

Уйғонади май ичгани май масти саҳар,
Ўзини санамлар сочи дорига осар.
Эндигина юз очган у гулларни қаранг:
Теккан каби музга ўт оташ уфурар.

20

Майдан дилга ишрат ўти етгусидур,
Кўрганда қадаҳни ақл тарк этгусидур.
Тарк этмаса ким ичишни тарк этгани,
Оқил киши уни тарк этиб кетгусидур.

21

Жон ёр лабини ўпиб, ишқ ўйнар эди,
Отиб кўзи ғамза ўқини, қийнар эди.
Сўфий каби шундай икки кўз қорачиғи
Дил қонига ботганча намоз айлар эди.

22

Соқий, олу тўнимни, узат майни қатор,
Маст айла унуттириб нимадир йўғу бор,
Қўлингда қадаҳ бўлсину қўйнингда нигор,
Майхона пирига айла жонингни нисор.

23

Кундан нолидим. «Нолима, — деди, — кун учун».
Тундан нолидим. «Қилма, — деди, — сўзни узун».

«Зулфингни тутай», — десам, «Илондир у», — деди.
Холин тиласам дер: «Ўйнама муҳра¹ ўйин».

24

«Юзинг нима истайди?» — десам, деди: «Назар».
«Кўйинг талаби нима?» — десам, деди: «Хатар».
Дедимки: «Ғаминг тугарми ҳеч?» Деди: «Сира».
Дедим: «Нима йўл кўрсатасан?» Деди: «Сафар»².

25

Ҳажрингда қачонгача паришон бўламиз,
Дил қони уриб, юзлари алвон бўламиз.
Билмайди киши эрта нима бўлишини,
Нақд айши билан бугунни(нг) шодон бўламиз.

26

Соқий, қани тут қалаҳни — биз масту хумор,
Дил булбули шодлик боғида топди қарор.
Бизни бу жаҳонда хасчалик билмасалар,
Биз ҳам бу жаҳонни биламиз хас каби хор.

27

Қон бўлди жигар — тўйиб-тўйиб май ичайин,
Кўнглимдаги бор ғам тутунини ечайин.
Кўзғолса агар қатлим учун олам эли,
Мен май ичайину барчасидан кечайин.

28

«Ўхшар нима кипригингга?» «Ўқ», — деди шу он.
Дедим: «Нима қаддимга қиёс?» Деди: «Камон».
Дедим: «Нима олиб кетасан?» Дедики: «Дил».
Дедим: «Нима берсам қоласан?» Дедики: «Жон»³.

29

Дедим: «Нима истасанг берай?» Дедики: «Жон».
Дедим: «Тиламайсан нимани?» Деди: «Имон».
Дедим: «Оғушимга кир». Деди: «Хом бу хаёл»,
«Жисмим каби не?» — дедим. Деди: «Белим, аён».

¹ *Муҳра* — соққа; шахмат ёки нард доналари.

² Бу рубойи Камол Хўжандийга ҳам нисбат берилади.

³ Бу рубойи Камол Хўжандийга ҳам нисбат берилади.

30

Булбул боғда бошлади достон, достон,
Кўнгил тилаги бўлди бўстон, бўстон.
Тонг чоғи боғ атрофида ёлғиз мастлар
Кезгай қадаҳи қўлида мастон¹, мастон.

31

Дедим: «Нима ғамни даф этар?» Дедики: «Май».
Дедим: «Нима кўнгилни ёзар?» Дедики: «Най».
Дедимки: «Дилим сендами?» Деди: «Қани у?»
Дедим: «Оласанми жон?» Деди: «Ўзга нетай?»

32

Ёрнинг лаби бир ганжи ниҳондир — қайда?
Май дил учун оташи равондир — қайда?
Жон чехрасини унда кўрарман равшан,
Жом аслида ойинаи жондир — қайда?

33

Маст аҳли мудом ҳавои майхона қилар,
Аҳдини бузиб, азми бутхона қилар.
Кошонани май суви билан тупроқ қил
То бир кун тупроғингни кошона қилар.

34

Эй дил, талаб айла дарду дармон бил,
Жон олами ичра қадами жонон бил.
Иймону куфр пардасидан кеч, аммо,
Куфр сурати ичра маънийи иймон бил.

35

Бир кун бу жаҳонни тарк этсам дилтанг,
Умрим қадаҳи синса, тегиб харсанг,
Тўксин кўзёш қабримда ёлғиз жон,
Чексин нола жанозада ёлғиз чанг.

36

Бу жон қадаҳи ичра шароб бўлгани соз,
Май оташидан жигар кабоб бўлгани соз.
Тут қўлга қадаҳни — бу хароб дунёда
Бу умр асоси-да хароб бўлгани соз.

¹ *Мастон* (*Мастона*) — мастларча, мастлардек.

37

Бу тоифа даъвои дили зор қилишар,
Заҳмат чекиб, ўзни лойиқи ёр қилишар.
Орқангни деворга берганинга фикр эт:
Бир кун сени(нг) хокингни-да девор қилишар.

38

Ҳар икки жаҳонда топганим шавқу сурур,
Беишқ тирикликда бўларми сира нур?
Маъшуқа агар сен бўлсанг, ошиқ ким?
Ҳар иккиси сен бўлмасанг, унда ким эрур?!

39

Эй банда, қачонгача шароб истарсан?
Жом дастидан ўзингни хароб истарсан?
Ҳар тонгда у ой юзли санамни чорла,
Даъват қилишин гар офтоб истарсан.

40

Жон шодлигидир ғаминг — ғамингдан жон шод,
Тил маърифатинг шарҳин этолмас бунёд.
Ҳар кимки, сенинг билан ҳаёт — ўлмас ҳеч,
Ким ўлмаса йўлингда, ўликдир умрбод.

41

Исо каби тақводан урарсиз дамни,
Мусо каби кутиб соҳиби оламни.
Лойимни қориб май сувига, гишт ясанг,
Майхона учун зое этмай дамни.

42

Ҳақ мақбули бўлган топади умри абад,
Ҳақ кўйида йиғлаган бўлар шод беадад.
Ишқ тигидан ўлган ёнидан ўтса агар,
Тинглаб қадами сасини тиклайди у қад.

43

Мен ўлсам агар жом йиғлаб, ёш тўкади,
Ғассол¹ жасадимни май сувига ювади.
Қабрим тупроғидан агар унса тикан,
Маҳшаргача қон рангидаги гул тугади.

¹ Ғассол — ўлик ювадиган киши, ювғучи.

ХОЖА МУҲАММАД АЛИ ТАҲУРИЙ

(вафоти 1350)

Йирик тасаввуф олими ва комил ориф Хожа Муҳаммад Али Таҳурий Шайх Хованд Таҳур авлодидан бўлиб, Хожа Аҳрор Валийга қариндош ҳисобланади. «Диний маслакларнинг соликлари ва яқиний мамлакатларнинг моликлари жумласидан бўлиб, гоҳо илоҳдан келган маъноларни назм ипида адо қилган»¹.

Қабри Тошкентнинг Шайхонтоҳур (Шайх Хованд Таҳур) даҳасида.

Кўзгу нуридек ёр юзи ошкор бу кеча,
Эй ой, қил ибo, кўринма зинҳор бу кеча,
Ҳаттоки, рақиб бермади озор бу кеча,
Тонг, отма, тўйяй ҳуснига бир бор бу кеча.

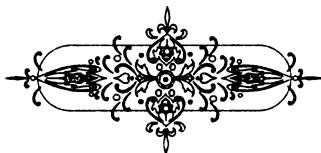
¹ *Ҳасанхожа Нисорий*. Музаққири аҳбoб (Фoрс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси). — Тошкент, 1993. 93-бет.

ХОЖА ҚУТБИДДИН ЯХЁ НИШОПУРИЙ

(вафоти 1340)

Абулфазл лақаби билан танилган бу зот зоҳирий ва ботиний илмларда тенгсиз ва машҳур эди. Шайх Рукниддин Алоуддавла, Шайх Садриддин Ардабийий ва Шайх Шарофиддин Даргузий суҳбатига етган. Етти марта ҳаж қилган. Қабри Ҳиротнинг Ферузобод дарвозаси ташқарисида¹.

Қилганда олиб ёримни бўстонга сафар,
Гулга назарим тушибди ўзим беҳабар.
Ёр таъна этиб деди: «Уялмайсанми?
Ёнингдаману сен соласан гулга назар!»²

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 409-бет.

² Бу рубоий Жалолиддин Румийга ҳам нисбат берилади.

НОСИР БУХОРИЙ

(1300—1371)

Шоҳдарвеш ва Дарвеш Носир номлари билан машҳур бўлган. Бухорода таҳсил олиб, Хуросон, Озарбайжон ва Ироққа сафар қилган. Таниқли форс-тожик шоири Салмон Соважий билан дўстона муносабатда бўлган. Тазкираларда уларнинг ўзаро мушоиралари келтирилади¹. Ҳофиз Шерозийга эргашиб, ироқий услубда ғазаллар битган. Тожикистон Республикаси Фанлар академияси Абдуғани Мирзоев номидаги Шарқшунослик институтида шоир куллиётининг мукаммал нусхаси сақланади. У тахминан 7 минг байт ҳажмидаги қасидаю ғазаллар ҳамда орифона мазмундаги «Ҳидоятнома» маснавийсини ўз ичига олади². Кўп йиллардан буён Носир Бухорий ҳаёти ва ижоди билан шуғулланиб келаётган таниқли адабиётшунос олим Солеҳжон Қурбоновнинг ёзишича эса, шоирнинг 10 минг байтдан ортиқ шеърӣй мероси сақланиб қолган³.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, Носир Бухорий фозил ва дарвеш киши бўлиб, шеърлари ҳолдан холи эмас ва сўзларидан дилга фақр ҳиди етади. Дарвешлик хирқасида саёҳат қилиб, кигиздан тикилган кулоҳ ва бўз тўндан бўлак бу дунё бойлигидан ҳеч вақоси йўқ эди⁴. Абдураҳмон Жомий ҳам «Баҳористон»да Носир Бухорий Мовароуннаҳрдан бўлиб, шеърларида тасаввуф руҳи мавжудлигини қайд этиб ўтган эди⁵. Алишер Навоий эса «Маҳбуб ул-қулуб» асарида уни шеърларида мажозий йўналиш устун бўлган шоирлар жумласига киритади⁶. С. Қурбоновнинг ёзишича, унинг «ижодида дунё гўзаллиги илоҳий хусннинг инъикоси ёки сояси сифатида талқин этилади» ва у «ваҳдат ул-вужуд» фалсафий оқими позициясида маҳкам туради. Унинг учун олам ва одам, яъни руҳ ва жисм, вужуд ва маъни биргадир⁷.

Солеҳжон Қурбонов, Садриддин Салим Бухорий каби олимлар Носир Бухорий ҳаёти ва ижоди бўйича тадқиқотлар олиб бор-

¹ Бу ҳақда қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С. 203; *Фахриддин Али Сафий*. Латофатнома (Латойиф ут-тавойиф). Форсчадан Ҳожи Сотимхон Хожа Инъом таржимаси. — Тошкент, 1996. 83—84-бетлар.

² Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С.478.

³ Қаранг: *Қурбонов С.* Замонасининг фозил фарзанди // «Сино» журнали, 25-сон (2007, Баҳор), 19-бет.

⁴ Бу ҳақда қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С. 203.

⁵ Қаранг: *Абдураҳмони Жомий*. Баҳористон. С. 465.

⁶ Қаранг: *Алишер Навоий*. Маҳбуб ул-қулуб. 25-бет.

⁷ *Қурбонов С.* Замонасининг фозил фарзанди. 20-бет.

ганлар¹. Самандар Воҳидов шоир ғазалларидан намуналар таржима қилган².

1

Ёр сочини тутдим: «Эй ҳаётим нақши,
Ўнглагил ишим, дилимнинг фараҳбахши!»³
Деди: «Кўю сочимни, лабимни иста,
Бир лаҳзалик айш узун умрдан яхши!»⁴

2

Гар биз каби сен ҳам асири дом бўласан,
Токай хароби бодаю жом бўласан?
Биз ошику ринду масту оламсўзмиз⁵,
Бизларга қўшилма сира — бадном бўласан!⁶

3

Келгай эди — ҳар ёққа назар солгай эди,
Ширин лабидан бол тўкилиб қолгай эди.
Бизларга-да ташлаб гоҳида нозли назар,
Дарҳол кўзини бошқа тараф олгай эди.

4

Фарқ эканини кеча қуёшда кўрдим,
Гунча ила ҳуснини таловда кўрдим.
Мен ҳусни билан жаҳонни кўрдим — шундан
Кўз қорачигини тўла ёшда кўрдим.

5

Ёр васлига етган кечалар тенгсиз эмиш,
Бахтингга ганимлар ҳасади сўнгсиз эмиш.
Эй шам, сўна қол, эй ой, фалакни тарк эт,
Ёр бўлса кучоқда, кеча ҳам кундуз эмиш.

¹ Қаранг: Қурбонов С. Носир Бухорий ғазаллари. // «Сино» журнали, 15-сон (2004, Куз), 33—35-бетлар; Қурбонов С. Носир Бухорий ва Шарқ мумтоз адабиёти намояндalари. // «Сино», 18-сон (2005, Ёз), 16—19-бетлар; Қурбонов С. Замо-насининг фозил фарзанди. 19—21-бетлар; Садриддин Салим Бухорий. Ҳазрат Носир Бухорий. // Икки юз етмиш етти пир. 168—170-бетлар.

² Носир Бухорий. Ғазаллар. // Бухорийлар бўстони (Форс-тожик тилидан С. Воҳидов таржималари). — Тошкент, 1998, 15—19-бетлар.

³ *Фараҳбахш* — хурсанд қилувчи, шодлик бағишловчи.

⁴ Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

⁵ *Оламсўз* — оламга ўт қўювчи, исёнкор.

⁶ Бу рубойи Ҳофиз Шерозийга ҳам нисбат берилади.

ИМОД ФАҚИҲ КИРМОНИЙ

(1310 — 1371)

Хожа Имомиддин Кирмоний — Имод Фақиҳ Кирмон, Шероз ва Язд мадрасаларида таҳсил олган. Адабиёт илмида тенгсиз бўлган. Шайх Озарий «Жавоҳир ул-асрор» («Сирлар жавоҳири») ва Давлатшоҳ Самарқандий «Тазкират уш-шуаро» («Шоирлар тазкираси») асарларида унинг фазлу дониши ва шоирлик маҳоратига юксак баҳо берганлар. Алишер Навоийнинг ёзишича, вазду ҳол соҳиби бўлиб, хонақоҳи ва муридлари бўлган ва самоъ суҳбатига кўп мойил экан. Макка сафари вақтида Шерозга йўли тушиб, Ҳофиз Шерозий билан учрашган ва уни дуо қилган, ҳаждан қайтунича шоирнинг суҳрати оламни тутган эмиш¹. Имод Фақиҳ сермахсул шоир бўлиб, ундан 6 маснавий ва бир шеърлар девони қолган. У 16 минг байт шеърни ўз ичига олади.

Достонлари: 1) «Тариқатнома», 2) «Сафонома», 3) «Суҳбатнома», 4) «Муҳаббатнома», 5) «Даҳнома» («Ўн нома»), 6) «Тухфат ул-ихлос» («Ихлос тухфаси»). Уларнинг барчаси ирфоний мавзуда. Ижодий меросида ғазал асосий ўрин тутди. 26 қасида ва 107 та рубойиси ҳам мавжуд².

1

Эй дил, тариқатинг-ку мардоналиг-ей,
Бас, нега ишинг элдан бегоналиг-ей?
Суҳбат этагидан олма талаб қўлини,
Ёлғиз юришинг боиси девоналиг-ей.

2

Биз бирла фалак қилмаса жанг, бўлгай ажаб,
Ёғдирмаса бошимизга санг³, бўлгай ажаб.
Муфти нега май қилди харид бангни⁴ сотиб?
Масжидда агар бўлмаса банг, бўлгай ажаб.

3

То ёру муғаннию маю соқий бор,
Мен ошиқу ринду хароботий, хуммор.
Ёшларга насиҳат айлама кўп, эй пир,
Юрмасмиз бизлар-да бекордан-бекор.

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 478—479-бетлар.

² Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 503.

³ *Санг* — тош.

⁴ *Банг* — ҳинд нашаси, канопи.

4

Кўз ёши билан юзингни пок айла, пок,
Юв қўлни агар кўрсанг дил ғамдан чок.
Хирқамни кўзингга тўтиё¹ айлама ҳеч,
Бу хирқани поклашга керак суву хок.

5

Давлат боис кибру ғурур ёт менга,
Макру фириб — иллату қусур, ёт менга.
Дерлар менга: қайта-қайта кел зор айлаб,
Ошиқману зор эмас, ахир, ёт менга.

6

Гоҳи тиригу гоҳи ўламиз шамдек,
Гоҳ ёш тўкамиз, гоҳи куламиз шамдек.
Ишқ оташию ҳажр ўтида ҳар тун
Юз бор қуямизу юз сўламиз шамдек.

7

Дарё тўла дур-гавҳару ғаввос камдир,
Дунё тўла чолғувчию раққос камдир.
Бўлғайми ижобат бу дуолар ёки йўқ,
Чунки дуохонда сидку ихлос камдир.

8

Очмайди бирор кишига ёр оғушини,
Тарк этмаса то давлату дилу ҳушини.
Беҳуда экан бу гап — сўзим бўлса-да дур,
Ёр тингламади кўриб қўлимнинг бўшини.

9

Ҳар бир киши сенга эл бўлавермайди,
Ҳар бир киши қўлу бел бўлавермайди.
Ҳар қандайин ерда ҳам бўлавермас сув,
Ҳар қайси эшикда ел бўлавермайди.

10

Майхона қўйида нангу номдан кечдик,
Ринд бўлдигу обрў-эҳтиромдан кечдик.
Тунлар кўзимиз ёшига ғарқ бўлдигу биз,
Тўн, салла, ёпинчиқ каби домдан кечдик.

¹ *Тўтиё* — кўзни равшан қилиш учун ишлатиладиган мураккаб дори, сурма тоши. *Тўтиё қилмоқ* — кўзга суртмоқ, эъозламоқ.

11

Бизнинг кўзимиз тўккан ҳар ёш шундай
Кўзлар қадаҳига томчилар худди май.
Мен уни авайлагум жигаргўшамдек,
Кўзинг ёши ҳам чунки болангдек бўлгай.

12

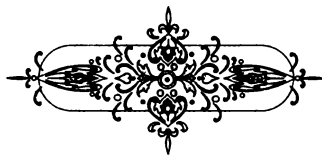
Чўз барчага ёрдам қўлини — жон бўласан,
Жон бўлсанг агар, лойиқи жонон бўласан.
Меҳмони Сулаймоннинг бўлишдан афзал
Чумолига гар уйингда мезбон бўласан.

13

Бизу маю маъшуқ яратилдик бирга,
Шодлик шами даврамизни кўмгай нурга.
Раҳмат бу жаҳонда бор қувонч кўйлагини
Бизнинг қадимизга мослаган тақдирга¹.

14

Бир кушки, унинг нахчирдан² озори кам,
Учган маҳалида бўлади боши қадам.
Топсанг агарда вужуди таркибини,
Ҳайвону гиёҳу кон эмиш унда баҳам.

¹ Заҳир Форёбий ижодида ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

² *Нахчир* — оҳуға ўхшаш чўл ҳайвони.

САЙИД АЛИ ҲАМАДОНИЙ

(1314 — 1384)

Ҳамадон шаҳрида зиёли оиласида туғилган. Аввал отаси, кейин тоғаси Алоуддин унинг тарбиясига жиддий эътибор берадилар. Математика, астрономия, тиббиёт, Шарқ мамлакатлари географияси ва бошқа аниқ ва табиий фанларни ўзлаштириб бўлгач, Маҳмуд Маздақоний ва Али Дўстий каби замонасининг машҳур шайхларидан тасаввуф таълимоти бўйича таълим олади. Шундан кейин 21 йиллик узоқ сафарга чиқади. Шарқнинг кўплаб мамлакатларида бўлиб, машҳур олим ва орифлар суҳбатини олади. 1372 йили Хатлон вилоятининг Алишоҳ қишлоғига келади ва бола-чақа қилиб, шу ерда яшаб қолади.

Амир Темур маслаҳатига кўра 1374 йили 700 шогирдини олиб Кашмирга борган ва у ерда ваъзлар ўқиб, исломни тарқатишда катта хизмат қилган. Ундан араб ва форс тилидаги шеърларини ўз ичига олган девон, «Шайхлар одоби», «Нафс маърифати», «Жавонмардлик асослари», «Давлатни бошқариш қоидалари» каби юздан ортиқ катта-кичик рисоалар мерос бўлиб қолган¹.

1

Дардим кўпу дийдоринг эмиш дармоним,
Гар бўлмаса гул юзинг замон — зиндоним.
Ҳеч дилга яқин келмасину ҳеч танга,
Бу дарду балоки, чекди хаста жоним².

2

Дил тўла ғаму бир куни битгай бу ғам,
Мен ҳам кетаман шоду умидвор, хуррам.
Ҳеч ким бу улуғ даргоҳ остонасидан
Кетганмас умидсизу умидвор мен ҳам.

3

Ёр бўйига хилватда етарман ҳар дам,
Бир четга шунинг учун кетарман ҳар дам.
Ишқ ўтининг асли йўқ чету ораси ҳеч,
Бу ўтдан омон топмай ўтарман ҳар дам.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари*. 169—170-бетлар.

² Бу рубоий Жалолиддин Румийга ҳам нисбат берилади.

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД

(1318 — 1389)

Машхур авлиё, нақшбандия тариқатининг асосчиси Муҳаммад ибн Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд Бухоро яқинидаги Қасри ҳиндувон (кейинчалик унинг шарафига Қасри орифон деб аталган) қишлоғида туғилган. У увайсий бўлиб, Абдулҳолиқ Ғиждувоний руҳидан тарбия топган. Унга қабул назари Хожа Муҳаммад Бобойи Самосийдан етган, тариқат одоби таълимини Амир Саййид Кулолдан ўрганган¹. Яна Мавлоно Ориф, Халил ота, Қусам шайх каби тариқат устозларидан сабоқ олган. Деҳқончилик ва кимхобга нақш (гул) солиш билан фақирона кун кечирган. Шундан нақшбанд номини олиб, Ҳазрат Баҳоуддин, Хожаги Бузруг (Буюк Хожа), шоҳи Нақшбанд, Баҳоуддин балоғардон номлари билан машхур бўлган. Ўз таълимотини яратишда Юсуф Ҳамадоний ва Абдулҳолиқ Ғиждувоний ғояларига асосланган. Маълумки, Абдулҳолиқ Ғиждувоний устози Юсуф Ҳамадоний таълимотини ҳар томонлама кенгайтириб ва чуқурлаштириб, хожагон тариқатининг 8 рашҳа —қоидасини ишлаб чиққан эди (Кейинги тадқиқотларнинг гувоҳлик беришича, бу рашҳаларнинг дастлабки тўрттаси Юсуф Ҳамадонийга тегишли). Бу 8 рашҳага Баҳоуддин Нақшбанд яна 3 рашҳа кўшиб, уларнинг ададини 11 тага етказди. Бу 11 рашҳа хожагон-нақшбандия тариқатининг тамали бўлиб хизмат қилган.

«Дил ба ёру даст ба кор» — «Дил ёрдаю қўл ишда бўлсин» шиорини таълимотига асос қилиб олган Баҳоуддин Нақшбанднинг «таркидунёчилик қилмай, демакки, бу дунё ишларидан очиқ-ошкор қўл силкимай туриб ҳам Оллоҳга етишиш мумкинлиги ҳақидаги ғояси мусулмон оламида тасаввуфнинг жуда кенг аҳоли қатламлари ичига кириб боришини таъминлади»². Шунинг учун ҳам Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валий, Абдурахмон Жомий, Ҳусайн Бойқаро, Алишер Навоий, Ҳусайн Воиз Кошифий, Фахриддин Али Сафий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Махдуми Аъзам, Убайдуллоҳон, Махтумқули каби кўплаб улуғ зотлар нақшбандийликни қабул қилибгина қолмай, уни ривожлантирганлар ва тарғиб қилганлар.

Манбаларда «Далойил ул-ошиқин» («Ошиқлик далили»), «Ҳаётнома» каби тасаввуфга оид рисоалари бўлганлиги ҳақида маълумот берилди³.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 261-бет.

² Ислом. Энциклопедия. 47-бет.

³ Бу ҳақда қаранг: *Амир Камолиддин Ҳусайн Гозургоҳий*. Мажолис ул-ушшоқ. (Тазкираи урафо). Ба эҳтимоми Ғуломризо Таботабойи Мажд. Чопи дуввум. — Техрон, 1998. С. 194.

1

Йўқ ҳеч нимамизу ҳеч нимамиз кам эмас,
Бор-йўқ гами ҳеч қачон биз учун ғам эмас.
Боқ: елкада — жанда, орқада — қабристон,
Бир кун бу жаҳондан кетсак, мотам эмас.

2

Майхонада маст — хуморлигим қўрқитгай,
Ўткинчи жаҳонда борлигим қўрқитгай.
Ўзинга ўзингни кўрсатар ул дамда
Ҳар лаҳза ғурурга ёрлигим қўрқитгай.

3

Кўнглимга яна ишқ оташи сочилди,
Қаршимда ҳақиқат эшиги очилди.
Оллоҳни кўрувчи кўзга маккор бу хаёл
Парда бўлади деб ундан қочилди¹.

4

Дил қонидан икки кўздаги нам афзал,
Айшу ишратдан аламу ғам афзал.
Ҳақ даргоҳида бир лаҳза дил ҳузури
Жумла олам давлатидан ҳам афзал².

5

Ё Раб, не қилай, ҳеч бир эшик очилмас,
Гуноҳ кўпидан тилимга сўз ҳам келмас.
Оламда мени бир чақага олмаслар,
Ё Раб, не матоман — харидор топилмас?!

6

Эй Тангри, дилимни ўраган пардани оч,
Эл миннатисиз йўлимга ризқимни-да соч.
Лутфингни дариг тутма сира ҳам токи мен
Бўлмай кишига ташвишу бош оғриғи ҳеч.

¹ Кейинги икки рубойи «Мажолис ул-ушшоқ» тазкирасининг «Ҳикояти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд» фаслида муаллифи кўрсатилмаган ҳолда келтирилган (194—195-бетлар).

² Бу ва кейинги рубойлар Сайфилдин Сайфуллоҳнинг «Ҳазрати Нақшбанд рубойлари» (Тошкент, 2009) китобидан олинди.

КАМОЛ ХҲЖАНДИЙ

(1318/23 — 1401)

Машҳур форс-тожик шоири ва етук тасаввуф шайхи бўлган Камолиддин Масъуд Хўжандда туғилган ва бошланғич таълимни шу ерда олган. Кейин Самарқанд, Хоразм ва Тошкентда таҳсилни давом эттирган. Араб тили ва адабиётини чуқур ўрганиб, ўз даврининг фикҳ, калом, ҳикмат, тафсир, ҳадис, тасаввуф каби асосий илмларини ўзлаштирган, ҳатто деҳқончилик ва боғдорчиликдан ҳам хабардор бўлган. XIV асрнинг ўрталарида ҳаж нияти билан сафарга чиқиб, қайтишда Табризда яшаб қолади. 1375—1383 йилларда Ироқ ва Озарбайжонда ҳукмронлик қилган Султон Ҳусайн Жалойир Табриз яқинидаги Волиёнқўх мавзеидан бир боғ туҳфа қилган. У боғини обод қилиб, уни Биҳишт деб атайтиди ва топган даромадини бева-бечораларга тарқатади. 1385 йили Дарбанд ва Табризни истило қилган Дашти Қипчоқ шоҳи Тўхтамишхон Камол Хўжандийни ҳам ўзи билан Олтин Ўрда пойтахти Сарой шаҳрига олиб кетади. У шоҳнинг яқинлари қаторидан ўрин олиб, саройда осуда яшайди ва Тўхтамишхоннинг ҳарбий юришларида ҳам иштирок этади. У 11 йил Сарой шаҳрида яшаб, 1396 йили Табризга қайтади¹. Давлатшоҳ Самарқандийнинг маълумот беришича, Камол Хўжандийнинг валийлик ва иршодлик даражаси юксак бўлиб, шоирлик салоҳияти шайхлиги даражасида эмас². Алишер Навоий ҳам унинг шеърятга майл кўрсатиши ўз ҳолини шеър пардасига ўраш учундир дейди³.

Темурнинг ўғли Мироншоҳ билан яқин бўлиб, у шоир учун ҳар ойда 10 минг динор маош тайинлаган экан⁴.

Девони 4 қасида, 917 ғазал, 101 қитъа, 1 мустазод, 37 рубой, 1 мўъжаз маснавий, 11 муаммо ва 7 пароканда байтдан иборат бўлиб, жами 7335 байтдан иборат. Шеърлари содда тил, равон услубда ёзилган, бадиий санъатларга бой бўлиб, ўзидан кейинги шоирларга кучли таъсир кўрсатган.

Камол Хўжандий шеърлари ўзбек ўқувчиларига ҳам маълум. Улар Васфий, Шоислом Шомухамедов, Жонибек Сувонқуловлар томонидан таржима қилинган⁵.

¹ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 8—9.

² Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони. 126-бет.

³ Қаранг: Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 473-бет.

⁴ Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. 139-бет.

⁵ Қаранг: Камол Хўжандий. Девон (Васфий таржимаси). — Тошкент, 1962; Камол Хўжандий. Ғазаллар, қитъалар, рубойлар (Ш.Шомухамедов таржимаси) // Инжулар уммони. 358—368-бетлар.

1

Ширин бу лабинг олдида шаккар ҳечдир,
Мушкин бу сочинг олдида анбар ҳечдир.
Сўз чиқди қаердан агар оғзинг йўқдир,
Эл дер уни торлигидан аксар ҳечдир.

2

Кўнглимга менинг қачон қиларсан парво?
Бир уни тугарми ҳеч бу жабру жафо?
Ҳалқа-ҳалқа, тугун-тугун сочингдек
Кўнглимда ғаминг қават-қават, эй жоно.

3

То дил бор экан, хастаю зоринг бўлсин!
Кўнглингни олиш учун нисоринг бўлсин!
Ғам ўтида қуймоқ менга расму одат,
Ғам ўтида қуйдириш шиоринг бўлсин!

4

Бир уни етармиз ўша сунбул соча биз,
Созу май ила дил чигилини очамиз.
Кўз ёши билан йўлларига сув сепиб,
Хоки қадамига мушку анбар сочамиз.

5

Дедим: «Май ичибсан». Деди: «Амри Худо».
Дедим: «Кетма». Деди: «Кеч имкон бор то».
Дедим: «Яна кел». Деди: «Унут бу савдо».
Дедим: «Кетдим». Деди: «Келма асло».

6

Эй сарв, сени агарчи тўбо биламиз,
Саркаш дея ўз жойингга банди қиламиз.
Ёр бўйига ўхшатма ҳадеб ўзингни,
Биз аслингу ўрнингни яхши биламиз.

7

Эй нозику дилрабою мавзуну гўзал,
Нону асалу қаймоқ келтир бу маҳал.
Қаймоқ сутдек шу оқ юзингдан бўлсин,
Бўлсин лабингу оғзингдан нону асал.

8

Бу Мир самоъ чоғида айлар тугён,
Эчки каби ит юзли қули гиргиттон.

Эл энди ниш урган туки бор дейди уни,
Тук қайда, жуводдиз каби санчилган он.

9

Эл кўнглини жалб этди бу сўзу ғазал,
Куйлатди чап усулида чангингки, гўзал.
Гўзаллар зулфи чангидекдир¹ чангинг,
Шундан уни синдиришга ўч барча азал.

10

Сўз қасрини ақлим кучи бунёд қилди,
Сўз мулкига берди равнақ, обод қилди.
Сўз додга келиб эди таъби йўқлардан,
Сўз додини бердим — энди сўз дод қилди.

11

Хаттингни сенинг дейдилар хатти райҳон,
Сунбулга йўқ амридан чиқишга имкон.
Чин сурати юзингга гар эгри боқса,
Мил тортар унинг кўзига наққош шул он.

12

Гул қуллуқ учун жойидан турса, шу чоқ
Тонг ели унинг юзига тортар шапалоқ.
Тик сарвни боғда ўтқазарлар шундай,
Қаддинг қошида у бош уриб, буккай оёқ.

13

Сен отдан учиб тушган бўлсанг-да агар,
Ҳеч ким сени айб этмас — уялма бу қадар.
Сен гўё гул барги, отинг — боди сабо²,
Бас, боди сабо гулни учирса ярашар.

14

Гар солса келишган қоматингга кўзини,
Сувдай югурар сарв тута олмай ўзини.
Юзинг қошида боди сабо гулнинг, боқ,
Тортиб шапалоқ, қизартиради юзини.

15

Шеър орзусида бу кун ким у хат битмас?
Бир ҳарфи хатингнинг юз ғазалга етмас.

¹ *Зулфи чанг* — ҳам, ҳалқа, қайрилма зулф.

² *Боди сабо* — тонг ели.

Бекитди гўзал хатинг сўз айбин гўё,
Хусн аҳли хати иякни ошкор этмас.

16

Ёпишди тишимга мени бир дарди ниҳон,
Бу дарди ниҳон дастидан оғрир дилу жон.
Дунёдаги барча дардга дармон шу лабинг,
Тиш остига олсам, тузаларман шу замон.

17

Ёр кеча менинг уйимда пайдо бўлди,
Ҳақ неъматни қаршимда муҳайё бўлди.
Зоғора эди ҳалво кеча наздимда,
Зоғора бу кун мисоли ҳалво бўлди.

18

Дедим: «Нима еб-ичай?» Деди: «Қон туну кун».
Дедим: «Не бўлар ҳоли дилим?» Деди: «Жунун».
Дедимки: «Қачон ўлдирасан?» Деди: «Бугун».
Дедим: «Бу тушовдан қочаман». Деди: «Қийин».

19

Дедим: «Нима истасанг берай?» Дедики: «Жон».
Дедим: «Нима бергайсан ўзинг?» Деди: «Имон».
Дедим: «Кучоғимга кирасанми?» Деди: «Ҳа».
Дедим: «Қай аъзо хуш?» Деди: «Белим бегумон».

20

Дедим: «Не қилай гамингда?» Деди: «Чеккил оҳ».
Дедим: «Келасанми?» Деди: «Тик йўлга нигоҳ».
Дедимки: «Фамингни дастидан қайга борай?»
Дер: «Изла ўту сувидан ҳаммомни паноҳ».

21

Дедим: «Санамо». Деди: «Гапир бўлсанг мард».
Дедим: «Мардман». Деди: «Бўл унда жўмард»¹.
Дедимки: «Кўзим». Деди: «Қуриб ётгай у».
Дедим: «Нафасим». Деди: «Совуқ у бедард».

22

Дедим: «Тор оғзинг мени ҳеч қилмади шод,
Бир бўса бериб, дилимни айла обод».

¹ Жўмард — олийжаноб, ҳиммати баланд, сахий, танги.

Дер: «Йўқдек эса-да торлигидан оғзим,
Ҳеч бир киши дастидан унинг қилмади дод».

23

Дедимки: «Куним». Дер: «Уни деб қилма гурур».
Дедимки: «Туним». Дер: «Сўз узун бўлса қусур».
Дедим: «Зулфинг». Деди: «Илондан қочгил».
Дедим: «Холинг». Деди: «Кўп кетма чуқур».

24

Офтобда сенинг юзинг каби юз бўлмас,
Моҳтобда сенинг юзинг каби юз бўлмас.
Меҳробга юзинг кўриш учун бош қўйсам,
Меҳробда сенинг юзинг каби юз бўлмас.

25

Дедим: «Нима даф қилар ғамимни?» Деди: «Май».
Дедим: «Нима дил қулфини очар?» Деди: «Най».
Дедим: «Юрагимни олдинг». Деди: «Қани?»
Дедим: «Бераман ғамингда жон». Деди: «Нетай?»

26

Сочингга юракларни яралаш одат,
Кулгай улар устидан мудом бешафқат.
Мен шунча яқинман сенга, эй Чин гўзали,
Мен сенми ё сен мен деб этарман ҳайрат.

27

Эй шеърият оламида бўлдинг машхур,
Айниқса, рубойларинг элга манзур.
Кўрса Абу Бакр бу рубойларни,
Ҳайрон бўлар эди: сенми ё мен мазкур?

28

Ҳеч борми нажот бу дунёи тангдан?
Бир кун қутуларманми номусу нангдан?
Тош сени халос этар, десанг, бу ғамдан,
Парвона бўлиб, ўргилайин харсангдан.

29

Бегона эмас сенга ҳеч битта ҳунар,
Ўтган куни бердик сенга от ҳақда хабар.
Отнинг ўзини бериш бу ҳимматдан эмас,
Отнинг ёнига қўшмаса эшшакни агар.

Дўстлар баргдек узилишим ишташади,
 Гўёки қалам бир-икки айб излашади.
 Дерлар фалокат кўпар¹ қаерга борсам,
 Ноҳақ мени шумқадам дея сўзлашади.

31

Дедимки: «Кўзим». Дедики: «Кўрмайдими ҳеч?»
 Дедим: «Жоним». Деди: «Уни эслама — кеч».
 Дедим: «Ақлим». Дер: «Устидан қулма сира».
 Дедимки: «Таним». Деди: «Менга айлама дуч».

32

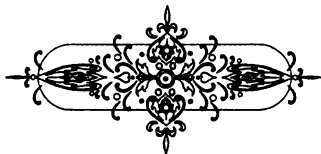
Дедимки: «Юзинг». Деди: «Сира узма нигоҳ».
 Дедимки: «Лабинг». Деди: «Умид сенга паноҳ».
 Дедим: «Яна кел». Деди: «Яна қайтардинг».
 Дедим: «Мардман». Деди: «Жондан бўл огоҳ».

33

Зулфини эшитмадимки, то бўлмиш хам,
 «Дол» бўлса-да қўлида, бироқ тик ҳар дам.
 Қошинг сени то «нун»у оғзинг «мим»дир,
 Иккиси хаёлидан кўзим ёшдан нам².

34

Бу орада сендан ўтар дилдор йўқ,
 Бу порада сендан ўтар дилдор йўқ.
 Қаҳрида аён бўлса гўзаллар меҳри,
 Бу борада сендан ўтар дилдор йўқ.

¹ Кўпмоқ — қўзғалмоқ.

² «Дол», «нун», «мим» — араб алифбоси ҳарфлари: «дол» ва «нун» эгиклиги жиҳатдан зулф, қош ва қадга, «мим»нинг кичкина ҳалқаси жажжи, тор оғизга ташбеҳ этилади.

ШАМСИДДИН КЕШИЙ

(XIV аср)

Абдулхолиқ Гиждувоний асос солган хожагон тариқатининг Қашқадарё воҳасидаги машҳур намояндаси, Амир Саййид Кулолнинг шогирди Шамсиддин Кулол Кешда туғилган. Бир муддат Бухорода яшаб, Амир Саййид Кулол ҳузурида тариқат сабоғини олган. У Амир Темур ва унинг отаси Амир Тарағайнинг пири бўлган. Унга ҳурмат-эҳтироми баланд бўлган Соҳибқироннинг кўрсатмаси билан 1373 йили пирнинг Шаҳрисабздаги қабри устига гумбаз барпо этилган ва Амир Тарағайнинг хоки ўша ерга кўчириб ўтказилган¹.

Али Сафийнинг «Рашаҳот айн ул-ҳаёт» («Оби ҳаёт томчилари») тазкирасида маълумот берилишича, у пиёда ҳаж сафарини ҳам амалга оширган. Ироқнинг машҳур шайхлари билан суҳбат тутган. Уларнинг қарашларини Мовароуннаҳрга ёйган. Ҳол масаласида дастлаб Баҳоуддин Нақшбанд билан зиддиятга киришган бўлса ҳам, кейинчалик бу келишмовчилик орадан кўтарилган.

Ҳар нақшки, борлиқ лавҳи узра пайдо,
Ул зот сураги — нақшга берган оро.
Тўлқин уради ҳар нафас эски дарё,
Тўлқинни кўрарлар, сабаб дарё, аммо.

¹ Қаранг: *Носир Муҳаммад*. Насаф ва Кеш алломалари. 25—26-бетлар.

ЛУТФУЛЛОҲ НИШОПУРИЙ

(1325 — 1413)

Нишопурда таҳсил олиб, бир муддат Сабзавор, Байҳақ, Самарқанд ва Ҳиротда ҳам яшаган. Шеърятдаги устои машҳур қитъанавис шоир Ибн Ямин Фарюмадий. Ўз даври ҳокимлари саройи билан боғланиб, уларга қасидалар бағишлаган. Умрининг охирида хилватга чекиниб, тасаввуф билан машғул бўлган. Девони қасида, ғазал, қитъа ва рубойи каби жанрлардан иборат бўлиб, 4 минг байт ҳажмида¹.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг маълумот беришича, у донишманд ва фозил киши бўлиб, ўз замонасида шеър айтишда ҳеч ким унинг олдига тушолмаган, бадийи санъатлардан маҳорат билан фойдаланишда ва шеърятнинг барча жанрларида етук мақомга эришган. Кашфу кароматдан бонасиб бўлиб, дунё ишларига майл кўрсатмаган².

1

Ўтган куни Марвда лолани ўт олди,
Кеча нилуфар Балхда сув ичра қолди,
Бугун Нишопур ерида гул кўз очса,
Эрта дейишар: Ҳиротда суман сўлди...

2

Лутфу карамига ғарқ этиб мени бу тун,
Майхонада кўнглим олди ёрим яширин.
Кўлимга қадаҳ тутди-ю, деди: «Қани, ич!»
Рад этган эдим, «Ол, — деди у, — кўнглим учун»³.

3

Ўтган куни гул кўк зирихини⁴ ечди,
Кеча лола қизил совутидан кечди.
Бугун чаман тезласа яшил ханжарини,
Нилуфар ёқут найзасига ўт тушди...

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С.114.

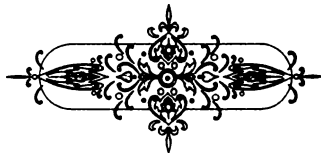
² Бу ҳақда қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С. 238.

³ Бу рубойи Паҳлавон Маҳмудга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Зирих* (*Зирх*) — совут.

Йўқотганимиз бахт аригида сув эди,
Ё орзу-умид зулфидаги инжу эди.
Бу ишқ баҳорию ёшлик даври,
Бир лаҳзада ўтди — гўё уйқу эди...

Дод чарху фалакланки, адолатсиз экан,
Қолмас у сабаб на янги, на эски деган,
Бир кун бу жаҳондан ўтадирман бекафан,
Ҳолимни қилар у балки бундан-да тубан...

ҲОФИЗ ШЕРОЗИЙ

(1326 — 1389)

Хожа Ҳофиз номи билан жаҳоний шухрат қозонган машҳур форс-тожик шоири Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозий Шерозда туғилган. Зеҳни ўткир бўлганлигидан ёшлигидан фикҳ, ҳадис, араб тили ва адабиёти, Қуръон ва унинг тафсирини мукаммал ўзлаштиради. У, хусусан, Қуръон қироатида маҳорати том ҳосил қилиб, уни 14 усулда тиловат қилади. Маърака-йиғинларда Қуръонни, қиссахонлик кечаларида халқ китобларини ёқимли овозда ўқиб бериб, рўзгор тебратади. Шунинг учун ҳам уни Ҳофиз деб улуғлайдилар ва бу ном кейинчалик шоирнинг адабий тахаллусига айланиб кетади. У моҳир хаттот ҳам бўлиб, тирикчилик учун турли китобларни кўчирган, Қуръонни китобат қилган. Ҳофиз кўчирган Хусрав Деҳлавий «Ҳамса»сининг «Хусрав ва Ширин», «Искандарнома», «Ҳашт биҳишт» дostonларининг бир нусхаси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 2179-рақами билан сақланади¹. У ўзи севган Мусалло боғига дафн этилган ва унинг шарофати билан кейинчалик бу боғ Ҳофизия номини олиб, жаҳон илму адаб аҳлининг зиёратгоҳига айланган.

Ҳофиздан бор-йўғи бир девон мерос қолган. Шуни ҳам унинг ўзи тузмаган. Бу ишни Ҳофиз вафотидан 30—40 йил кейин шоирнинг дўсти ва шогирди Муҳаммад Гуландом амалга оширган. Лекин шу биргина девони билан ҳам у ярим дунёни эгаллади. Гуландомнинг шоир девонига ёзган муқаддимасида айтилишича, хосу авомнинг мажлиси, дину давлат арбобларининг хилватдаги суҳбатлари, сўфий ва риндларнинг давралари Ҳофиз ғазалларисиз қизимасди — у ҳаётлигидаёқ барча тоифанинг хос шоирига айланиб улгурган эди.

Ҳофиз бир умр Шерозда яшади. У фақат бир мартагина XVII асрнинг 70-йиллари бошида қисқа муддат Исфаҳон ва Яздда бўлган. Шоирнинг шеърлари Шероздан ташқарида ҳам машҳур бўлганлигидан Бангола ҳукмдори Султон Ғиёсиддин, Дакан подшоҳи Шоҳ Маҳмуд Баҳманийлар Ҳофизни ўз саройларига даъват қилиб, совға-саломлар юборганлар. Султон Аҳмад ибн Увайс Жалойирий уни Бағдодга ҳам таклиф қилган. Лекин ўз ватани ва халқини беқиёс муҳаббат билан севган Ҳофиз на саройга борган, на бошқа мамлакатларга.

¹ Ҳасаний М. Ҳофиз қўли билан кўчирилган «Ҳамса» // «Сино» журнали, 2001, 3-сон (Кўз), 17-бет.

Ҳофиз ҳаммаёқни вайронага айлантирган мўғуллар ҳукмронлиги инқирозга учраб, майда хонликлар ўртасидаги ўзаро тожу тахт талашлари авж олган, бундан халқнинг тинкаси қуриб, аҳволи хароб бўлган бир даврда яшаб ижод этди. Унинг даврида Шероз 5 марта ана шундай жанглар гирдобига тортилиб, ўзи вайрон, халқи қатли ом қилинди. 50 йил (1338—1388) мобайнида 6 марта подшоҳ алмашгани ҳам шоир яшаган даврнинг нотинчлигини кўрсатади. Бу подшоҳлардан фақат маърифатли ва шеърят мухлиси бўлган Шайх Абуисҳоқ Инжугина (1342—1353) Ҳофизни қўллаб, унга ҳомийлик қилган. Ундан кейин тахтга ўтирганлар билан шоирнинг муносабати яхши бўлмаган. Уни ҳатто қувғин қилмоқчи бўлганлар, лекин Ҳофизнинг Шероздан ташқарида ҳам машҳурлиги бунга монелик қилган.

Ҳофиз ўзбек адабиётига ҳам кучли таъсир ўтказган. Сайфи Саройи, Ҳофиз Хоразмий, Саккокий, Атоий, Лутфий, Навоий, Бобур, Машраб, Нодира, Амирий, Мунис, Огаҳий, Муқимий, Фурқат, Ҳамза каби барча давр шоирлари Ҳофизни ўзларига устоз билганлар, ундан таъсилланиб шеърлар битганлар. Навоий «Девони Фоний»да Ҳофиз ғазаллари татаббуъида — 211, унинг таврида — 20 та ғазал ёзган.

Ўзбекистонда Ш. Шомухамедов, Н. Комилов, Ҳ. Ҳомидий, А. Қуронбеков, М. Азимов, А. Ҳайитметов, Р. Каримов, Э. Очилов ва бошқалар Ҳофиз ҳақида тадқиқот олиб борганлар. Шоир шеърлари Абдулла Авлоний, Хуршид, Чустий, Муинзода, Васфий, Ш. Шомухамедов, Ж. Жабборов, Э. Воҳидов, Ж. Қувноқ, М. Кенжабек, С. Саид, О. Эркин, Э. Очиловлар томонидан таржима қилинган.

1

Жонон бу кечани мен билан ўтказди,
Бу бахтни менга Худо ўзи етказди.
Ўлим ғами йўқ энди менга, чунки санам
Жонбахш лабидан оби ҳаёт тутқазди.

2

Ул шамъи Чигил дардини айтиб бўлмас,
Куйган бу кўнгил дардини айтиб бўлмас.
Шундан юрагимда ғамки, йўқ маҳрами роз,
Ҳар кимсага дил дардини айтиб бўлмас!

3

Душманнинг жафосидан мудом қоч, эй дўст!
Яхши кишиларга кучоғинг оч, эй дўст!

Одам санама, қўлингни юв нокасдан,
Меҳринг хунар аҳли¹ бошидан соч, эй дўст!

4

Турк чеҳрали ул фаришта жон қасди эди,
Кўздан яширин хур каби бўй-басти эди,
Тор бўлмаса мунча оғзинг — йўқдек-ку, десам,
Куйманг-да қилиб тамаи хом асти, деди.

5

Эй бахт, фақирга қани бир ёр бўлсанг,
Мажруҳи замон — дилга мадакдор бўлсанг.
Ёшлик-ку чиқиб кетди жиловдек қўлдан,
Кексалик узанги каби пойдор бўлсанг...

6

Бўлса эди бир шўх санаму барбату най,
Хилват ва фароғат, яна бир шишада май,
Майдан қизибон тандаги бор томиру пай,
Бир арпа умид қилмас эдик, Ҳотами Тай!

7

На давлати дунёни(нг) ситамга арзир,
На лаззати мастликни(нг) аламга арзир,
На шодлиги дунёни неча минг йиллик
Ул бир неча кун меҳнату ғамга арзир.

8

Улфатлар аро қай куни дил қилди хитоб:
Гул мавсумида тарк этайин бодаи ноб.
Булбул чаман ичра қичқириб берди жавоб:
Гофил, бу нима — фасли гулу тарки шароб?!

9

Мен ҳақдаги фикрингни, сабо, сўзла ниҳон,
Оз бўлса-да ишқ изҳорига мингта забон,
Оҳиста сўз оч сўз орасинда, токи
Севгимни малол олмасин ул қоши камон.

10

Ҳарчанд фироқ сендан узоққа солсин,
Сабримни юзинг ҳажри дилимдан олсин,

¹ *Хунар аҳли* — фазилат эгалари.

Бир бор назарим тушса бўлак юзга агар,
Хуснинг тузи ҳаққи, кўзларим кўр бўлсин!

11

Келмайди хаёлимга ўйингдан ўзга,
Йўл борини билмадим қўйингдан ўзга.
Ҳар дийдага уйқу ёқар, аммо менинг
Кўзимга кўринмайди бўйингдан ўзга.

12

Май майдалаб ўлтирса, на соз, сув бўйида,
Дунё гаму ташвишини қўй — беҳуда.
Гул умри каби ҳаётимиз ўн кундир,
Бил ҳар дамани унинг ғанимат жуда.

13

Аввалда вафо қилди тутиб жоми висол,
Маст этди-ю, ҳажр аро сўнг отди у ҳилол,
Ҳар икки кўзим ёшга, дил оташга тўла,
Тупроқ каби жоним йўлида бўлди увол...

14

Дерларки, биҳишт эшигига етгаймиз,
Май — қўлда, малак — қучоқда айш этгаймиз.
Бас, биз маю маъшукни десак, не бўпти?
Иш оқибати шундай экан, нетгаймиз?!

15

Шоҳ тахтида ўлтирса-да тўкиб ёшини
Гул зорланади: «Кўринг бу дунё ишини:
Гар шунча куяр мен каби шаффоф хилқат,
Вой, ҳолига минг вой гуноҳқор кишининг!»

16

Тонг ели, ўшал сулувга хушторлигим айт,
Бир кўргали ой юзини минг зорлигим айт,
Тунларни ширин уйқуда ўтказувчи ул —
Беғамга қачондан бери бедорлигим айт.

17

Дедимки: «Лабинг?» Деди: «Лабим — оби ҳаёт».
«Оғзинг-чи?» — дедим. Деди: «Бу — бир дона набот».
Дедимки: «Сўзинг?» Дедики: «Ҳофиз айтмиш:
«Сўз пирларини дуо билан айланг ёд!»

18

Мардликни сўра фотиҳидан Хайбарнинг!¹
Ҳиммат сирини хожасидан Қамбарнинг!²
Ҳақ файзини, Ҳофиз, тиласанг астойдил,
Сўр манбаини соқийсидан Кавсарнинг!³

19

Эй дўст, ганим жафосига қўл силта!
Майдан ўзга сафосига қўл силта!
Ҳақни билу ўзингни — бу олам элининг
Ҳар яхши-ёмон баҳосига қўл силта!

20

Бир моҳки, қади сарвга менгзар, оё,
Кўзгу қўлида — ўзига бергай оро.
Дер менга кулиб рўмолча пешкаш этсам:
«Васлим тиладингми? Хом хаёлинг, аммо!»

21

То тонггача юммадим гаминг ичра кўзим,
То тонггача ёш тўқдим — кўп дилда сўзим.
Дардингни бировга сира айтиб бўлмас,
То тонггача гаплашдим ўзим бирла ўзим.

22

Создир неча дилни май билан шод этсак,
Ётган билан кетганни-да кам ёд этсак
Ҳам бир йўла зиндоний омонат жонни
Бир лаҳза ақл қўлидан озод этсак...

23

Кўнглим қуши то тушди гаминг домига-ей,
Бўлди у йўлиққан каби тиг комига-ей,
Дунё қадаҳин шарбатидан безорман,
Тўлди жигарим қони гаминг жомига-ей.

¹ *Хайбар фотиҳи* — Ҳазрат Али.

² *Қамбар* — Ҳазрат Алининг қули, хизматкори.

³ *Соқийи кавсар* — Ҳазрат Али. Унга жаннатдаги Кавсар ҳовузининг соқийлиги марҳамат қилинган. Қиёматда у одамларга оби кавсар улашади.

ШОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲ ВАЛИЙ

(1329 — 1431)

Машҳур форс-тожик шоири, тасаввуфдаги неъматуллоҳия тариқати асосчиси Сайид Нуриддин ибн Мир Абдуллоҳ Кирмоний Суриянинг Ҳалаб шаҳрида туғилган. Сайид ва Неъматуллоҳ таҳаллуслари остида ижод қилган, Шоҳ Неъматуллоҳ Валий номи билан машҳур бўлган. Болалигида оиласи билан Кирмон шаҳрига келиб, шу ерда таълим олади. Балоғат¹ илми, калом, фикҳ, ҳикматни ўрганиб, 24 ёшида ҳаж зиёратига бориб, 7 йил Маккада яшаб қолади. Кейин Балх, Марв, Самарқанд, Шаҳрисабз, Ҳирот, Язд, Табриз, Миср, Мадина, Карбало, Шероз ва бошқа шаҳарларга саёҳат қилиб, тасаввуф таълимотини ўрганиш ва тарғиб қилиш билан шуғулланади ҳамда халқ орасида катта шуҳрат қозонади. У тасаввуфга оид араб ва форс тилларида 100 дан ортиқ рисола ёзган². Ундан ғазал, қасида, таржеъбанд, маснавий, қитъа, рубоий, дубайтий, фард каби жанрлардаги шеърларни ўз ичига олган салмоқли девон етиб келган³. Валий шоир ижодида илоҳий ишқ тараннуми устувор бўлиб, асарлари асосан тасаввуф ҳақиқатларидан баҳс этади.

Кирмоннинг Моҳон деган жойида вафот этган.

Неъматуллоҳия тариқатида Ҳаққа етишнинг 6 мақоми қабул қилинган: таслим (тавба), вараъ (парҳез), муҳаббат, фақр, ризо, фано. Унда хожагон тариқатидаги каби хилват дар анжуман, жунайдиядаги саҳв — ҳушёрлик қоидалари ҳам илгари сурилган, меҳнат билан ҳалол ризқ топиш, зикрдан узилмаган ҳолда пок яшаш силсила аъзолари учун шарт қилиб қўйилган. Неъматуллоҳиянинг марказлари Эрон ва Ҳиндистонда бўлиб, фаолияти икки тарихий даврга бўлинади: биринчиси — Шоҳ Неъматуллоҳ давридан XVIII аср бошларигача, иккинчиси — XVIII аср охиридан ҳозиргача.

«Зоҳирию ботиний улумида комил ва зуҳду тақво билан ораста» (Алишер Навоий) Шоҳ Неъматуллоҳ ҳукмрон доиралар билан яқин бўлиб, жумладан, теурийлардан Шоҳрух Мирзо ва Искандар Султон, Ҳиндистондаги Дакан вилояти ҳокими Аҳмадшоҳ I Баҳманий каби подшоҳлар уни фаол қўллаб-қувватлаб туришган. «У ҳатто Ҳирот вилояти амири Имодиддин Ҳамза Ҳусайн ал-Ҳиравийнинг қизига уйланган ҳам эди. Шоҳ Неъматуллоҳ Валий

¹ *Балоғат* — нозик, оҳорли ва чуқур маъноларни маҳорат билан ифодалаш, сўз санъаткорлиги; етуклик, мукаммаллик.

² Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 449.

³ Қаранг: Девони Шоҳ Неъматуллоҳ Валий. — Теҳрон, 2002.

барча табақалар, хусусан, туркий халқлар орасида муқаддас қутб, кароматли авлиё сифатида ниҳоятда улуғланган»¹.

Алишер Навоий ҳам «Насойим ул-муҳаббат» тазкирасида ёзади: «Замоннинг салотини², хусусан, Ҳиндустон мулкининг маликлари³ анга муриду муҳлис эрмишлар. Ва тухфа ва назри бениҳоят ул мулкдин Кирмонға — Мир хизматиға юборурлар эрмиш. Мир назмға дағи машғул бўлур эрмишлар. Ва девонлари дағи бор»⁴.

1

Матлубни⁵ ўзингдан тила, толиб, доимо,
Ўзингни танию қўлга ол ўзни, аё.
Бирни сира икки дема чин ошиқ эсанг,
Кофир бўлади бир демаса, кимки, Худо!

2

Ўзингни тани — Худо дея бўлма адо,
Ўздан тила — сендан жудо бўлмайди Худо.
Топ аввал ўзингни, шунда иқрор бўласан
Худони Худолигига ҳар лаҳзада то.

3

Дарвеш Худога азиз мудом подшодан,
Озодир у фақру давлати дунёдан.
Тарк этса, қаёққа борар, оламини дема,
Оллоҳга борар — келган эди Оллоҳдан.

4

Поклайди илм кибру гурурдан доимо,
Хулқ ичра малакдай бўлади марди Худо.
Айтиш тилагинг бўлса фақат пок сўзни,
Дунёга этак силкию бўл Ҳаққа фидо.

5

Сен жоми жаҳоннамога бир ташла назар,
Ундан вужудинг борасида изла хабар.
Бегона хаёли бўлса кўнглингда агар,
Жаҳд айлаю кўнглингдан уни айла бадар.

¹ Бу маълумотлар ҳақида қаранг: Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли лугати (2-китоб). — Хўжанд, 2002. 21—22; 36—37-бетлар.

² Салотин — султонлар, подшоҳлар.

³ Малик — султон, подшоҳ, ҳукмдор, ҳоким.

⁴ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 429-бет.

⁵ Матлуб — маҳбуб, маъшук, севилган зот. Тасаввуф адабиётида матлуб, маҳбуб ва маъшук дейилганда кўпинча Оллоҳ таоло, Муҳаммад алайҳиссалом ва пири комил кўзда тутилади.

6

Берди бу жаҳонда қўлу ҳам дил бизга,
Бегона киши бўлмади мойил бизга.
Биз денгизу мухлисларимиз кўпикдир,
Ким бизни севар, бўлгуси восил¹ бизга.

7

Ишқи ўтини ўшал шўху саркашимиз
Солди дилимизга — ёнди ичу ташимиз.
Бизни тушунар бағри куюк парвона,
Қайдан билади бағри бутун оташимиз?

8

Тингла сўзимизни — ҳар бири дурдона,
Мағзини чақу бўлсин уйинг майхона.
Бас, менману риндлигу хароботи муғон²,
Мастана сўзимнинг бариси риндона.

9

Қуш саҳродаю балиқ эса дарёда,
Қун кечиради ҳар бири бир маъвода.
Ўт ичра самандар хушу хуррам яшаса,
Қушлар териб ейди ризқини ҳавода.

10

Ўз лутфи билан ўзига жазб этди Худо,
Дардимга унинг карамидан етди даво.
Бахш этди бу бандага улуғликни ўша,
Ҳам Ҳақни, ҳам ўзни танимоқ бизга раво.

11

Наргису кўзинг, наргис иши уйқу эмиш,
Оташ лабинг — оташ оқибати су(в) эмиш.
Лолаю юзинг, лола бош-оёқ рангдир,
Сунбулу сочинг, ҳар торида жоду эмиш.

12

Эй, асли азалдан эди бу дунё сароб,
Туш ёки хаёл каби қилар масту хароб.
Кўриб мени кўзим ёшининг уммонида,
Бу оби ҳаёт чашмаси деб айла ҳисоб.

¹ *Восил* — етишиш, эришиш.

² *Хароботи муғон* — оташпарастлар ибодатхонаси; мажозан: майхона.

13

Йўл ранжи — оёқдан нолисам, бўлмас ажаб,
Бу жабру бу доғдан нолисам, бўлмас ажаб.
Ул подшоҳи олам ҳузурда ёлғиз
Шу жоду қароқдан нолисам, бўлмас ажаб.

14

Ўзингдан ўту нури Худони иста,
Ирфон йўлида аҳли ризони иста.
Тавҳид уйининг султонини изла мудом,
Дил дардига ундан давони иста.

15

Бир ойнадирки мазҳари¹ зоту сифот,
Унда сира акс этмади бегонаю ёт.
Соқий менга тутган ҳар бир май қадаҳи
Бир жоми жаҳоннамо — тўла оби ҳаёт.

16

Ойнада гарчи акс этади ғайрат²,
Сенсиз уни тарк этиб кетади ғайрат.
Ҳақ хилвати бўлган дилнинг хонаси ҳеч —
Ғайратсиз эмас, унга этади ғайрат.

17

Куфр оламидан динга қадар бир нафас,
Шак манзилидан чинга қадар бир нафас.
Хор этма азиз бу бир нафасни, чунки
Умринг ўзи ўлгунга қадар бир нафас³.

18

Ҳақ дини дарахти шоҳи тўрт бўлса гўзал,
Ҳар тўртала шох мева билан тўлса гўзал,
Аввалгиси ҳам бу тўртдан бўлса гўзал,
Кейингиси ҳам бу тўртдан бўлса гўзал.

19

Бизнинг бу бадеъ илми⁴ баёни ўзга,
Бизнинг бу илм гавҳари кони ўзга.

¹ *Мазҳар* — қўриниш, акс. Бирор нарсанинг зуҳур этадиган ери.

² *Ғайрат* — 1) рашк, ҳасад; 2) саъй, ҳаракат.

³ Бу рубоий Умар Хайём ва Паҳлавон Маҳмудларга ҳам нисбат берилади.

⁴ *Бадеъ илми* — бадий санъатлар ҳақидаги илм.

Сархуш кишилар ҳикояси бермас завқ,
Сархуш кишилар сўзи, забони ўзга.

20

Мол-дунё бағишласа у, мол-дунё гўзал,
У кўрса раво қашшоқлик ҳатто гўзал.
Эҳсонни ман этса, истамайман мен ҳам,
Эҳсонни буюрса, биламан аммо гўзал.

21

Дил мисли кабутару шоҳид боздир,
Сен қилма гумонки, шайхи шоҳидбоздир¹.
Боқсанг ҳақиқат кўзи билан шоҳидга,
Чиндан сенга дийдори у шоҳид боздир.

22

Гар изламасанг мастлигу майхонани, ҳайф!
Гар сўзламасанг каломи мастонани, ҳайф!
Ошиқлар майхонаси — бизнинг уйимиз,
Сен истар эсанг косаю паймонани, ҳайф!

23

У барча эшикларни менга очган эди,
Шодлик уруғин дил боғига сочган эди.
Ҳақ бандалиги қилар жаҳондан озод,
Чин бандадир у жаҳондан ким қочган эди.

24

Бизнинг ҳолимиздан ёр агар топса хабар,
Бизга етар ундан ҳамиша ўзга назар.
Биз дарё лабида ташналабларданмиз,
Дарё лаби ташна аммо биздан-да батар.

25

Биз ташнамиз онқадарки, дарё бизда,
Бор қатраси уммоннинг пайдо бизда.
Ишқ келди-ю, олди дилимиз тахтини у,
Ишқ келди-ю, ақл қолмади асло бизда.

¹ Дунёвий гўзалликдан баҳраманд бўлишга иштиёқманд шайхларни шоҳидбоз деб айтганлар. Аммо уларнинг бу муҳаббатлари хирсий-жинсий интилишлардан холи бўлиб, гўзал юз улар учун илоҳий жамол акс этган мазҳар тимсоли бўлган, яъни гўзал инсонларда илоҳий хусни мушоҳада этиш, ундан лаззатланиш, мазҳарга муҳаббат тарзида кечганидан бу шоҳидбозлик-покбозлик деб ҳам аталган.

26

Ҳақ бобида гарчи айласанг-да суҳбат,
Бегона билан бўлса, у мисли ғийбат.
Бегонани қўю Ҳаққа бўл ҳамсуҳбат,
Бегонанинг суҳбати хатодир албат.

27

Шоҳ сояси гар бошда мудом бўлғусидир,
Ҳар икки жаҳон бизга ғулом¹ бўлғусидир,
Биҳишту фаришталар-да ром бўлғусидир,
Чунки бизга Арш мақом бўлғусидир.

28

Бир томчисидир қадаҳимизнинг дарё,
Бир ғўшаси мамлакатимизнинг дунё.
Биз худди сочимиз каби савдозадамиз²,
Доим бошимизда бизни қизгин савдо.

29

Бўлди кўзда ҳаёли нақши пайдо,
Равшанлиги ошди кўзнинг шу асно.
Ҳар ёққа назар солса, Худони кўради,
Бундай равшан кўз кишида йўқ асло.

30

Дил манзили доим ишқ майхонасидир,
Ишқ дарди унинг давоси, ҳамхонасидир.
Олам тўла Оллоҳ номига бошдан-оёқ,
Асли у кўнгил мулкани(нг) дурдонасидир.

31

Дедим: «Жаннат». Дедики: «Бўстон сизга».
Дедим: «Дўзах». Дедики: «Зиндон сизга».
Дедимки: «Макони икки олам шоҳининг».
Дер: «Хаста кўнгил макони султон сизга».

32

Ҳақ дўстлари Ҳақнинг ўзига мансубдир,
Ҳақ дўстлари қошида бари маҳбубдир.

¹ *Ғулом*— қул, банда, хизматкор, чокар.

² *Савдозада* — телба, девона, ошиқ, гирифтор.

Сен сурату маънога назар сол батамом,
Шунда биласан ким толибу матлубдир.

33

Ўзингдан эмиш йўқотишу топиш ҳам,
Хоҳ ботилу хоҳ Ҳақ — бари ўзингда жам.
Дейсанки, йўқолган санамни топдим,
Бу топганинг йўқотганингдир ҳар дам.

34

Ойнаи ҳазрати илоҳий бу кўнгил,
Ҳақ гавҳари кони — даргоҳи бу кўнгил.
Дил баҳри муҳиту тенги йўқ дур унда,
Сен дур тиласанг, дур кони шоҳи бу кўнгил.

35

Султони жаҳон гавҳарининг кони дилинг
Ҳам лутфи илоҳий мазҳари — жони дилинг.
Сен бу вужудинг камолоти мажмуини —
Дилдан тила, ҳар нарсанинг имкони дилинг.

36

Гулшан ичида нолаи булбул на гўзал!
Май ичсангу тутсанг сочи сунбул на гўзал!
Ҳақ йўлида тоат қилишинг яхши дема,
Май ичсаю шод бўлса бу кўнгил, на гўзал!

37

Бир ринд кўрдим — ринд аҳлига у султон,
Ҳар икки жаҳонни кўзга илмас бир он.
Бу кунжи фанодаги¹ бақо ганжи² ўшал,
Ҳар икки жаҳон кўнглида унинг пинҳон.

38

Гам ёмғири биз учун фаровон доим,
Кин ёмғиридан дил уйи вайрон доим.
Мен ҳам сенга ёрман, эй сайидим, дейсан,
Шундай бўлади дўсту қадрдон доим.

¹ *Кунжи фано* — фано бурчаги, яъни бу дунё.

² *Бақо ганжи* — боқий олам давлати; бу ерда: у дунё одами.

Ул кўздаки, ёр хусни намоён бўлса,
Тонг йўқ, ўша моҳияти инсон бўлса,
Бизнинг кўзимиз кўзгусида акс этар у,
Айб сенда кўзингдан гар у пинҳон бўлса.

40

Дил тахтини забт этган ўшал шоҳимдир,
Бир шоҳки, камолда шоҳи дилшоҳимдир.
Ул саййиду мен бўлсам унинг бандасиман,
Бу саййиду банда Неъматуллоҳимдир.

41

Саккиз ҳарф ифодалар номин шоҳимнинг¹,
Бир шоҳки, у мазҳари Оллоҳимнинг.
Икки юзу учу бирни бирга сана
Билмоқчи эсанг номини дилшоҳимнинг².

42

Бу етти фалак устун и ўтли оҳим,
Аршу фалаку сайёралар ҳамроҳим.
Бу мен мен эмас — Ҳақ сўзини айтарман,
Дедим нима деган бўлса Оллоҳим.

43

Майхонанинг изми дўсту ёронимда³,
Ҳар риндки бор, меҳри менинг жонимда.
Фармон беришимнинг сабаби соқийга —
Майхонада соқий мени(нг) фармонимда.

44

Ошuftа кўнгил дарди менга дармондир,
Бу дард мисоли жисмим ичра жондир.
Мен жон фидо этганим сочи куфрини
Кофир дейишар, менга нури иймондир.

¹ Араб ёзувида Неъматуллоҳ номи 8 та ҳарфдан иборат.

² Маълумки, араб ёзувида ҳар бир ҳарф муайян рақамни ифода этади. Бу ерда эса шоир рақамлар орқали ҳарфларга ишора қилмоқда: 200 — «р», 3 — «ж», 1 — «0» ҳарфларини билдириб, уларнинг бирикишидан «рижо» (ражо) сўзи ҳосил бўладики, унинг маъноси «умид»дир.

³ Ёрон — дўстлар.

45

Дардинг маҳрами дилу жоним менинг,
Зикринг эса ошкору ниҳоним менинг.
Ўз-ўзи билану ошиқ, элдан озод,
Сен шундай эсанг, қайда маконим менинг?

46

Илмим бу хаёлда гавдаланган сурат,
Оғзиму тилимда ундаги бор лаззат.
Ҳар қанча чуқур кетса-да бу йўлда ақл,
У ориф эмас — Юсуфни билмас албат.

47

Восилман ўзимгаю висолим шулдир,
Ҳол ичра менинг ҳамиша ҳолим шулдир.
Зот ойинасида бир мисолим бордир —
Тимсоли жамоли бемисолим шулдир.

48

Ошиқ элига ишқ ўти жон бахш этади,
Ишқ нуридан офтобга ёруғлик этади.
Ҳар нарсаки ғайб ичраю бўлса ошкор,
Ишқ унга сабабчи бўлмасдан нетади?!

49

Бизнинг кўзга икки жаҳон ойинадир,
Жонон — намоён бўлувчи, жон ойинадир.
Бир кўзки у — ботинан намоён этади,
Ҳарчанд ўзи зоҳиран ниҳон ойинадир.

50

Эй дил, ошиқликда азал йўл бирдир,
Ишқ оламида подшо билан қул бирдир.
Тарк этмагунингча иккиликни токи,
Билмай ўтасан — бу Неъматуллоҳ бирдир.

51

Тонгу саҳару булбулу гулзор бирдир,
Маъшуқаю ишқу ошиқу ёр бирдир.
Ҳар қанча бу уй ичига боқмай — кўраман:
Ул доираю нуқтаю паргор¹ бирдир.

¹ Паргор — циркуль.

Ишқ мазҳабида муҳибу маҳбуб бирдир,
Рағбат не қилар — роғибу¹ марғуб² бирдир.
Дерлар менга ўзини фақат айла талаб,
Беҳуда талаб — толибу матлуб бирдир.

Май ичмаса, мастлиги бўларми чандон?
Бу мастлиги таърифга сиғарми ҳеч он?
Мастлик майдан эмасми, бу — махмурлик,
Тут қўлини — ошиқ бўлар ундай инон.

Ишқинг тиғи ўлдирса мени ҳеч ғам йўқ,
Юзинг ҳавасида ўлсам, мотам йўқ.
Гар келса халойиқ додга дастимдан,
Лутфида Худованди қаримнинг кам йўқ.

Ғофил кишининг тоати бир васваса-да,
Йўқ завқу висол ҳукми бирор мадрасада.
Сен ориф эмас ҳандасаю³ мантиқда⁴,
Ишқ ҳужжату далили бари ҳандасада.

Бу сўз жуда нозик — келу айла таҳқиқ⁵,
Мендай киши билмаса уни нолойиқ,
Сен сурату маъносига боқ синчиклаб,
Шунда биласан: Юсуфу кўйлак янглиг⁶.

Зоту сифоту феъл Ҳақ имконидадир,
Олам элининг барчаси фармонидадир.

¹ *Роғиб* — рағбат қилувчи, хоҳловчи, мойил, толиб.

² *Марғуб* — рағбат ва майл қилинувчи, маҳбуб.

³ *Ҳандаса* — геометрия.

⁴ *Мантиқ* — мантиқ илми, логика. Тўғри тафаккур юритишнинг асосий қонунлари ва шакллари ҳақидаги фан.

⁵ *Таҳқиқ* — текшириш, тадқиқ қилиш, нарсанинг моҳиятини билиш, ҳақиқатга етиш. Тасаввуфда банданинг ҳақиқатни кашф этиш учун қиладиган саъю ҳаракати.

⁶ Бу ерда Юсуфнинг уч кўйлаги ҳақида гап бормоқда: биринчиси — ўғай акалари уни ўлдига чиқариб, қўйнинг қонига булғаб оталарига келтириб кўрсатган кўйлаги; иккинчиси — Зулайхонинг таклифига кўнмагани учун у орқасидан тортиб йиртган кўйлаги; учинчиси — кўзи очилиши учун Мисрдан отасига юборган кўйлаги.

Олам жамъияту¹ паришонлиги ҳам
Ҳақ мартабаси — жамъу² паришонидадир.

58

Май жоми каби ринд аҳли наздида жаҳон,
Соқию қадаҳу ёр — бари рамзу нишон.
Дарёю кўпигу мавж — бизда бари жам,
Сувдан кўпигу жом холи бўлибди қачон?

59

Рад этса У кимни рад бўлар буткул ўша,
Кимни қабул айласа, бўлар маъқул ўша.
Ҳақ борлигидан бўлак борлиқ борми?
Ҳақ борлигидан бўлғуси ҳосил ўша.

60

Тавҳиди унинг ширки кабидир биз учун,
Танҳолиги иккиликка ўхшайди бутун.
Кеч ваҳдатидану бирлигиданки, унинг
Мендан эмину сендан фориглиги чин.

61

Май завқини бўлмайди топиб ичмай, аён,
Бу завқни уйғотмас ҳеч шарҳу баён.
Биз топганимиз ошиқлик лаззатини
Дунёни тўкин суфраси ҳам бермас, ишон!

62

Ишқ келди-ю, ақлу ҳушни олди-кетди,
Ваъдалигича ваъдаси қолди-кетди.
Кўрдик, подшо кирди масту аласт,
Бечора ғулом бошини солди-кетди.

63

Бедард киши мансуби Ҳайдар³ бўлмас,
Куфр йўлини тутмаган қаландар бўлмас.
Ким ранжи фано чекмаса, йўқ кунжи бақо,
Бундай кишилар бизга биродар бўлмас.

¹ *Жамъият* — 1) одамлар гуруҳи, мажлис аҳли; 2) хотиржамлик, осудалик.

² *Жамъ* — гуруҳ, жамоат.

³ *Ҳайдар* — Ҳазрат Алининг лақаби: шер.

64

Ул зот назаримизда на жуфту на тоқ,
Сўз ёрдамида бу дур тешилмайди бироқ.
Киммиз сену мен — агарда Уни танисак,
На ўзлигу на оламимиз қолгай у чоқ.

65

Гар биз каби ёрнинг ёши дарё бўлгай,
Бизга қўшилиб, манзили маъво¹ бўлгай.
Бир нуқта қошидан айланиб циркулдек,
Бир доиранинг ичига у жо бўлгай.

66

Ҳар икки жаҳонда ринд танҳо бўлади,
Йўқлик олами ичра у шайдо бўлади.
Соқий оёғи остига бошини қўйиб,
Чекмай қалам олдимизда пайдо бўлади.

67

Ёрингда агар лутфи илоҳий бўлгай,
Ҳар икки жаҳоннинг дилхоҳи бўлгай.
Ул ҳазрати султонга гадодир ҳарчанд,
Ишқ оламининг у подшоҳи бўлгай.

68

Ёр суҳбатини бу дили зор истайди,
Соқийга қилиш жонни нисор истайди.
Гулшанда кезар мисоли бир маст булбул,
Гўё ўзига бир гулъузур истайди.

69

Ёр қошида кимнингки, мақоми бордир,
Ҳар икки жаҳонда эҳтироми бордир.
Ёр ишқи йўлида кимки бадном бўлса,
Бадном дема, асли эзгу номи бордир.

70

Ишқ келди-ю, берди шамини парвонага,
Ринд олди-ю, топширди уни майхонага.
Бир куни дегайлар Неъматуллоҳ бугун
Маст кетди-ю, жон берди ўшал жононага.

¹ *Маъво* — хужра, ибодатхона маъносида ҳам келади.

Шўхлар йўлида жонни фидо қилгайман,
 Ҳар не тиласа, шу он адо қилгайман.
 Ориф дер: агар ринд ичса май маъзурдир,
 Бу сўзга амал мен доимо қилгайман.

Бу даврада майни тарк этиб бўлмайди,
 Ҳақ ишқига ақл ила этиб бўлмайди.
 Ҳар нарса вужудининг ҳақиқати Удир,
 Бу борада ҳеч чуқур кетиб бўлмайди.

Ҳар ойинаки, кўз олдимиздан ўтгай,
 Бир лаҳза жамолини намоён этгай.
 Тимсоли хаёлийдир агар, зоти бироқ
 Ойнада бир нишона бериб кетгай.

Созанда агарчи созни яхши чалади,
 Соз бўлмаса сози қўлидан не келади?
 Мен ойинаману мени Оллоҳ ясади,
 Шундан Ҳақ ҳусни менда жилва қилади.

Дил кеча Худо лутфидан ургай эди дам,
 Дунёда қуарди шоҳлик қасрини ҳам.
 Дил борлигининг заҳматидан озодман,
 Деб ўзни унутганча дам урарди бирам.

Жон хаста экан, қилса даво соз бўлади,
 Кор қилса даво, ишинг бажо, соз бўлади.
 Биз гар тикан эксак, ҳосили гул бўлмас,
 Бас, яхшилик этса доимо соз бўлади.

Қатра тугару сув эса боқий қолади,
 Кўза синару ҳамиша соқий қолади.
 Аттор Хуросонда агар машҳур эди,
 Ўрнига бугун Шайх Ироқий қолади.

Мулкинда агар Хожа Ироқий бўлгай,
Шак-шубҳаси йўқ — шоҳ моли боқий бўлгай.
Гар май тиласанг, жам бўлишар ринд аҳли,
Шоядки, улардан бири соқий бўлгай.

Оллоҳ биру сифатлари бисёрдир,
Ошиқларига ҳар сифати бозордир.
Ҳар бир сифатига ким агарда ёрдир,
Ёрлиги унинг сайидимизча¹ бордир.

Ҳар бир ҳолда бизга ато этгусидир,
Ҳақ лутфига ҳар битга гадо етгусидир.
Султон бенаволарга мурувват этган —
Давлатни улашмайин Худо нетгусидир?

Ҳақ йўлида жонингни нишон қилмоқ шарт,
Ҳақ хилватида ўзни ниҳон қилмоқ шарт.
Ҳол баҳри муҳити ичра бир ҳолга кириб,
Қолни унутиб, осуда жон бўлмоқ шарт.

Дардим дориси токи дармон бўлди,
Хорлигим улуғу куфрим иймон бўлди.
Жону дилу тан менга ҳижоб бўлган эди,
Тан дилу дил жону жон-чи, жонон бўлди.

Эй ақл, йўқол — хулқим илоҳий бўлди,
Ишқ келди-ю, зуҳд йўли боқий бўлди.
Майхона мудом қизғину риндлар комил,
Ўз-ўзидан унда султон соқий бўлди.

Олам тўла нури субҳоний² бўлди,
Ҳақ зоти ичида барча фоний бўлди.

¹ Сайид — 1) улуғ, сарвар, пешво; 2) Муҳаммад алайҳиссаломни ҳам мусулмонлар сарвари маъносида сайид дейилади. Масалан: Сайид ул мурсалин — пайғамбарлар сарвари.

² Субҳоний — илоҳий.

Ким бўлса илоҳий иноятга ноил,
Олам ичра олами раббоний¹ бўлди.

85

Ишқ қудратидан вужуд ҳувайдо² бўлди,
Жон оби ҳаёт туфайли пайдо бўлди.
Ўлди десалар Сайид, ишонманг асло,
Боқий олам ичра унга маъво бўлди.

86

Ким жону дили билан бу сўзни тинглар,
Ориф сўзининг моҳиятини англа.
Ойна агарчи кўрсатар тимсолни,
Зотини қаровчини биларми денгла?..

87

Гар қолмаса-да гадо, у султон қолади,
Куфр қолмаса наздимизда, иймон қолади.
Бу хожа ўшандай ҳамон, ҳар нарса —
Ўзгармаса, ўз ҳолича ҳар он қолади.

88

Ишқингда қувончиму ғамим қолмади-ей,
Васлингда тўйиму мотамим қолмади-ей.
Биргина тажаллийинг нури қилди чунон —
Яхшию ёмон, кўпу камим қолмади-ей.

89

Боқ: тупроғу сувдан яратиб бир олам,
Сўнг тутдилар унда ўзлари манзил ҳам.
Гар ўзлари сўзлаб, ўзлари эшитади,
Лекин кўришар сиздану биздан ҳар дам.

90

Бош ургуси пойингга улуғ зотлар ҳам,
Ишқингда кечар хонумонидан ҳар дам.
Бу масту хумор кўзинг учун риндона
Майхонада тутдилар ватан, йўқ шубҳам.

¹ *Олами раббоний* — илоҳий олам.

² *Ҳувайдо* — аён, ошкор, равшан.

91

Ёндирдилар ишқ оташи билан бир шам,
Куйдирдилар ошиқ аҳлининг жонин ҳам.
Ёқиб дил удини кўксинг манқалида¹,
Ўргатдилар ўтга-да ошиқни кам-кам.

92

Дунёю малаклар яратилди бирга,
Йўғрилди илоҳий деб аталган нурга.
Тилсимланди жамолу камол дарҳол,
Айланди-ю ганж эшигида занжирга.

93

Қай кун майхона тупроғин эладилар,
Лой қилиш учун сувга қориб, беладилар.
Ой юзли санамлар сочининг хушбўй иси
Бу лойга қўшилгандир агар биладилар.

94

Кимнинг илми таълими илоҳийдир,
Кўлида унинг хазинаи шоҳийдир.
Шундай ўқиса толиби илмлар илм,
Ҳақ лутфи бу тоифани(нг) ҳамроҳидир.

95

Бир ерда бўлишса барча золимлар жам,
Бир-бирларини қўлламас улар ҳеч ҳам.
Йил ҳам асад², ой ҳам асад — Оллоҳ шери
Ер бу бўриларни чиқиб индан шул дам.

96

Дарвеш кишига мартабаи хон на керак?
Май бўлса етар унга мудом, нон на керак?
Жонон қошида сеvimли бўлган ёрга,
Эй жони азиз, сўйла ўзинг, жон на керак?

97

Ринд аҳли тириклик ғамидан мустасно³,
Ўздан кечару худбинлик этмас аммо.

¹ Манқал — хушбўй нарсалар солиб тутатиладиган идиш.

² Асад — 1) шер, арслон; 2) ўн икки бурждан бешинчиси; 3) шамсий йилнинг бешинчи ойи.

³ Мустасно — истисно, одатдаги тартиб, ҳолатдан ташқари; бу ерда: озод, холи.

Муг қавми хароботи аро риндона¹
Доим май ичару мастлик этмас асло.

98

Анганмагай инсон исмисиз мусаммо²,
Ном бўлмаса қандай қилинар фарқ аш³.
Ҳар қанча мукаммалу етук бўлсин ақл,
Оллоҳни у англамас агар йўқ асмо⁴.

99

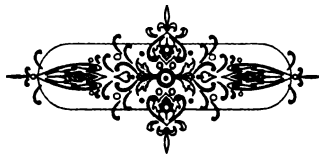
Олам дегани аслида бир нақшу⁵ хаёл,
Яхши маълум таҳқиқ аҳлига⁶ бу ҳол.
Ўткинчилигидан, энг қизиғи, олам,
Чиндан-да бўлар нақшу хаёлга у мисол.

100

Оқилга аён нима тавҳиди авом,
Орифга аён хослар тавҳиди мудом.
Орифлар орифи тавҳидини изла,
Яхши маълум ориф аҳлига бу мақом.

101

Дедим: «Менман». Дедики: «Олдингда ҳижоб».
Дедим: «Мен эмасман». Деди: «Бўлдингми хароб?»
Дедимки: «Висолингни топай қайдан мен?»
Деди: «Бу хаёлинг бари уйқую сароб».

¹ *Риндона* — риндлардек, риндларга ўхшаш.

² *Мусаммо* — исм берилган, номланган.

³ *Аш* — нарсалар, буюмлар, жонсиз мавжудот.

⁴ *Асмо* — исмлар. Бу ерда асмой ҳусна — Оллоҳнинг гўзал исмлари кўзда тутилмоқда — улар 99 та.

⁵ *Нақш* — бу ерда: 1) раем, сурат, тасвир; 2) шакл, тимсол, кўриниш.

⁶ *Таҳқиқ аҳли* — ҳақиқатни изловчилар: орифлар.

ФАЗЛУЛЛОҲ НАИМИЙ

(1340 — 1396)

Фазлуллоҳ ибн Абумуҳаммад Наимий Астрободий (баъзи манбаларда Табризий) тасаввуфдаги ҳуруфийлик тариқатининг асосчиси, машҳур шоир ва мутафаккир. Буюк озарбайжон шоири Имоиддин Насимийнинг устози. Машҳад ва Табриз мадрасаларида замонасининг барча илмларини ўзлаштириб, Исфаҳон, Хоразм, Озарбайжон ва Нахичеванга сафар қилиб, бу мамлакатлардаги илму адаб аҳли билан суҳбатлар қуради. Ҳуруфия ғояларини тарғиб қилгани учун уламолар уни кифрда айлайдилар. Зиндонга ташланиб, охири қатл қилинади¹.

Ҳуруфия — ҳарфлар дегани. Ҳуруфийлар араб ҳарфларини илоҳийлаштириб, «бутун оламнинг пайдо бўлиши, нарса-ҳодисаларнинг номланиши ва маъноларини ҳарфлар билан изоҳламоқчи бўлдилар...

Ҳуруфийлар таъсирида шеърятда ҳатто ҳарф санъати ривожланган»².

«Маҳрамномаи Саййид Исҳоқ» асарида ва Наимийнинг «Жовидоннома» рисоласида ҳуруфийлик таълимотининг асосий ғоялари баён қилиб берилган. Ҳуруфийлар «олам абадий, инсонда Худонинг қиёфаси акс этади. Олам тараққиётининг ҳар бир босқичида Худо қиёфаси инсонда мужассамланиб намоён бўлади»³ каби ғояларни илгари сурадилар.

Наимийдан ҳуруфийлик ғоялари билан суғорилган шеърлар девони. «Навнома» («Янгинома») номли саргузаштлар китоби. ҳуруфийлик ақидаларига бағишланган «Жовидоннома» («Боқийлик сири»), шунингдек, «Аршнома» ва «Муҳаббатнома» асарлари етиб келган.

1

Ул нуқтаки, маркази жаҳондир — сенсан,
Ул қатраки, асли кун-факондир⁴ — сенсан,
Ул ҳарфки, исмдан баёндир — сенсан,
Ул исмки, Зотдан нишондир — сенсан⁵.

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 417.

² Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати. 2-китоб. 42-бет.

³ Исло. Энциклопедия. 316-бет.

⁴ Кун-факон (Кун-фаякон) — олам.

⁵ Бу рубойи Имоиддин Насимийга ҳам нисбат бериллади.

2

Дилбар узатар қўлини шамшир сари, боқ,
Бошингни оёғи остига ташла бу чоқ.
«Қўлингдан ичай ўлимдан аввал шарбат», —
Деб ҳурмату эҳтиром кўрсат беадоқ.

3

Май мастини мен қадаҳ изинда кўраман,
Соқий суратини жом юзинда кўраман.
Ул жоми жаҳоннамоки, Ҳақ мазҳаридир,
Ҳақ борлигини унинг ўзинда кўраман.

4

Ҳақ нури вужуд ичига киргай яширин
Ўз аксини унда ҳар замон кўрмоқ учун.
Дейди: кўтарилса орадан бир куни тан,
Мен қолгуму мен қолгуму мен қолгуму мен¹.

¹ Бу рубоий Имоиддин Насимийга ҳам нисбат берилади.

ИБН НАСУҲ

(XIV аср бошлари — 1391/1399)

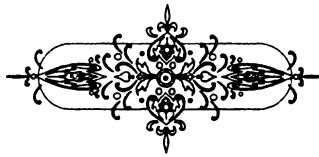
Ўз даврининг фозил кишиси ва форс оқсуякларидан бўлган¹ Ибн Насуҳ Шерозда туғилиб, шу ерда таҳсил олади. Сўнг Табризга бориб, жалойирийлар саройига хизматга киради. Шеъриятда Салмон Соважийнинг шогирди, тариқатда Алоуддин Симнийнинг муриди. Ибн Насуҳ Форсий ва Ибн Насуҳ Шерозий номлари билан ҳам машҳур. Ундан муқаммал девон қолган бўлиб, қасида, ғазал, таркиббанд, таржеъбанд, маснавий, рубоий жанридаги шеърлар ҳамда «Даҳнома» («Ўн нома») номли ишқий дostonни ўз ичига олади. Бу дoston адаб аҳли ўртасида кенг шуҳрат қозонган. Қасида ва ғазалда ҳам ўз даври шоирларининг пешқадами бўлган².

1

Муҳтожу фақирликда хазон қилди мени,
Беёру бедўсту бемакон қилди мени.
Қайси амалим учун яқин дўстларининг
Юксак бу мақомига нишон қилди мени?³

2

Эй дўст, дилим қилдингу зор ўлдирдинг,
Келмай сира, айлаб интизор ўлдирдинг.
Дил бердим сенга жигарим қон қилдинг,
То бўлдингу жоним минг бор ўлдирдинг.

¹ Қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С. 169.

² Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 482.

³ Бу рубоий Абдуллоҳ Ансорий, Нажмиддин Кубро ва Сайфиддин Бохарзийларга ҳам нисбат берилади.

ШАЙХ МАҒРИБИЙ

(тахминан 1350—1405/1407)

Мулло Муҳаммадширин Мағрибий Табризий Исфаҳоннинг Ноин деган жойида туғилиб, Табризда таҳсил олган ва асосан шу шаҳарда яшаган. Камол Хўжандий билан яқин муносабатда бўлган. Мағриб (Африканинг шарқу шимоли)га сафар қилиб, машхур тасаввуф олими шайх Муҳйиддин ибн Арабийга мурид тушган ва «ваҳдат ул-вужуд» таълимотини тарғиб этган. Ризоқулихон Ҳидоят таъбири билан айтганда, барча шеърларида тавҳид ҳақиқатларини баён этган. Ўзини илоҳий зот намоен бўлишининг кўринишларидан бири ҳисоблаган. Яъни илоҳий зот бир уммон бўлиб, дунёдаги барча мавжудот, жумладан шоирлар ҳам унинг мавжларидир. Ундан араб ва форс тилидаги шеърларини ўз ичига олган мукамал девон қолган бўлиб, қасида, ғазал, қитъа, рубоий, таржеъбанд жанрларидаги асарлардан иборат.

Қабри Форс вилоятининг Истаҳбонот деган жойида¹.

1

Мен айшу сафо созини ҳар дам чоламан,
Муғ аҳли хароботига ўзни соламан,
Тун бўйи қиморхонада ҳатто қоламан,
Бор неъматидан ҳаётни(нг) баҳра оламан.

2

Ҳар нағмаки, булбулдан агар эшитасан,
Аслида чамандан у келар, эшитасан,
Ҳар нолаки, асли у этар, эшитасан,
Маст тилидан сенга етар, эшитасан.

3

Мен донасиман — зулфи экан доми унинг,
Мен ойна — акс этар гуландоми унинг,
Дардини олувчи майиман — коми унинг,
Ҳам жоми жаҳоннамою ҳам жоми унинг.

4

Мақсад йўлида тонгга уламай шомни,
Ўзлик оёғидан ҳали ечмай домни,
Хослар тўнига ўраб вужуди хомни,
Бадноммизу истаймиз эзгу номни.

¹ Бу ҳақда қаранг: Гулшани адаб. Жилди 3. — Душанбе, 1976. С. 27; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Жилди 2. С. 201.

АБУЛВАФО ХОРАЗМИЙ

(вафоти 1432)

Илмий-адабий манбаларда Хожа Абулвафо Хоразмийнинг «Лавойихи асрор» («Равшанлик сирлари») ва «Наср ул-жавоҳир» («Наср дурдоналари») номли илмий-тасаввуфий руҳдаги рисолалар ёзганлиги тўғрисида маълумот берилади. Лекин у кўпроқ рубойлари орқали машҳур бўлган. Таниқли афғон олими Нажиб Мойил Ҳиравий Техронда нашр этилган «Дар шабистони ирфон» («Ирфон хилватхонасида») асарида Хожа Абулвафо ҳақида ҳам мухтасар гапириб, унинг 146 та рубойисини илова тариқасида келтиради. Бу рубойлар Техрон Миллий кутубхонасида 306 рақами остида сақланаётган «Жунги асрори ирфон» («Ирфон сирлари дафтари») тўпламидан олинган¹. Техронда 1994 йили чоп этилган «Рубойнома» тўпламида эса шайх-шоирнинг 98 та рубойиси берилган².

Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» ва «Насойим ул-муҳаббат» асарларида Хожа Абулвафо Хоразмийни алоҳида ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Чунончи, «Мажолис ун-нафоис»да ўқиймиз:

«Хожа Абулвафо Хоразмий кибори авлиёдиндур. Хоразм халқи ғоят малакий сифотлиғидин Хожани «ер фариштаси» дерлар эрди ва Хожа улуми зоҳирий ва ботинийни³ такмил қилиб эрди. Ва тасаввуфда яхши мусаннофоти⁴ бор ва машҳурдурким, улуми ғариба⁵ ҳам билур эрди, аммо андин зоҳир бўлмас эрди, балки ғояти таважжуҳ⁶ ва истиғроқдин⁷ парво ҳам қилмас эди. Адвор⁸ ва мусиқий илмида дағи маҳорати бор эрдиким, рисоласидин маълум бўлур...»⁹.

Абулвафо Хоразмий рубойлари ваҳдат ул-вужуд таълимотининг шеърӣ ифодаси ҳисобланади. У тасаввуф назарияси талаб-қоидаларини шеърӣ усулда баён қилиб берган. Бу дунёнинг ўткинчилиги, нафс ва жисмнинг Ҳақ йўлида тўсиқлиги, ҳақиқий ҳаёт

¹ Бу ҳақда қаранг: *Абдуллаев Ҳ.* Хожа Абулвафо Хоразмий ва Алишер Навоий // Алишер Навоийнинг ижодий мероси ва унинг жаҳоншумул аҳамияти. Илмий-назарий анжуман маърузалари. — Тошкент, 2001. 42—43-бетлар.

² Қаранг: Рубойнома. С. 55 — 57; 440—449.

³ *Улуми зоҳирӣ* — дунёвий фанлар, диний илмлар, *улуми ботинӣ* — тасаввуф илми.

⁴ *Мусаннофот* — асарлар, китоблар.

⁵ *Улуми ғариба* — каромат илми.

⁶ *Таважжуҳ* — майл, диққат, эътибор.

⁷ *Истиғроқ* — ўзни унутиш.

⁸ *Адвор илми* — мусиқа назарияси.

⁹ *Алишер Навоий.* Мажолис ун-нафоис // Мукамал асарлар тўплами. 13-жилд. — Тошкент, 1997. 13-бет.

Оллоҳ ҳузурида эканлиги, бунинг учун камолот касб этиб, хулқини поклаб, комиллик мартабасига эришиш зарурлиги, Оллоҳ ҳақиқатлар ҳақиқати эканлиги, уни ақл билан англаб бўлмаслиги, фақат юксак мақомга кўтарилган кўнгил ҳоли билан уни таниш мумкинлиги, Оллоҳ эҳтиёжсиз зот эканлиги, бу дунёни ошкор қилиб, ўзини пинҳон тутганлиги, банда кўнглига илоҳий ишқ Оллоҳнинг ўзи томонидан солиниши, ўзини билган ҳою ҳавасга қул бўлмаслиги, дарвешлик, завқу талаб, дардмандлик, фақру фано, Ҳақ йўлида ўзни унутиш, ному нишонсизлик ва бошқалар Абулвафо Хоразмий рубоийларининг асосий мавзулари ҳисобланади. Хос сўфийлардан бўлган шайх-шоир рубоийларида илоҳий ишқ тараннуми етакчи, мажозий муҳаббат тасвирини деярли учратмаймиз.

1

Иш аввалида кечиш керакдир жондан,
Кўнгилдаги барча орзую армондан.
Ҳар икки жаҳонни(нг) мақсуди бўлгайсан,
Пок бўлсангу кўнгил узмасанг жонондан.

2

Ҳар кимса асири нангу номдир ҳануз,
Ишқ йўлида, билки, нотаомдир¹ ҳануз.
Бир дил бу фақирда борки, ишқ оташида
Йиллар оша ўртанса-да, хомдир ҳануз.

3

Ул кимса тирикликка экан то банди,
Севги майи завқининг эмас пайванди.
Рақс айла қутулган эсанг ўз нуқсингдан,
Қарсақ чал агар қолмаса ўзлик банди.

4

Тун ярмида ёр хаёли бўлди меҳмон,
Дедим: «Дилу жон сенга фидодир, жонон!»
Деди: «Дилу жон, ахир, сенинг мулкингмас,
Ҳиммат қилиш ўзгалар молидан осон».

5

Биз минг ишқу ишрат қонини сочгаймиз,
Ранжу бало, фақру дардга дил очгаймиз.

¹ *Нотаом* — қусурли, комил эмас.

Куйганмиз-ей андоққи, куйиш лаззатидан
Жаннат тўридан дўзах сари қочгаймиз.

6

Ул кимсага бандаман — балодан қочмас,
Ишқ масти бўлиб, айш қонини тўккай, бас.
Кўзғолса замину чўкса-да чарху фалак,
Бузмас пинагини сира, парво қилмас.

7

Дармон тилама, дард қидир, эй мискин,
Дард бўлмаса, дармонни топилмоғи қийин.
Мискинлигу номуродлигу дард изла,
Мискинлару дардмандлар ила бўл яқин.

8

Дармонни нетарсан, аввало дард сўра,
Бедардлик азал бедаво дарддан кўра.
Дил олгучига дилингни измини бера,
Ишқ атрофида кезишни бас қилма сира.

9

Кўз ёшинг агар қумуш, юзинг зар бўлса,
Жам мулки билан тахти Сикандар¹ бўлса,
Сендан-да хотиржам киши йўқ оламда,
Ҳақ ҳукми билан амну² ризо гар бўлса.

10

Эл расму русумидан бўлибман озод,
Шундан мурод вақфида³ кўнглим обод.
Зоҳирда кўринсам-да агарчи ғамгин,
Ботинда эрурман аммо мамнуну шод.

11

Қалб кўзи-ла боқсанг эзгудир бор олам,
Чунки йўқ Ўзидан ўзга ёту ҳамдам.

¹ *Сикандар (Искандар)* — Шарқда Искандар Зулқарнайн номи билан машҳур македониялик саркарда ва давлат арбоби Александр Македонский (милоддан аввалги — 356—323).

² *Амн* — тинчлик, омонлик, осойишталик.

³ *Вақф* — масжид ва хонақоҳларга фойдаланиш учун хайр-эҳсон йўли билан бериладиган мулк ёки нарса; мажозан: бағишлаш. *Мурод вақфи* — мақсад манзили.

Биз деб қарасак жаҳонни — ҳаммаёқ ғам,
У деб қарасак жаҳонни — барча хуррам.

12

Сен сояга боқ: шуъладан излайди висол,
То соялигича қолса у — васл маҳол.
Гар соя вужуд зулматидан топса халос,
Нур бўлғуси, қолмай нуқси топғуси камол.

13

Бор гарчи қулоғимиз — балиқдек кармиз,
Кўзимиз очигу кўрдан баттармиз.
Бас, уйқую бедорлигимиз бир хилдир,
Сувратни севиб, моҳият истармиз.

14

Ишқ — менга имом бўлса, сукут сақлаш — дин,
Топдим шу сукут орқасидан нури яқин¹.
Оғзимни қаро тупроққа тўлдилинг-ей,
Сўз айтгали очсам оғиз шундан-да кейин.

15

Бегонаю хешга сўзлама ишқ дардин,
Элтар у зиёд таъна-маломат гардин.
Йўқ сабрдин ўзга чораси дил дардин,
Таслиму ризо деб англа нажот шартин.

¹ Нури яқин — ҳақиқат нури.

ҚОСИМ АНВОР

(1355 — 1433)

Темурийлар давридаги тасаввуфнинг йирик намояндаларидан бўлган Амир Сайид Қосим Анвор Табризий ёшлигидан Шайх Садриддин Ардабийлига мурид тушиб, кейин Шайх Бадриддин Али Яманий суҳбатига етишган. Араб ва форс тилларидан ташқари, юнон ва туркий тилни ҳам билганлиги ва уларда шеърлар ёзганлиги нақл қилинади. Алишер Навоийнинг маълумот беришича, унинг тариқатдаги мақоми шеърятдаги даражасидан баланд бўлган. Асли озарбайжонлик бўлиб, устози Ардабийлининг даъвати билан Хуросонга келган. Асосан Ҳиротда яшаб, кейин ҳуруфийликда айбланиб, Самарқандга сургун қилинган. Унинг ваъзалари ва шеърлари Ҳиротда ниҳоятда машҳур бўлган. Ёш Алишер ўқиган ва ёд олган илк шеърлар ҳам Қосим Анвор қаламига мансуб эди. Чунончи:

Риндему ошиқему жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок¹, —

байтини уч ёшли Алишер ёд айтиб, ҳаммани қойил қолдиргани маълум².

Қосим Анворнинг Эронда Саид Нафисий томонидан чоп этилган куллиёти шайх-шоирнинг ғазал, таржеъбанд, марсия, қитъа, рубоий, маснавий жанрларидаги шеърлари, «Амир Темурни кўриш воқеаси баёни» манзумаси, «Сад мақом дар истилоҳоти сўфия» («Тасаввуф истилоҳларидаги юз мақом»), «Анис ул-орифин» («Орифлар дўсти») маснавийлари, «Рисолаи саволу жавоб» («Савол ва жавоб рисоласи»), «Рисолаи дар баёни илм» («Илм баёни ҳақида рисола») рисоалари ва туркий муаммоларини ўз ичига олади³.

1

Дил кўзингга ошуфтаю мастона сенга,
Сен шамсану олам аҳли парвона сенга,
Жону дилимиз ошиқу девона сенга,
Дил хонаси бўлдинг сену дил хона сенга.

¹ Маъноси: «Жаҳонга ўт кўювчи ёқаси чок ошиқу риндлармиз. Сенинг ғаминг давлати турганда дунё ташвиши билан зарра ишимиз йўқ».

² Бу ҳақда қаранг: *Абдурахмон Жомий*. Нафаҳот ул-унс. С. 105; *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 10—11-бетлар; Буюк сиймолар, алломалар. 2-китоб. — Тошкент, 1996. 76—78-бетлар.

³ Қаранг: Куллиёти Қосим Анвор. Бо тасҳеҳу муқобилаву муқаддимаи Саид Нафиси. — Техрон, 1959.

2

Ошиқлик шавқидан то масрур бўласан,
Ошиқлар раҳнамоси — Мансур бўласан,
Ўзликни унутсанг бир дам ҳур бўласан,
Нурга чўмиб, оқибат ўзинг нур бўласан.

3

Суйдирди мени нозлари ширини унинг,
Куйдирди мени сочлари мушкини унинг.
Деди: ким ўзинг — йўлимда бўлдинг пайдо?
Мен бир нотавон ошиқи мискини унинг.

4

Ошиққи, самандарми эмас, бойқуш ўшал,
Сўфийки, қаландарми эмас, тобе азал.
Ринд аҳли агар порсо¹ эмас, номарддир
Зоҳиднинг агар маҳбуби йўқ, ҳез у тугал.

5

Ҳеч инону ихтиёрни қўлдан берма,
Зулфини севиқли ёрни қўлдан берма.
Мавжудлигингга кун-фаякон амри сабаб,
Ҳақ зотига иқрорни қўлдан берма.

6

Ҳар қайда юзини очса ёр, мен шунда,
Дийдори нуруни сочса ёр, мен шунда.
Ишлар қиламан қизиқ-қизиқ бундан ҳам,
Нодон дея четга қочса ёр, мен шунда.

7

Биз маърифат излаб, беқиёс кон кўрдик,
Бир ломакон² отлиғ улуг уммон кўрдик.
Чекдик жуда кўп машаққату қайғу то
Зулматда оби ҳаётни пинҳон кўрдик.

8

Мастлар йўлини тутса у сочи сунбул,
Ошиқликда ўзини билса булбул.
Ҳеч узма умидингни — унинг даргоҳида
Осон бўлади охирида ҳар мушкул.

¹ *Порсо* — тақводор, художўй.

² *Ломакон* — ваҳдат олами бўлиб, у зуҳур этадиган жой ирфон соҳибларининг соф кўнгилларидир.

9

Ҳар қанча бу дунёда яқин маҳрам йўқ,
Дўстлик уйи пойдевори мустаҳкам йўқ,
Биз ёр ғамидан ҳамиша шодмиз, чунки
Ғам бўлса омон, бизда бўлак бир ғам йўқ.

10

«Минг дил ила сени севаман! — десам агар,
«Маъкул бу ишинг», — деди солиб нозли назар.
«Висол йўли кимдан бошланиб, кимга етар?» —
Десам, деди: «Бу йўл дўстан дўстга қадар».

11

Юзингга сенинг бандаман, эй бодапараст,
Жонимни хумор шу кўзларинг айлади маст.
Бир куни юзинг нури намоеън бўлса,
Мен жон бераман бир оҳ уриб масту аласт.

12

Жондан оғиз очсам, қадимий Мажнунингиз,
Дил бўлса, ҳамиша бандаи мискинингиз.
Ҳар икки жаҳон халқи бўлиб мафтунингиз,
Хоҳ кофиру мўмин, дини сизнинг динингиз.

13

Ошиқлар кўйи то экан манзилимиз,
Бўлгай азалу абад сири ҳосилимиз,
Ишқ нашъасига омухта суву гилимиз,
Ному номалар сиридан огоҳ дилимиз.

14

Бир дам дилим ишқ майидан эмас ҳушёр,
Ҳушёр кишилар менга сира бўлмас ёр.
Елкамдаги юкни торта олмас маст фил,
Лутф айлади бу юкни менга Бирубор.

15

Иш моҳиятидан ким бўлди огоҳ,
Маълум унга еру кўк сири ҳар гоҳ.
Ихлос билан интилса, бўлиб ёр Оллоҳ,
Дунё сирига ҳам ета олгай ногоҳ.

16

Ишқ андуҳи, эй дил, сени доно қилгай,
Сен истаганингдан кўра аъло қилгай,

Ҳижронида ўртаб қаддинг ё(й) қилгай,
Ёр дарди сени охири расво қилгай.

17

Қўнглим кокилингнинг хуш исидан хуммор,
Жоним лабинг орзусида бўлди бемор,
Ҳар икки жаҳон жони бўлиб қул ошкор,
Юз фотиҳаҳонлар бир оминингга зор.

18

Ҳар қанча ақл пири менга қилди панд:
Ишқ ишини қўй, бўлма бировга пайванд,
Солмай қулоқ, ёр дардида бўлдим дардманд,
Ҳижрон тоғи йиқди мени мисли Алванд¹.

19

Бу чарху фалакни бино қилган куни ҳам,
Тўққиз қават осмонни яратган ўша дам,
Бор эди на оламу на оташу на шам,
На боғлагали бизни сенга ип-да, санам.

20

Бу тоифа ҳажру ғамда сарсондирлар,
Ошуфтаю телбаю паришондирлар,
То зебо юзингга масту ҳайрондирлар,
Қўйингга қиёматгача гирёндирлар.

21

Эй дунё шоҳи, сендан етмас озор,
Донодилу олимсану бахти бедор,
Йиқилдим эшигингга зору бемор,
Лутф айлаю тут қўлимни, қўйма ночор.

22

Ҳақ лутфи туфайли биздаги ҳусну жамол,
Олам эли ташна, биз эса оби зилол.
Биз аҳли камолдирмизу ҳар дам сизни
Юз зикру дуо қилармиз, эй аҳли камол.

23

Ҳақ лутфи билан бу кун саройга етдим,
Чолғувчига чал дея ишора этдим.

¹ Алванд — Ҳамадон шаҳри яқинидаги тоғ.

Эй шодлик, қайта бошдан ол навбатни,
Эй ғам, жуда эскирдинг — ўт орқага жим...

24

Сен хоҳла замоннинг шоҳи бўл, хоҳи вазир,
Хоҳ лочину хоҳ чумчуқни овла, эт асир,
Хоҳ масти тариқатсану хоҳ пок, барибир,
Ҳақ йўлини тутмасанг, ишинг кибру ғурур.

25

Ечсанг-да малоҳат либосин афзунсан,
Ўз хусну жамолинга мудом мафтунсан.
Хоҳ шундаю хоҳ шундай эмассан, хуллас,
Қай ҳолда кўринсанг-да, гўзал, мавзунсан.

26

Ишқинг ўти айлади ажаб шайдойи,
Сен барча кўрар кўз нури, муддаойи.
Ҳар ерга кўзим тушса, жамолинг кўраман,
Бўлдим шу сабабдан, эй санам, ҳар жойи.

27

Эй бўстон сарви, ошнолик сенда,
Эй Тироз гўзали, рўшнолик сенда.
Исбот этаман десанг буни, бўлгин ринд,
Эл барча унутган порсолик сенда.

28

Фоний бу жаҳон сахнасини тарк этдик,
Боқий у жаҳон остонасига етдик.
Тан мамлакатидан жуда бўлиб безор,
Жон мамлақати тарафга қараб кетдик.

29

Май тутди ғаним зўрлабу «Ичсанг-чи!» деди,
Ичдик уни хоҳ софу хоҳ куйқа эди.
Майхона узуми асли майхўрни диди,
Май бизлар учун — бошқага ёқмайди ҳиди.

30

Гар мартабада баланду ё паст турамиз,
Деманг сира сиз кетасизу биз юрамиз.
Султонми, гадоми — ҳаммамиз ҳам, хуллас,
Бир куни фано кўйи сари от сурамиз.

31

Мавқеда агар мисли чумоли хормиз,
Биз ҳам бу жаҳон саҳнаси узра бормиз.
Бир лаҳза галодирмизу бир дам султон,
Ўз ҳолатимизга ўзимиз икрормиз.

32

Ҳам жоми жаҳоннамои олам бизмиз,
Ҳам ойинани поклагучи ҳам бизмиз.
Бир лаҳза дамимиздан агар жон топсанг,
Билки, бу замонда асил одам бизмиз.

33

Кўзимда мудом ёшим селоб¹ — раҳмат қил,
Шаффофдир у худдики гулоб — раҳмат қил,
Бу жону дилим бўлди хароб — раҳмат қил,
Бағрим тўла нола-изтироб — раҳмат қил.

34

Раҳмат айла бу йиғию зоримга,
Раҳмат айла бу ҳоли ночоримга,
Раҳмат айла нолаи бедоримга,
Раҳмат айла фақру ҳоли хоримга.

35

Кўрсатди қилиб девор юз супурги,
Эшиги қошида ёр юз супурги,
Дил уйига урдим зор юз супурги
Бахт бўлди Яманда хор юз супурги.

36

Истар эдим у ҳазрати султони қадим
Бир жом май узатса — мен маст бўлса эдим.
То эсламасам бу дунё шарти нима,
У дунёда ёки нима одату удум?

37

Хоҳ кофиру мўмин — уммати динингман,
Хоҳ яхши-ёмон — бандаи мискинингман,
Мен ихлос ила хутбай тамкинингман²,
Бўлсам фотиҳа боиси оминингман.

¹ Селоб — кўз ёши.

² Тамкин — виқор, улуғлик, вазминлик.

38

Ҳар қанча сени биларман аҳли иймон,
Бу борада ҳужжатим бор — эмас пинҳон:
Ҳақ ишқи дилу жонда агар бўлмас экан,
Мен кофирман, агарда сен мусулмон.

39

Ёр юзини бир кўриш учун зорим бор,
Ишқ бодасидан бошимда хуморим бор.
То кўрмас экан зулфу юзингни туну кун,
Кўнглим паришону ҳоли ночорим бор.

40

Ўз ёридан айрилиқда юрган менман,
Ғам оти борки, тотиб кўрган менман,
Топмай тилагин елиб-югурган менман,
Охир бу жаҳондан юз ўгирган менман.

41

Эй дилбари дилдор, талабгоринг ўзим,
Эй манбаи нур, ёр, талабгоринг ўзим,
Эй солики атвор, талабгоринг ўзим,
Эй воқифи асрор, талабгоринг ўзим.

42

Эй жони жаҳон, Гилон қизи жони жаҳон,
Гул юзини кўрсатиб, дилим олди ниҳон.
Дарди булути сабаб тўкар ёш Қосим,
Гилонни олиб кетар бу ёшлар бегумон.

43

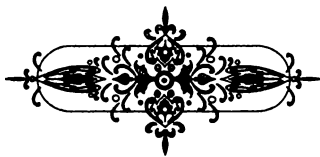
Бу ерга ўз оёғинг олиб келди сени,
Бошингга балони ўз қўлинг солди сени.
Бир лаҳза вужуд ҳиссини тарк этсанг агар,
Бил, Ҳақнинг ўзи мадақгоринг бўлди сени.

44

Ҳақ қилди узун бу шоҳнинг эҳсон қўлини,
Ҳақ ёрлақанган бу шоҳнинг берсин йўлини.
Фил ким унинг олдида? Жаҳон шоҳлари ҳам
Чопарлар оёқяланг тутиб ўнг-сўлини.

Маъшуқа қилар турфа кўринишда зухур,
У зулмат аро поку ёруғликда-чи, нур.
Ошиқ эса бир сифат билан васф этилар:
Дин ичра у шоҳу халқ эса унга асир.

Бу дунёга асли сен учун келганман,
У дунёга сен деб кетишим билганман.
Борлиқда зухур этмасанг, борлиқ сири
Ботил бўлишини мен хаёл қилганман.

ЯЪҚУБ ЧАРХИЙ

(1363 — 1447)

Нақшбандия тариқатининг йирик намояндаларидан бўлган Усмон ибн Муҳаммад Яъқуб Чархий Ғазна шаҳри яқинидаги Чарх қишлоғида туғилган. Бошланғич таълимни Чархда олиб, Ғазнада таҳсилни давом эттиради. Кўнглига тасаввуф ишқи тушиб, Бухорога келади ва Баҳоуддин Нақшбандга мурид бўлади. Нақшбанд унга зикр айтиш (вуқуфи ададий)¹ қойдасидан таълим бериб, «улчаким биздин санга етишубтурур, Худойи таолонинг бандаларига етурғил, то сабаби саодат бўлғай» дейди² ҳамда шогирди ва куёви Хожа Алоуддин Аттор тарбиясига топширади. Устози вафотидан кейин бир муддат Бадахшонда, сўнг Алоуддин Аттор даъвати билан Чағониёнда яшайди. Хожа Аҳрор Валий зоҳирий ва ботиний илмларда тенгсиз Яъқуб Чархийнинг доврўғини эшитгач, унга шогирд тушади. Аттор вафот этгач, умрининг охиригача Ҳисор яқинидаги Ҳалғату қишлоғида яшаб, нақшбандия ғояларини тарғиб қилган ва ўнга яқин рисола ёзган. Шундан 7 таси бизга етиб келган бўлиб, уларнинг 4 таси тасаввуфга, қолганлари фикҳ, тафсир ва давлатчиликка оид: «Рисолаи қудсия» («Муқаддас сўзлар ҳақидаги рисола»), «Рисолаи абдолия» («Валийлар ҳақидаги рисола»), «Шарҳи асмоуллоҳ» («Оллоҳ исмлари шарҳи»), «Рисолаи унсия» («Дўстлик ҳақида рисола»), «Тафсири Чархий» («Чархий тафсири»), «Китоб ул-фароиз» («Мерос тақсимооти ҳақида китоб»), «Рисола дар маноқиб ва ақойид» («Маноқиб ва ақойид илми ҳақида рисола»)³.

Гавҳар тилаган бир куни конга етади,
Васл орзулаган оромижонга етади.
Бас, мenden эшит бир ҳаётий ҳикматни:
Ўқ йўлдан адашмаса, нишонга етади!

¹ *Вуқуфи ададий* — Оллоҳ исмини ёки таҳлилани ҳар бир нафасда тоқ айтиш.

² *Фахруддин Али Сафий*. Рашаҳот. 97-бет.

³ Бу ҳақда қаранг: Ислом. Энциклопедия. 283-бет; Буюк сиймолар, алломалар. 2-китоб. 45—46-бетлар.

ХОЖА ИСМАТ БУХОРИЙ

(1365/1375 — 1436)

Хожа Фахриддин Исматуллоҳ бинни Масъуд Исмаат Бухорий Бухоро шаҳрида туғилган. Давлатшоҳ Самарқандий унинг улуғлар наслидан бўлиб, фозил ва билимдон киши экани ҳақида маълумот беради¹. Бухоро мадрасаларида таҳсил олиб, ўз даврининг фозил кишиси даражасига етишган. Исломи дини йўлидаги хизматлари учун Фахриддин — диннинг фахри деб улуғланган. Шеър илми, аруз ва иншоода тенгсиз бўлган. Исмаат ва Носирий таҳаллуслари билан ижод қилган шеърлари Шарқ мамлакатларида шухрат тутган. «Хожа Исмаатнинг ошиқона ғазаллари, орифона сўзлари Шоҳрух султон замонида шу қадар зўр шухрат топдики, халқ бошқа шоирлар шеърларини қўлга олмай қўйди»², — деб ёзади бу ҳақда Давлатшоҳ.

Хожа Исмаат Бухорийдан бизгача 8000 байтдан иборат девони ва 1035 байтли «Иброҳим Адҳам» достони етиб келган. Девони қасида, ғазал, мухаммас, таркиббанд, қитъа, рубоий, маснавий, муаммо, марсия, ҳажвия каби жанрлардаги шеърларни ўз ичига олади. Шоир шеърларида тасаввуфий руҳ устувор. Ахлоқ-одоб мавзуидаги, табиат манзаралари гўзал ва бетакрор тасвирланган шеърлари ҳам бор. Абдураҳмон Жомий унинг кўпроқ Амир Хусрав Деҳлавийга татаббуъ этганлигини таъкидлайди. 1405—1409 йилларда Самарқандда ҳукмронлик қилган Амир Темурнинг невараси, Мироншоҳнинг ўғли Халил Султонга ва Мирзо Улуғбекка бағишлаб қасидалар ёзган.

Исмаат Бухорий Абу Абдулло Рудакий ва Носир Бухорийлардан кейин Бухорода «сўз қадрини, шеър шухратини қайтадан юксак даражаларга кўтарди»³. Мирзо Улуғбек даврида Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий томонидан туркийда яратилган илми бадеъга бағишланган илк туркий асар — «Фунун ул-балоға» («Етуклик илмлари»)да шеърларидан бир неча иқтибослар келтирилгани, Алишер Навоий томонидан ижоди юксак баҳолангани унинг маҳоратли ва машҳур шоир бўлганлигини кўрсатади.

«Хожа Исматуллоҳ валиюллоҳ эдилар. Оллоҳ таоло у кишига каромат ато этганди. Тери касаллигига чалинганлар Хожа Исмаатуллоҳ ҳузурларига келиб, у ердаги чашма сувига ювинса, чашма

¹ Қаранг: *Давлатшоҳ Самарқандий*. Шоирлар бўстони. 146-бет.

² Уша ерда. 147-бет.

³ *Султонмурод Олим*. Хожа Исмаат Бухорий // «Бухоро мавжлари», 2008, 2-сон, 33-бет.

лойидан олиб ярасига суртса ва Оллоҳ таолодан дардига шифо тиласа, бешак, Оллоҳ таоло унинг дардига шифо ато этади»¹.

Хожа Исмат Бухорий мақбараси пештоқиға саййидлардан бири томонидан битилган қуйидаги тўртлик дарж қилинган экан:

Бу кавсаросо чашма олдида аввал таҳорат қил,
Кейин пир Хожа Исмат қабрини кириб зиёрат қил.
Агар икки жаҳондан истаганинг бўлмаса ҳосил,
Бу саҳроға келу бечора саййидни ҳақорат қил².

Тожи Қораев, Раҳим Воҳидов, Фарҳод Қосимов, Садриддин Салим Бухорий, Султонмурод Олим каби олим ва адиблар Хожа Исмат ҳақида тадқиқотлар олиб борганлар. Таниқли шоир ва таржимон Самандар Воҳидов унинг ғазал ва рубойларидан намуналар таржима қилган.

1

Ҳақ йўлида ҳар яхшию ёмонни унут,
Содиқ ошиқ бўлсанг агар, жонни унут.
Ўтгай бу жаҳоннинг ғами ҳам, шодлиги ҳам,
Май ич, аламу азобу армонни унут.

2

Кирган бўлса қўлингга мулку давлат,
Озор берма бировга истаб иззат.
Мазлум киши урган ўтли оҳча бўлмас,
Юз зулм тиғи қилса жаҳонни ғорат.

3

Кибр уйқусидан ҳар киши бедор бўлмас,
Ишқи чин эмас, у маҳрами ёр бўлмас.
Бир томчиси ҳам ишқ майининг маст қилади,
Ишқ масти қиёматгача ҳушёр бўлмас.

4

Кетдингу йўлингга кўз бўлиб зор қолди,
Дил куйди фироқда, жон гирифтор қолди.
Ҳар киши ҳар ёққа сафарга кетди,
Уйда ғаминг мен билан бўлиб ёр қолди.

¹ Садриддин Салим Бухорий. Икки юз етмиш етти пир. 210-бет.

² Қаранг: Султонмурод Олим. Хожа Исмат Бухорий. 34-бет.

5

Айш ўтини ёқди ўзгалар ҳар соат,
Юзланди уларга юз балою офат.
Дўстлар эса дардингга сазовор бўлди,
Ошиқ бўйига ишқ тўни мосдир гоят.

6

Жаврингча эмас хуш ўзгалар қилса вафо,
Қаҳрингдан эмас хуш ўзгалар қилса дуо.
Бу ҳусну бу хулқингга ярашмайди сира
Ётларни яқин тутсанг этиб менга жафо¹.

7

Шодлигу қувонч боиси ҳар он бу ғаминг
Ҳам мангу ҳаётдан афзал, эй жон, бу ғаминг.
Сўйлайди дилимга ҳуснинг сирларидан
Ҳол тили билан ҳамиша пинҳон бу ғаминг².

8

Дедим: «Юрагим». Дедики: «Қон қилдик уни».
Дедим: «Жигарим». Деди: «Ёмон қилдик уни».
«Қонимни тўка қол» десам, деди: «Жўна,
Ким ошиқдир, озод шу замон қилдик уни».

9

Бизмиз ўша юз хона қилиб вайрона,
Ишқ кўйида тиклаган ягона хона.
Бўлсак-да гадо горатидан ҳуснингнинг,
Юз бойлигимиз бағишладик мардона.

10

Ўзликни унутиш кўчаси бизга ватан,
Бечоралигу бадбахтлик қисмат экан.
Элнинг дилига ваҳима солган дўзах —
Пайдо юрагимдан учган бир шуъла билан.

11

Бир лаҳза секинлашса юрагимнинг ўти,
Боғлайди нафас йўлини дил дарди дуди³.
Кўзимда мудом ёш айланиши сабаби:
Сендан ўзга суратни ювиб турсин эди.

¹ Жалолиддин Румий ижодида ҳам шунга яқин мазмундаги рубоий мавжуд.

² Бу рубоий Фаҳриддин Ироқийга ҳам нисбат берилади.

³ Дуд — тутун.

ҲУСАЙН ХОРАЗМИЙ

(1368/69 — 1435/36)

Мавлоно Ҳусайн Хоразмий ҳаёти ва ижодини махсус тадқиқ этган америкалик шарқшунос олим Девин Девиснинг изланишларидан маълум бўлишича, у тахминан 1368—1369 йилларда туғилган, 1420—1430 йилларда унинг таъсири ва шуҳрати ўзининг энг юқори чўққисига чиққан, 1435—1436 йилларда фожиали ўлим топган¹. Отасининг исми Ҳасан бўлган. Ўз асарларида у нисбасини камтарлик билан Ҳусайн ибн Ҳасан Хоразмий деб қўйган. Хоразмнинг темурий ҳукмдори Амир Шоҳмалик ва унинг ўғли Иброҳим саройида маслаҳатчи бўлиб хизмат қилган. Амир Шоҳмалик ва кўчманчи ўзбек султонлари орасида тинчлик-дўстлик муносабатларини ўрнатиш учун элчилик хизмати билан Дашти Қипчоққа ҳам борган².

Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида маълумот беришича, Мавлоно Ҳусайн Абулвафо Хоразмийнинг «зоҳир илмида шоғирди ва ботин илмида муриди»дир. Ўз замонида ниҳоятда шуҳрат туган. «Мақсадал-ақсо» («Энг сўнгги мақсад») асарини ёзган. Мавлоно Жалолиддин Румийнинг «Маснавийи маънавий»си ва ислом оламида машҳур «Қасидаи бурда»га «хоразмийча туркий тил била шарҳ битибдур». Ахлоқи ва фазилатлари тасаввуфдаги юксак мақомига муносиб. Шоҳрух Мирзо замонида:

Эй дар ҳамин олам пинҳон туиву пайдо ту.

Ҳар дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту, —

(«Эй бу дунёда пинҳон ҳам ўзинг, пайдо ҳам, ошиқ дилига дард ҳам ўзинг, даво ҳам») матлаъли ғазали учун куфрда айблаб, Ҳиротга олиб келадилар. Аммо донишманд ва ориф киши бўлгани учун бўйнига қўя олмайдилар ва Хоразмга қайтиб кетишига рухсат берадилар³.

Девин Девис Мавлоно Ҳусайн Хоразмийнинг қуйидаги асарлари ҳақида маълумот беради:

1. «Жавоҳир ул-асрор ва завоҳир ул-анвор» («Сирлар жавоҳири ва нурлар жилваси»). Ҳусайн Хоразмийнинг «Маснавийи маънавий»га

¹ Абдулла Аҳмедов шайх 1426 йили шайбонийлар қўлида шаҳид бўлганлиги ҳақида маълумот беради (Қаранг: Аҳмедов А. Шайх Ҳусайнбобо тарихи. — Тошкент, 2006, 9-бет).

² Бу ҳақда қаранг: Девис Д. Хусайн Хорезми: среднеазиатский суфий начала XV века // Из истории суфизма: источники и социальная практика. — Ташкент, 1991. С. 49—58.

³ Қаранг: Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 13—14-бетлар.

ёзган машхур шарҳи (1430—1431). Лекин у асарнинг фақат ярми—дастлабки уч дафтари ни шарҳлаган. Бу унинг сўнги асари бўлгани учун вафоти туфайли яқунланмай қолган бўлиши мумкин.

2. «Кунуз ул-ҳақойиқ фи румуз ул-дақойиқ» («Ҳақиқатлар хазинаси ва нозик маънолар рамзи»). Бу алломанинг «Маснавийи маънавий»га ёзган дастлабки шарҳи.

3. «Йанбу ул-асрор ва насойиҳ ул-аброр» («Сирлар чашмаси ва яхшилар насиҳати») ёки «Насиҳатномаи шоҳий» («Шоҳлик насиҳатномаси»). Хоразм ҳукмдори Амир Шоҳмаликнинг тажриба ва хулосаларини ўз ичига олган панднома йўналишидаги асар (1428—1429).

4. «Шарҳи муҳаххас» («Мухтасар шарҳ»). Астрономияга оид бу рисола Ҳусайн Хоразмий билим кўламининг чуқур ва изланишлар доирасининг қанчалик кенг бўлганлигини кўрсатади.

5. «Мақсад ал-ақсо». Араб тилидаги пайғамбар тарихининг форсий таржимаси. Бу муаллифнинг энг машхур асари бўлиб, Навоий ва Хондамирлар томонидан ҳам тилга олинган.

6. Девон. Луи Массиньоннинг маълумотига қараганда, Ҳиндистонда Мансур Ҳаллож номидан эълон қилинган девон аслида Ҳусайн Хоразмийникидир.

7. «Кашф ал-худо» («Ҳақиқатлар кашфи»)¹ номли фалсафий асар.

1

Қисмабди Худованд ақл сармоясидан,
Безабди у фитратинг² ақл поясидан.
Ёш бўлсанг ҳам, илм оламида пирсан,
Топибди дилинг тарбият ақл доясидан.

2

Сен Ҳақнинг агарчи боғлаган нақшисан-ей,
Ишқига қаноат айласанг яхшисан-ей.
Мол-дунёнг агар сенга вафо қилмас экан,
Ҳар икки жаҳонда бўл Ҳақ жонбахши сан-ей.

3

Ишқ куйини биз-да доирадек чоламиз,
Чин бандаларингнинг сафидан жой оламиз,
Чалсанг най этиб, жаҳонга ўтлар соламиз,
Чалмасдан агарда кўйсанг, жим қоламиз.

¹ Қаранг: *Девин Девис*. Хусайн Хорезми... С. 58—69.

² *Фитрат* — яратилиш, табиат, туғма табиат.

ИМОДИДДИН НАСИМИЙ

(1370—1417)

Саййид Имоиддин Насимий Ширвон вилоятининг Шамоҳи шаҳрида туғилган. Асли исми — Али, лақаби — Имоиддин. У ўз даврига нисбатан мукамал таҳсил кўрган. Форс, араб тиллари ва адабиётини чуқур ўрганган. Бундан ташқари, мантиқ, риёзиёт, табиат ва астрономия фанларини ўзлаштирган.

Хуруфийлик тариқатининг асосчиси, машҳур шоир ва мутафаккир шайх Фазлуллоҳ Наимий 1394 йили Ширвонга келади ва Насимий билан учрашади. Унинг хуруфийлик қарашлари Насимийга кучли таъсир қилади ва уни қабул этиб, Фазлуллоҳни ўзига муршид билади. Наимийга ҳамоҳанг Насимий тахаллусини олади.

1394 йили хуруфийлар таъқиб остига олиниб, Фазлуллоҳ Амир Темурнинг ўғли Мироншоҳ томонидан қатл этилади, Қосим Анвор эса Шоҳрух томонидан сургун қилинади. Ҳам ўзини қутқариш, ҳам хуруфийлик гояларини ёйиш мақсадида Насимий Озарбайжондан чиқиб кетади, у Бағдод, Онадўли, Токат, Бурса ва бошқа жойларда яшайди, охири Ҳалабда қарор топади. Миср султони Муайяддин Насимийни даҳрийликда айблаб, қатл этишга эришди — 1417 йили унинг тириклайин терисини шилишади.

Алишер Навоий «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» асариде: «Саййид Насимийнинг назми ўзга ранг тушубдур, зоҳир аҳли шуаросидек назм айтмайдур, балки ҳақиқат тариқин адо қилибдур»¹, — деб ёзади. Дарҳақиқат, шоир ўз шеърларида кўпроқ илоҳий маҳбубани ёниб куйлади, ўзи мансуб хуруфийлик гояларини улуғлади.

Насимий ўзидан кейинги туркий адабиётга, жумладан Шоҳ Исмоил Хатойй, Халилий, Фузулий, Воқиф, Сурурий, Туфайлий каби озарбайжон, Лутфий, Навоий каби ўзбек, Шайхий, Зотий, Нажотий каби турк, Махтумқули, Дурди каби туркман шоирлари ижодига кучли таъсир кўрсатган. Ўзбек тилида Насимийнинг Миртемир, Холид Расул ва Асқар Қосимовлар озарбайжончадан таржима қилган мўъжазгина шеърлар тўплами босилиб чиққан².

1

Дин илмини билса ким, шариат шулдир,
Гар қўшса амал билан, тариқат шулдир.

¹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 15-жилд. — Тошкент, 1999. 116-бет.

² Қаранг: *Насимий*. Асарлар. — Тошкент, 1977.

Ким илму амални Ҳақ ризосин истаб,
Ихлос ила жам этса, ҳақиқат шулдир¹.

2

Эй, ваъдани кўп қилдингу йўқ зарра вафо,
Кўрмайди бу шевани вафо аҳли раво.
Майхона тавофидан бирор наф борми?
Дин ва шижоат бўлмаса, йўқ сидку сафо.

3

Соқий, бу кеча берма менга ўзга шароб,
Хуммор кўзинг қилди мени масту хароб.
Кўзимни қорачиқлари тарк айладилар,
Шундан бу кеча ҳамнафасим оташу об².

4

Шу мулки олам ичида мавжуд У,
Ҳар икки жаҳонда мақсаду мақсуд У.
То бўлмас экан эътиқод уйи вайрон,
Мен фош қиламан: сенинг учун маъбуд У.

5

Мен мазҳари нутқу нутқи Ҳақ зотим эрур,
Шу икки жаҳонда менинг исботим эрур.
Тонггидан азалнинг то абад шомигача
Ҳар нарса вужудга келса, зарротим эрур.

6

То бўлмас экан ўзликдан фонию фард,
Буткул ювилиб кетмас кўнгилдаги гард.
Бўл нафсу ҳаводану жаҳондан озод,
Қоч турфа ёмонликдан агар бўлсанг мард.

7

Дил дардисиз етмайди киши дармонга,
Ҳақ жазбаси³ бўлмай, етмагай Раҳмонга.
Юзинг сени Ҳақ раҳматининг кўзгусидир,
Етмас уни ким англамаса Куръонга.

¹ Бу рубойи Шоҳ Неъматуллоҳ Валийга ҳам нисбат берилади.

² *Оташу об* — ўт ва сув. Бу ерда: кўнгил ўтию кўз ёши маъносида.

³ *Жазба* — ўзига тортиш, тортиш; дилбарлик, дилраболик.

Аслида юзим аксидир ойинаи Жам,
 Қоп-қора сочим зухури тун зулмати ҳам.
 Гар қоба қавсайн¹ сирини билсанг боқ;
 Қошимда қилингандир улар шарҳи рақам.

Менман ломакон ганжи — маконга сиғмам!
 Юксак бу руҳим — жисм ила жонга сиғмам!
 Инсондаги бор ваҳму хаёл менда эса,
 Босмас ваҳима, ақли аёнга сиғмам!

Жонбахш нафасинг аслида бу боди сабо,
 Сочинг ҳидидан майину хушбӯй бу ҳаво.
 Бу ҳушни олувчи соч унинг соясидир,
 Бу чехра эса ойинаи зоти Худо².

Эй «покиза май чашмаси»дир³ номи лабинг,
 Ҳар қатраси бир оби ҳаёт жоми лабинг,
 Ҳаттоки малаклар дурдошоми⁴ лабинг,
 Ошиқ қонини тўкиш эмиш коми лабинг.

Ёр кўйи тавофида хаёл — ёдимдир,
 Ёр ҳуснини васф этиш муножотимдир.
 Сўзимни эшит: ҳар киши Ҳақни тиласа,
 Ҳақ зотининг ойинаси исботимдир.

Бир ҳикмати ғайб ногоҳ пайдо бўлди,
 Ким англаса маъносини, шайдо бўлди.
 Не базму не анжуманки, тавҳид майидан
 Дарё — қатра, қатра-чи, дарё бўлди.

¹ *Қоба қавсайн* — икки ёй оралиғи. Меърож кечаси қурб манзилида Оллоҳ таоло ва Муҳаммад алайҳиссалом ёки йўлда Пайғамбар ва Жаброил фаришта ораларидаги масофани билдиради. Икки қошнинг ёки кўз оқу қорасининг бир-бирига яқинлигига ҳам ишора қилинади.

² Тасаввуф истилоҳига кўра, соч — бу дунё, юз — у дунёни билдиради.

³ Аслиятда: «Сақоҳум Раббуҳум». Бу Қуръони каримнинг 76-сураси («Инсон» сураси), 21-оятига ишора бўлиб, унинг маъноси «Парвардигорлари уларга ниҳоятда покиза шароб ичирали» демакдир.

⁴ *Дурдошом* — майнинг қуйқасини ичувчи, ўтакетган майхўр. Тасаввуф истилоҳида яқранг сўфийлар ва баъзида маломатийлар маъносида келади.

14

Беш рукни¹ илоҳий муроди жондир,
Борлиқ сири белида унинг пинҳондир,
У ҳукм этару мен ижро — шу иймондир,
Менинг вужудим бошдан-оёқ Куръондир!

15

Бу ел бир Исонафас² таратган дамдир,
Ҳар бир дами жонимга ҳузур, малҳамдир,
Эшигида ҳар зарраки, жоми Жамдир,
Ишқинг масти шу жумлаи оламдир.

16

Эй дил, вужудингни қўйма топмоққа завол,
Олдингда ариқ тўлиб оқар оби зилол.
Мендан келади сенга келар барча ваҳий,
Ҳеч чулғамасин сени бўлак ваҳму хаёл.

17

Барқ урди азал қуёши тан дарчасидан,
Кўрсин дея юзини шу нур парчасидан.
Бу дарча агарда орадан йўқ бўлса,
Бир мен қоламан нишон бўлиб барчасидан³.

18

Май маст этишининг сабаби аслида жом,
Соқий юзи акси кўринар унда тамом.
У жоми жаҳоннамоки, Ҳақ мазҳаридир,
Ҳақ борлиғи унда қилади жилва мудом.

19

Бизнинг вужудимиз «коф»у «нун»дан⁴ пайдо,
Бўлди «коф»у «нун» моҳияти бир хил то,
Этди ўзини унда намоён асмо,
Ашё бари у бўлди, у бўлса ашё.

¹ Рукн — асос, устун. Исломда ҳар бир мўмин-муслмон учун фарз саналган беш вазифа: калимаи шаҳодат, намоз, закот, рўза ва ҳаж.

² Маълумки, Исо Масиҳнинг қўли теккан — силаган ўликка жон кирар экан. Шунинг учун ҳам ул зот ал-масиҳ — силовчи деб улуғланган. Нафаси ошиққа жон бағишлайдиган маҳбуба ҳам кўзда тutilади.

³ Бу рубойи Фазлуллоҳ Наимийга ҳам нисбат берилади.

⁴ Араб алифбосидаги «коф» (к) ва «нун» (н) ҳарфлари бирикмасидан «кун» — «бўл» сўзи ҳосил бўлади. Бу олам Худонинг биргина «Бўл!» деган сўзи билан вужудга келган. Бу ерда шунга ишора қилинапти.

Кашф айладинг, эй ишқ, сен асрори вужуд,
Ботинда сенингдек бўлсин ёри вужуд.
Чеҳрангда сифат нақшин аён этсанг агар,
Қолмабди экан эшигу девори вужуд.

Наққоши азал бошлаганида пардоз,
Жон олами узра эшитилди овоз:
«Ҳой, чизма бу нозанин хаёлини яна
Дўконига ҳар вужудни то айлаб ноз».

ХАЁЛИЙ БУХОРИЙ

(вафоти 1441)

Хожа Исматуллоҳнинг шогирди бўлган¹ Мавлоно Хаёлий Бухоро мадрасаларида таҳсил олиб, бир муддат Ҳирот ва Хўжандда ҳам яшаган. Шунинг учун баъзи тазкираларда у Хаёлий Ҳиротий ёки Хаёлий Хўжандий сифатида ҳам зикр этилади².

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, «истеъдодли ва хуштаб киши бўлиб, дарвешона, равон ва покиза шеърлари бор. Девони Мовароуннаҳр, Бадахшон ва Туркистонда ниҳоятда шуҳрат тутган»³.

1

Эй ёр, эшитсанг етказай сенга хабар,
Олам тўла одам — яхшироқ ташла назар.
Бешубҳа бу дунёда мусофир кабидир
Ҳар кимки вужуд мулки сари қилса сафар.

2

Кимнинг дилида ишқ отли гавҳар бўлгай,
Ҳар лаҳза унинг руҳи мунаввар бўлгай.
Ҳар икки жаҳонда хотири жам ўшадир
Ишқ лангариди⁴ кимдаки лангар бўлгай.

3

Сендан тиф уриш, бошни тутиш мендандир,
Сендан яралаш, лутф кутиш мендандир.
Дил берсанг агар, жонни қиларман қурбон,
Кўйингда ўзин фидо этиш мендандир.

4

Огоҳ ошиқлар суҳбатидан қочма,
Ўзингдан кечу тўғри йўлдан кечма.
Етмоқ тиласанг ошиқлик маънисига,
Ўз ақлинг ила зинҳор чоҳга тушма.

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 17-бет.

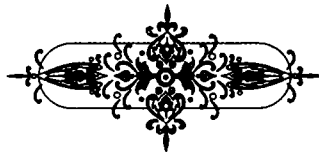
² Қаранг: *Садриддин Салим Бухорий*. Икки юз етмиш етти пир. 214-бет.

³ *Давлатшоҳ Самарқандий*. Тазкират уш-шуаро. С. 317.

⁴ *Лангар* — 1) кемани тўхтатиб туриш учун занжирга бириктириб, сув остига ташланадиган оғир темир чангак; 2) карвонсарой, меҳмонхона, хонақоҳ, тўхташ жойи.

Диллар сари то ёр назарини солди,
Юз фитна жаҳонда қоши деб кўзғолди.
Худо ҳақи, кўп қилма ситам, раҳм айлаб,
Қўлла мени, дил гаминг ичида қолди.

Босган бу жаҳон ошхонасин ис ва тутун,
Токай бору йўқ қайғуси фикрингда бутун.
Бир арпа камаймасин молимдан дейсан,
Мол кимга қолар, фойдаси-ку сенда бу кун?

ШАЙХ ОЗАРИЙ ТУСИЙ

(1380 — 1462)

Тўлиқ исми — Шайх Жалолиддин Али Ҳамза ибн Малик Ҳошимий Байҳақий Исфароний Марвазий. Бир муддат Тусда яшаганлиги учун Тусий тахаллуси билан шуҳрат қозонган. Ёшлигида шеър шоирлик билан шуғулланиб, Шоҳрух Мирзо саройининг малик уш-шуароси¹ бўлган ва унга бағишлаб қасидалар ёзган. Шу ерда Шайх Муҳиддин Ғизолий Тусийга шогирд тушиб, унинг ҳузурда ҳадис ва ҳикмат ўрганadi. У билан бирга ҳаж сафарига чиқиб, қайтишда Ҳалабда Шоҳ Неъматуллоҳ Валий муридлари ҳалқасига қўшилади ва иккинчи марта Каъба зиёратига боради. Маккадан Ҳижоз йўли билан Ҳиндистонга бориб, Дакан ҳукмдори Аҳмадшоҳ Валий Баҳманий саройида катта эътибор қозониб, бу сулола тарихига бағишланган «Баҳманнома» маснавийсини яратади. Кейин ватанига қайтиб, Бойсунқур Мирзо саройида хизмат қилади. 1436 йилдан хилватга чекиниб, бутун бойлигини илм толибларига бўлиб беради. У ўз даврининг забардаст шоирларидан бўлиб, қасида ва ғазаллар девони 30 минг байтга яқин. «Баҳманнома», «Имомия», «Самарот» («Натижалар»), «Жавоҳир ул-асрор» («Сирлар жавоҳири»), «Мафотиҳ ул-асрор» («Сирлар калитлари») каби маснавийлари ҳам бор. «Саъй ус-сафо», «Таърихи Каъба», «Тугрои Ҳумоюн» («Муборак тугро (белги)»), «Ғаройиб уд-дунё ва ажойиб ул-аъло» («Дунё ғаройиботлари ва само ажойиботлари») асарларини араб тилидан таржима қилган².

Алишер Навоий ҳам Шайх Озарийнинг шеърлари ўз даврида шуҳрат топгани, хусусан, Ҳиндистонда кўп улуғлар ва машойихлар хизматига мушарраф бўлгани, ҳинд эли унга мурид ва ихлосманд бўлганликлари ҳақида маълумот беради³.

1

Кўз қон тўкишини ҳеч қачон билмас эдим,
Дил ғамда куйишини ниҳон билмас эдим.
Мен ишқни тасаввур этмагандим бу қадар:
Қолдирди на ному на нишон — билмас эдим.

2

Балки топасан мен каби лойиқ ошиқ,
Давлат ва чиройда ҳатто ортиқ ошиқ.

¹ Малик уш-шуаро — шоирлар султони.

² Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 496—497.

³ Қаранг: Алишер Навоий. Маҷолис ун-нафоис. 14-бет; Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 475—476-бетлар.

Ҳар қанча жаҳонни кез, топилмас лекин,
Мендек садоқат бобида содиқ ошиқ.

3

Сенда сира топилмагуси меҳру вафо,
Дунёда висолингсиз йўқ айшу сафо.
Васлинг мен учун оби ҳаётдир, лекин,
Топмоқ уни бўлмайди бу дунёда раво.

4

Сен кетдингу, ёр, қолдим мен ўзга билан,
Қандай сени мен алмашайин ўзга билан.
Ишқ мазҳабида равоми ҳеч, инсоф қил,
Дил сендаю мен сенсизу сен ўзга билан.

5

Жамшид жомидан қуйилган ул май қани?
Ул икки юзи мисоли кундай қани?
Ўтди рамазон ойи — ҳайит келди яна,
Бир бўса ҳайитлик айла бундай қани!

6

Лоф урсам агар ёр меҳрибон деб — ёлғон,
Йўқ аҳду вафосида гумон деб — ёлғон.
Десам уни деб эл менга душман, аммо,
Дўст эмас ўзи-да ҳеч қачон деб — ёлғон.

7

Бу тоифада аҳд ила паймон бордир,
Дўстга қилишар вафони то жон бордир.
Сен ҳар киши сўзига қулоқ солсанг агар,
Сўз барча ҳасадгўйда фаровон бордир.

8

Офтобсану аста чамандан ўтасан,
Гул, лолаю насрину сумандан ўтасан.
Жонимсану тарк этишни истайсан лек,
Умримсану сўрмай сира мандан ўтасан.

БОБО АЙНУЛМУЛК

(XVI аср)

Бухорода туғилган. Ўз даврининг улуғ мартабали ва машҳур кишиларидадан бўлган¹. Ҳасанхожа Нисорийнинг ёзишича, Бобо Айнулмулк «мўътабар мажзублардан ва муқаррар бузруклардандир². Ҳожат аҳли зиёрат учун қабрига борадилар ва пурфутуҳ руҳини³ мурод ҳосил қилишда восита деб биладилар. Ул зотнинг латиф таъби гоҳида шеърга илтифот кўрсатган экан...»⁴

1

Сендан кўра, эй муфти, биз зўрроқмиз,
Сендан кўра ҳушёрмиз, агар ғўрроқмиз.
Сен халқ қонини ичасан, биз ток қонини,
Инсоф билан айт: қайсимиз қонхўрроқмиз?⁵

2

Бечора дилимни ишқинг тутди ватан,
Сочинг каби синдирма уни, сарви суман⁶.
Дил боғига эк вафо ниҳолини ўзинг,
Ё ташла қўпориб уни илдизи билан.

¹ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 279—280.

² Бузрук — улуғ.

³ Пурфутуҳ руҳ — пок руҳ.

⁴ Ҳасанхожа Нисорий. Музаққири аҳбоб. 100-бет.

⁵ Бу рубой Умар Хайёмга ҳам нисбат берилади.

⁶ Сарви суман — гўзал ва баланд бўйли маҳбуба.

МАВЛОНО МУҲАММАД АМИН

(XVI аср)

Донишманд ва тақводорлиги туфайли улуғ мақомларга эришган киши бўлиб, суҳбатларида Қуръон ва ҳадисдан ўзга нарсанинг зикри кам ўтар эди. Аксарият Ҳақ таолонинг лутфу марҳаматию бандаларга шафқат-муруввати ва гуноҳкор кишиларнинг афву раҳматидан умидворлиги борасида ояту ҳадислар ўқирди. Навоийнинг ёзишича, «ноумид кишилар суҳбатиға етса эрди, умидвор чиқар эрди»¹. Юз йилдан зиёд яшаган. Ўз даврининг кўплаб машойихлари билан суҳбат қурган, айти пайтда, жумлаи машойих унинг суҳбатини табаррук билар эди. Қабри Ҳиротнинг Зиёратгоҳ даштида.

Ел эди-ю, сочи исини келтирди,
Дардимни у янгилаб, дилим тилдирди.
Дил: «Ёр бўйи бор сенда — сира бегонанинг
Атрофида айланма кўп, эй ел!» — дерди.

¹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 437-бет.

ДАРВЕШ МАНСУР

(1406/14 — 1456)

Асли сабзаворлик бўлиб, Ҳиротга келиб Ҳофиз Али Жомийдан тасаввуф илмини ўрганган. Тариқат йўлида кўп риёзатлар чеккан тақводор ва дарвеш киши эди. У машхур олим ва шоир ҳам бўлиб, аруз ва бадийят илмида Яҳё Себакнинг шогирди. Аруз ҳақида икки рисола ёзиб, Салмон Соважийнинг маснуъ¹ қасидасига жавоб айтган. Ирфоний ғояларини рубоийда, ошиқона кечинмаларини ғазалда ифода этган. Шеърларидан пароканда байтлар Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис», Фаҳри Ҳиротийнинг «Радойиф ул-ашғор», Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр» асарлари орқали етиб келган².

Алишер Навоийнинг маълумот беришича, пок хулқли солиқлардан бўлиб, Шайх Ҳасан Журийнинг муридларидан эди ва кўп вақтини рўза тутиб ўтказарди³. «Фақир арузни Дарвеш қошида ўқибмен, — дейди яна улуг шоир. — Ва дарвеш қирқ билан эллик ёш орасида оламдин ўтти ва қабри Хожай Тоқдадур»⁴.

1

Оламдаги ҳар заррада Ҳақ этди зуҳур,
Ғофил кўзига сира кўринмайди бу нур.
Ҳар бир дарахт айтганда «Аналлоҳ»⁵ сўзини,
Мансур-да «Аналҳақ» деса, бўлгайми қусур?!

2

Ҳеч бир зарра мавжуд эмас ўз-ўзича,
Ҳақ моҳияти эмас ҳеч элнинг сўзича.
Ҳақ истамаса, бирор-бир иш бўлган эмас,
Ҳақ истадимми, рад этиб бўлмас ўзича.

¹ *Маснуъ* — бадий санъатлар воситасида маҳорат билан ёзилган шеър.

² Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди I. С. 385.

³ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 438-бет.

⁴ *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 41-бет.

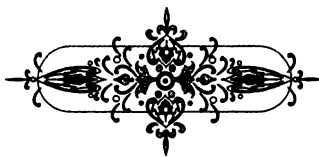
⁵ *Аналлоҳ* — Куръони карим «Тоҳо» сураси 14-оятига ишора: «Мен — Оллоҳман...»

ПИРИ СЕСАДСОЛА

(XV аср)

Алишер Навоийнинг келтиришича, Дарвеш Хусайннинг набираси, Мавлоно Муҳаммад Чохунинг ўғли. Тариқатни табобат билан омухта қилган. Гўё дард риёзатини чеккан соликларга «Муту қабла ан-тамуту» — «Ўлимдан бурун ўлинг» ҳадисини иршод қилар эмиш¹. «Ҳақ ошиқлари учун ушбу ҳадис ахлоқий бир дастур ва амалий ҳаёт низомига айланган» бўлиб, бу билан у «нафсни енгишни, яъни соликларга руҳоний ҳаёт ва завқу шавқ ила яшаш сирларини кўрсатган»². Имом Раббоний таъбирига кўра, бу сўфийлик аввалида ҳосил бўладиган камол даражаси бўлиб, фано ҳоли валоят³ мартабалари сари ташланадиган илк қадамдир⁴.

Кўрсатма сира ўзгага ҳуснингни санам,
Жонимни олар тандан рашк ўти шу дам.
Мен халқ кўзининг қорачиғи бўлса эдим,
То кўрмаса мендан ўзга ҳуснинг сира ҳам.

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 133-бет.

² *Ҳаққул И.* Тасаввуф сабоқлари. 109—111-бетлар.

³ *Валоят* — валийлик.

⁴ *Ҳаққул И.* Тасаввуф сабоқлари. 112-бет.

МАВЛОНО МУҲАММАД ХУРОСОНИЙ

(XV аср)

Мавлоно Муҳаммад Табодгоний қўлида тавба қилиб, унинг раҳнамолигида тариқат одобини ўрганади, риёзатлар чекиб, арбаинлар¹ ўлтиради ва қушойишлар² топади. Пиёда ҳаж сафарига бориб келади. Узлатга чекиниб, ибодат билан машғул бўлади³.

Дўстлардан агар лаҳза жудо бўлгайман,
Минг дарду азобга мубтало бўлгайман.
Дўсту ошно қилгунича ёр ўзига,
Бегонаи дўсту ошно бўлгайман.

¹ *Арбаин* — қирқ кун хилватда чилла ўтириш.

² *Қушойиш* — очилиш, омад, муваффақият.

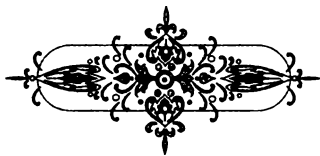
³ *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 140-бет.

МАЗОҚИЙ ИСФАҲОНИЙ

(вафоти 1473)

Риндлик ва паҳлавонликда машҳур бўлиб, бўз тўқиб сотиш орқали фақирона тирикчилик қилган. Шоирликда маҳорати баланд бўлиб, ўз даврининг забардаст сўз усталаридан ҳисобланган. Умри асосан дўқонида ҳамда адабиёт мухлислари ва дарвешу қаландарлар даврасида ўтган. Кўплаб шогирдлар етиштирган. Шеърлари содда, равон ва бадий санъатларга бой¹.

Ёдинг-ла қачонгача ҳамоғуш² бўламан?
Ё ўю хаёлинг ила хомуш бўламан?
Хавфим шуки, чўзилиб фироқ айёми,
Бир йўла дилингдан фаромуш бўламан.

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 133.

² *Ҳамоғуш* — қучоқлашиш, бағрига олиш.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

(1414 — 1492)

Форс-тожик адабиётининг олтин даврини яқунлаган забардаст сўз санъаткори, улуғ мутафаккир, нақшбандия тариқатининг йирик намояндаси Нуриддин Абдураҳмон ибн Аҳмад Жомий Нишопур яқинидаги Жом шаҳрида руҳоний оиласида туғилиб, Ҳиротда яшаган ҳамда шу ерда машҳур шоир ва мутафаккир бўлиб етишган. У Ҳиротда Хожа Алоуддин Али Самарқандий, Шаҳобиддин Муҳаммад Жожармий каби алломалар қўлида таҳсил олади. Самарқанддаги Улуғбек мадрасасида Мирзо Улуғбек, Қозизода Румий, Али Қушчи каби қомусий олимлар маърузаларини эшитишга муяссар бўлади. Машҳур мударрис Фазлуллоҳ Абуллайсдан фикҳ, Куръон, ҳадис ва араб тили бўйича сабоқ олади.

Алишер Навоийнинг ёзишича, Жомий гарчи зоҳир юзидан Саъиддин Кошғарий муриди бўлса-да, аслида увайсий бўлиб, Баҳоуддин Нақшбанд руҳониятидан тарбия топган, замона машойихи Хожа Муҳаммад Порсо назарига тушган, Хожа Абу Наср Порсо, Хожа Муҳаммад Кусавий, Мавлоно Боязид Пуроний, Мавлоно Муҳаммад Асар, Мавлоно Муҳаммад Табодгоний, Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий ва Мавлоно Муҳаммад Амин Кўхистоний каби ўз даврининг улуғ шайхлари билан мулоқот қилган¹. Хожа Аҳрор Валий билан яқин муносабатда бўлган.

1476 йили Алишер Навоий унга мурид тушиб, расман нақшбандия тариқатига киради.

Абдураҳмон Жомий Алишер Навоий маслаҳати билан ўз шеърларидан 3 та девон тузади: «Фотиҳат уш-шабоб» («Ёшликнинг бошланиши»), «Воситат ул-иқд» («Ўртадаги дур») ва «Хотимат ул-ҳаёт» («Ҳаёт хотимаси»). Шунингдек, у «Нафаҳот ул-унс» («Азизлар нафаси») тазкираси, «Рисолаи мусиқий» («Мусиқа ҳақидаги рисола»), «Рисолаи муаммо» («Муаммо ҳақидаги рисола») каби ўндан ортиқ асарини дўстининг тавсияси билан ёзган.

Жомий 7 та дoston ёзиб, уларни «Ҳафт авранг» («Етти тахт») номи билан атаган: «Силсилат уз-заҳаб» («Олтин занжирлар»), «Тухфат ул-аҳрор» («Яхшилар тухфаси»), «Сибҳат ул-аброр» («Тақводорлар тасбеҳи»), «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Саломон ва Абсол», «Хирадномаи Искандар» («Искандар пандномаси»).

Жомий асарларининг умумий сони 100 га яқин деб тахмин қиладилар. Алишер Навоий ўзининг устозига бағишлаб ёзган «Хамсат ул-мутаҳаййирин» («Беш ҳайрат») асарида уларнинг 38

¹ Қаранг: *Алишер Навоий*. Насойим ул-муҳаббат. 480—481-бетлар.

тасини санаб кўрсатади. Унинг Ибн Ҳожибнинг «Ал-Кофия» асарига ёзган шарҳи («Шарҳи Мулло» номи билан машҳур бўлган), шунингдек, панднома йўналишидаги «Баҳористон» асари асрлар давомида мадрасаларда асосий дарсликлар сифатида ўқитилган.

Тасаввуфга доир ҳам кўплаб асарлар ёзган: 1) «Нафаҳот ул-унс» тазкираси — унда 616 та шайху авлиё ҳақида маълумот берилган; 2) «Ашиъят ул-Ламаъот» — Фахриддин Ироқийнинг «Ламаъот» асари шарҳи; 3) «Шарҳи Рубоийёт» («Рубоийлар шарҳи») — бунда ўзининг 46 та рубоийсини тасаввуф истилоҳлари асосида шарҳлаган; 4) «Нақд ун-нусус фи шарҳи Нақш ал-фусус» («Танқидий далиллар ва маънолар нақши шарҳи») — Муҳйиддин Арабийнинг «Нақш ул-фусус» асари шарҳи; 5) «Шарҳи қасидаи Хамрия» («Хамрия¹ қасидаси шарҳи») — араб шоири Ибн Форизнинг «Хамрия» қасидаси шарҳи; 6) «Шарҳи қасидаи Тоия» — Ибн Форизнинг «Қасидаи Тоия»си шарҳи; 7) «Рисолат фи-л-вужуд» («Борлиқ ҳақида рисола»); 8) «Лавоёх» («Лойиҳалар») ва бошқалар².

Ўзбекистонда А. Қаюмов, А. Ҳайитметов, С. Фаниева, Ш. Шомухамедов, Ҳ. Ҳомидий, Н. Комилов, О. Усмон, Р. Воҳидов, И. Ҳаққул, Г. Наврўзова, С. Олим, Ж. Холмўминов каби кўплаб олимлар Абдурахмон Жомий ҳаёти, ижоди, адабий ва фалсафий қарашлари ҳақида тадқиқотлар олиб борганлар. Шоир асарлари Ф. Фулом, Ҳабибий, Васфий, Чустий, Улфат, Боқир, Анисий, Ш. Шомухамедов, Ж. Камол, Ж. Кувноқ, Т. Қаҳҳор, Э. Очиллов, Ҳ. Мухторовалар томонидан ўзбек тилига ўгирилган³.

1

Ер сатҳини бир текис яшиллик тутди,
Ер дафтари бетига яшил хат битди.
Ер остида ётган кишилардан гўё
Ер устидагиларга нафис хат етди.

2

Ғаддор бу жаҳон айвонида кексами, ёш,
Бир луқма учун юз балога ургуси бош.

¹ *Хамрия* — май мавзуидаги асарлар.

² Бу ҳақда қаранг: *Ҳайитметов А., Шомухамедов Ш. Жомий.* // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3-жилд. — Тошкент, 2002. 621–622-бетлар; Буюк сиймолар, алломалар. 2-китоб. 63–71-бетлар; *Холмўминов Ж. Жомий ва ваҳдат ул-вужуд таълимоти.* — Тошкент, 2008.

³ Қаранг: *Абдурахмон Жомий.* Асарлар. — Тошкент, 1971; *Абдурахмон Жомий.* Юсуф ва Зулайхо. — Тошкент, 1983; *Абдурахмон Жомий.* Маҳсуди дил. — Тошкент, 1989; *Абдурахмон Жомий.* Лайли ва Мажнун. Саломон ва Абсол. — Тошкент, 1989; *Абдурахмон Жомий.* Ламаъот // *Абдурахмон Жомий (Тўплам).* — Тошкент, 1989. 26–48-бетлар; *Абдурахмон Жомий.* Гулшанингда сўлмасин гул. — Тошкент, 2008 ва бошқалар.

Бир томчи сут истаса етим бола агар,
Юз томчи тўқар камида кўздан ўша ёш.

3

Топдингми даво дардингга, доғни сўрама,
Товусни тамошо қилу зоғни сўрама.
Сўзловчига боқма, яхши сўз бўлса эшит,
Эй содда, узумни ею боғни сўрама.

4

Келди-ю баҳор, ғам мени ўлдирди бироқ,
Бўлди жигарим кабобу кўзим ирмоқ.
Гул борки, кўтарди бошини тупроқдан,
Бағрига менинг гулимни олди тупроқ.

5

Кўзимда аён экансану мен гофил,
Кўнглимда ниҳон экансану мен гофил.
Мен жумла жаҳондан асаринг излардим,
Сен жумла жаҳон экансану мен гофил.

6

Кетди ғами мангуга қувончимни ола,
Дилдан сира кетмас доғи мисли лола.
Дил тўла ғами билан қабрга кирсам,
Чиққуси гилимдан лола, дилдан нола.

7

Ҳар дам мени айлагил ҳимоя, эй дил,
Ҳар дамни қилиш керак риоя, эй дил.
Ҳақни танимас кимсани сен ҳам танима,
Ҳақни таниганга шу кифоя, эй дил.

8

Соз кибру гурур қўймаса ҳеч кимга тузоқ,
Дилтанглигу қўл қисқалиги бўлса узоқ.
Фоний бу жаҳон азоблари битса абад,
Боқий у жаҳон сафолари очса кучоқ.

9

Ҳар дам ғаминг, эй моҳи Чигил, айтгайман,
Жабринг чека қон бўлди кўнгил, айтгайман.
Бир маҳрами роз топилмади оламда,
Қоғозу қаламга дарди дил айтгайман.

10

Дунё тарихи катта-кичик қисса, аён,
Бўлмиш шоҳу ботирлар иши унда баён.
Ҳар бир варағини ўқи — тақдир қалами
Битмиш унга: ўтди фалону кетди фалон.

11

Кўклам чоғи гул чиқса заминни ёра,
Куйган юрагим менинг бўлар юз пора.
Қабрингга келарман чиққан бўлса-чи деб,
Гулга қўшилиб менинг ёрим ҳам зора.

12

Номингни унутиб бўладими ҳеч ҳам,
Кўнглимда тугунлар ечилар зикр этсам.
Такрор этаман мен уни бор овозда,
Тилдек то қулоқ-да баҳра олсин ҳар дам.

13

Эй, дилда неча муаммо, мушқил элдан,
Мушқил сенга тинч ўтирмоғи дил элдан,
Дил ичра паришонлик ҳосил элдан,
Топширу бировга дилни, уз дил элдан.

14

Кошки билсам — мен ўзи қандай инсон?
Дунёда нима деб бу қадар саргардон?
Ёр бўлса агар бахт — яшасам хуш-хандон,
Ёр бўлмаса, йиғласам тўйиб беармон¹.

15

Минг хилсану, эй ишқ, аниқ шаклинг йўқ,
Ҳеч битта қиёс келмади сенга лойиқ.
Етмиш икки миллат нима деса — тўғри,
Лекин сен уларнинг барчасидан ортиқ.

16

Қиш фасли булут бағридан ёққан каби қор,
Кўклам ели гулларни сочар масту хумор.
Боқсанг, гулу қор бир-бирига ўхшар экан:
Қор — қиш гулию гул-чи, баҳор қорича бор.

¹ Абу Али ибн Сино, Авҳадиддин Кирмоний ва Алишер Навоий (Фоний)-ларда ҳам шу мазмундаги рубоий мавжуд.

17

Кўз кўрган эмас бу хожа дастурхонини,
Синдирган эмас ҳеч киши унинг нонини.
Ундан тилаган эди гадо бир кафт ун,
Ун қилди уриб тишлари хандонини.

18

Оқил кўзи сурмаси кўйинг тупроғи,
Ориф дили бир умр юзинг муштоқи,
Биз кўнгли синиқларда бу ишқинг доғи,
Йўқ кўнгли бутунларда унинг қийноғи¹.

19

Фируза² либос кийибсан, эй ёр, гулдек,
Лола-да сенга бўлди гирифтор гулдек.
Ажратма қўлимдан этагингу бўлма —
Мағрур омонат ҳуснингга зинҳор гулдек.

20

Дунё на мусибат уйи, на айшу тараб,
Юз ранжу азобда киши бир орзу сабаб,
Умр ўтади кунни тун, тунинг кунга улаб,
Касб этгали нафс камоли, таҳсили адаб.

21

Бу ҳуснни кўрса, лол бўлар ҳар одам,
Олдига тушолмас асти гўзаллар ҳам,
Ҳукм айлабу ижро этибон мунтазам,
Турсин бу жамол мамлакати мустаҳкам.

22

Бошда хоки пойинг кўрмасам бормасман,
Остонада жойинг кўрмасам бормасман.
Кўз ичра сенинг учун яратдим маъво,
Гар унда чиройинг кўрмасам бормасман.

23

Кўрқувда фалак ҳам қудратинг қошида, чин,
Қалқон каби айланар бошингдан куну тун.

¹ Тасаввуфда кўнгли бутунлик — илоҳий ишқдан беҳабарлик, кўнгли синиқлик — илоҳий ишқ дардига мубталоликни билдиради.

² *Фируза (Феруза)* — кўк тусли қимматбаҳо тош.

Келса қўлидан мих қилиб ҳар юлдузни,
Қалқонингга офтобни иларди у бу кун.

24

Кўз ёши бу кеча кўзларимдан оқди,
Ёр қошида бу иши жуда ҳам ёқди.
Хилватда мену дилдор эдик — ҳайронман:
Қайдан у хабар топди, қаердан боқди?..

25

Бир куни кулиб толе, битар дил чоки,
Юз банди замоннинг очилар ҳаттоки.
Бошингни оёғу курси қил тиззангни,
Мақсад этагига қўлинг етсин токи.

26

Кўпдан кўра, озга сабр қилган яхши,
Дунё ишида орқада қолган яхши,
Ҳар ишда оқибатни билган яхши,
Умр охирида дарвеш бўлган яхши.

27

Менга бу талаб йўли атайдан холи,
Шодлик уйи чолғувчию найдан холи.
Тўлдирса-да даврон қадахимни майдан,
Қўлим қадаху қадах-чи майдан холи.

28

Рашкига ширин лабингни сўз лутфи сабаб,
Ул эски танишлар интилар сенга қараб.
Комим ҳамиша ширин лабингдан, уни, бас,
Қошинг чимириб, қилма заҳар, эй лаъли лаб!

29

Ўлим тўшагидан қутулиш истаймиз,
Юксакни қўйиб, тубан тушиш истаймиз.
Жон мевасини ҳали етилмай туриб,
Вужуд дарахтидан узиш истаймиз.

30

Жой олди дилу жонинг ичиндан дунё,
Оч кўзни — бахиллик ила бўлма расво.
Бер нарса қўлинг тутар кишига ёки
Ит олдига сол — олмасин оёқдан то.

31

Яшнатди юзимизни юзинг хуршиди,
Тегрангда кезиб, сенга фалак ҳам муте.
Ёғдир караминг булутини то унсин
Кин аҳлининг шўр ерида ҳам меҳр ўти.

32

Кўнглимдагидек эмас фасоҳатда сўзим,
Кўнглимдагидек тутмади шуҳрат-да сўзим.
Ёзгим, ўқигиму тинглагим келмайди,
Кўнглимдагидек эмас балоғатда сўзим.

33

Зикрингни бас этмасин-да бир лаҳза тилим,
Фикрингни унутмасин-да бир лаҳза дилим.
Ҳар узви қулоққа айланар жисмимнинг,
Сўз борса қаерда сен хусусингда, гулим!

34

Ҳеч кимни маломат айлама оламда,
Танъ этганидек қудсийлар¹ Одамга².
Сиз менга аён сирни сира билмассиз, —
Дейди, бу бани башарга Ҳақ ҳар дамда.

35

Эй макру фириб тиғи билан қилган адо,
Мен товадаги балиқ каби ҳижрон аро.
Мен гарқу жигар қонига, сен ўзга билан
Ҳамёстиғу ҳамхона қилиб айшу сафо.

36

Ҳажрингда кўзим тўкар булутдек инжу,
Васлингда яшин каби лабимда кулгу.
Жонимсан, ахир, келмагу кетмоғингдан
Гар ўлсаму тирилсам, ажаб бўлмас бу.

37

Видо камарин боғладингу шу асно
Оёғу қўлим бормади ишга асло.

¹ *Қудсийлар* — малаклар, фаришталар.

² *Одам* — Одам алайҳиссалом.

Оҳ, қўл йўқ, тутиб этагинг кетма десам,
Оёқ қани, қол десам бориб, эй жоно!

38

Кўз юмсам агар, суриб хаёлинг шодман,
Кўз очсам агар, кўриб висолинг шодман.
Хоҳ уйқуда бўлсам, хоҳ бедор юрсам,
Қаршимда мудом кўриб жамолинг шодман.

39

Сен мен сари, эй жону жаҳон, кеч келасан?
Тез жон оласан, шунга бу ён кеч келасан.
Номингни умр десам, ё жон, йўқдир ажаб,
Тез ўтиб умрдек, мисли жон кеч келасан.

40

Бир кун кўрасанки, мен жаҳондан тўйган,
Кўксимни ажал ханжари чок-чок ўйган.
Жон қуши бақо оламига юз бурган,
Тан бўлса, ўлим тўшагига бош қўйган.

41

Гар Ҳаққа етолмасанг, ҳаётинг бекор,
Ҳақ амрини тутмаган кўролмас дийдор.
Сен эртага қўйма ҳеч бугунги ишни,
Ким эртага етса, ким етишмас зинҳор.

42

Ўтди ярим умрим айшу ишрат ичида,
Ярми эса шарм ила хижолат ичида.
Ҳар лаҳзаси бир дунёга тенг умрим, боқ:
Ўтмоқда не ҳийлаю не ҳолат ичида.

43

Ўткинчи жаҳон айшини соз тарк этсанг,
Излаб абадий ҳаёт йўлини етсанг.
Интилсангу ҳар нарсани билмоққа, кейин
Илмингни амалга татбиқ айлаб кетсанг.

44

Ҳар неки касаллик келтирар, юз бургил,
Нодон табиблардан узоқроқ юргил.

Овқатга ўтирма токи қорнинг бўшамай,
Қорнинг тўймай яна ўриндан тургил.

45

Жомий нима ёзган бўлса то шу нафас,
Ҳеч бир кишидан маъно қарз олган эмас.
Дўкони матога тўла бўлса кишининг,
Қилмайди биров молига даллоллик у, бас.

46

Дунёда китобдан-да азиз ёр йўқдир,
Ғамхона замонда чин мадакдор йўқдир.
Қолганда киши танҳо китоб-ла доим
Юз роҳат етару сира озор йўқдир.

47

Бу сўфинамо идроку ҳушдан беҳабар,
Ўткинчи хаёл, дер, бу жаҳонни сарбасар.
Тўғри, бу жаҳон хаёлдир, аммо унда
Боқий ҳақиқат ҳар нафас жилва қилар.

48

Ман ҳажри ғамида, дил-чи, дийдорига шод,
Тан ҳажри ғамида, дил-чи, дийдорига шод.
Эй кўз, тўкасан қачонгача ғам ёшин,
Сан ҳажри ғамида, дил-чи, дийдорига шод.

49

Ким бўлмаса ошиқ, унга ёрдан нима завқ?
Ким бўлмаса муштоқ, дийдордан нима завқ?
Дунёни кўрувчи икки кўз йўқ кўрга,
Бу турли-туман нақшу нигордан нима завқ?

50

Эй кўнгли куюгу этаги чок лола,
Бағри ўтидан юзи оташнок лола.
Ер бағридан энди чиқдинг, борми хабар —
Ул гулдан, бўлиб эди кеча хок, лола.

БОБО ФИҒОНИЙ

(вафоти 1519)

«Ҳофизи соний» — «Иккинчи Ҳофиз» номи билан ҳам улуғланган Бобо Ғиғоний Шерозда майфуруш оиласида туғилган. Дастлаб Саккокий, кейин Ғиғоний тахаллуси билан ижод қилган. Тахминан 30 ёшларида саёҳат мақсадида сафарга чиқиб, Ҳиротга келади ва Абдурахмон Жомий билан мулоқотда бўлади. Бу ердан Озарбайжонга кетиб, Узун Ҳасаннинг ўғли Яъқуб Оққуюнли саройига яқинлашади. Табризда 17 йил яшаб, яна Хуросонга қайтади — Абивард ва Нисо шаҳарларида маскан тутади. Табриздаги нотинчликлар туфайли аввал Шероз, кейин Машҳадга кўчади ва умрининг охиригача шу ерда қолади. Девони асосан ишқу ошиқлик мавзусидаги ғазал, рубоий, шунингдек, қитъа, қасида, таркиббанд ва таржеъбанд каби жанрдаги шеърларни ўз ичига олиб, умумий ҳажми 6 минг байтдан иборат. Шеърлари содда, равон, халқона¹.

1

Соқий, май узатки, майпараст кетгим бор,
Ташлаб бу жаҳонни маст-аласт кетгим бор.
Келганда жаҳонга ҳеч нима билмас эдим,
Энди яна шу хил ақли паст кетгим бор.

2

Май жомию айш базмию хумморлар,
Жаннатга етар амал билан ҳушёрлар,
Сарв, арғувон гаштию дўсту ёрлар,
Ошиқлару фикри оташин рухсорлар.

3

Боғлар яна тилларанг келиб фасли хазон,
Майдан қизариб юрса юзинг хуш бу замон.
Тупроқ қатидан не гулзу сарвқадлар
Келгайлару ел каби ўтарлар бегумон.

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 280; *Пулатжон домолла Қайюмов*. Тазкират уш-шуаро. 1-китоб. — Тошкент, 2006. 32-бет.

Бу қавм ниҳон тутиб азалнинг сирини,
 Дил пардаси ичра тешди ваҳдат дурини.
 Рашк этмаса Ҳақу бўлмаса тарки адаб,
 Айтар эдилар қолдирмай ҳеч бирини.

Майхонада юрсам, дейишар аҳли жунун¹,
 Бутхонага борсам, қилишар хору забун.
 Майхона четида тавба синдирсам агар,
 Бўяшди жигар қонига киприкни бутун.

¹ *Аҳли жунун* — ошиқлар, девоналар. Тасаввуфда Оллоҳдан бохабару ўзидан беҳабар ошиқлар, дарвешларга жунун аҳли дейилади.

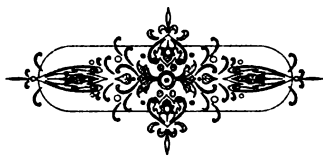
ШАЙХ ЖАЛОЛ

(1479 — 1549)

Бухорода яшаган машхур тасаввуф олими. Қабри шаҳарнинг Хиёбон мавзеига яқин ерда.

Ҳасанхожа Нисорийнинг маълумот беришича, у «жуда ширинкалом ва муаддаб¹ киши эди. Мажлис аҳлини ҳадис билан ром қиларди ва маънолар мағзини чақишда тенгсиз эди. Дейдиларки, одатдан ташқари ишларидан бири шу эканки, сўзни қанчалик такрор айтса ҳам, малол чангини эшитувчиларнинг дил ойнасидан шунчалар кўпроқ кетказаркан... сўз тадқиқида ҳеч нарсани унутиб қолдирмасди. Баъзан битта ҳадис маъносида олти ой сўз айтаркан... Яхши таъб эгаси бўлиб, гоҳида ғайбий фикрлар дурини назм ипиға териб, дил сафҳасига тўкарди»².

Бу тоифа ишқ шаробидан маст бўлди,
Кўрмай юзини адамга пайваст бўлди.
Мақсад йўлида кўйди қадам боши билан,
Дил аҳли изида ер каби паст бўлди.

¹ *Муаддаб* — одобли, хушмуомала.

² *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 42—43-бетлар.

КАМОЛИДДИН АБУЛХАЙР

(1480 — 1550)

Мавлоно Камолиддин Абулхайр Самарқанд Сўғди — Миёнколда туғилган. У Самарқанд ва Бухоро мадрасаларида таҳсил олиб, 1498 йили Ҳиротга келади ва Ошиқ тахаллуси остида ёзган шеърлари билан шоир сифатида танилади. 1507 йили Ҳирот шайбонийлар қўлига ўтгач, Мовароуннаҳрга қайтиб, Миёнкол ва Бухоро шаҳарларида яшайди. У ҳозик табиб ҳам бўлганлигидан Убайдуллохон ҳамиша уни ўзи билан бирга олиб юрган. Шундай сафарлардан бирида — 1534 йили Камолиддин Абулхайр Нишопурга келади ва ҳарбий юришда иштирок этаётган Убайдуллохоннинг амакиваччаси Жонибек Султоннинг ўғли, Балх ҳокими Кистон Қаро уни ўзи билан Балхга юборишини сўрайди. У шу тариқа Балхга келиб қолади¹.

Балхда Султон Аҳмад Хузравия мозори ёнида дафн этилган.

Ҳасанхожа Нисорий Камолиддин Абулхайрнинг ўз даврининг барча илмларини эгаллаган фозил киши бўлганлиги, замон ҳукмдорларининг эътиборини қозонганлиги ҳақида маълумот беради:

«Муллонинг латиф таъби жуда нозик эди. Зарофат ва латифада бир нуктани ҳам қуйи индирмасди...

Мавлоно настаълиқ хатини яхши ёзарди ва иншони ҳам хўб битарди. Марғуб қасидалари бор...

Ва бу рубойиси ошиқлар орасида оламшумул шуҳратга эга»: ²

Дунёни на боғию на гулзори қолар,
Хурларни на ҳуснию на озори қолар.
Ўткинчи жаҳонда ҳеч нима боқий эмас,
На машуқа нози, на ошиқ зори қолар.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб (Изоҳлар қисми). 326-бет.

² Ўша ерда. 175—176-бетлар.

АБДУЛЛАТИФ ЖОМИЙ

(XVI аср)

Аҳмади Жом авлодидан бўлиб, Жомда туғилган, шу ерда таҳсил олиб, шуҳрат қозонган. Ўз даврининг барча илмларини эгаллаган. Кўплаб Шарқ мамлакатларига сафар қилиб, илму адаб ва машойих суҳбатига етишган. Форсий ва туркийда ижод қилган. XVI аср адабиёти тараққиётида ўзига хос ўрин тутди¹.

«Тариқатда пири Шайх Ҳожи Муҳаммад Хомушонийдир. Анча вақт пири хизматида сулукка машғул бўлиб, кўп мужоҳада кўрсатди ва мушоҳада давлатига етишди, сўнг халафлик улугворлиги билан эъзоланиб, иршодлик тахтида ўлтирган эди»².

Дўст ҳусни қуёши то нурафшон³ бўлди,
Пок шуъласидан жаҳон гулистон бўлди.
Кўз ташла: бу дунёдаги ҳар бир зарра
Дўстнинг юзи нуридан дурахшон⁴ бўлди.

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 11.

² Ҳасанхожа Нисорий. Музаққири аҳбоб. 194-бет.

³ Нурафшон — нурли, нур сочувчи.

⁴ Дурахшон — порлоқ, ялтироқ.

АБДУЛЛОҲ МЕҲНАИЙ

(XV аср)

Орифлар султони Абусаид Абулхайр авлодидан бўлиб, кўп илмларда ўз даврининг яғонаси эди¹. Алишер Навоийнинг маълумот беришича, «Агарчи мажнуншиор кишидир, аммо чун салим² фитрати бор, гоҳ-гоҳ тилига назмлар ўтар»³. Асосан ғазал ёзиб, ижодидан жуда оз намуналар етиб келган⁴.

Ҳажрида бирор кечаки йўқ, мотам эмас,
Ёрсиз бу ҳазиннинг куни тундан кам эмас.
Сўзимни унга айтгали бир маҳрам йўқ,
Сўзимни унга айтган эса маҳрам эмас.

¹ *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 156-бет.

² *Салим* — соғлом.

³ *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 135-бет.

⁴ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 15.

ИСОМИДДИН ИБРОҲИМ

(XVI аср)

Исомиддин Иброҳим ибн Муҳаммад Арабшоҳ Исфарионий Ҳусайн Бойқаро даврида Шохрух Мирзо мадрасасида мударрис бўлган. У Муҳаммад Шайбонийхоннинг ҳам ҳурмат-эҳтиромини қозонган. 1520 йиллари Бухорога келиб, Убайдуллоҳон атрофидаги олимлар сафига қўшилади.

Убайдийнинг бир куни пешиндан кейин бадиҳа тарзида айтган араб тилидаги сўфиёна рубойиси шарҳига бағишлаб намозшомгача бир рисола тасниф этиб, унинг «Ҳар бир мисраси бобида олти юз эллик маъно айтган» экан¹. Илмнинг жуда кўп соҳалари билан шуғулланиб, қатор рисолалар ёзган. Ўз даврининг ягоналаридан бўлиб, баҳсу мунозарага ниҳоятда ўч эди. Ҳасадгўйлар Убайдуллоҳон билан Мавлоно орасига ихтилоф солиб, Бухородан уни чиқариб юборишга эришадилар. У Самарқандга келади-ю, лекин кўп ўтмай вафот этади. Хожа Аҳрор Валий мазори ёнига дафн этилган.

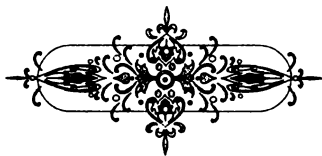
3000 байтдан ортиқроқ адабий мероси бизгача етиб келган².

1

Одоб бу — одобсиздан ўзинг четга олиш,
Одоб бу эшитса яхши сўз, дилга солиш.
Одоб бу одобсизга одобсизликмас,
Одоб бу одобсизга-да одобли бўлиш.

2

Жисми заифим агар талабгоринг эмас,
Таън айламаки, бу жон гирифторинг эмас,
Ул эл менга ёт — дили харидоринг эмас,
Биз, кўрдинг ўзинг, маҳрами дийдоринг эмас³.

¹ Ҳасанхожа Нисорий. Музақкири аҳбоб. 172-бет.

² Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Жилди 1. С. 523.

³ Абдуллоҳ Ансорийда ҳам шунга яқин мазмундаги рубойи мавжуд.

МИРШАЙХ ПУРОНИЙ

(XVI аср)

Ҳиротлик бўлиб, хаттотлик санъати ва адабиёт илмини такомилга етказиш мақсадида Мовароуннаҳрга келиб, Бухорода яшаб қолади. Етти хил ҳуснихатда тенгсиз бўлган. Бухоро Жомеъ масжидидаги ёзувлар унинг қаламига мансуб¹.

Алишер Навоийнинг ёзишича: «Шайх Абусаид Пуронийнинг халафидур². Икки пуштидин валоят анга маврусийдур³. Ва ўз зотида ҳам қабулият кўпдур. Оз фурсатда хутутни⁴ андоқ битидиким, ул фан устодлари ўттиз йилда онча битимайдурлар. Ҳоло таҳсилга машғулдур, дерларким, рушд⁵ осори зоҳирдур»⁶.

Миршайх Пуроний ҳақида Ҳасанхожа Нисорий ҳам маълумот берган: «Кўп илмларни мутолаа қилган киши эди ва баъзиларида таснифлари ҳам бор. Бошқа фазилатлардан ҳам тўла хабардор эди. Айниқса, ҳуснихатни шу қадар зўр битар эдики, эътирозига сўз топиб бўлмасди. Олтин билан безаш ва бошқа ҳар хил наққошлик ишларида ҳам тенги йўқ санъаткор эканлигини намойиш қиларди...

Миршайх Пуроний шаҳар (Бухоро — Э.О.) ичкарасидаги Чорсу масжидида мударрислик қиларди. Шариф таъби шеър бобида ҳам машғулотга банд бўларди...

Ёши етмишдан ошганда вафот этди. Хожа Исфаҳоний қабри ёнида дафн этилган»⁷.

1

Ҳажрингда менингдек дили қат-қат ғам йўқ,
Ғам ичра мурувватинга муҳтож ҳам йўқ.
Бу дарду ғамимни шарҳ этиш истайман,
Аммо, не қилай, бирор яқин ҳамдам йўқ.

2

Ҳар икки кўзим тинмаса — ёшим кетса,
Дил оқса бўлиб қону куёшим кетса.
Бошимни итинг қадамидан олмасман,
Майлига, вафо йўлида бошим кетса.

¹ Бу ҳақда қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилли 1. С. 295.

² *Халаф* — 1) фарзанд; 2) ўринбосар.

³ *Маврус* — мерос, меросга мансуб.

⁴ *Хутут* — хатлар.

⁵ *Рушд* — етуклик.

⁶ *Алишер Навоий*. Мажолис ун-нафоис. 127—128-бетлар.

⁷ *Ҳасанхожа Нисорий*. Музаққири аҳбоб 154—155-бетлар.

МАВЛОНО АМИР НОТИҚИЙ

(XVI аср)

Бухорода туғилган. Шу ерда таҳсил олиб, камолга етган. Бир муддат Хуросонда ҳам яшаган. Абдурахмон Жомийга эътиқод қўйган. Умрининг охирида хилватга чекиниб, дарвешлик йўлини тутган. Махдуми Аъзам муридларидан бўлиб, хожагон-нақшбандия тариқатининг кўзга кўринган намояндаларидан. Оҳорли ташбеҳу тимсолларга бой гўзал шеърлари билан илму адаб аҳлининг назарига тушган. Фазал ва рубоий жанрларида маҳорат кўрсатган. Ижодидан намуналар адабий манбаларда учрайди¹.

Юз узра хатинг бир қора занжир гўё,
Рум йўлидаги ҳабашни(нг)² карвони ё?
Ҳусн ояти ё шаънингга нозил бўлган,
Юз мусҳафи³ устидами ё «бисмилло»?⁴

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 483; *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 108—109-бетлар.

² *Ҳабаш* — қора танли, занжи.

³ *Мусҳаф* — Қуръон.

⁴ *Бисмиллоҳ* — Оллоҳ номи билан.

ШАЙХ ИМОДИДДИН

(XVI аср)

Шайх Имоидиддин Фазлуллоҳ Муҳаммад Хабушонийнинг етук халифаларидан бўлиб, у ҳали силсилага уланмай туриб, ижозат хати олиб, толибларни Ҳаққа даъват этишга киришган экан. Унга иршод хати 1492 йили Меҳнада ёзилган. Хожাগон тариқатига эътиқоди ниҳоятда баланд бўлиб, бу тариқат шундай вужудга келганки, соғлом ақлнинг уни қабул қилишдан бошқа чораси йўқ деб лутф этган. Унинг каромати шу даражада эканки, сира кўрмаган ва таърифини ҳам эшитмаган кишиларнинг аҳволини бир синчиклаб қараш билан батафсил айтиб берган. Ҳаттоки кўриниши, ёши, ўлимига сабаб бўладиган касаллигини беҳато айтиб бера олар экан. Шаҳодат шарбатини ичаётган маҳалида қуйидаги икки рубойни ўқиган экан:¹

1

Ишқ кўйида ёмонни мудом сўймаслар,
Ориғу хунукларни тамом сўймаслар.
Содиқ ошиқ бўлсанг, ўлимдан қочма,
Ҳар нарса агар бўлса ҳаром сўймаслар.

2

Ишқинг йўлида мумтозлик одати шу,
Ошиқ элининг бандалиги, хизмати шу.
Бошимни жудо қилди танимдан тифинг,
Ошиғига маъшукни, наҳот, шафқати шу?!

¹ Бу ҳақда қаранг: *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 124—126-бетлар.

АМИР АСАДУЛЛО

(XVI аср)

Исфаҳоннинг Ҳусайний саидларидан бўлган Амир Асадулло зуҳд ва художўйликда машҳур бўлган. Айтишларича, ҳар кун еру сувининг ўзидан минг оқ танга даромад қилиб, уларнинг ҳаммасини Худо йўлига бахшида этар экан. Бой ва амалдор бўлишига қарамасдан, фақирлик йўлини тутган. Таъби назми ҳам бўлиб, яхши шеърлар ёзган. Лекин улардан жуда оз намуналар бизгача етиб келган.

Мен шам каби базмингда сенинг зору асир,
Ошиқ жонини олишда сен танҳо, ахир.
Куйсин дема рашк ичра рақиб бирла бўлиб,
Ўлсин дема ғамда — бизга ҳам бир юз ўгир.

МАВЛОНО СУЛТОНАЛИ ЎБАҲИЙ

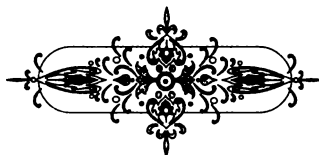
(XVI аср)

Мавлоно Саид Ҳусанхожа Султонали Ўбаҳий Хуросонда туғилиб, олим, шоир, ҳофиз, бастакор, мусиқашунос, машшоқ, наққош ва хаттот бўлиб етишган. Унинг мусиқа ва қироат илми бўйича ёзган кўпгина асарлари бизгача етиб келган.

Ўз даврининг фозилларидан бўлиб, шажараси бир неча авлод орқали Муҳаммад алайҳиссаломга бориб боғланиши ривоят қилинади. Бухородаги ҳурматли кишиларнинг кўпчилиги унинг суҳбатига етишган. Хожа Аҳрор Валийга ғойибона иродати бўлган. Яхшигина таъби назм эгаси ҳам эди.

109 ёшида Хожа Порсо хонақоҳида вафот этган.

Бу лаъл лабинг олдида ёқут¹ музтар,
Оғзинг садафу ичи лаболаб гавҳар.
Билгилки, ҳилол эмас фақат қошинг ўзи,
Ҳар бир туки уни бир ҳилолга ўхшар.

¹ Ёқут — қизил, сариқ, кўк, яшил ва оқ тусли қимматбаҳо тош. Маъшуқанинг ол лабига, ошиқнинг қонли кўз ёшига, қизил майга нисбат берилади.

ХОЖА ҚОСИМ МАВДУД

(XVI аср)

Хожа Мавдуд авлодидан бўлиб, кўп вақтини сайру саёҳатда ўтказган ва фақирликда яшаган. «Ўтириб-туриши фозиллар билан кечарди ва шеър у шоирликка ҳам илтифоти бор эди. Бир рубой битган эдики, унинг ҳар бир мисрасида одам аъзоларидан 2 таси зикр этилганди, аммо, шу аъзолар такрорланишини жойиз қўрмай, ким шундай шеър ёзиб, бир мен айтган аъзоларни ишлатмаган бўлса, минг танга мукофот нақд, деб шоирларни шеър ёзишга чақирган эди»¹.

Мана ўша рубой:

Сочу белидан кўзу дилим пок бўлади,
Зикрини этиб, оғзу тилим пок бўлади.
Албатта, тили лабга тегиб, поклар жон,
Албатта, тилидан жон-дилим пок бўлади.

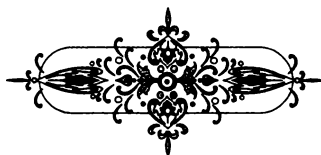
¹ *Ҳасанхожа Нисорий. Музақкири аҳбоб. 177-бет.*

ШАЙХ МУФЗИЛ МЕҲНА

(XVI аср)

Меҳнада таҳсил олиб, ўз даври илмларини эгаллаган. Адабиётдан ҳам яхшигина хабардор бўлиб, шеърни жуда нозик тушунар эди. Шеърлари оҳорли тимсолу ташбеҳлар, рангин туйғулар, теран хаёлотга бой. Ижодида рубоий асосий ўрин тутди. Умрини Насафда ниҳоясига етказиб, шу ерда дафн этилган¹. Ҳасанхожа Нисорийнинг маълумот беришича, Шайх Муфзил Меҳна «Жуда хушчақчақ ва очиқ чеҳрали киши эди, шу туфайли қаерга борса, хурсандлик палосини ер узра ёйиб ташларди. Шунингдек, бошини тафаккур ёқаси ичра тортиб, сўз сирларини англашга ҳаракат қиларди ва дил китобини хаёл жилди билан қопларди. Яхши сўзлари ва ёқимли хаёлотлари бор...»²

Эл дейди: қуёшдир ёки ой бу рухсор,
Бу ташбеҳ асослимас, ўринсиз зинҳор.
Ё зулфу қадинг сунбулу сарвга менгзар³
Кимнингки заиф ақлию фаҳми ночор.

¹ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С. 355—356.

² Ҳасанхожа Нисорий. Музаккири аҳбоб. 178-бет.

³ Менгзар — ўхшар.

МАВЛОНО БАҚОИЙ

(вафоти 1535)

Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида келтирилишича, Мавлоно Бақоий «камонгарликка машхур ва ўзини муаммойликқа ҳам шуҳрат берди... Сўнгра шеър айта бошлади. Аммо ғариб хаёллар қилур, аммо таркибни реш боғлар»¹.

Ҳасанхожа Нисорий ёзади:

«Мулло Бақоий жуда хушсуҳбат ва одобли, камтар киши эди. Убайдуллохон хизматига яқинлиги ҳам бор эди. Форсий, туркий тилларда ёзган шеърлари кўп ва жуда яхши ҳамдир. «Нозу ниёз» номли маснавий битган»².

Балхда вафот этиб, Султон Аҳмад Хузравия мақбарасига дафн этилган.

Бўлди бу маломат кўйи қисмат бизга,
Иймон йўли бўлмади иноят бизга.
Дунёга этак силкиган дарвешлармиз,
Шу бўлди насиба то қиёмат бизга.

¹ Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 85-бет.

² Ҳасанхожа Нисорий. Музаккири аҳбоб. 190-бет.

МАЪСУМХОЖА

(XVI аср)

Самарқандда туғилиб, шу ерда таҳсил олган. Машхур шайх Муҳаммад Содиқ ибн Абулҳасан шайх ибн Илёс шайх ибн Муҳаммад шайх ибн Худойкули шайх Ишқийнинг наслидан бўлиб, тариқат нисбати Боязид Бистомийга бориб тақалади. Кеш (Шаҳрисабз)да яшаб, Бухорода ҳам бўлгани ва ҳаж зиёратида Маккада вафот этгани Ҳасанхожа Нисорий томонидан нақл қилинади. Зухду тақвода замонасининг яғонаси бўлиб, шариатдан ташқари қадам қўймаган. Қуръонни ёддан тажвид билан қироат қиладиган ҳофизи Қуръон бўлган. Шоирлик истеъдоди ҳам баланд эди¹.

Бермиш сенга икки нарсани қодир Эгам,
Ҳар иккиси ҳам кишига зийнат чинакам.
Ул биттаси эзгу хулқ — суярсан элни,
Ул биттаси эзгу юз — суярлар сени ҳам².

¹ Бу ҳақда қаранг: *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 195—197-бетлар.

² Бу рубоий жузъий ўзгаришлар билан Абусайд Абулхайр ва Фахриддин Ироқийлар ижодида ҳам учрайди.

МАВЛОНО ЖОНИЙ ЯТИМБОН

(XVI аср)

Машҳур муаррих Абулфазл Байҳақийнинг маълумот беришича, Мавлоно Жоний Ятимбон (Ятиммон) Кобулда Ҳумоюн Мирзо хизматида бўлган ва Ҳиндистондаги форс-тожик адабиётига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган¹.

Ҳиндистонда вафот этган.

Ҳасанхожа Нисорий унинг машрабтабиат киши бўлиб, фақр йўлини тутгани ва яхши шеърлар битгани ҳақида ёзади².

Юз узра хатинг туфайли ҳайрондирмиз,
Зулфинг кўйида ошиғу сарсондирмиз,
Сочинг ҳидидан бир дили вайрондирмиз,
Дастидан уларни кўп паришондирмиз.

¹ Бу ҳақда қаранг: *Ҳасанхожа Нисорий*. Музақкири аҳбоб. 329-бет.

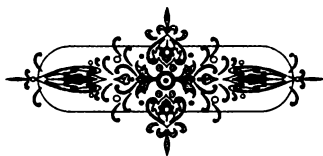
² Ўша ерда. 200-бет.

МИРЗО МАШҲАДИЙ

(XVI аср)

Авлод-аждоглари анча илгари Мовароуннаҳрга келиб қолишган. Қисқа муддат Термизда яшаб, умрининг қолганини Бухорода ўтказган. Бухоро адабий муҳитида машҳур бўлиб, ғазал ва рубоий ёзишда маҳорат кўрсатган¹. Ҳасанхожа Нисорийнинг ёзишича: «Мансаб ва бойликка эга бўлишига қарамай, фақирлик расми билан яшайди. Гоҳо шеърга ҳам илтифот қилади»².

Бир ноз ила лўливачча қурбон қилди,
Ғамза ўқин отиб, ғорати жон қилди.
Доирасига дил терисин парда этиб,
Кўзимни унга ҳалқаи гардон³ қилди.

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 2. С 265.

² Ҳасанхожа Нисорий. Музақкири аҳбоб. 232-бет.

³ Гардон — айланадиган, айланма.

МАВЛОНО ЯҚИНИЙ

(XVI аср)

Мавлоно Яқиний хожа Миршоҳ Жўйборийнинг ўғли бўлиб, Яқиний тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Машҳур «Салосили арбаъа» («Тўрт силсила») асарини шеърга солган. Фақиру дарвешлик йўлини тутган. Ҳасанхожа Нисорийнинг ёзишича, «яхши таъби бор, назми ҳолатлардан¹ холи эмас, гаройиб воқеалар, ажиб воридотлар² кўнглига йўл топиб туради, бу ҳол гўё дарвешлик билан машғуллиги таъсиридан эрмиш»³.

Тонг елидан хуш бўйингни топгайдир дил,
Гулда юзингу хўйингни топгайдир дил.
Тенг келмагай оламдаги ҳеч мушк-анбар,
Қай лаҳза агар кўйингни топгайдир дил.

¹ *Ҳолат* — ҳоллар, кайфиятлар.

² *Воридот* — ҳаёлдан ўтадиган, кўнглига келадиган нарсалар. Тасаввуфда маънолар, сирларнинг қалбга оқиб кириши.

³ *Ҳасанхожа Нисорий*. Музаққири аҳбоб. 239-бет.

ШАЙХ ХАЛИЛУЛЛО

(XVI аср)

Шайх Халилулло Бадахшон вилоятидан бўлиб, Ҳусайн Хоразмийга иродат нисбати бор — бир неча йил унинг хизматида бўлган. Ҳасанхожа Нисорийнинг лутф этишича, «нафис нафасини хилват қолибида мужоҳада¹ сайқали билан тазкия² қилиб, дил ойинасини мушоҳада сайқали билан тасфия³ айлаб, уни руҳоний сирлар манбаига айлантириб, яширин атвор мазҳари ва ғайбий ғайблар учун нурлар жилогоҳи этиб, халофат⁴ маснадида⁵ беҳилоф равишда муқим ўтирибди»⁶.

Замона ҳукмдорлари, жумладан, Шоҳрух Мирзонинг унга эътиқоди баланд эди. Кўплаб мамлакатларда муридлари бўлган. Шеърга ҳам майл кўрсатиб, гўзал нарсалар ижод қилган.

1

Ҳақ ҳусни ойинаси — нишони бизмиз,
Ҳақ ҳурларининг мажмуи, кони бизмиз.
Ердан то само — барчаси бизда пинҳон,
Ҳақ ҳукмидаги икки жаҳони бизмиз.

2

Кўп кетма тубан маст этиб шуҳрат жоми,
То босмасин оламни жаҳаннам шоми.
Инсон қонига бўялди юз карра замин
Чиқсин деб фалон ибни фалоннинг номи.

3

Ҳеч кимга нафи теккан эмас — кўп ема ғам,
Оқил кишининг қисматиدير ранжу ситам,
Тор айлама дунёни ўзинга сира ҳам,
Бўлмас ғам еган билан насибанг кўпу кам.

4

Кекса кишилардаги мақому ҳурмат
Ёшлари улуғлиги учунмас фақат.
Боиси уларга бу хароб дунёни
Тарк этгали келгай сал аввал навбат.

¹ Мужоҳада — сазй-ҳаракат, жидду жаҳд, нафсни энгиш йўлида курашиш.

² Тазкия — поклаш.

³ Тасфия — поклаш, мусаффо қилиш.

⁴ Халофат — халифалик, ўринбосарлик.

⁵ Маснад — ўрин, тахт.

⁶ Ҳасанхожа Нисорий. Музақкири аҳбоб. 253-бет.

ШАЙХ РУБОИЙ

(XVI аср)

Машҳадлик бўлиб, хилватда фақирлик мақомини тутган. Фақат рубоий жанрида қалам тебратгани учун Шайх Рубоий номи билан машҳур бўлган.

1

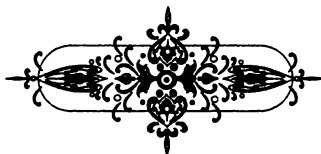
Мушк исли муаттар сочи шайдосиман-ей,
Сочидек ўпиб пойини расвосиман-ей.
Дард аҳли муносиб эмиш лутфига фақат,
Дард аҳлининг энг олдиман — пешвосиман-ей¹.

2

Гул шаклидаги ўт кабидир рухсори,
Атрофида анбар исли зулфи тори.
Гўзал юзи ҳусни ўтидан тез қилади
Қўш зулфини ошсин учун ошиқ зори.

3

То дилда экан ёр ғами — ёр ҳам дилда,
Ғам дилда эканми, ғамгусор ҳам дилда.
Дил қони берибди юзга нақшу нигор,
Аслида ўшал нақшу нигор ҳам дилда.

¹ *Пешво* — сарвар, раҳбар, етакчи.

МАВЛОНО ВОСИЛИЙ

(XVI аср иккинчи ярми — XVII аср бошлари)

Асли марвлик бўлиб, тирикчилик важдан Бухорога келиб қолган. Ҳасанхожа Нисорийдан шеър илмлари бўйича таҳсил олади. Муғрибий ўз тазкирасида уни бетакрор шоирлардан бири сифатида зикр этади. Умрининг охирида Ҳиндистонга бориб, Ҳумоюн Мирзо ҳузурида эътибор топади. Ижодидан пароканда шеърлар бизгача етиб келган¹. Нисорийнинг ёзишича: «Ёлғизлик либоси ва узлат палосида умр кечиради. Жами жонли жонивор ва бани башар зотига меҳру шафқат билан назар қилади. (Унинг ҳам) яхши сўзлари борлиги нақл этилади»².

Лола гулу насрин гулу райҳон гулдир,
Кўз ташлама қай тарафга, ҳар ён гулдир.
Гул бош чиқарар гунча ёқасидан, бас,
Бошдан то оёғигача жонон гулдир.

¹ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 335.

² Ҳасанхожа Нисорий. Музақкири аҳбоб. 256-бет.

ШАЙХ БАҲОИЙ

(1547 — 1622)

Муҳаммад ибн Ҳусан Баҳоуддин Омулий Шайх Ҳусайннинг ўгли бўлиб, Исфаҳонда яшаган. Баҳоий таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Манбаларнинг маълумот беришича, фикҳ, калом, риёзиёт, адаб¹, мусиқа, нужум, араб тили ва адабиёти каби кўплаб илмлардан яхши хабардор бўлиб, тахминан 90 та китобу рисола тартиб берган. Шеърлар девонидан ташқари, «Нону ҳалво», «Ширу шакар» («Сут ва шакар») маснавийлари, «Хулосат ул-ҳисоб», «Ташреҳ ул-афлок» («Фалаклар шарҳи») рисолалари, «Арбаин кашкул» («Қирқ кашкул»²) мажмуаси мавжуд³.

1

Эй масъала⁴ соҳиби, эшит ушбун то:
Таҳқиқ шуки, билсанг, ломакон асли Худо.
Бу маъни сенга кашф бўлишини тиладинг,
Жон танда экан, қаерда у бўлгуси жо?

2

Мен дарду ғаминг дастидан, эй ҳурилиқо,
Билмай қолдим бошу оёқ фарқини то.
Дедим: дилу динни ўйнасам ғам кетади,
Кетди дилу дину қолди ғам, дарду бало.

3

Эй ақл, сенга ор жуда нодонлигимиз,
Эл тинчин ўғирлади паришонлигимиз,
Қўйинда буту саждага чаққонлигимиз,
Кофирни-да кулдирди мусулмонлигимиз.

4

Кирди эшигимдан кеча ул лола ниқоб,
Тўйгунча кўролмадим бироқ — кетди шитоб.
Дедим: «Кўраман қачон яна?» Қилди жавоб:
«Тонг олди тушингда кўрасан мисли сароб».

¹ *Адаб* — бу ерда: адабиёт илми.

² *Кашкул* — дарвешларнинг кема шаклидаги косаси.

³ Қаранг: Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Жилди 1. С. 254; Қайюмов П.Д. Тазкират уш-шуаро. 1-китоб. 50—51-бетлар; Куллиёти ашъор ва осори форсийи Шайх Баҳоий (Бо муқаллимаи Саид Нафисий). — Теҳрон, 2005. С. 9—86.

⁴ *Масъала* — баҳс, мунозара, тортишув.

5

Бу йўл зиёрат йўлидир, юз бурма,
Қиш совуғи деб уни кейинга сурма.
Қор парқуга айланар, тикан пўстинга,
Қўллаб улуғлар руҳи — шак этиб юрма.

6

Ширинадо¹ ёрнинг лабидан жон тўкилар,
Ёйиқ сочидан куфри ҳар он тўкилар.
Гар шайх сочи куфри сари қўйса қадам,
Иймони бошига қоп-қора қон тўкилар.

7

Қиздирди кеча пири муғон суҳбатни,
Куйдирди имоним уйғотиб шафқатни.
Бир парча узиб олди-ю куфр хирқасидан,
Иймон енгига тикди қилиб ҳимматни.

8

Дунё дея дунё қулининг кўнгли реш,
Дардида адо хоҳи бою хоҳ дарвеш.
Дунё ниши хавфлидир ўлим шарбатидан,
Билсанг, шакарига заҳари доим эш.

9

Ҳеч ким ола олмас молу дунё бу — илм,
Ҳаққа сени етказувчи танҳо бу — илм.
Илм иста бу оламда фақат, илм иста,
Умрингга бағишлагувчи маъно бу — илм.

10

Дунё ғамида агарчи кўнглинг зордир,
Бошдан-оёғи ранжу алам, озордир.
Бир арпага арзимас унинг давлатию,
Номини тутиш-да ақли борга ордир.

11

Кимни хафа қилсам, юзини ўгирди,
Мендан у кечиб кетишни афзал кўрди.
Бу дунё экинзорига эксам не экин,
Ўзимга насиб қилмади — душман ўрди.

¹ *Ширинадо* — ширинсўз.

12

Дардида дилим қон бўлди-кетди, кўринг,
Кўзим ёши уммон бўлди-кетди, кўринг.
Ишқ орзусида эди — бўлиб унга дучор,
Бир Лайлига қурбон бўлди-кетди, кўринг.

13

Бир бахтли кеча — санам эшикдан кирди,
Бағримни тилишга қўлида тиғ эрди.
Кўп бўлди хижил кўриб ғариб ҳолимни,
Бир лаҳза кўнгил сўраш учун ўлтирди...

14

Қилдиму қаландарлик кўйини тавоб,
Зуннор ипидан юз хирқа куйди ҳисоб.
Олган бўлса кеча сабоқ пири муғон,
Минг масъалага муфти бугун топди жавоб.

15

Инсонга экан жаҳон яшаш манзили то,
У айбу гуноҳ қилару Ҳақ лутфу ато.
Шундай эди дунёю шу хил қолгайдир,
Йил яхши келар бўлса баҳори аъло.

16

Каъбани тавоф этгали ҳожи чопгай,
Бу яхши ният, майли муродин топгай.
Бир камчилиги шуки, у дўстнинг йўлида
Қурбон этиб ўзгани, гуноҳин ёпгай.

17

Майхонада зоҳидни кеча кўрдим маст,
Бўйнида тасбеҳ, қўлига жом пайваст.
Дедим: «Нега майхонага келдинг?» Деди у:
«Майхонада ҳам Ҳақ сари йўл бор сарбаст»¹.

18

Ҳар бир гул агар чаман учун зийнат экан,
Кўзингга гулу терай десанг, мисли тикан.
Кўз ташла узоқдан, олдига бормаки, шам
Нурдек кўринару куйдирар ўти билан.

¹ *Сарбаст* — бу ерда: пинҳон, яширин.

19

Ким мени ёмон деса, унинг ўзи ёмон,
Ким яхши деса, яхши ўзи ҳам бегумон.
Маълум сўзидан ҳоли мутакаллимнинг¹,
Жомда нима бор — бўлар қўйилганда аён.

20

Шох бўлса илм, таҳсил унинг ҳосилидир,
Ўргимчагу тан, дил-чи, қаноту қўлидир,
Илм — болари уйи, қўл олар ундан асал,
Ундан яласа пашша, жаҳоннинг филидир.

21

Кўксимга яқинларим уришди ханжар,
Халқ жабру жафоси юрагимни ўртар.
Бегонани бегона билан ҳеч иши йўқ,
Ўзингники доим ўзагингни қирқар.

22

Тоатим ерида қолмади зарра гиёҳ,
Қўлимда менинг қолгани нола билан оҳ.
Умр хирмани борида мен уйқуда эдим,
Қолибди сомон кўзимни очсам, эвоҳ...

23

Дил нақдини охири сара айладим-ей,
Ишқ олдида ақлни масхара айладим-ей.
Расмий илм китоблари бетларини —
Йиртиб, уларни панжара² айладим-ей.

24

Ҳар сўзки, санам лабларидан учгусидир,
Ошиқ дилига қайғу бўлиб тушгусидир.
Ҳар шишаки синса — қиммати қолмас унинг,
Дил шишаси синса, қиммати ошгусидир.

25

Ошиқ ёридан ўзгадан ор этгусидир,
Гарчи гами ҳасрати безор этгусидир.
Ким жаннат илинжида ибодат қилса,
У ошиқ эмас, ўзини ёр этгусидир.

¹ Мутакаллим — илоҳиёт олими.

² Панжара — 1) дераза, дарича, 2) қафас.

26

Ринд аҳли гоҳи мулки жаҳонни ўйнар,
Гоҳи қарасанг, дил ила жонни ўйнар.
Бундай қимор қандаю қанча бўлади?
Йўқ фарқи: ҳар ошқору ниҳонни ўйнар.

27

Кўнглимга дедимки: «Бу тубан оламда,
Бездим-ку, қачонгача яшаймиз ғамда?»
Дил дер: «Ема ғам — санокли умринг қолди,
Бечора удир — туғилди у шу дамда».

28

Илм истар эсанг, қўй мачиту мадрасани,
Таҳсили усулу¹ ҳикмату² фалсафани.
Ҳақ зикридан ўзга барчаси васвасадир,
Ҳақдан уялу қўй беҳуда васвасани.

29

Кўрдингми, Баҳойи ғамини унутди,
Масжидни қўйиб, майхонани дўст тутди.
Расмий илм китобларини йиртиб,
Боқ, ҳолва ўраб соттали қоғоз этди.

30

Ёрданки, дил ишқидан гар оташ бўлади,
Ҳар қанча гапирсалар-да, дилкаш бўлади.
Кам эшитасан ошиқлар қиссасини,
Ҳолбуки, уларни(нг) қиссаси хуш бўлади.

31

Эй бевафо, жабрингни кўнгил хоҳлайди,
Жабрингни чекишни муттасил хоҳлайди.
Ишқингда, мана, бедилу бедин қолдим,
Кўнглинг шуни чунки ою йил хоҳлайди.

32

Дил дарду балои ишқи кўп бўлсин дер,
Ёр бўлса, дилимни қон билан тўлсин дер.
Қандай қилиб ундан узр сўраш қасдида дил,
Ёр бўлса, фироқимда куйиб ўлсин дер.

¹ Усул — ҳар қандай илмнинг негизи, асосий қоидалари, муҳим қисми.

² Ҳикмат — 1) физика; 2) фалсафий илмлар.

33

Ҳаж орзусини қилар эдим йиллар зор,
Бир тонг қулогимга эшитилди гуфтор:
«Қай юз ила Каъбага борар ул кишиким,
Бутхонаю кофир айласа ундан ор?!»

34

Дедим: «Сенга айласам шу жонимни нисор,
Васлингни менга раво кўрарсанми, нигор?»
Дер: «Худа-беҳуда сўзларинг қилма қатор,
Жонинг меники, топ ўзга гуҳфа, қани, бор!»

35

Ошиқ эли оҳидан наво топ, эй дўст,
Ёр дарду ғами ичра даво топ, эй дўст.
Ёр манзилидан сенгача то бир қадам-ей,
Қўй ушбу қадамнию сафо топ, эй дўст.

36

Эй шам, сенинг олдингда манам зору асир,
Ошиқ элини ўлдирасан мисли басир.
Ён дея ҳасадда ёт билан сўзлашасан,
Ўл дея ғам ичра менга боқмайсан, ахир...

37

То келса қўлингдан ўйламай, дўсти киром¹,
Элдан узилиб, узлатни айла мақом.
Инсон шаклидаги бу махлуқлардан
Ўзингни олиб қоч, олиб қоч мудом.

38

Мен урдим зуҳду тақво шишасига тош,
Қолди гуноҳлар тоғи остида бу бош.
Кўриб бу мусулмонлигим ислом аҳли
Қуфр аҳли қошида уялиб, бўлди одош.

39

Бу мадрасада фақат жигар қони ҳалол,
Бир осуда дил топиш маҳол унда, маҳол.
Таҳсил олгач унда жигар қони билан,
Ҳар икки жаҳон жумла уволдир, увол.

¹ *Киром* — азиз, қадрли.

Мен дарду ғам ўқига нишонман бир умр,
 Бечоралигимдан паришонман бир умр.
 Бой бўлса агар қанча Худованди карим,
 Мен шунча фақир — ҳоли ёмонман бир умр.

41

Олам ғамидан юрак тўла ғам бизда,
 Дард денгизидан кўз тўла нам бизда.
 Оламдаги бор сабр-чидам лозимдир,
 Чунки бору йўқ ғами олам бизда.

42

Даъво қиламиз: биз авлиёмиз — ёлғон,
 Ё сўфийи суффаи сафомиз — ёлғон.
 Зоҳирга берармиз зебу ботин-чи, хароб,
 Бас, барча талаб ҳам идлаомиз ёлғон.

43

Кўп мадрасаларда чарх уриб юрдик биз,
 Комил киши ахтариб, савол сўрдик биз,
 Қолди бежавоб ишқ иси омухта савол —
 Излаб уни кўп мадрасага бордик биз.

44

Зоҳид гуноҳ этмас, сабаби — Қаҳҳорсан¹,
 Биз ғарқи гуноҳмиз, сабаби — Ғаффорсан.
 Қаҳҳор билади у сению биз — Ғаффор,
 Қайси ном ўзингга ёқар, эт изҳор Сан?

45

Эй ошиқи хом, Ҳақдан узоқда юрсанг,
 Ҳар қанча ҳаракат айлама, маъзурсан.
 Сен жаннат илинжида ибодат қиласан,
 Бас, ошиқ эмас, бир савдогарсан, сурсан.

46

Зоҳид қилади риё билан тақвони,
 Билдим: бор унинг на дини, на иймони.
 Ўз ҳолини билмай мени таъна қилса,
 Кофир бўлайин майли, бўлай насроний.

¹ Қаҳҳор — Оллоҳнинг гўзал исмларидан бири: барчани бўйсундирувчи, голиб.

Эй чарх, мудом нодонни қўлларсан,
 Фазл аҳлига доимо алам йўлларсан.
 Кўнглимда менинг ҳам ғам-алам сен боис,
 Оқил дея, балки мени ҳам ўйларсан.

Умринг бўйи Ҳақ йўлига қўймасдан оёқ,
 Шарманда бўлибон Ҳақдан тушдинг узоқ.
 Юз марта олиб никоҳга тавба қизини,
 Қилдинг-ку талоқ етмайин орзунгга бироқ.

Сен мадрасадан майхонага олдинг йўл,
 Зухд аҳли қолиб, ринд аҳлига бердинг қўл.
 Шундай бўлиши керак эди иш асли,
 Майхонада яхшилик азал бўлгай мўл.

Бўлмай то ақл тушовидан бегона,
 Сир олами сенга бермагай нишона.
 Жон Лайлисига агарда етмоқ тиласанг,
 Минг Мажнундан бўлиш керак девона.

Бўлсанг-да малоҳат элида афсона,
 Кўнглимга сенинг дарду ғаминг бегона.
 Эй шам, сенга ҳеч қачон қиё боқмасман,
 Ёнимда кўп айланма бўлиб парвона.

Уйғону саҳар чоғида чек нолаю оҳ,
 Тавба қилишинг сўрайди ҳар битта гуноҳ.
 Дарҳол кўради ўзгалар айбини кўзинг,
 Ўз айбу гуноҳингга-да бир ташла нигоҳ.

Май ичса, санамнинг юзи лола бўлар-ей,
 Шабнам каби терлари шалола бўлар-ей.
 Кимки қўлидан унинг пиёла олса,
 Ўлса уни(нг) тупроғи пиёла бўлар-ей.

54

Биз ўз-ўзимизга гўё чоҳ қилган эдик,
Тоғдай-тоғдай айбу гуноҳ қилган эдик.
Йўқ ҳаттоки оқ нуқта амал дафтариди,
Шундан кеча-кундуз оҳу воҳ қилган эдик.

55

Юзингни кўролмайд тўкади қон бу кўзим,
Билмас йиғидан ўзгани гирён бу кўзим.
Хавфим шуки, кўзимда қолиб дийдоринг,
Қолмас ўзи айлаб мени ҳайрон бу кўзим.

56

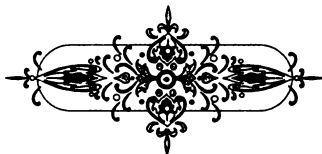
Юрсак тўлатиб кўча-кўю бозорни,
Билмайди дема булар сира миқдорни.
Бор бизда ҳам Осафга аён бўлган сир,
Бўлмайди очиб барчага бу асрорни.

57

Эй ёр, қиласан менга мудом жабру жафо,
Ҳеч билган эмассан — нимадир меҳру вафо?
Қурбон бўлайин сенга дегил лутф юзидан,
Кўнглимни ёритсин то менинг нуру сафо.

58

Яхши бўлишини Ҳақ тилар барча ёмон,
Ҳар йўлдан адашган уни топсин бегумон.
Ҳеч узма умидингни гуноҳим кўп деб,
Ҳақ марҳамати қошида ҳечдир у, ишон.

ШАВКАТ БУХОРИЙ

(XVII аср 20-йиллари — 1695/1699)

Бухорода таҳсилани камолга етказиб, етук шоир сифатида шаклланади ва тирикчилик вазидан ота касби саррофлик¹ билан шугулланади. Ҳиротга келиб, шаҳар ҳокими Сафоқулихон Шомлу ва унинг вазири Мирзо Саъдуддин хизматида бўлади. Дастлаб Нозик тахаллуси билан шеърлар ёзган, кейин Мирзо Саъдуддин унга Шавкат тахаллусини беради. Бу ҳукмдорлар билан муносабати бузилгач, Исфаҳонга кетади. Бир муддат Маашҳадда ҳам яшайди. Манбаларда шоирнинг Ҳиндистонга ҳам сафар қилгани айтилади. Умрининг охирида узлатга чекиниб, Исфаҳон яқинидаги шайх Али ибн Суҳайл мозорида истиқомат қилади. Бухоронинг аштархонийлар сулоласидан бўлган ҳукмдори Абдулазизхон Исфаҳонга келганида доврүқли шоирни сўроқлатади. Харобазордан топиб келинган шоир Абдулазизхоннинг бирга ҳаж қилиш ҳақидаги таклифига рози бўлиб, унинг ҳузуридан чиққанича қайтиб келмайди. Дарвешлик йўлини тутиб, уч кунда бир марта оғзига бир бурда нон солади. Хуросондан кийиб келган жун ҳирқасини умрининг охиригача эгнидан ташламайди ва уни ўзига кафан қиладилар.

Шавкат Бухорий ўз даврининг етук шоири, ҳинд услубининг забардаст намояндalarидан бўлган, нафақат замондош, балки ўзидан кейинги шоирларга ҳам кучли таъсир кўрсатган. Чунончи, Исфаҳонда у билан 7 ой давомида мулоқотда бўлган Малехо Самарқандий «Музаққир ул-асҳоб» тазкирасидан ўрин олган 202 шоир ичидан фақат Шавкат Бухорийга батафсил ва юксак баҳо беради. Ҳар байти оҳорли маънолари туфайли фикр хаёлхонасининг тилсими, ҳар етук мисраси шоирлар тасбеҳининг зикридир, деб лутф этади. Шеърда маҳорати том ҳосил қилганлигини айтади. У анъанавий услубни янгилаган, оҳорли ва гўзал ташбеҳларни ўзига хос усулда бадий юксак ифодалаган шоир сифатида форсий адабиётда баланд мақомга эга.

Девонининг нусхалари Тошкент, Душанбе, Москва, Санкт-Петербургдаги қўлёзма фондларида сақланади. Меросининг асосий қисмини қасида, ғазал, қитъа ва рубоийлар ташкил этади. 6221 байтдан иборат шеърый мероси тўпланиб, 1987 йилда Душанбеда нашр қилинган. Шоир ҳаёти ва ижодини тадқиқ этган Қ.Тўхсанов 50 га яқин янги ғазалини топган.

Анъанавий ишқ мавзуи билан бирга, шоир ижодида таржимаи ҳол руҳидаги, ватандан ва дўстлардан жудолик, дунё, замон ва одамлардан шикоят оҳангидаги шеърлар етакчилик қилади. Ёт

¹ *Сарроф* — пул алмаштирувчи.

эллардаги сарсон-саргардонлик шоир шеърларига ўз муҳрини босган. Ҳаётсеварлик, қаноатмандлик, панду насихат ва бошқалар ҳам шоир ижодининг асосий хусусиятларидан ҳисобланади. Шоир шеърляти ҳаётийлиги, реал инсоний туйғулар тасвирига бағишланганлиги, самимияти билан ажралиб туради.

3. Ризаев, М. Аҳмадов, Ш. Шукуров, Қ. Тўхсанов каби ўзбек ва тожик адабиётшунослари шоир ҳаёти ва ижодини тадқиқ этганлар. Истеъдодли шоир ва моҳир таржимон С.Воҳидов шоир ижодидан намуналар таржима қилган.

1

Сўфий бўлсанг, ўйлама кўпу камни,
Яхши таниб ол оламу ҳам одамни.
Олам сени унутиб қўйишидан қўрқ,
Ўзинг сира унутма бироқ оламни.

2

Қақнус каби, Шавкат, ўтлидир барча сўзим,
Ишқ ўқи тегиб, бағри тўла қонман ўзим.
Дунёда дилим лола каби доғ бўлди
Бир ўтли қалам деб — шу экан ризку рўзим.

3

Ойдек юзини қилди намоён элга,
Киприк ўқини урди беомон элга.
Маст келди-ю, кўз учи билан боқди қиё,
Маст айлади-ю, солди ғалаён элга.

4

Сен ерга ўтир, бўйлама кўп осмонни,
Ўзингга яқин тут хоксор инсонни.
Остонаси — ўртаси жаҳон даврасининг,
Қўй пойгагу тўрни, ўртага тик жонни.

5

Толиб ёр васлига талабгор бўлгай,
Кетса ўзидан, бунга сабаб ёр бўлгай.
Доира сари мойил бўлса нуқта,
Доира ичига у гирифтор бўлгай.

6

Орифга бўлар ҳамиша сидқи ҳамроҳ,
Ваҳдат сиридан касрат¹ ичида огоҳ.

¹ Касрат — кўплик, мўллик.

Юз шам ёнади агарчи тўғри йўлда,
Битта бўлиб аммо кўринади ногоҳ.

7

Мақсад сенга сарву гулу лола — ўйна,
Дастингдан этар куфру дин нола — ўйна.
Каббада палахмон тошидек саргашта,
Оташкадада мисоли шуъла ўйна.

8

Қурган каби бу кеча базм Жамшиду Кай¹,
Ҳар бир бўғиним нола қилар худдики най.
Бир ёнда турар рақибу бир ёнда ҳабиб,
У — дўзаху бу — жаннату мен — Ҳотами Тай.

9

Бу нусха гўзаллик бобида мисли чаман,
Гўёки чаман саҳни тўла гул, ёсуман².
Ухшатса бўлар уни чаман саҳнига, боқ;
Гўёки чаман саҳни тўла гул, ёсуман³.

10

Бу нусха варақ-варақ мисоли гулдек,
Гул терга ботар рашку ҳасаддан, билдик.
Юзта варағи бўлса гулистонда унинг,
Юз гулга сабоқ ҳар варағини қилдик.

11

Иффат кибру ҳаё ҳақирдир ғоят,
Аслида-ку инсонга шулардир давлат.
Комил қўлини тутган комил бўлади,
Иффат ва ҳаё натижаси бу албат.

12

Боғ гулларининг барчаси ҳам йўлга қарар,
Нодон киши ўйлайдики, бир ерда турар.

¹ *Кай* — асл, адолатли, ёқимли маъноларида ҳам келадиган бу сўз қадимги Эрон подшоҳларидан Кайковус, Кайхусрав, Кайқубод, Кайлақросиплар учун умумий, муштарак ном сифатида ҳам ишлатилади.

² *Ёсуман* — хуш исли, оқ-сариқ тусли гул, жасмин.

³ Аслиятда худди шундай — иккинчи ва тўртинчи мисра бир хил келган.

Бир кун кўрасанки, бу қизил кийганлар
Бир ерда туриб ҳам бир кунни Ҳаққа етар.

13

Бечора бу жон гамингни қилди ошкор,
Дилнинг чокидан йўллар очилгач, тор-тор.
Бас, ихтиёринг тасарруфингдан чиққач,
Узук кўзидек йўлни тутарсан ночор.

14

Одам зотини хафа қилишдир диним,
Ўзимни севиб, ўзгага бордир киним.
Ҳатто қарилик қилмади ўздан озод,
Кўзгуда ўзимни кўраман бетиним.

15

Юлдузу кўёшу ой — барини тарк эт,
Элдан қутқар ўзингни, хилватга ет.
Ҳамсуҳбат агарда деу даддир¹, чўчима,
Нокас кишидан бироқ узоқроққа кет.

16

Ҳар бир саҳифа номи билан тўлди бутун,
Гул тўла чаман этагида у бор учун.
Ундан бу жаҳонда ҳеч нима холи эмас,
Ҳар зарра қўлида у узукдек яширин.

17

Ўткинчи жаҳонда этма кўп кибру гурур,
Қоқар у ғубордек этагидан барибир.
Сув сингари тупроқ қатига сингсанг агар,
Сўлак каби ташқари чиқаргай яна ер.

18

Умринг бўйи комиллик учун солик бўл,
Бу дунёнинг айшига яна молик бўл.
Аслида тириклик талаби шу бўлади:
Дунёни(нг) қувончу ғамига шерик бўл.

19

Умрим бўйи, Шавкат, сочига бўлдим асир,
Занжир кўрсам, сочи хаёлимга келур.

¹ Дад — йиртқич, ёввойи ҳайвон.

Солар мени изтиробга ҳар бир келиши,
Дил қон бўлару юзимда қон қолмас, ахир.

20

Мард оғзини сўзга очса, дил хуш бўлади,
Ҳам ўзга, ҳам ўз гами фаромуш бўлади.
Олмас тилига қулоққа ёқмас сўзни,
Руҳ торгару енгил мисли қуш бўлади.

21

Май хуми узумзор кўкининг юлдузидир,
Биллур кўза дур тўла садафнинг ўзидир.
Май базмида йўқ бир-бирига бегона,
Соқий токнинг ўглию май-чи, қизидир.

22

Ўзини биров агарчи катта тутади,
Айб этма, агар барчадан иззат кутади.
Ҳар кимнинг ўз ўрни бўлар ер қаърида ҳам,
Ҳар киши ўзига мос мақомга етади.

23

Маржон оғанинг дарду ғамидир иймон,
Ҳуснихатидан қаламга ҳам киргай жон.
Қуръон китобати мисоли уммон,
Маржон қўли маржон терар ундан ҳар он¹.

24

Биз дунёдан ортиғу юрамиз камдек,
Бўлсак-да қуёш, кўринамиз шабнамдек.
Олисдаги суратдек кўринсак-да кичик,
Аслида улуғмиз жуда ҳам — оламдек.

¹ Бу рубоий Маржон исми хаттотга бағишлаб ёзилган.

ИМЛО БУХОРИЙ

(1688 — 1749)

Мулло Муҳаммад Имло ибн Алоуддин ибн Азиз ибн шайх Юсуфиддин ибн Хорунхожа Араб Афғонистоннинг Сангорак деган жойида туғилиб, Бухорода таҳсил олган ва умрининг охиригача шу ерда яшаб қолган. Мукамал девони мавжуд бўлиб, ғазал, рубоий ва бошқа жанрдаги шеърларни ўз ичига олади. Шеърлари асосан ирфоний руҳ ва мазмунда¹.

Кубравия, нақшбандия, ишқия ва жаҳрия каби тўрт тариқатнинг муршиди бўлгани учун жомеъ ус-сулук — сулуклар мажмуаси деб улуғланган. «Эшони Имлонинг кубравия сулукидаги пирлари Мирзо Баҳодир Ширбудуний, нақшбандия сулукидаги пирлари Хожа Подшоҳ Салим Балхий, ишқия сулукидаги пирлари Мавлоно Шайх Усмон Азизон қуддиса сирруҳулар бўлган»².

Садриддин Салим Бухорий, Дилором Каримова каби олимлар Имло ҳаёти ва ижодини тадқиқ этганлар³. Самандар Воҳидов шоирнинг ғазал ва рубоийларидан намуналар таржима қилган⁴.

1

Ёр зулфига кўнгил беру бўл девона,
Бир жом ила масту шод этар майхона.
Имло, ўтир ишқ майкадаси эшигида,
Ҳар икки жаҳон мақсадидир бу хона.

2

Кўнглим қушига холингни айла дона,
Юзинг нуридан олсин улуш парвона.
Имло гадолардек эшигингга келмиш,
Кўрсат йўлини — қаерда у майхона?

3

Ёр одати ўжарлигу ноз, жабру жафо,
Мендан талаби бандалигу сидку вафо.
Имло сира иш қилмагай ўз истагича,
Ҳар ишки қилар, бор унда фармони Худо.

¹ Энциклопедияи адабиёт ва санъати тожик. Жилди 1. С. 503.

² Садриддин Салим Бухорий. Икки юз етмиш етти пир. 273-бет.

³ Қаранг. Садриддин Салим Бухорий. Эшони Имло. Халфа Худойлод (Тарихий рисола). — Бухоро, 2002; Каримова Д. Имло Бухорийнинг назмий гулдастаси. — Тошкент, 2005.

⁴ Қаранг: Бухорийлар бўстони. 62—66-бетлар.

4

Савдоси унинг қилди мени девона,
 Бўлди мақомим савмааю бутхона.
 Хоҳиш қани Имлода — бажаргай яккаш¹
 Ҳар неки буюрса кўзлари мастона.

5

Ёр юзи шами мени парвона қилар,
 Манзилу маконимни вайрона қилар.
 Солиб мени, эй Имло, харобот ичра,
 Бир нашъа билан асири паймона қилар.

6

Ишқ айлади то ҳамнафасу ёр мени,
 Дунё ишидан айлади бекор мени.
 Шодлигу сафога ўчлигимни кўриб у,
 Майхонага қилди-ку гирифтор мени.

7

Бизларга назар қилмади жононамиз-ей,
 Аҳволи харобу дили девонамиз-ей.
 Бошдан то оёқ аланга-оташ бўлдик,
 Ҳар икки жаҳонни тутди афсонамиз-ей.

8

Ишқинг ўтида куйди паришон дилимиз,
 Соврилди бақо гирдибодида кулимиз.
 Эй тавбани синдиргучи, сен этдингу тарк,
 Фам ўти кабоб қилди, оқизди селимиз.

9

Зоҳид, қани, тарк айла бу майхонани-ей,
 Беҳуд қилар — ичма майи мастонани-ей.
 Биз шунча бўлибмиз май ичишда машҳур,
 Мастлар фақат излаб келар остонани-ей.

10

Майхона сари — сеҳрли девор сари шош,
 Мансур каби бош бериш учун дор сари шош.
 Ой юзли париваш юзи ёдини қилиб,
 Имло, мачиту майхона, бозор сари шош.

¹ Яккаш — нуқул, ҳамиша, доим.

11

Ринд аҳлидан орому ҳаловат тилама,
Зиндондагилардан айшу роҳат тилама.
Эй Имло, харобот аҳлидан ибрат ол,
Зоҳид зотидан асло маърифат тилама.

12

Кибру ғурур аҳли ёту бегона менга,
Афзалдир улардан маю паймона менга.
Эй Имло, қаерда бўлса бир хонахароб,
Ҳамсоюя ҳамкосаю ҳамхона менга.

13

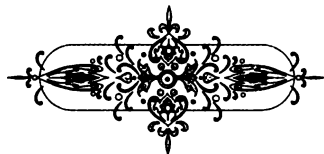
То ишқ ғаму дардидан хабардор бўлдим,
Афсонаи ҳар кўчаю бозор бўлдим.
Соқий менга бир қатра шароб тутган эди,
Мансур каби, Имло, асири дор бўлдим.

14

Ишқинг доғи кўнглим безагидир ҳар он,
Дардинг эса хаста вужудимга дармон.
Қандай кўрай ўзгалар жамолин сенсиз,
Кўз гавҳаридир чунки юзинг, эй жонон!

15

Келди-ю ситамгар санамим қошимга,
Ёлди ғаму қайғу тўнини бошимга.
Майса унади ўлсам тупроғимдан,
Ҳар тонг ювади юзини кўз ёшимга.

БОСИТИЙ

(вафоти 1747)

Ҳиндистоннинг таниқли адибларидан бўлиб, исми Банда Алихондир. Лакҳнав шаҳрига бориб, шайх Абдулбоситга мурид тушганидан кейин Боситий тахаллусини олган. Шеър ёзиш билан бирга, шоирлар ҳақида «Тазкираи Боситий» номли тазкира ҳам тузган¹.

Гул юзли у шўх жононни келтиринг-ей,
У лола лаби хандонни келтиринг-ей.
Ё ёр қадамига етказинг жонимни,
Бошимга ё меҳрибонни келтиринг-ей.

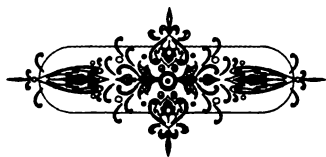
¹ Қаранг: Қайюмов П.Д. Тазкират уш-шуаро. 1-китоб. 35-бет.

МАВЛОНО ҚУРБАТ

(1868—1948)

Мавлоно Мир Муҳаммад Амин Қурбат Бухоро шаҳридаги Хожа Зомуча гузарида уламо оиласида туғилган. 5 ёшидан мактабга қатнаб, қори Ҳабибуллоҳдан сабоқ олади. Араб тили ва диний илмларни домла Абдушукурдан ўрганади. 18 ёшидан Мир Араб мадрасасида таҳсил олади. Қурбат (маъноси — яқинлик, маҳрам) таҳаллуси билан ўзбек ва тожик тилларида қалам тебратган. Девони ғазал, мухаммас, таржеъбанд, қитъа, рубоий каби жанрлардаги шеърларни ўз ичига олади. Заҳир Форёбий, Алишер Навоий, Фузулий, Мирзо Бедилларга пайравлик қилган¹.

Эй Шарқ, сенинг Жомию Навоийинг бордир
Ҳам Бедилу Саъдию Санойинг бордир.
Оч кўзни бу ғафлат уйқусидан, кўзғол,
Ўтди-кетди қанча даҳойинг бордир...

¹ Бу ҳақда қаранг: *Садриддин Салим Бухорий*. Икки юз етмиш етти пир. 90—92-бетлар.

МУНДАРИЖА

Эргаш Очилов. Тариқат ва шеърят	3
Боязид Бистомий	8
Абулқосим Бишр Ёсин	11
Абулаббос Қассоб	12
Абулҳасан Харақоний	13
Бобо Кўхий	16
Абусайд Абулхайр	18
Носир Хисрав	30
Абдуллоҳ Ансорий	34
Дарвеш Муҳаммад Чаргар	52
Шайх Ҳасан Намадпўш	53
Юсуф Ҳамадоний	54
Шайх Аҳмади Жом	56
Муҳаммад Ғаззолий	59
Аҳмад Ғаззолий	61
Абулҳасан Бустий	65
Айнулқуззот Ҳамадоний	66
Ҳаким Санойи	74
Абдулҳолиқ Ғиждувоний	80
Саид Ҳасан Ғазнавий	86
Имодий Шаҳриёрий	90
Шайх Рўзбеҳон Буқлий	93
Низомий Ганжавий	96
Нажмиддин Кубро	101
Мажиддин Бағдодий	108
Фаридиддин Аттор	113
Шаҳобиддин Суҳравардий	121
Заҳир Форёбий	124
Синжоний Хавофий	129
Авҳадиддин Кирмоний	131
Камолиддин Исмоил	145
Разииддин Али Лоло	158
Шамсиддин Табризий	159
Сайфиддин Бохарзий	161

Саъиддин Ҳамавий	166
Бобо Афзал	170
Саъдий Шерозий	177
Жалолиддин Румий	183
Нажмиддин Розий	191
Фаҳриддин Ироқий	194
Султон Валад	210
Шайх Бузғуш Шерозий	211
Шайх Иззуддин Маҳмуд Коший	212
Шайх Абдуллоҳ Балёний	213
Азизиддин Насафий	214
Паҳлавон Маҳмуд	217
Маҳмуд Шабустарий	233
Амир Хусрав Деҳлавий	234
Амир Ҳасан Деҳлавий	250
Хожа Али Ромитаний	255
Авҳадий Мароғий	258
Хожу Кирмоний	262
Хожа Муҳаммад Али Таҳурий	269
Хожа Қутбиддин Яҳё Нишопурий	270
Носир Бухорий	271
Имод Фақиҳ Кирмоний	273
Саид Али Ҳамадоний	276
Баҳоуддин Нақшбанд	277
Камол Хўжандий	279
Шамсиддин Кеший	285
Лутфуллоҳ Нишопурий	286
Ҳофиз Шерозий	288
Шоҳ Нёматуллоҳ Валий	293
Фазлуллоҳ Наимий	310
Ибн Насуҳ	312
Шайх Мағрибий	313
Абулвафо Хоразмий	314
Қосим Анвор	318
Яъқуб Чархий	326
Хожа Исмағил Бухорий	327
Ҳусайн Хоразмий	330
Имодиддин Насимий	332
Ҳаёлий Бухорий	337
Шайх Озарий Тусий	339
Бобо Айнулмулк	341
Мавлоно Муҳаммад Амин	342
Дарвеш Мансур	343
Пири Сесадсола	344

Мавлоно Муҳаммад Хуросоний	345
Мазоқий Исфаҳоний	346
Абдураҳмон Жомий	347
Бобо Фигоний	356
Шайх Жалол	358
Камолиддин Абулхайр	359
Абдуллатиф Жомий	360
Абдуллоҳ Меҳнаий	361
Исомиддин Иброҳим	362
Миршайх Пуроний	363
Мавлоно Амир Нотиқий	364
Шайх Имодиддин	365
Амир Асадулло	366
Мавлоно Султонали Ўбаҳий	367
Хожа Қосим Мавдуд	368
Шайх Муфзил Меҳна	369
Мавлоно Бақоий	370
Маъсумхожа	371
Мавлоно Жоний Ятимбон	372
Мирзо Машҳадий	373
Мавлоно Яқиний	374
Шайх Халилулло	375
Шайх Рубоий	376
Мавлоно Восилий	377
Шайх Баҳоий	378
Шавкат Бухорий	387
Имло Бухорий	392
Боситий	395
Мавлоно Курбат	396

Донишмандлар тухфаси: Рубойлар/таржимон, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Э. Очилв. — Тошкент: «O‘zbekiston», 2009. —400 б.

ISBN-978-9943-01-502-9

ББК 84(5)

ДОНИШМАНДЛАР ТУХФАСИ

Рубойлар

Муҳаррир *Л. Игамова*
Бадий муҳаррир *Р. Зуфаров*
Техник муҳаррир *Т. Харитонова*
Мусахҳиҳлар *Н. Умарова, Г. Азизова*
Компьютерда тайёрловчи *Г. Қулназарова*

Босишга рухсат этилди 14.12.2009. Бичими 60×90 1/16
Таймс гарнитурлада офсет усулда босилди. Шартли босма
табоғи 25,0. Нашр табоғи 16,86. Нусхаси 3000.
Буюртма № 09-24.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30